1808

84
9-77

1905

84-31
9--77

ՕՆ ԵՒ ԺԻՒԼ ՏԸ ԿՕՆԳՈՒՌ

ԴԵՌԱՀԱՍ

ՄԻՋԱԿՈՐԵԱՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՍԱՏԹԼՈՍԵԱՆ
—
1905

011

84+
9-77
Կ/

ԷՄԻՆ ԵՒ ԺԻԼ ՏԸ ԿՕՆԳՈՒՌ

ԴԵՌԱՀԱՍ

ՄԻՋԱԿՈՐԵԱՐԸ

803

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

2003

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
—
1905

1056-uch.

ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ ԵՒ ԹԼԹԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑ
Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
Թիւ 27, Ֆինճանճըլար եօղուշու, Կ. Պոլիս

1002
5472

معارف عموميه نظارت جليله‌سنك ٦ محرم ١٣٢٣ و٢٨ شباط ١٣٢٠
تاريخلى و٦٥٧ نومرولى رخصتنامه‌سيله طبع اولنمشدر

ՄՕՐՍ ԵՒ ՀՕՐՍ ԳԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

ԹԷՕՖԻԼ ԿՕԹԻԷԻՆ[1]

[1] Թէօֆիլ Կոթիէ սրտագեղ Համակրութեամբ գրած է տը Կոնգուռ եղբարց կենսագրութիւնը՝ զոր զատ պիտի թարգմանեմ. — Տե՛ս Portraits Contemporains, Charpentier, 1874, էջ 195.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՆՈՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա՞ս է ճշմարիտ, ա՞ս է բուն անունը գրքիս. *Դեռահաս Մի֊ջակոռեարը (La jeune Bourgeoisie)* վերնագիրը, որուն տակ ես եղբայրս կ'իմացնեինք ան վեպին յօրինումը, աւարտելէ առաջ, միթէ լաւագոյն չէ՞ր մեկներ անոնց հոգեկան վերլուծումը զոր փորձեցինք 1864 ին, ժամանակակից երիտասարդութեան վրայ: Այսօր միայն առիթ կը ներկայանայ ինձի՝ զեկուցանելու հասարակութեան թէ ան երկասիրութեան մէջ բոլորովին երկրորդական է երեւակայական եւ անպոյ հակերով (fabulation) վէպ մը յօրինելու դիտաւորութիւնը՝ մնացած ամեն վէպերու պես:

Հեղինակները, արդարեւ, նախապատիւ սեպեցին ջանալ նկարել, որչափ կարելի եր ինչ երեւակայութեամբ, *արդի մանկահասակ աղջիկը* այնպես՝ ինչպես զայն կազմեցին վերջին երեսուն տարիներուն արուեստագիտական եւ մանչական դաստիարակութիւնը (l'éducation artistique et garçonnière): Հեղինակները մտա-

զբաղեցաւ, ամեն բանէ առաջ, ցուցնել *արդի երիտասարդ այրը* այնպէս՝ ինչպէս կազմուեցաւ երբ վարժարանէն ելաւ, ազդեցութեանը տակ վարդապետականներուն[1]:

ԷՄՕՆ ՏԸ ԿՕՆԳՈՒՐ

24 Յունվար 1875

[1] Doctrinaire կամ՝ Doctrinarisme անունը կը պատկ 1814էն մինչև 1830 տիրող իմաստասիրական և քաղաքական դրութեան։

Այս ինչպէս և միացած բոլոր ծանօթութիւնները թարգմանչին կողմէն աւելցուած են, վէպին կատարեալ լուսաբանութեանը համար։

ԴԵՌԱՀԱՍ ՄԻՋԱԿՈՐԵԱՐԸ

Ա

— *Ձէ՞ք սիրեր ընկերութիւնը*, օրիորդ։

— *Պիտի չհաւատայիք։ Զանձրոյթէս կը յօթանչեմ, լեզուս կըլլեզու ասոիճան։ Ահա՛, ընկերութեան ըրած ազդեցութիւնը իմ վրաս։ Թերևս պատճառն այն է որ բաղդաւոր եղած չեմ։ Լուրջ երիտասարդներու վրայ ինկած եմ՝ եղբօրս բարեկամներէն, դիւրքերէ վիպատիւն թերող երիտասարդներ, ինչպէս ես կ'անուանեմ զանոնք։ Մանկամարդ աղջիկները, անոնց հետ մարդ կրնայ խօսիլ միայն վերջին քարոզին վրայ՝ զոր լսեցին, գաշնակի վերջին հատուածին վրայ՝ զոր սորվեցան, կամ վերջին զգեստին վրայ՝ զոր հագան. սահմանափակ է, խօսակցութեան նիւթը ժամանակակիցներուս հետ։*

— *Դի՛ւղը կը մնաք, կարծեմ, ամբողջ տարին*, օրիորդ։

— *Այո՛ . . . ՈՒ՛հ այդչափ մօտ ենք Բարիզի . . . Աղո՞ր է Օրէնա Գօմիքի մէջ առ օրերս խաղացուածը։ Տեսա՞ք։*

— *Այո՛, օրիորդ, սքանչելի . . . , զօրեղ յօրինուածքով (maestria) երաժշտութիւն մը . . . Ամբողջ Բարիզ հոն էր, առաջին ներկայացման։ Զեզի ըսեմ, միայն առաջիններուն կ'երթամ։*

— *Երևակայեցէ՛ք թէ միակ սեռարանն է ուր զիս կը տանին, Օրէնա Գօմիքը . . . Թէատրոն Ֆռանսէզին հետ . . . ,*

ան ալ, Ֆռանսէն, երբոր խաղացուին գլուխ գործոց-
ները... : Շա՜տ տաղտկալի են լինդի համար, գլուխ գոր-
ծոցները : Մտածեցէք որ Բալէ Ռուայեալը կ'արգիլեն
լինդի... : Ես ալ խաղերը կը կարդամ, օրինակի համար... :
Ժամանակ մը աշխատեցայ բերանացի սորվելու Les Sal-
timbanques (Անպարաւներ): Ամէն տեղ կրնաք երթալ,
դուք... չատ երջանիկ էք... : Անցեալ իրիկուն, վիճա-
բանութիւն մը եղաւ քրոջս և քեռայրիս միջև, Օքեռայի
պարահանդէսին համար... : Արդեօք ճշմարի՞տ է որ հոն
երթալը անկարելի է :

— Անկարելի՞, օրիորդ... : Տէր Աստուած... :

— Տեսնե՛նք (voyons), եթէ ամուսնացած ըլլայիք,
հոն պիտի տանէի՞ք ձեր կինը... անգամ մը... ուրուե-
լու համար :

— Եթէ ամուսնացած ըլլայի, օրիորդ, պիտի չտա-
նէի և ոչ իսկ... :

— Ձեր զոքանչը, այնպէս չէ՞... այնչափ յոռի՞ բան
է, աստուգի՞ր :

— Բայց, օրիորդ, նախ ընկերութիւն մը կայ հոն,
որուն կաղմութիւնը... :

— Խառնակ (panaché) է : Գիտեմ ինչ ըլլալը : Բայց
ամէն տեղ այնպէս է... : Զինուորական քայլերգին
(Marche) չատ աղէկ կ'երթանք... : Եւ հոն է որ կազ-
մութիւն մը կայ, որուն ինչ ըլլալը գիտենք, փառք Աս-
տուծոյ, կիներ... քիչ մը տարօրինակ... որոնք շամ-
բանաձև կը խմեն իրենց թեթև կառքերուն (calèche)
մէջ... : Հապա, Պուա տը Պուլօ՞նէրն, ըսէ՛ք... : Ինչ
տխմար բան է մանկամարդ աղջիկ ըլլալը· այնպէս չի՞
թուիր, ձեզի ալ :

— Բա՛ւ լիցի (par exemple), օրիորդ : Ինչո՞ւ այդ-
պէս ըլլար : Ինձի կը թուի հակառակը... :

— Կ'ուզէի՛ զձեզ տեսնել անոնց վիճակին մէջ· պիտի
հասկնայինք թէ ինչ է ան տաղտկալի բանը (scie), վայ-

լուչ երեւալու տաղտուկը ! Տեսէ՛ք (tenez), կը պարոնք,
այնպէս չէ՞ : Կը կարծէք որ կրնա՞նք խօսիլ մեր պարտքին
հետ : Այո՛, ո՛չ, ո՛չ, այո՛... ամէնը այսչափ ! Ամէն
առեն միամանկներու թելը գտնելու է... : Վայելուչ է
աս ! Անհատական մեր կեանքին զուարճութիւնը... : Եւ
ամէն բանի համար, աս այսպէս է... : Վայելուչը՝ կը-
ռունկի պէս նոյն տեղին վրայ ժամերով կենալն է... :
Չեմ գիտեր, ես... : Յետոյ, իր սեռակիցներուն հետ
նոտիլ չաղակրատելն է... : Երբ չար դիպուածով մը աղ-
ջիկներէն գաւառունք՝ այրերուն ընկերութեանը մէջ մտնե-
լու համար... չատ յանդիմանուած եմ մօրմէս, ասոր հա-
մար ! Բան մը գիտե՝ որ բնաւ վայելուչ չէ : Երկու տարի միայն կայ որ կը թողուն որ կարդամ օրա-
գրին թերթոնները... : Զանազան դեպքերուն մէջ ոճիր-
ներ կան՝ որոնց վրայէն ցաւակից կուտան լինդի, ըսելով
թէ պէտք եղածին չափ վայելուչ չեն... : Այսպէս է նաև
զուարճութեան արուեստներուն (talents d'agrément) մէջ՝
զոր մեզի կը թոյլատրեն... պէտք չէ որ անցնինք որոշ-
ուած փոքրիկ միջինէ մը անդին. օրինակի համար, դաշ-
նակի վրայ՝ չորս ձեռքի հատուածէն, և գծագրութեան
մէջ՝ կապարեայ գրիչէն անդին, մնացածը կ'ըլլայ մաս-
նաւորութիւն (genre), ձեւացում (pose)... : Օրինակի
համար, իւղանկարի կ'աշխատիմ, ես. ընտանիքս չատ
կը վշտանայ անկէ... : Պէտք էր որ վարդեր միայն նկա-
րէի ջրանկարով... : Բայց, հոսանք կայ հոս, այնպէս չէ՞ :
Դժուար է տեղ մը կենալ... : »

Սէնի ճիւղերէն մէկուն մէջն էր այս խօսակցու-
թիւնը, Պոլիի և Սէն–Տընիի կղզիին միջև :

Մանկամարդ աղջիկը և երիտասարդը որ այսպէս
կը խօսէին, ջուրին մէջն էին : Լողալէ յոգնած, հոսան-
քէն մղուած, կաչած էին պարանի մը՝ որ կը կապէր
կղզիին եզերքին մօտցած խոշոր նաւերէն մէկը : Ջուրին
այժը կ'օրօրէր երկուքն ալ մեղմօրէն, լարուած ու դող-

դոլման պարանին ծայրը։ Ինչ մը կ'ընկղմէին, յետոյ կրկին կ'ելլէին։ Ջուրը կը բախէր մանկամարդ աղջկան լանջքին, կը բարձրանար անոր բուրդէ զգեստին մէջէն մինչեւ վիզը, կռնակէն կը նետէր փոքր ալիք մը, որ վարկեան մը վերջ, կը վերածուէր ցօղի կաթիլի մը՝ անոր ականջին ծայրէն իյնալու պատրաստ։ Երիտասարդէն քիչ մը աւելի բարձր կառչած, աղջիկը օդին մէջ կ'երկընցնէր թեւերը, դաստակները դարձած՝ աւելի լաւ բռնելու համար պարանը, թիկունքը տուած նաւուն սեւ վայրին։ Պարկեշտութեան բնազդ մը ամէն վայրկեան կը հեռացնէր մարմինը երիտասարդին մարմնէն՝ որ իրեն դէմ կը քշուէր հոսանքէն։ Այսպէս իր կախուած եւ փախչող դիրքին մէջ, աղջիկը կը նմանէր ծովու չաստուածուհիներուն՝ զոր քանդակագործները կը պատասեն ցուկանաւերու (*galère*) կողերուն վրայ։ Պզտիկ դող մը, որ իրեն կ'ուզար դեռին չարժուիլն եւ լոգանքին պաղութիւնէն, ջուրին վէտվէտումէն բան մը կուտար իրեն։

«Ա՜հ! ահաւասիկ, օրիորդին համար, չարաճակեց աղջիկը, ինչ որ բնաւ վայելուչ ըլլալու չէ, ձեզի հետ լողալը...։ Եթէ ծովու լոգանքի մէջ ըլլայինք, չատ տարբեր պիտի նկատուէր։ Պիտի կրէինք տարազներ բացարձակապէս նման սասնց...։ Պիտի իջնէինք խոյիկէ մը՝ ինչպէս որ իջանք տունէն։ Բայց պիտի ըլլայինք ծովափին վրայէն՝ ինչպէս որ քալեցինք դետեզերքէն...։ Պիտի մտած ըլլայինք ջուրին մէջ մինչեւ հոն, ճիշդ ինչպէս որ ենք հիմայ...։ Ծովուն ալիքը պիտի գլորէր զմեզ՝ յար եւ նման սա հոսանքին...։ Բայց բնաւ պիտի չըլլար նոյն բանը, բնաւ երբէք։ Սէնի ջուրը վայելուչ չէ։ Ինչ! (*tiens!*) կ'ակռիմ անօթութիւն զգալ... իսկ դո՞ւք։

— Բայց, օրիորդ, կարծեմ թէ պատիւ պիտի բերեմ ձեր ճաշին...։

— Ա՜հ! առաջուց կ'իմացնեմ ձեզի, կ'ուսո՛մ։

— Ի՞նչ կերպով, օրիորդ։

— Այո՛, բանաստեղծութիւն չունիմ կերակուրներու ժամուն...։ Եթէ ձեզմէ ծածկէի աղէկ ատամնաքս մը ուռնեցնալս, պիտի խաբէի զձեզ...։ Նոյն ակումբէն (*cercle*) էք քեռայրիս հետ։

— Այո՛, օրիորդ, նոյն ակումբէն եմ ուր կը յաճախէ Պ. Տավառանտ։

— Ամուսնացած չատ մարդիկ ունի՞ք ձեր ակումբին մէջ։

— Այո՛, օրիորդ, չա՛տ։

— Զարմանալի բան է...։ Զեմ հաւնար թէ մարդ մը ինչպէս կ'ամուսնանայ։ Եթէ այր եղած ըլլայի, ինծի կը թուի թէ երբէք միտքս պիտի չանցնէր կարգուիլ...։

— Բարեբախտաբար կին էք, օրիորդ...։

— Ա՜հ! այո՛, ահաւասիկ մեր դժբախտութիւններէն մէկը դեռ, չենք կրնար ուսիլ՝ մնալ, մենք...։ Բայց ըսէք ինծի, խնդրեմ, թէ ինչո՞ւ ակումբէ մը կ'ըլլայ մարդ՝ երբ կը կարգուի։

— Բայց, օրիորդ, պէտք է մէկ ակումբէ ըլլալ, նախ, Բարիզի մէջ...։ Ինչ մը հարուստ ամէն մարդ... երբ նոյն իսկ միայն երթալ ծխելու համար ըլլար...։

— Ինչպէս! դեռ կան ուրեմն կիներ առանց սենեակի մնացած՝ ծխողներու յատուկ։ Ես անոնց պիտի արտօնէի ծխափողը (*pipe*)... պիտի արտօնէի մէկ սուի ծխափողը։

— Դրայմներ ունի՞ք, օրիորդ։

— Օհ! խիստ քիչ... Պուժոնները կան, Սանուա կը նսեմին, որոնց կ'երթանք երբեմն։

— Ա՜հ! Պուժոնները... բայց հոս, չունիք անշուշտ սենեակներ մարդ։

— Օհ! երէցը կայ...։ Հա՛! հա՛! առաջին անգամ որ ճաշեց մեր տունը, բերան լուսալու իր անօթին (*bole*)

[1] Բառախաղ մը garçon, տղոյ բառին առթիւ։

ջուրը կլլեց։ Ա՜հ։ ըսածս չարութիւն է... այնքան բարի մարդ մըն է... փունջեր կը բերէ ինծի միշտ...։

— Չի կը հեծնէ՞ք, օրիորդ։ Ա՛ս՝ մեծ զուարճութիւն պարտի ըլլալ ձեզի համար։

— Ա՛յո՛, կը պաշտեմ ձին։ Մեծ հաճոյքս է։ Ինծի կը թուի թէ պիտի չկարենայի կարօտս առնել անկէ...։ Կը սիրեմ մանաւանդ քերթէնեռով որսի երթալ (*chasse à courre*)...։ Անոր մէջ մեծցած եմ, հայրիկիս երկիրը...։ Օհ՜։ կառապին եմ աս որսին...։ Գիտէ՞ք թէ օր մը ձիու վրայ մնացի եօթը ժամ առանց իջնելու։

— Օհ՜։ դիտեմ ինչ ըլլալը, օրիորդ...։ Ամէն տարի քերթէով որսի կ՚ելլեմ, Բէոզի մէջ, Պ. որ Պօլիէօյի պահականովը (*meute*)...։ Լսած էք Թերեւս անոր վրայ խօսուիլը. պառական մը՝ զոր բերել տուաւ Անգլիայէն...։ Անցած տարի երեք հիանալի տաք որսահաւեր (*curée chaude*) հանեցինք չունեղուն...։ Շանթիյիեի որսական հանդէսներն ունիք դուք, հոս...։

— Եւ ոչ մէկ հաւէն ետ չեմ մնար, հօրս հետ...։ Վերջին անգամ, դիտցիք, փառաւոր եղաւ։ Վարկեան մը եկաւ, երբ ամէն մարդ վիրաւոր դասն... գրեթէ քառասուն հատ ձի կար... գիտէք, այսպէս միասեղ դանուիլը կը դրդռէ զանունք... քառասուրսի ընթացքով մը սպարչաւ մեկնեցանք... այսչափը միայն կ՚ըսեմ։ Ան օրն էր որ շատ գեղեցիկ արեւմուտք մը դիտեցինք ձկնոցի ջրակոյտին (*étang*) մէջ...։ Օդը, հովը մագերուս մէջ, չուները, փոդերու ձայները, ծառերը որ կը թռչին աչքերուդ առջեւէն... կարծես թէ գինիով զուարթացած էի...։ Ան վարկեաններուն մէջ, արիասիրտ կ՚ըլլամ, բայց չատ արի...։

— Ան վարկեաններուն մէջ միայն, օրիորդ։

— Օհ՜։ Տէ՛ր Աստուած, այո՛... միայն ձիու վրայ... վասն զի ոտքի վրայ... ըսեմ ձեզի թէ չատ կը վախնամ գիշերները, թէ ինու չեմ սիրեր որոտումը... և թէ

խիստ գոհ եմ որ աս իրիկուան ընթրիքին երեք հոգի կը պակսին։

— Ինչո՞ւ համար, օրիորդ։

— Տասներեք եղած պիտի ըլլայինք...։ Ես պիտի ստիպուէի զձմուխիւներ ընելու՝ որպէս զի տասնըչորրորդ մը ունենայինք... պիտի տեսնէիք!...։ Ա՜հ։ ահա՛ եղբայրս, Տընուազէլին հետ, որոնք նաւակը մեզի բերելու կը պատրաստուին։ Նայեցէք թէ ինչ աղուոր է հոսկէ, աս լողորը, աս ժամուս...։»

Եւ մէկ հայուածքով ցոյց Սէն գետը, երկու եզերքը, երկինքը։

Պզտիկ ամպեր կը խաղային և կը գլորէին հորիզոնին վրայ, մանիշակագոյն, գորշ, արծաթհեայ ամպեր, իրենց գագաթին վրայ ճերմակի փայլատակումներով՝ որոնք կարծես երկնքին ստորոտը կը փոխադրէին ծովերուն եզերքի փրփուրը։ Հոսկէ կը բարձրանար երկինքը, անհուն և կապոյտ, խորունկ և պայծառ, չքեղ, և արդէն նուազուն, նման ան ժամուն՝ ուր աստղերը կ՚ակսին վառիլ օրուան լոյսին տեսիլէն։ Բոլորովին բարձրը, երկու կամ երեք ամպեր տարածուած կը կենային, հաստատուն, անշարժ, կախուած։ Անհուն լոյս մը կը հոսէր ջուրին վրայ, կը քնանար հոս, կ՚աւելցնէր հոն, նաւերուն չուքին մէջ կը դողդողացնէր արծաթհեայ պաղպաջուն կերպասներ, կը զարնուէր կայմի մը, դեկի մը դիմաց, կը հանդիպէր լուացարար կնկան մը մադրասէ (*madras*) նարնջագոյն թաշկինակին կամ վարդագոյն տառակոտին (*casaque*)։

Գիւղը, արուարձանը[1] (*faubourg*) և արձակավայրը[2] (*banlieue*) կը խառնուէին դեռին երկու եզերքին վրայ։

[1] Քաղքի մը այն մասը՝ որ գետներին և շրջապատին գուրս կը գտնուի։

[2] Երկրի այն տարածութիւնը՝ որ քաղքի մը բոլորտիքն է և անոր կը պատկանի։

կարգաւ անկուած բարտիներ (peuplier) կ'երեւնային տուներուն անջրպետներուն միջև, վերջացող քաղաքի մը ծայրին պէս: Կային հոն ցած և խարխուլ տուներ, տախտակէ ցանկապատեր, պարտէզներ, կանանչ փեղկեր, կարմիր ներկուած գիհեատուններ, դռներու առջև անկուած կակիաներ (acacia), մէկ կողմի վրայ կքուած հին հովանոցներ (tonnelle), ճերմակ պատի ծայրեր՝ որոնք կը խտզտեցնէին աչքերը. յետոյ գործատուներու խիտ պիծեր, աղիւսէ չէնքեր, կղմինտրէ տանիքներ, գէնկէ ծածկոյթներ, արուեստանոցներու[1] զանգակներ: Մուխեր կը բարձրանային չիտակ, ճարտարանոցներէ, և անոնց չուքերը կ'իյնային ջուրին վրայ՝ սիւներու տատիրներու պէս: Մինելոյդի մը վրայ գրուած էր՝ Մախտոս: Շէնքի մը խորշագոյն գաճէ (gravois) ճակատին վրայ կը կարդացուէր. Sorkhuus, Լապիշ անուանուած գետանաւերու պահակափոխ[2] (relayeur): Տախտանաւերով (chaland) խճողուած ջրանցքի մը վրայէն դարձող կամուրջ մը օդին մէջ կը կանգնէր իր երկու սեւ լծակները: Ձիւորանոր կը նեռաէին ու կը քաշէին իրենց լարերը: Անիւներ կը ճչէին, սայլակներ կ'երթային ու կ'ուղային: Նաւ քաշելու (halage) պարաններ կը քերէին ժանդալից ճամբան, կարծրացած, սեւցած, ամէն դոյներով ներկուած, ածուխի թափուած բեռներէն (décharge), հալելիք մետաղի մնացորդներէն, քիմիական նիւթերու մրուրներէն (dépôt):

[1] Atelier: — Հոմանիշներ, officine և laboratoire, գործանոց. — boutique, խանութ, կրպակ. — ouvroir, արհեստանոց. — fabrique, գործատուն. — usine, ձարտարանոց. — chantier, շինարան:

[2] Relais և Relayeur բառերը մեծանաւորապէս յատուկ են ձիերու փոխանակման և կառքերու պահակափոխի: Լիթռէի բառգիրքն է որ գեղեցիկ օրինակ մը կուտայ նաև ջուրի վրայ կատարուած փոխադրութեանց, — «Chaque relayeur a des marchés écrits avec les voituriers par eau et doit parcourir les relais dans un temps donné.» Տե՛ս Relayeur. — Ինչպէս ձիերը կը փոխուին, կրնան նաև փոխուիլ նաւավարները և Սէն գետ ըլլալով, բսինք. «գետանաւերու պահակափոխ»:

Մոմի գործատուներէն, քաղցրանիւթի (glucose) գործատուներէն, փեկուլանոցներէն (féculerie), քարափին վրայ ցրուած զտարանները (raffinerie), վախտ կանանչութիւններու միջև, կ'արձակուէր ճարպի և չաքարի տարտամ հոտ մը (odeur), զոր իրենց հետ կը տանէին ջուրին բուրումները (émanation) և խայծզանին (goudron) հոտերը (senteur)[1]: Հալարաններու (fonderie) աղմուկներ, չոգեշարժ մեքենաներու սուլիչներ ամէն վարկեան կը խայթէին (déchirer) գետին լռութիւնը: Ա՛ս տեսարանին մէջ կար միանգամայն Անիէռ, Սաուտան և Բիւթօ, Սէնի եզերքներուն ան Բարիզեան գիւղանկարներէն մէկը՝ որոնց նմանները կը նկարէ Հէռվիէ (Hervier), աղուոտ և չոզափայլ, ողորմելի և զուարթ, ժողովրդական և ապրող, ուր Բնութիւնը կ'անցնի հոս ու հոն, որմնահիւս չէնքերուն, գործարաններուն, ճարտարանոցներուն մէջ, ինչպէս խոտի ծիլ մը մարդու մը մատերուն մէջէն:

«— Ա՛հպէս չէ՞, աղուոր է:

— Տէ՛ր Սաուտած, անկեղծաբար խօսելով, օրիորդ, դիս չյափշտակեր աս... Աղուոր է մինչև աստիճան մը:

— Ա՛յո՛, այո՛, աղուոր է: Կը վստահեցնեմ որ աղուոր է... Յուցահանդէսին մէջ կար, երկու տարի առաջ, աս տեսակ ազդեցութիւն (effet) արտադրող նկար մը... Ա՜հ! չեմ յիշեր այլ եւս... Ա՛ս էր... Բաներ կան զոր կ'ղգամ, ես:

— Ա՜հ, արուեստագէտի խառնուածք ունիք, օրիորդ...:

— Ա՛յ!» (ouf) պատասխանեց աս բառին վրայ՝ երիտասարդին խօսակից աղջիկը, ձայնի ծաղրական եղեւէջով մը:

Եւ ջուրին մէջ խորասուզեց: Երբ կրկին՝ երեւցաւ,

[1] Senteur. — Հինցած բառ՝ ըստ Ակադեմիային, բայց նոր հեզնանքներէ յաճախ գործածուած:

5479
Հ. ՀԱՅՐԻՅԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Публичная Библиотека

ակսաւ լողալ դէպի նաւակը՝ որ կուգար վինքը դիմաւորելու։ Մաղերը՝ որ քակուած էին, կը թրջէին՝ կէս մը ծփալով եաեւէն. կը թոթուէր զանոնք, մէջէն ցայտեցնելու համար ջուրի կաթիլները։

Իրիկուն կ'ըլլար։ Երկինքը վարդագոյն դիծերով յամրօրէն կը գոնաւորուէր։ Հով մը ելած էր գետին վրայէն։ Ծառերուն գագաթէն տերեւները կը գնդչէին։ Պզտիկ աղօրիք մը՝ որ վերնանչանի (*enseigne*) համար դրուած էր գինեւտան մը դրանը վրայ, կ'սկսէր դառնալ։

Երբ լողացող աղջիկը կը մօտենար նաւակին եաեւը դրուած սանդուխին.

— Ուրե՛մն, Ռընէ, ինչպէս գտար ջուրը, հարցուց թիավարներէն մէկը։

— Շա՛տ աղէկ, չնորհակալ եմ, Տընուազէլ։

— Տե՛ս, ըրածդ չնորհք ունի՞, ըսաւ միւսը, խելքէ միտքէ հեռու տեղեր կ'երթաս... Անհանգիստ էի գրեթէ... Ո՞ւր է Ռըվէնչօնը... Ա՜հ! այո՛, ահաւասի՛կ։»

Բ

Շառլ–Լուի Մօրըուէն ծնած էր 1787ին։ Լօռէնի և Պառուայի մէջ համբաւաւոր և յարգուած վաստակաւոր մը որդին, զինուորական ծառայութեան կը մանէր տասնըվեց տարեկան հասակին մէջ՝ իբրև աշակերտ Ֆոնթէնըպլոյի զինուորական Դպրոցին, ձակատող հետեւակազօրի (*infanterie de ligne*) 35երորդ գունդին մէջ դեր–տեղակալ (*sous-lieutenant*), յետոյ՝ տեղակալ նոյն գունդին, ինչ–զինքը նշանաւոր կ'ընէր Իտալիոյ մէջ, անպրպուելի քաջութեամբ մը։ Բօնափարթի կուռին՝ արդէն վիրաւորուած, թշնամի հեծելազօրներու կոյտ մը չրջապատած, զէնրնկաց ըլլալու ազդարարուած (*sommé*), այդ ազդարարութեան կը պատասխանէր՝ հրաման տալով յարձակելու թշնամիին վրայ, ձեռքով կ'սպաննէր ձիաւորներ-

րէն մէկը՝ որուն իրեն կ'սպառնային, և ճամբայ կը բանար իր մարդերուն հետ, երբ բազմութենէն ընկճուած մնալով, գլխէն վիրաւորուած՝ սուրի երկու նոր հարուածներէ, կ'իյնար իր արեանը մէջ, և թողուած կը մնար իբր մեռած։

Միջերկրականի 2րորդ գունդին հրամատարութենէն (*capitaine*) կ'անցնէր իբր հրամանատար համհարզ՝ (*aide-de-camp*) Ռուսէլ ա'Իւռպալ զօրապետին (*général*), և կ'երթար անոր հետ Ռուսիոյ պատերազմին, ուր աչ ուսը կը խորտակուէր հրազէնի գնդակէ մը, Մոսքուայի ճակատամարտին երկրորդ օրը։ Բանալուեց տարեկան, 1813ին, պատուոյ Լէգէոնի պաշտօնակալ էր (*officier*) և հազարապետ (*chef d'escadron*)։

Բանակին մէջ՝ էն վայրկեան ապագայ խոստացող երիտասարդ բարձրագոյն սպանեռուն կարգը կը դասուէր, երբ Ուաթէռլոյի ճակատամարտը կը խորտակէր սուրը և յոյսերը։ Կ'ուզեւորէր դէպի Ամերիկա։ Ճամբան, նաւուն մէջ, չգիտնալով ինչպէս զբաղեցնել մաքին գործունէութիւնը, կ'ուսանէր ճամբորդութեան ընկերի մը համար՝ որ Ամերիկա կ'երթար բժիշկ ընդունուելու, և հոն հասնելով՝ քննութիւնները կ'անցընէր անոր համար։ Երկու տարի բնակութենէ վերջ Միսսիսալ–Նահանգաց մէջ, կը վերադառնար Գաղղիա և կ'երթար բնակելու Պուա–մօն անուն պզտիկ քաղաքին մէջ, ընտանեկան տունը՝ ուր էր մայրը։ Ան մայրը պատուական տարեց կին մըն էր, որուն նմանները գաւառները մեղի պատրաստեցին տասնըութերորդ դարուն մէջ, այսինքն՝ խնդալու խօսք գտնող և մատ մը գինիէն չվախցող կիներ։ Որդին կը պաշտէր մայրը։ Գտած ազին հիւանդ, հիւանդութենէ մը որուն համար բժիշկները իրեն արդիլած էին ամէն տեսակ գրգռիչ ըմպելիք. ինքն ալ կը հրաժարէր գինիէն, գինիներէն (*liqueur*), սուրճէն, որպէս զի մայրը չվարճանար, և որպէս զի ինք աւելի մեղմայնէր մօրը կրած

ղրկանքը՝ մանակցելով ասոր: Ջիջողութեան համար միայն ամուսնացաւ, բարեպաշտօն յարգանքով մօրը հիանդի վախաքներուն: Կնութեան առաւ, առանց մեծ տենչի, մօրաքրոջ աղջիկ մը, իր մօրը ընտրութեամբը՝ որ թելադրուած էր իրենց սահմանադրին միջնորմուածենէն (*mitoyenneté*), ծայրէ ծայր միացած իրենց հողերէն, և ան ամէն պատճառներէն՝ որոնք, գաւառներու մէջ, կ'ամրապնդեն և իրարու կը խառնեն ընտանիքներն ու հարստութիւնները:

Մօրը մահուընէն ետք, Պ. Մօրըռէն նեղ կ'զգար ապրիլ քաղաքը՝ ուր այլ եւս կապ մը չունէր. բայց Բարիզի բնակութիւնը իրեն արգիլուած ըլլալով, կը ծախէր Պուամոնի տունը, ինչպէս և պողամասի (*terrage*) փոքր իրաւունքները՝ զոր ունէր ան երկրին մէջ, բացի ագարակէ մը, Վիլագուինը, և կ'երթար մանկամարդ կնոջը հետ ապրելու մեծ սահմանադիր մը մէջ — զոր կը գնէր Պասինեիի խորը, — Մօռիմոնի արբայարանը: Հոն, տէրն եղաւ մեծ արբայարանին մնացորդներուն, այսինքն՝ կոտր մը հող — արժանի «աշխարհիս համար մեռած» անուան՝ զոր առած էին կրօնաւորները — վայրի և սքանչելի բնութեան անկիւն մը՝ որ կ'երկարէր հարիւր լծաւար (*arpent*) ձկնոցի ջրակոյտի մը և կաղնիներու դարաւոր անտառի մը մինչև ծայրը, մարգագետիններ՝ կոփածոյ քարէ ջրանցքներու մէջ սեղմուած, ուր ակնառ բուխ ջուրը կը հոսէր ծառերու հովանաւոր ճեմելիքներու (*berceau*) տակ, անապատի բուսականութիւն մը՝ ինքն իրեն թողուած 1789էն իվեր, չուքերու մէջ աղբիւրներ, վայրի ծաղիկներ, անտառներու նրբուղիներ (*sentier*), պարտէզի ածերակներ՝ չէնքերու ածերակներու վրայ: Հոս, հոն, քարեր դեռ կը կենային իրենց տեղը: Մնացած էր միայն դուռը, քարէ նաւարաններէն, ուր ապուր կը տրուէր մուրացկաններուն. ան կողմէն առանց տանիքի մատուռի մը կողակը (*abside*), ան կողմէն՝ Մօն-

թռէօյի[1] կերպով չինուած պատերու ետքը յարկեր: Մուտքի պորտը (*pavillon, fhoշf*), վերջին դարուն սկիզբը չինուած, դեռ միայն կանգուն կը կենար, ամբողջութեամբը, գրեթէ անվթար. հոն հաստատուեց Պ. Մօրըռէն իր բնակութիւնը:

Ապրեցաւ հոն մինչև 1830, միայնակ, ուսման մէջ խորասուզուած, ընթերցման մէջ ընկղմած, որմնցմէ կը քաղէր անհուն հմտութիւն մը, ամէն ուղղութեամբ գիտութիւն մը, լեցնելով միտքը պատմագիրներուն, խմաստասէրներուն, քաղաքագէտներուն երկասիրութիւններովը, և խորապէս խուզարկելով ճարտարարուեստական բոլոր գիտութեանց մէջ: Գիրքերը կը թողուր օդ առնելու համար միայն, միտքը կազդուրելու, մարմինը յոգնեցնելու համար, վեց մղոն հեռու չրջագայութիւններով, դաշտերու կամ անտառներու մէջէն: Երկրին մարդիկը վարժուած էին տեսնելու անոր այսպէս ընթանալը. հեռուէն՝ գիւղացիները կը ճանչնային անոր քալուածքը, երկայն լօդիկը՝ (*redingote*) կոճկուած, ձիաւոր սպայի երկայն սրունքները, գլուխը զոր քիչ մը կը կախէր, և այդիէ մը վերցուած ցողը՝ (*paisseau*)[2] որ գաւազանի տեղ կը ծառայէր իրեն:

Ան բազմավաստակ և թագուն կեանքէն, Պ. Մօրըռէն կ'ելլէր ընտրութեանց ժամանակ. ան առեն՝ կ'երեւար գաւառական վիճակին ամէն կէտերուն վրայ: Կառակով մը (*carriole*) կը վազէր: Ցետոյ, ընտրութեանը աւարտելուն՝ կը մնկնէր Շօմոնէն, կը վերադառնար իր սովորական կեանքին, և վերահին կը մտնէր իր ուսմանց անչուք հանդարտութեանը մէջ: Երկու զաւակներ ծնան իրեն, մանչ մը՝ 1826ին, աղջիկ մը 1827ին: Երեսփոխան անուանուելուն 1830ին: Ուշադրութիւն գրաւեց իր պերճախօսութեամբը. իր նախկին ընկերակիցները՝ որոնք կա-

[1] Montreuil անուամբ երեք քաղաք կայ Գաղղիոյ մէջ, և կը պատկանին Սէնի, Բաս-Գալէի և Մէն-է-Լուառի գաւառապետութիւններուն: [2] Կ'բսուի նաև échalas:

բեւոր դիրքերու հասած էին, կը փորձէին վինքը, խոս-
տանալով վինւորական բարձր դիրք մը, հրամանատարու-
թիւն մը, ապագայ մը՝ որուն համար ինք դեռ չատ երի-
տասարդ էր: Պ. Մօրըռէն կը մերժէր կարուկ կերպով:

1832ին, կինը զաւակ մը բերաւ, փոքրիկ աղջիկ մը,
որուն գալուստը յուզեց վինքը հայրական գորովով: Իր
առաջին երկու զաւակներէն զգացած էր միայն անսահ-
ման ուրախութիւն մը, առանց խնդութեան երջանկու-
թիւն մը. բան մը պակսած էր այդ զաւակներուն, այ-
սինքն, հօր մը՝ զուարթութիւն, և ընտանիքի մը՝ ժպիտ
տուող բան մը: Երկուքն ալ սիրցուցած էին վրեւնք Պ.
Մօրըռէնին, առանց՝ կարենալ պաշտպանելու: Անոնցմով
ուրախանալու յոյսին մէջ՝ հայրը խաբուած էր: Փոխա-
նակ իր երազած արու զաւակին՝ որ ըլլար կատարեալ
ազայ մը, չարաճճի մը, լաճ մը, դեղեցիկ սատանորդի
մը, որուն մէջ ծեր վինւորականները վերստին կը գըտ-
նեն իրենց երիտասարդի արիւնը և վառօթի ճարմին պէս
բան մը, Պ. Մօրըռէնի դիմացը կ'ելլէր մոտալ մանկիկ
մը, չատ խելօք պզտիկ մանչ մը, «օրիորդ մը» ինչպէս
ինք կ'ըսէր. և ահա՝ մեծ սիրտութիւն պատճառած էր
իրեն, խառնուած տեսակ մը ամօթով, երբ հայրը կը
տեսնէր թէ ան մարդուկը՝ որ օր մը իր ժառանգորդը
պիտի ըլլար, չէր կտրեր խաղալիքները: Իր աղջկանը
նկատմամբ՝ Պ. Մօրըռէն նոյն վիշտը ունեցած էր, տե-
սակ մը փոքրիկ աղջիկներէն էր ան՝ որոնք արդէն կին
ծնած կուգան աչխարհ. կարծես թէ զայն զուարճացնե-
լու համար էր որ կը խաղար հօրը հետ: Հավիւ կրնայ
ըսուիլ թէ մանկութիւն մը ունեցած ըլլար: Հինգ տա-
րեկան եղած տեն՝ երբ դեռ պարոն մը այցելութեան
կուգար հօրը՝ աղջիկը կը վազէր կ'երթար ձեռքերը լը-
ւալու: Պէտք էր որոշեալ տեղերէ հաւրուրել վինքը.
մարդ պիտի ըսէր թէ աչխարհ եկած էր ան՝ հօր մը
գգուանքէն և սիրտէն նեղուելու վախով:

Այսպէս ճնչուելով, երկար տեն հաւաքուելով ու
կեդրոնանալով, Պ. Մօրըռէնի խանդաղատանքը գայլն
ամիսուեցան որբանին վրայ իր նորածին աղջկանը՝ զոր
ինք անուանած էր Ռընէ, իր մօրը լօրէնցիի անունովը:

Օրերը կ'անցընէր փոքրիկ Ռընէին քով՝ չնաչխար-
հիկ սիմարութեամբ խաղերու հետ: Ամէն վարկեան՝
մանկիկին գլխէն կը հանէր գդակը՝ դիտելու համար անոր
մեսաքսէ կարճուկ մազերը: Կը սորվեցնէր անոր դէմքի
պզտիկ կնճիռներ, որոնցմէ խիստ ապշած կը մնար հայրը:
Կը սորվեցնէր գիրուկ միսերը ցուցնելու կերպը՝ անոր
մատիկներովը կծմծմելով պարարտ բարձուկները (*cuisse*):
Անոր քովը կը պառկէր գորգին վրայ՝ ուր մանկիկը կը
գլորտկէր, կիսամերկ, տղոց սիրուն անգիտակցութեամբ:
Գիչերը՝ անկողնին կ'ելլէր դիտելու համար անոր քնա-
նալը, և ժամեր կ'անցընէր ականջ դնելով կեանքի սա
առաջին չունչին, որ ծաղկի բուրումին կը նմանէր: Երբ
աղջիկը կ'արթննար, հայրը կուգար քովը՝ յափշտակելու
համար անոր առաջին ժպիտը, չատ պզտիկ աղջիկներու
ան ժպիտը՝ որ գիչերուան մէջ կը ծլի, ինչպէս դրախտէ
մը: Իր երջանկութիւնը, ամէն վարկեան, փափուկ վա-
յելքներու մէջ կը ձուլուէր. իրեն կը թուէր սիրել պզտիկ
հրեչտակ մը:

Ինչ ուրախ ժամեր կ'անցընէր հետը՝ Մօսիմոնի մէջ:
Պզտիկ կառքի մը մէջ դրած՝ կը քաչէր իր աղջիկը տու-
նին բոլորտիքը, և մէն մէկ քայլին, ետև կը դառնար
տեսնելու համար անոր խնդալէ պուռալը, արեւը՝ այտին
վրայ, վարդագոյն փոքրիկ ոտքը՝ կակուղ և գալարած,
ձեռքին մէջ: Եւ կամ հետը կը տանէր զայն իր չրջագա-
յութեանց: Մինչև պիւղ մը կ'երթար, մանկիկին ձեռ-
քովը համբոյրներ ղրկել կուտար վինքը աղջնտող մար-
դերուն, կը մտնէր ագարակատէրի մը տունը և անոր կը
ցուցնէր իր աղջկանը ատրճիկ նոր ակռաները (*quenottes*):

Ձամբան՝ յաճախ մանկիկը քունի կ'երթար հօրը բա-

զուգներուն մէջ ինչպէս պիտի քնանար դայեակին թեւերուն վրայ:

Ուրիշ անգամներ, կը տանէր զայն անտառը, և հոն՝ կարմրալանջներով (*rouge-gorge*) և սոխակներով լեցուն ծառերուն տակ, օրուան վերջանալուն մօտ, այն ժամերուն՝ ուր ճամբաներուն վրայի անտառաց մէջէն ձայներ կը լսուին, Պ. Մօրըռէն անպատում հեչտութիւններ կ'զգար ունկնդրելով իր մանկիկին, որ՝ յոգնած բոլոր աս աղմուկէն, որուն մէջէն կը քալէր, ձայներ կ'որոնէր, կը մրմնչէր, կը թոթովէր, կարծես պատասխանելու համար թռչուններուն և խօսելու համար երկինքին որ կ'երգէր:

Տիկին Մօրըռէն, ան՝ ամուսնոյն չափ լաւ ընդունած չէր բնաւ աս նորածինը: Բարի կին, բարի մայր, Տիկին Մօրըռէն գաւառացիի յատուկ հպարտութեամբ մը կ'ուսէր ինքզինքը, դրամի հպարտութեամբ: Երկու զաւակ միայն ունենալու համար գործերը կարգադրած էր. երրորդը անհաճոյ կուգար իրեն, որովհետև պիտի խանգարէր միւս երկուքին հարստութիւնը, և պիտի կրծէր մանաւանդ որդւոյն մասը: Միացած հողերը պիտի բաժնուէին, հաւաքուած ինչքերը պիտի բաշխուէին և ասկէ առաջ պիտի գար ընկերական դիրքի մօտակայ անկում մը, ապագային մէջ ընտանիքին փոքրանալը, ահաւասիկ ինչ որ աս պզտիկ աղջիկը կը պատկերացնէր մօրը աչքերուն առջև:

Պ. Մօրըռէն չունենար այլ ևս հանգիստ. ընտանիքի մայրը՝ իր թախանձանացը անդադար առարկայ ըրաւ քաղաքապետ մարդը, յիշեցնելով անոր թէ հօր մը պարտքն էր նպաստել անձը իր զաւակներուն երջանկութեանը: Կինը կը ջանար թնջատել զայն բարեկամներէն, կուսակցութիւններէն և գաղափարներուն հաւատարմութիւնէն: կը ծաղրէր անոր անմտութիւնները՝ (*nigauderie*) որոնք կ'արգիլէին վինքը օգտուելու վայելած դիրքէն: Անկն

օր, յարձակումներէ, ժառանգներէ (*obsession*), յանդիմանութիւններէ զատ ուրիշ բան չկար, սանտուկնոյ (*pot-au-feu*) սարսափելի պայքարը՝ ընդդիմադիր կուսակցութեան երեսփոխանի մը խղճին դէմ: Հուսկ յետոյ, Պ. Մօրըռէն իր կինէն խնդրեց երկու ամսուան դադար մը՝ խորհելու համար: Ինքն ալ կ'ուզէր որ իր Ընտէն հարուստ ըլլար: Երկու ամիսը երբ աւարտեցաւ, խրկեց իր հրաժարականը ժողովքին և եկաւ Պոխի մէջ հաստատուելու չաքարի գտարան մը:

Քանի տարի անցած էր անկէ իվեր: Տղաքը մեծցած էին, տունը բարգաւաճ եղած էր: Իր գտարանին մէջ Պ. Մօրըռէն սքանչելի գործեր կ'ընէր: Որդին փաստաբան էր: Առաջին աղջիկը ամուսնացած էր: Ընտէնէն օժիտը պատրաստ էր:

Գ

Տանը գեհենայարկը վերադարձած էին: Հիւրասրահին մէկ անկիւնը՝ պարսկական կտաւով պատուած, և զարդարուած դաշտի ծաղիկներով՝ որոնք կը ցայտէին վիժակին (*tenture*) վրայ կախուած պզտիկ կապոյներէ (*botte*), Սէնռի Մօրըռէն, Տընուազէլ և Ռէվէրէօն կը խօսակցէին ընտանեբար: Վառարանին մօտ՝ Տիկին Մօրըռէն գործովի մեծ ցոյցերով կը հիւրասիրէր իր փեսան և իր աղջիկը, Տիար և Տիկին Տալառանտա, որոնք նոր կուգային: Պարտաւոր կը սեպէր ինքզինքը, ներկայ պարագային մէջ, հիւրերուն ցուցնելու ընտանիքին խանդաղատանքը և իր մօր զգացմանց մէկ տեսարանը պարզելու:

Հազիւ դադրած էր Տիկին Մօրըռէնի և Տիկին Տալառանտի աղջնակուրումներէն առաջ եկած խարշափը (*frou-frou*), յանկարծ կարճահասակ մարդ մը, որ անձայն մտած էր սրահը, աչքով բարի լոյս ըսաւ Տիկին Մօրըռէնին — ասոր առջևէն անցնելով — և ուղղակի գնաց

դէպի ան խումբը՝ որուն կը մատնակցէր Տընուազէլ։

Ա՛ս պզտիկ պարոնը սեւ մեկնոց մը (*habit*) և ճերմակ կողմնամօրուք (*favori*) ունէր։ Թեւին տակը կը կրէր ստուարաձեւ մը (*carton*)։

— «Կը ճանչնա՞ս աս, ըսաւ Տընուազէլին, պատուհանին չեղ պատին (*embrasure*) կողմը տանելով զայն, և անոր առջեւ կէս մը բանալով իր ստուարաձեւը։

— Մ՞ս... ։ Ուրիշ ինչ կ՛ուզէիր որ ճանչնայի... ։ Ա՛ս, *Monsieur* Տատանցի է (*Balançoise mystérieuse*)... ։ Լավբէնա[1] հետեւութեամբ փորագրուած... ։»

Մարդուկը ժպտեցաւ. «Այո՛, բայց նայէ՛։»

Եւ կէս մը դեռ բացաւ ստուարաձեւը, բայց այնպիսի կերպով մը՝ որ հազիւ Տընուազէլ կարենար քթին ծայրովը տեսնել։

— «Աղիխեւ առաջ[2]... ։ Աղիխեւ առա՛ջ է! Կը տեսնե՞ս։

— Այո՛, ճիշդ։

— Եւ ինչ լուսանցքեր (*marges*)... փայլ մըն ալ որ... չէ՞ մի։ Զրի չտալին ինծի, հասատա՛, ապազակները։ Գինը բարձրացուցին, աճուրդին մէջ... և կին մըն էր որ...։

— Զարմանալի՛։

— Պոռնիկ մը (*cocotte*)... որ տեսնել կ՛ուզէր, ամէն անգամ որ գինը կ՛աւելցնէին։ Իսկ գնահատ պաշտօնեան (*commissaire-priseur*), ատ ատահակը, միշտ կ՛ըսէր. «Տուէ՛ք Տիկինին որ տեսնէ...,» վերջապէս, հարիւր երեսունը հինգ ֆրանգի... ։ Օհ! սու մը տեսնի պիտի չվճարէի...։

— Կը հաւատամ... ։ Եթէ իմացած ըլլայի, ես որ գիտեմ ատոր նման օրինակ մը, յար և նման, Սբինոզէրի քով, նկարիչը..., և տեսնի լայն լուսանցքերով... ։ Ցաւոտած չէ, Սբինոզէր, Լուի Սէզի դարուն։ Պիտի բաւէր միայն որ իրմէ ուզէի...։

[1] Lavreince (Nicolas) Շուէտի թագաւորին նկարիչը (1737-1807)։

[2] Ա՛ս բացատրութեան առթիւ, տե՛ս գրքին վերջին յաւելուածը։

— Կանանչ մեռո՛ն! (*sapristi*) և աղիխեւ առաջ, կ՛ըսես, իմինըս պէս, աղէկ ապահո՛վ ես։

— Աղիխեւ առաջ..., առաջ իսկ...։ Այո՛, փորագրութիւնը քուկինէդ նուազ յառաջացած (*avancé*) վիճակ մը ունի... ։ Առա՛ջ է...։»

Եւ Տընուազէլ աւարտեց, ծերուկին ականջէն վար, իր խօսքը՝ որ հաճոյքի կարմրութիւն մը տուաւ անոր դէմքին, և չրթունքին ալ՝ լորձունքի թացութիւն մը։

Ա՛ս վարկեանին, Պ. Մօրըէն մտաւ սրահը՝ աղչկանը հետ։ Թեւն առած էր զայն։ Ուրնէ, գլուխը քիչ մը եւս բռնած, յուզմունց և վաղաքչոտ, հօրը թեւին վրայ կնռած, մեղմօրէն կը քաշէր մազերը անոր թեզանիքին, ինքզինքը կրել տալու մանուկի մը պէս։

— «Բարե՛ւ, քեզի» ըսաւ, և համբուրեց քոյրը։ Ցեւոյ, մօրը մօտեցաւ ճակատը, թոթռուեց քեռայրին ձեռքը, և վազեց ստուարաձեւովը մարդուն քով. «Կրնա՞մ տեսնել, կ՛ընքահա՛յր։

— Ո՛չ, սանս, դեռ բաւական մեծ չես» պատասխանեց, աղչկան այտին տալով բարեկամական փոքրիկ ապտակ մը։

«Ո՛հ, միշտ այսպէս են գնած բաներդ», ըսաւ Ուրնէ, կռնակը դարձնելով ծերուկին՝ որ կրկին կը կապէր ստուարաձեւովին լարերը, ճարտար վարդակապերով (*rosette*), մատերու վարժութեամբ մը՝ որ յատուկ է փորագրուած պատկերներ (*estampe*) հաւաքողներուն։

«Ուրե՛մն, ինչ կ՛իմայնեն ինծի, գոչեց յանկարծ, աղչկանը դառնալով, Տիկին Մօրըէն՝ որ նստեցուցած էր Ուրվէդօնը աթոռի մը վրայ, իր քով, այնքան մօտ՝ որ իր չարժուձեւերը և շրշազգեստը կը զգէին անոր, գրեթէ կը գգուէին զայն։ «Հոսանքը տարե՞ր է զքեզ։ Վտանգ անցուցիր, կասկած չունիմ... ։ Ո՛հ, տա դեռը... ։ Չեմ հասկնար չիտակը թէ ինչպէս Պ. Մօրըէն կը թոյլատրէ...։

— Տիկին Մօբըռէն, պատասխանեց Պ. Մօբըռէն՝ որ աղջկանը հետ կը թղթատէր տետրոց մը (*album*) ան-ղանին վրայ, ես բան մը չեմ թողլատրեր, կը հանդուրժեմ[1] :

— Վա՛տ, ըսաւ ցած ձայնով օրիորդ Մօբըռէն՝ հօրը :

— Բայց կ՚ապահովեմ, մայրի՛կ, — Անոի Մօբըռէնն է որ կը միջամտէր — կ՚ապահովեմ որ վտանգ չկար բնաւ : Ինչ մը տարուբերան հոսանքէն . . . : Լաւագոյն տեսիլքն կառչիլ նաւու մը քան թէ քառորդ մղոնի չափ վար իջնել : Ամէնը աս է : կը տեսնես . . . :

— Դուն կ՚ապահովես վա՛ս, ըսաւ Տիկին Մօբըռէն, որուն դէմքին վրայ հանդարտութիւնը վերադարձեր էր որդւոյն իւրաքանչիւր բառին : Գիտեմ, դուն չատ խո-հեմ ես : Բայց տեսէ՛ք, Պարոն Ռըվէչօն, ո՛րչափ ցիմար է, մեր սիրելի Ռընէն : Միշտ կը վախնամ . . . : Օ՛հ, ահա-սասիկ, մաղերուն մէջ գետ չոր կայ : Եկուր որ սրբեմ . . . :

— Պ. Տառուշէ՛ ! աւելանց սպասաւոր մը :

— Մեր դրացիներէն մէկն է, ըսաւ կէս ձայնով մը Տիկին Մօբըռէն՝ Ռըվէչօնին :

— Ուրեմն, ո՞ր տեղացիքն ենք, հարցուց Պ. Մօ-բըռէն նորեկին, սեմելով անոր ձեռքը :

— Կ՚երթայ կոր . . . կ՚երթայ կոր . . . երեք հարիւր նոր ցիցեր (*jalons*) այսօր :

— Երե՞ք հարիւր :

— Երեք հարիւր . . . կարծեմ թէ գէշ պիտի չըլլայ : Տեսէ՛ք, ծաղկանոցէն՝ չիտակ աւազան կ՚երթամ, տես-քին պատճառով : Բառասունըհինգ կամ քառասունըհօթը անդիմէթրի զառիվար մը, աւելի չէ : Եթէ տեղւոյն վրայ գտնուէինք, բնաւ պէտք պիտի չտեսնէինք ձեզի բացատրելու . . . : Միւս կողմէն, դիտէք, մէկ մէթր կը բարձրացնեմ ծառուղին (*allée*) : Երբ լմնայ, Պ. Մօ-

[1] Permettre, *թոյլատրել, յօժար կամքով* : — Tolérer, *հանդուրժել, ներել առանց պզտիկլլուս*—Souffrir, *թողուլ, դիմագրելու անկարողութեամբ* : — Supporter, *տանիլ, համբերութեամբ*:

բըռէն, դիտե՞ք որ պիտի չգտնուի բութաչափ մը տեղ տատցուած քէն՝ որ վտրուած (*retourner*) չըլլայ :

— Բայց ե՞րբ ծառ պիտի տնկէք ուրեմն, Պ. Տառ-տուշէ, հարցուց օրիորդ Մօբըռէն : Երեք տարի եղաւ որ կը տեսնեմ գործատուներուն աշխատիլը ձեր պարտէ-զին մէջ . արդեօք օր մըն ալ ծառեր պիտի չդնէ՞ք :

— Օ՛հ, ծառերը, օրիորդ, ան բան մը չէ . . . : Ցար-մար ժամանակ չպակսիր . . . : Նախ, էն սոխպղպեղանին նայինք . . . դետնին յատակագիծը, ձորաւորութիւնները (*vallonement*) . . . և յետոյ ծառերը . . . եթէ ուզեմ . . . : »

Մէկը մտած էր, նոյն միջոցին, դռնէ մը որ կը բա-ցուէր տանը ներսի կողմէն՝ սրահին վրայ : Բարև տուած էր ամէնուն՝ առանց մէկէ մը տեսնուելու : Հոն էր՝ առանց նչմարուելու և ոչ մէկէ : Պարկեշտ մարդու գլուխ մը ու-նէր՝ խառուած (*ébouriffé*) մազերով, գրիչ սրբելու վրձինի պէս : Պ. Պէռնարն էր ան, Պ. Մօբըռէնի արկղակալը :

«Ամէնքս ալ ներկայ ենք . . . : Պ. Պէռնարը իջաւ : Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Պ. Մօբըռէն տեսնելով զայն, կերա-կուրը պատրաստէ՛ր, Տիկին Մօբըռէն . . . : Հարկաւ անօթի են աս երիտասարդները : »

Առաջին ախորժակին պատճառած մտքի ամփոփումը անցած էր : Խօսակցութիւնը կը յաջորդէր սկսող ընթ-րիքի մը լռութեանը և դգալներու աղմուկին՝ ապուրի սկաւառակներուն մէջ :

«Պ. Ռըվէչօն . . . » առաջին խօսքը եղաւ Տիկին Մօբըռէնի :

Իր քով, աջ կողմը նստեցուցած էր զայն, և կար-ծես թէ իր սիրալիր վարմունքովը կը չփուէր անոր : Կը պատրաստէր զայն հոգածութեամբ, կը շրջապատէր պէտքերով : Ժպիտ մը կը տարածուէր բոլոր դէմ-քին վրայ, կը խօսէր նոյն իսկ ձայնով մը՝ որ իր ամե-նաւարի ձայնը չէր, գլխէ եղած ձայն մը՝ զոր կ՚ունե-նար մեծ հանդէսներու առթիւ : Իր նայուածքը մշտին-

Չենաւորապէս կ'երթար երիտասարդէն՝ դէպի անոր սկաւառակին, և անոր սկաւառակէն՝ ապասաւորի մը: Մայրը գաղտնի կը պատրաստէր (couver) փեսայ մը:

«Պ. Պըվէդչօն, վերջերս պատահեցանք ձեր ծանօթ-ներէն անձի մը, տիկին Պօնիֆէյին...: Այնչա՛փ աղէկ խօսեցաւ ձեր վրայ, այնչա՛փ աղէկ...:

— Պատիւ ունեցայ տիկին Պօնիֆէյին հանդիպելու Իտալիոյ մէջ: Նոյն իսկ բարեբաղդութիւնն ունեցայ փոքր ծառայութիւն մը ընելու անոր...:

— Աւազակներուն ձեռքէն ազատեցիք զինքը..., գոչեց Ռընէ:

— Ո՛չ, օրիորդ...: Շատ նուազ վիպասանական դէպք է..., տիկին Պօնիֆէյ վէճ մը ունէր պանդոկի հաշուի մը առթիւ: Առանձին կը գանուէր...: Չափէն աւելի գողցուելէ ազատեցի զինքը:

— Դարձեալ գողի պատմութիւն է աս, ըսաւ Ռընէ:

— Վէպ մը պիտի կարենար յօրինուիլ անով, ըսաւ Տընուազէլ, և նոր վէպ մը, կերակուրի հաշուի զեղջէն առաջ եկած ամուսնութիւն մը: Երեւակայեցէք ինչ գեղեցիկ անուն. կերակուրի ծախքը վճարելու ժամուն... վիկը՛:

— Շատ աղնիւ անձ մըն է տիկին Պօնիֆէյը, կրկնեց տիկին Մօրըուէն: Այնպիսի կերպարանք մը ունի որ...: կը ճանչնա՞ք զայն, Պ. Պաուա, ըսաւ դառնալով Ռընէին կնքահօրը:

— Անշուշտ, տիկին, հաճելի կերպարանք մը...:

— Օ՛հ, կնքահայր, այծամարդի (satyre) կը նմանի, ըսաւ Ռընէ: Բաւը լերնէն եկած էր, երբ, քմծիծաղներ նշմարելով, զգայ որ կը կարմրէր. — Օ՛հ, գլխուն համար միայն կ'ըսեմ, աւելցուց ժպտելով:

[1] Le roman d'un quart d'heure... de Rabelais, *բառախաղ* rabais, *զեղչ, և* Rabelais *բառերուն մէջև, Գաղղիացի գրագէտը Ռապլէ առանց ստակի գտնուած էր օր մը՝ երբ Լիոնի պանդոկի մը մէջ հաշիւը պիտի կորգադրէր (1495—1552).*

— Անհաւասի՛կ, Ռընէ, տե՛ս թէ մարդ ինչպէս կ'անդրադառնայ իր սխալին, ըսաւ Տընուազէլ:

— Երկար աուն մնացի՞ք Իտալիոյ մէջ, Պ. Ռըվէդչօն, հարցուց տիկին Մօրըուէն, խօսակցութիւնը փոխելու համար:

— Վեց ամիս:

— Ի՞նչ տպաւորութիւն ունեցաք:

— Շատ յափշտակիչ երկիր մըն է, բայց խիստ գէշ կ'ապրուի հոն...: Երբէք չկրցայ վարժուիլ սուրճը գաւաթի մէջ խմելու...:

— Իտալիա՞ն, ըսաւ Անռի Մօրըուէն, ինծի համար էն սխալ ճամբորդութիւնն է... էն քիչ գործնական ճամբորդութիւնը...: Ինչ երկրպագութիւն, ինչ վաճառականութիւն...: Դիմակաւոր պարահանդէսի օր մը, Ֆիօրէնցայի մէջ, ճաշարանի մը մանչուն կը հարցնէի թէ գիշերը լաց պիտի մնայի՞ն. «Օ՛հ, ա՛յ, պարոն, չափէն աւելի բազմութիւն կ'ունենայինք...:» Ինծի չի պատմեցին աս, և՛ս լսեցի: Աւազ կը դառնաւ երկիր մը: Երբ մարդ մտածէ Անգլիոյ վրայ, հաւաքական և անհատական ձեռներէցութեան ան զօրութեան վրայ, երբ մարդ տեսած ըլլայ Լոնտրայի մէջ Անգլիացի քաղաքացիին գրաւուն հանճարը, Եօրք–Շայրի մէջ մեծ ագարակի մը բերքը...: Ահա՛, ժողովուրդ ըսուածը:

— Անոիին հետ եմ, ըսաւ տիկին Տավառանա, Անգլիան... նշանաւոր է: Քաղաքավարութիւն մը կայ հոն: Շատ գեղեցիկ կը գտնեմ մարդ ներկայացնելու սովորութիւնը...: Ստակը թուղթի մէջ ծրարուած վճարելու կը նմանի...: Յետոյ, այնպիսի կերպարաններ ունին, յատուկ դրոշմ մը կրող: Սմուսինա յուզանանդէսէն բեռնաւ ինծի բօքիւնէ չղջազգեստ մը...: Ա՜հ, գիտես, մայրիկ, որչումս աուի, գիտես, կրկնոցակիս (mantelet) համար Ալպէոիզին գայի...: Զուարճալի բան է, երեւակայէ՛...: [Օրիորդի մը դնել կուտայ ուսերուն վրայ

կրկնօցակ մը... : Յետոյ, կ'սկսի դառնալ չուրջդ, և եվենոսէ կանոնով մը կը նշանակէ Թերի կողմերը, հալիւ դպչելով քեզի. տե՛ս, սապէս պզտիկ հարուածներ կու տայ. և իւրաքանչիւր կանոնի դրուած քին օրիորդը կաւճով կը գծէ... : Օ՛հ, չատ առանձնաւորութիւն (*caractère*) ունեցող մարդ է, Ալպէռիքը... : Անկէ վերջ, մէկ հատիկ է... մինակ լնք կայ... կրկնօցակներու համար անանկ ոճ մը ունի... երէկ երկու հատ ճանչցայ, ձիարշաւին մէջ, իր կարածներէն... : Ի՛նչ օգուտ, սուղ կը չնիէ... :

— Օ՛հ, սա մարդերը ուզածնին կը չահին, ըսաւ Ռըվէռչօն, դերձակ, Լուսառաը, գործէ դուռ նոր քաշուեցաւ երեք միլիոնով :

— Ուրեմն, չատ աղէկ բան, ըսաւ Պ. Պառուս, ես բարեբաղդ կ'զգամ ինքզինքս երբ սանկ բաներ կը տեսնեմ : Հիմակուան տաեսնս, աշխատողներն են որ կը հարստանան : Ա՛ն էն մեծ յեղաշրջութիւնն է աշխարհիս սկիզբէն ի վեր :

— Այո՛, ըսաւ Տընուազէլ, յեղաշրջութիւն մը որ մարդուս միտքը կը բերէ համբաւաւոր գողին Շարօնի խօսքը. «Գողութիւնը, տէր տաեռնապետ, աշխարհիս առաջին առուտուրն է : »

— Փայլուն եղաւ, ձիարշաւը, հարցուց Ռընէ :

— Բայց չատ բազմութիւն կար, պատասխանեց տիկին Տավառանտ :

— Շատ փայլուն եղաւ, օրիորդ, ըսաւ Ռըվէռչօն : Անահիտի մրցանակը մանաւանդ կատարելապէս յաջողեցաւ : Բիարից-տը-Գօգ, զոր 35ի կը հանէին, Պագիլիֆաթհի յաղթուեցաւ երկու ձիու երկայնութեամբ... : Շատ յուզիչ էր : Շատ աղուր եղաւ նաև արշաւէ քաշուած ձիերուն (*hack*) փորձը[1]... Թէև հետագիծը (*piste*) քիչ մը կարծրացած էր... :

[1] Poule, խաղակիցներու միջև դրուած ստակ։ — Poule d'essai, երեք տարեկան ձիերու առաջին փորձը։ — Poule des produits, իրենց ծնունդէն առաջ դրամ դրուած երեք տարեկան ձիերուն փորձը։

— Ո՞վ է ան Ռուս կինը՝ որ կառքին չորս ձի կը լծէ միշտ, պարոն Ռըվէռչօն, հարցուց տիկին Տավառանտ :

— Տիկին ատ Ռիսլէֆն է : Օ՛հ, հիանալի ձիեր ունի... ղուս Օռլօֆներ՝ :

— Պէտք էր որ, ժիւլ, մուտք մը տար քեզի ճօքէյը, ձիարշաւներու համար, ըսաւ Տիկին Տավառանտ, դառնալով իր ամուսնին : Ինծի չատ հաստարակ բան կ'երեւայ ամբոխին հետ նստիլ : Շիտակը, երբ մարդ կը յարդէ ինքզինքը... կին մը... ճօքէյին վերնավանդակէն (*tribune*) զատ ուրիշ տեղ չկայ :

— Մ՛հ, սքանչելի մսկակերգ մը (*croûte aux champignons*), ըսաւ Պառուս, ձեր Աստէլը մինչև հիմայ այսչափ գերազանցած չունէր... : Կատարեալ խոհարար կին մըն է : Մեկնած պահուս, պիտի չնորհաւորեմ զինքը :

— Իրա՛ւ, ես կը կարծէի որ երբէք չէիք ուտեր աս կերակուրէն, ըսաւ Տիկին Մօբըռէն :

— Չէի ուտեր 1848ին... չեմ կրցած մինչև երկու Դեկտեմբեր... : Միթէ կը կարծէք որ բոլոր ան տաեռնները առողջապահական պաշտօնեաները ժամանակ ունէին հակոզութիւն ընելու տունկերուն վրայ : Բայց գործերուն կարգադրելէն ի վեր... :

— Անոսի՛թ, ըսաւ, տիկին Մօբըռէն, Տիկին Տավառանտին, թող որ յանդիմանեմ ամուսինդ... սակայն չի գար մեզի... : Երեք չաբաթէ տեսած չէի զձեզ, պարոն Տավառանտ :

— Տէ՛ր Աստուած, եթէ գիտնայիք, սիրելի մայրս, թէ ի՛նչ գործեր ունեցայ : Գիտէք որ Ժօռժին հետ չատ աղէկ եմ... : Հայրը խիստ չատ զբաղած է Երեսփոխանաց ժողովին մէջ... : Իր պետ նախարարի տեղեակին՝ գործերը Ժօռժին վրայ կ'իյնան բոլոր... : Հազար տեսակ բաներ ունի, և վստահելի անձերու, բարեկամներու միայն կրնայ ընել տալ... : Աղմկալից խնդիրը որ եղաւ,

[1] Orloff, Ռուսական ձիերու մէկ ցեղին տրուած անունն է։

Օբէռայի մէջ դերասանուհիին ակզբնաւորութիւնը... : Ինչ միջնորդութիւններ, բանակցութիւններ, երթեւեկներ, հարկաւոր եղան... : Պէտք էր տեղի չտալ վէճի՝ երկու նախարարներու միջև...: Օ՜հ, չատ զբաղում ունեցանք բոլոր աս օրերս... : Ա՛նչափ ազնիւ է ան, որ չէի կրնար...:

— Ա՛նչափ ազնիւ՞, ըսաւ Տընուազէլ: Բայց պարտաւոր էր դէթ ձեր կառքի ծախքերը վճարելու... : Երկու տարիէ աւելի կայ որ դեր-գաւառապետի պաշտօն մը կը խօստանայ ձեզի ամէն օր:

— Սիրելի Տընուազէլս, ձեր կարծածէն չատ աւելի դժուար բան է... : Յետոյ երբ մարդ չուզեր Բարիզէն հեռանալ... : Ասկէ զատ, մեր մէջ խօսելով, պիտի ըսեմ թէ գործը դրեթէ լմնցած է: Ասկէ ամիս մը վերջ, հաւաստի ըլլալու պատճառներ ունիմ... :

— Ո՞ր դերասանուհիին ակզբնաւորութեանը վրայ կը խօսէիք, հարցուց Պառուս:

— Պռասիցցիինը, ըսաւ Տավառանա:

— Ա՜հ, Պռասիցցին... ան կաքաւոյ կինը ապչեցուցիչ է, ըսաւ Ռէվէռչօն: Ի՜նչ վայելուչ արագաչարժութեամբ մանուածանդ կը կարէ կ՚անցնի: Անցեալ օր, անօրէնին օթեակին մէջն էի, թատերարեւմին վրայ. այնչափ մօանէն իակ չի լսուիր ոտքերուն քսուիլը երբ պարէ...:

— Երէկ իրիկուն, կը յուսայինք, Անռի, որ մեզի գայիր, ըսաւ Տիկին Տավառանա եղբօրը:

— Երէկ, համախօսութեանս (*conférence*) գացած էի, ըսաւ Անռի:

— Անռին տեղեկաբեր (*rapporteur*) անուանուած էր, ըսաւ հպարտութեամբ տիկին Մօքրուէն:

— Ա՜հ, գոչեց Տընուազէլ, հասկցայ, Ակէսօի համախօսութիւնը... : Միչտ կը չարունակուին ուրեմն նոյնիսկ վատասարաններուն աս պզտիկ կրթութիւնները (*parlotte*): Քանի՞ հոգի էք անոր մէջ:

— Երկու տարիք:

— Եւ ամէնքն ալ պեռակա՞ն մարդիկ: Վախնալու բան... : Ի՞նչ խնդրի տեղեկաբեր էիր:

— Պարեկապահներու (*garde*) վրայ օրէնքի ծրագրի մը... :

— Ի՛նչ գործ որ ըլլայ չէք քաշուիր, ըսաւ Տընուազէլ:

— Վատահ եմ որ աս պարեկապահներէն չես, Տընուազէլ, ըսաւ Պ. Պառուս:

— Երբէ՛ք:

— Սակայն և այնպէս հատուածութիւն մըն է:

— Թմբկահարներըլ կը վկայեն այնպէս ըլլալը, պրոն Պառուս:

— Եւ ո՛չ իակ քուէ կուտաս, գրաւ կը դնեմ:

— Եւ ոչ մէկ պատրուակով:

— Տընուազէլ, կը ցաւիմ քեզի ըսելու որ յոռի քաղաքացի (*citoyen*) մըն ես: Արեանդ մէջն է ան, ես չեմ ատեր զքեզ, բայց վերջապէս, այնպէս է... :

— Յոռի՞ քաղաքացի, ի՞նչ պատճառով:

— Վերջապէս, օրինաց միչտ հակառակ ընթացք ունիս... :

— Ե՞ս:

— Դո՛ւն... : Առանց աւելի հեռուն երթալու, ա՛ռ քեզի աս Ճէհէերիք հօրեղբօրդ ժառանգութիւնը (*succession*)... անոր անհարազատ (*naturel*) զաւակներուն թողած ժառանգութիւնդ (*héritage*)... :

— Ի՞նչ ըսել կուզես:

— Ահա գործ մը զոր ես ապօրէն կ՚անուանեմ, եսբելի, յոռի... : Ի՞նչ կը պահանջէ օրէնքը: Յատակ է օրէնքը, կուզէ որ ամուսնութենէ դուրս ծնած զաւակները չկարենան ժառանգել: Անգլիա չէիր ատոր, ես քեզի

[1] Ռասուալնարան (institution), և հաստատութիւն (institution) բառերու միջև բառախաղ: Ուսումնարաններու մէջ թմբկահարներ կ՚ի-մացնեն դասի, զբօսանքի և արձակուրդի ժամերը:

ըսած էի զայն, նօտարդ քեզի ըսած էր, Օրինագիրքը նոյնը կ'ըսէր քեզի: Ի՞նչ ըրիր դուն: Ժառանգորդ ըրիր աղաքը, բարկութեամբ մէկդի նետեցիր Օրինագիրքը, օրէնքին ոգին, ամէն ինչ: Բայց լքանե՛լ հօրեղբօր մը հարստութիւնը այդպիսի պայմաններով, Տընուազէլ, գիտե՞ս ի՛նչ կը նշանակէ. ատի վատ բարքերու պատիւ ընել է, զանոնք քաջալերել է:

— Պարոն Պառուա, գիտեմ ես քու սկզբունքդ ատ մասին...: Բայց ինչ ընէի, երբ տեսայ ատ խեղճ երեք լաճերը, ըսի ես ինծի թէ երբէք աղէկ պիտի չգտնէի անոնց հացովը ծխելիք գլաններս (*cigare*)...: Մարդս կատարեալ չէ:

— Բոլոր ատ ըսածներդ, օրէնքը չեն: Երբ օրէնքը բան մը կ'ըսէ, նպատակ մը ունի, այնպէս չէ՞: Օրէնքը հակառակ է անբարոյականութեան...: Ենթադրէ որ ուրիշներն ալ օրինակիդ հետեւէին...:

— Մի՛ վախնար, Պառուա, ըսաւ Պ. Մօբըռէն քըմ-ծիծաղով մը:

— Պէտք չէ երբէք դէշ օրինակ տալ, պատասխանեց Պառուա վճռաբար: Եւ դառնալով դէպի Տընուազէլ. — Աղէկ հասկըցիր միտքս, Տընուազէլ, ասոր համար պիտի չի դադրիմ զքեզ նկատելէ իբրեւ պատուական մարդ... մանաւանդ կը խոստովանիմ անչահասիրութիւնդ. բայց եթէ կուզես որ ըսեմ թէ աղէկ ըրիր... ո՛չ: Կեանքդ ալ ասոր պէս է. կեանքդ կանոնաւոր չէ: Պէտք է որ մարդ զբաղի, ինչ ըսել է, բան մը ընէ, տեղ մը մտնէ, գրասենեակի մը մէջ հաստատուի, պինդ ըլլայ: Եթէ կանոխէն գործի եաեւէ եղած ըլլայիր, քու խելացութեամբդ թերեւս հիմայ ունենայիր երեքէն չորս հազար ֆրանքի պաշտօն մը...:

— Անկէ աւելի լաւը առաջարկուեցաւ ինծի, պարոն Պառուա:

— Աւելի՞ն, ըսաւ Պառուա:

— Աւելի՛ն, պատասխանեց Տընուազէլ հանդարտօրէն:»

Պառուա երեսը նայեցաւ ապշութեամբ:

«Երէկօրէն կ'ըսեմ, կրկնեց Տընուազէլ, մեծ ապագայ ունեցած եմ..., հինգ վարկեանի ժամանակ մը: Պիտի տեսնէք ի՛նչպէս...: 24 Փետրուար 1848ին, ընկերքս չէի գիտեր...: Գաղափար մը եկաւ միտքս երթալ տեսնելու բարեկամներէս մէկը՝ որ նախարարութեան մը մէջ պաշտօնեայ էր... Սէնին դիմացի կողմի նախարարութիւններէն մէկուն մէջ: Կը հանդիպ պաշտօնատանը, մարդ չկար: Վեր կ'ելլեմ, կը մտնեմ նախարարին սենեակը՝ ուր բարեկամս կ'աշխատէր, բարեկամ չկար: Կը վառեմ գլանիկ մը՝ ապասելու համար անոր: Պարոն մը ներս մտաւ մինչդեռ ես կը ծխէի: Տեսաւ վա՛ռ նետած, կարծեց որ պաշտօնատանէն էի: Առանց գլխարկի էր, կարծեցի որ անեգիներէն էր: Շատ քաղաքավարութեամբ խնդրեց ինձմէ որ իրեն ցուցնեմ տեղւոյն մարդերը: Տարի վիճքը, վերադարձանք: Գրելու բան մը տուաւ ինծի որուն խմաստը նախապէս բացատրեց: Աւրի բարեկամիս գրիչն ու գրեցի: Կարդաց գրածս, աքանչացաւ. խօսակցեցանք, ուզեց գրութեանս հաւնեցաւ: Ձեռքս սեղմեց, անդրադարձաւ թէ ձեռնոց գրած էի...: Կարճ խօսքով, քառորդ ժամ մը անցաւ այսպէս, և ան՝ ստիպմամբ խնդրեց ինձմէ որ իր քարտուղարն ըլլամ...: Նոր նախարարն էր:

— Եւ դուն չընդունեցա՞ր:

— Բարեկամս հասաւ...: Ընդունեցայ ասոր հաւտն: Պետական ժողովքին մէջ աղերսապետի (*maître des requêtes*) պէս բան մը եղաւ...: Փառաւոր գործ էր, սակայն, միայն կէս օրուան մը անվարձ գրագրութիւնն ըրած ըլլալ:»

Աղանդերին էին: Պ. Մօբըռէն իրեն քաշած էր փոքրիկ կարկանդակներու (*petits fours*) սկաւառակը, և անուշադրութեամբ՝ ձեռքը մէջը կ'երկնցնէր:

«Պարոն Մօբըռէն, ըսաւ կինը, և աչքով նշան մը ըրաւ։

— Կը ներե՛ս, սիրելիս..., չափակցութեան (*symétrie*) համար կ'ըսես..., իրաւունք ունիս, միտքէս ելած էր. — և Պ. Մօբըռէն դարձեալ տեղը դրաւ սկաւառակը։

— Ամէն բան տեղէն խախտելու մոլութիւնն ունիս...։

— Անիրաւ եմ, սիրելի՛ս, անիրաւ եմ...։ Կը տեսնէք պարոններ, թէ աքանչելի կին մըն է կինս...։ Բայց երբ մէկը դպչի անոր չափակցութեանը...։ Կնոջս օրէնքները մէկն է չափակցութիւնը։

— Ծիծաղելի ես, պարոն Մօբըռէն — ըսաւ տիկին Մօբըռէն, գաւառացիութեան յանցանքին մէջ յանկարծակի բռնուելէն կարմրած, և իր աղջիկը յանդիմանեց. — Տէր Աստուած, Ռընէ՛, սա ի՛նչ կեցուածք է։ Շիտակ կեցի՛ր, սիրելի աղջիկս...։

— Լա՛ւ, տրտնջաց ծածուկ մանկամարդ աղջիկը, ինքն իրեն խօսելով, մայրս ինձմէ կ'առնէ վրէժը...։

— Պարոննե՛ր, ըսաւ Պ. Մօբըռէն, երբ մտան հիւրասրահը, գիտէք որ ծխելը ներուած է։ Որդւոյս կը պարտինք այս արտօնութիւնը՝ զոր կրցաւ բարեբաղդաբար ընդունիլ մօրմէն...։

— Սուրճ կուզէ՞ք, կնքահայր, հարցուց Ռընէ Պ. Պառուսին։

— Ո՛չ, պատասխանեց Պ. Պառուս, պիտի չքնանայի եթէ խմէի...։

— Հո՛ս, ըսաւ Ռընէ, աւարտելով անոր խօսքը։

— Պարո՛ն Ռըվէհչօն, դո՞ւք։

— Երբէ՛ք, օրիորդ, չատ չնորհակալ եմ։»

Ռընէ կ'երթար, կուգար, և ձեռքը բռնած սկահնեռուն (*tasse*) գոլորշին՝ չունչի մը պէս կը բարձրանար երեսէն վեր, սուրճին տաքութեանը հետ։

«Ամէն մարդ առա՛ւ։»

Պատասխանի չսպասեց։

«Դռա՛, դռա՛, դռա՛...։»

Դաշնակը հիւրասրահին մէջ արձակեց բոլքայի մը առաջին խազերը։ Յետոյ դադրելով. «Պարոդ կա՞յ։ Պատրէնք քիչ մը։ Օ՛հ, պարո՛նք, չը լսար։

— Թող որ հանգիստ ծխենք, ըսաւ Պ. Մօբըռէն։

— Այո՛, հա՛յրիկ,» և ուժգնօրէն չարունակելով բոլքան, Ռընէ սկսաւ պարել իր աթոռակին (*tabouret*) վրայ, ոտքերուն ծայրովը միայն գետնին չհպելով։ Կը զարնէր առանց նայելու։ Դլուխը դարձուցած էր դէպի հիւրասրահը, ոգեւորուած, ժպտուն, աչքերուն մէջ և այտերուն վրայ ունենալով պարի եռանդը, պզտիկ աղջկան մը պէս որ պարել կուսայ ուրիշները, և միշտ զարնելով, կը դիտէ զանոնք, կը չարժի անոնց հետ։ Ռընէ կը ճօճէր ուսերը։ Մարմինը կը ծածանէր, կարծես բազուկի մը մէջ գրկուած, մէջքն ալ կը յայտնէր ձայնի յաջորդութիւնը (*rythme*)։ Մարմնոյն դիրքին մէջ կ'երեւար նահագծուած (*ébauché*) քայլի մը թոյլ նշանները։ Յետոյ դարձուց աչքերը դաշնակին. գլխովը սկսաւ մեղմօրէն զարնել ամանակը (*battre la mesure*), աչքերը ձեռքերուն հետ սահեցան սեւ ու սպիտակ սեղներուն (*touche*) վրայ։ Ծռաց՝ նուագին վրայ զոր կ'ածէր, կարծես թէ կը հարուածէր կամ կը գգուէր խազերը, կը թուէր խօսել, ժպտել անոնց, յանդիմանել, որորել, քնացնել զանոնք։ Ուժգին կը հնչեցնէր աղմկալից անցքերը, կը խաղար քաղցրերգութեանց (*mélodie*) հետ, գորովական փոքր չարժուններ և խանդակաթ փոքր ձեւեր կ'ընէր. կը խոնարհէր ու կը վերականգնէր, և իր խեցիէ սանտրին բարձր ծայրը ամէն վայրկեան լոյսին կը հանդիպէր, յետոյ անմիջապէս կը մարէր մազերուն սեւին մէջ։ Դաշնակին երկու ձրագները, ազմուկէն դողդողալով, վայրկ մը կ'արձրկէին դիմագծին վրայ կամ կը բախէին իրենց բոցերը անոր ճակտին, այտերուն, դունչին։ Իր գինդերուն չուքը — բուստէ երկու գնդակ-

ներ — անդադար կը խաղար պարանոցին մորթին վրայ և մանկամարդ աղջկան մատերը այնքան արագ կը վազէին որ դաշնակին վրայ վարդագոյն չդիտեմ ինչ մը միայն կը տեսնուէր՝ որ սահելով կ'անցնէր:

«Ա՛ս, իրմէ է... ըսաւ Պ. Մօրըռէն, Ռըվէռչօնին:

— Գուխտանէն դաս առած է, աւելցուց տիկին Մօրըռէն:

— Նա՛, (*na!*) լմնցաւ:» Եւ, թողլով դաշնակը, Ռընէ գնաց տնկուեցաւ Տընուազէլին առջեւ: «Պատմուճանիդ մը պատմէ ինծի, Տընուազէլ, վա՛ զուարճացնես զիս համար, ինչ որ ուզես:»

Ոտքի վրայ կը կենար անոր առջեւ, թեւերը խաչաձեւ, գլուխը քիչ մը հաւ, մարմինը՝ մէկ սրունքին վրայ բռնած, դէմքի թեթեւ սառնակութեամբ մը և տեսակ մը կայտառ (*mutin*) յոխորտանքով մը (*cranerie*) որոնք կ'աւելցնէին իր հազած տարազին քիչ մը համարձակ վայելչութիւնը. կը կրէր ձերմակ պատառած (*piqué*) չիտակ օձիք մը, սեւ ժապաւէնով չինուած փողկապ մը. ձերմակ նեռքնակին (*gilet*) խոռոչ կատրքը (*revers*) կ'իյնային թիկնոցակի (*veste*) ձեւով կտրուած չուխայէ զգեստին (*robe*) վրայ. չրջազգեստը (*jupe*) ունէր, առաջակողմը, վերանոցի (*paletot*) դրպանիկներ:

«Ե՞րբ պիտի ունենաս իմաստութեան ակռաներդ, Ռընէ՛, հարցուց Տընուազէլ:

— Երբէ՛ք: — Եւ սկսաւ խնդալ: — Ուրեմն, ո՞ւր մնաց պատմութիւնս:»

Տընուազէլ նայեցաւ չուրջը՝ որպէս զի մէկը չունկընդրէր իրեն, և ձայնը ցածցնելով. «Առաւօտ, հայրիկ մը և մայրիկ մը կար որոնք պզտիկ աղջիկ մը ունէին: Հայրիկը և մայրիկը կ'ուզէին զայն ամուսնացնել, և կը հրաւիրէին խիստ բարեկիրթ պարոններ, բայց պզտիկ աղջիկը, որ չատ բարեկիրթ էր նաև...:

— Ա՜հ, ինչ ախմար ես... պիտի աչխատիմ հիմայ, սո՛ս:»

Եւ առնելով ձեռագործը՝ սեղանի մը վրայ դրուած կոզովի մը մէջէն, գնաց նստաւ մօրը քով:

«Ա՛ս իրիկուն Ուխար խաղացող չկա՛յ, հարցուց Պ. Մօրըռէն:

— Ա՛յո՛, ինչո՞ւ չէ, բարեկամս, ըսաւ տիկին Մօրըռէն, սեղանը պատրաստ է...: Կը տեսնէք որ... ճրագները վառել պէտք է միայն:

— Տրուեցա՛ւ[1],» պոռաց Տընուազէլ Պառուսի ականջին, որ կ'սկսէր քնանալ վառարանին անկիւնը, պնդակառքի (*diligence*) ճամբորդի մը գլխու ճօճումներով (*dodelinement*): Պ. Պառուս ցասկեց ընդոստ, Տընուազէլ կարկաչեց խազի թուղթ մը. «Տէզի արքա՛ն (*le roi de pique*), գիտեն առաջ[2]... Ուխարի կը կանչեն զձեզ:

— Զախազանց չյոդնեցա՞ք աս իրիկուն, օրիորդ, ըսաւ Ռըվէռչօն, մօտենալով:

— Ե՞ս, պարո՛ն...: Բոլոր գիշեր պիտի կարենայի պարել...: Ահա՛, ես այսպէս եմ:

— Ձեռագործ մը կը չինէք... չատ ազուոր է:

— Մ՛ս...: Ա՜հ, այո՛, ազուոր... դուրպայ մըն է...: Պզտիկ աղքատներուս համար կը հիւսեմ: Տաք կը պահէ, ամէնը այսչափ...: Ձարտար չեմ ասեղի գործերու մէջ, ըսեմ ձեզի...: Բանուածը (*broderie*), ասեղնագործութիւնը (*tapisserie*), ասոնց համար ուչադրութիւն պէտք է... մինչդեռ աս... տեսէ՛ք, մատերը ինքնին կ'երթան... ինքնիրեն կը չինուի անդամ մը որ ճամբայ ելլայ... մարդ ազատ է ուզած բանին վրայ մտածելու...:

— Ինծի նայէ, Ռընէ՛, ըսաւ Պ. Մօրըռէն, զարմանալի բան է, որչափ ալ կորնցնեմ չեմ կարող կրկին չահիլ կորնցուցածս...:

[1] և [2] Avant lettre. — Փորագրութեան արուեստի բացատրութիւն մը, պառուս հաւաքող ըլլալով հին փորագրութիւններու, Տընուազէլ կատակով կը ծաղրե զայն, Իսկ վերի «տրուեցաւ»ն ալ ատճառդի բառ է (adjugé):

— Մ՛հ, ա՛հ, չատ զուարճալի խօսք է ըրածդ... հաւաքածոյիս մէջ պիտի անցընեմ, — պատասխանեց Ռընէ, յետոյ յանկարծ. — Տընուազէլ, հո՛ս եկուր. հոս եկուր կ՛ըսեմ... սապէս... աւելի մօտ... աւելի մօտ...: Պիտի գա՞ս... անմիջապէ՛ս, հասկցա՞ր: Հիմայ, ծնրադրէ՛...:

— Ի՛նչ խենթի բան է ըրածդ, գոչեց տիկին Մօբըռէն:

— Ռընէ՛, ըսաւ Տընուազէլ, կարծես թէ երդում ըրած ես ինծի չպղտզել տալու ամուսնութիւնս...:

— Ռընէ՛, վայլէ՛ց, վայլէ՛ց, ըսաւ հայրաբար Պ. Պ. Մօբըռէն, խաղի սեղանէն:

— Ի՞նչ կայ ուրեմն, — ըսաւ Ռընէ, և մկրատով մը խաղալով կ՛սպառնար Տընուազէլին: — Նախ, եթէ չարժիս...! Տընուազէլ միշտ գէշ կը սանտրէ մազերը... գէշ կտրուած մազեր ունի... անախորժ մեծ փունջ մը ունի միշտ որ ճակտին վրայ կ՛իյնայ...: Շիլ կ՛ըլլան ղինքը դիտողին աչքերը...: Կարել կուզեմ սա մազի փունջը...: Հակցա՛յ, կը վախնայ կոր! բայց ես չատ լաւ մազ կը կտրեմ, հայրիկիս հարցո՛ւր: — Եւ, մէկ վարկեանի մէջ, մկրատի երկու կամ երեք հարուած տուաւ Տընուազէլի մազերուն, վառարանին մօտ գնաց, խարույկին մէջ թօթուեց մազերը, և եաւ դառնալով. — եթէ կը կարծես որ քեզմէ մազի փունջ մը գողնալու համար էր, կը սխալիս:»

Ռընէ չէր ուշադիր եղած որ եղբայրը քովէն անցնելով արմուկի հարուած մը տուած էր իրեն: Մայրը, վարկեան մը չկինելէ վերջ, բոլորովին ժպտուն էր: Ռընէ չէր անդրադարձած ասոնց: Հայրը Ուիսքէն եղևլով, դէպի իրեն կուգար խառնած կերպարանքով մը և դժկամակութեան դէմքով մը: Ռընէ հօրը բերնէն առաւ գլանիկը՝ զոր ակած էր, չրխունքին տարաւ, չունչ մը քաշեց, չատ նեռեց գլանիկը, դարձուց գլուխը, հազաց, աչքերը կէս գոցեց, և ըսաւ. — «Փո՛ւ (*pouah!*) ինչ գէշ բան է եղեր!

— Բայց ճչմարի՛տ, Ռընէ՛, ըսաւ տիկին Մօբըռէն,

խիստ և թախծալից ձայնով մը, ճչմարիտ, ալ չեմ գիտեր...: Երբէ՛ք չեմ տեսած զքեզ սա իրիկուան պէս...:

— Թէյը բե՛ր» հրամայեց Պ. Մօբըռէն ծառային՝ զոր կանչելու համար զանգակը զարկեր էր:

Դ

Ժամը տասը քառորդ անցեր է! ըսաւ տիկին Տաւառանա, հապա՛ ժամանակ ունինք երկաթուղին երթալու:: Ռընէ՛, բերել տուր գլխարկս:

Ամէն մարդ ոտքի ելաւ: Պառուս արքինցաւ աղմուկէն, և Բարիզէն հրաւիրեալներու խմբակը ճամբայ ինկաւ, Սէն–Տընի վերադառնալու համար:

— Կ՛ընկերանամ քեզի, ըսաւ Տընուազէլ, օդ առնել կուզեմ:»

Պառուս առջեւէն կ՛երթար, թեւը տուած Ռըվէուչօնին: Տավառանա ընտանիքը կը հետեւէր: Անռի Մօբըռէն և Տընուազէլ եաեւէն կուգային:

— Ինչո՞ւ չես պատիր հոս: Վազը Բարիզ կը վերադառնաս, — սկսաւ ըսել Տընուազէլ՝ Անռիին:

— Ո՛չ, պատասխանեց Անռի, — չեմ ուզեր: Աչխատելիք ունիմ վաղն առաւօտ...: Ուշ պիտի ննայի Բարիզ հասնելու... օրս պիտի կորսուէր:»

Լուռկին: Ռընէի նկատմամբ Պառուսի զովեստի բառերը՝ զոր ան կ՛ուղղէր Ռըվէուչօնին, երեւոյն կը հասնէին մինչեւ իրենց, մթութեան մէջ:

— Ինծի նայէ՛, Տընուազէլ, կը վախնամ որ գործը խաղատած ըլլայ, կը կարծե՞ս:

— Կը կարծեմ:

— Ըսէ՛ նայինք անգամ մը (*ah ça!*), սիրելիս, թէ ինչո՞ւ համակերպեցար քրոջդ սա իրիկուն մաքէն անցած ամէն ոխմարութիւններուն: Դուն մեծ ազդեցութիւն ունիս վրան, և...:

— Բարեկամ, ըսաւ Տընուազէլ, գլանէն չունչ մը քաշելով, թո՛յլ տուր որ նախ պատմական, խմաստասիրական և ընկերային փակագիծ մը բանամ: Մեզի համար անցած է, այնպէս չէ՞, — երբ կ'ըսեմ մեզի, կը խօսիմ Գաղղիացի ժողովրդին մեծամասնութեանը կոչմէն — աղտոր օրիորդներուն սերունդը, որունք կը խօսէին զրսպանակաւոր պուպրիկներուն պէս, հայրի՛կ, մայրի՛կ, կ'ըսէին, և պարի միջոցին չէին հեռացներ աչքերնին իրենց ծնողաց վրայէն: Տղայամիտ, երկչոտ, խանդոտ; կակազող օրիորդիկը, կատարեալ ապիւթեան մէջ կրթուած, որ չէր դիտեր ո՛չ սրունքներուն վրայ կենալ, ո՛չ աթոռի մը վրայ նստիլ, աս անցած բան է, հինցաւ, մաշեցաւ. հինաւուրց կիմնասիումին մէջ կրթուած հարսնցու աղջիկն էր ան...: Այսօր, բոլորովին տարբեր է: Մշակութեան եղանակը փոխուած է. աւազ, ծառը պատին (espalier) կապուած կը խնամուէր. հիմայ, բայ հովին կը բուսնին, երիտասարդները: Այսօր, մանկամարդ աղջիկ մը կը պահանջուի տպաւորութիւններ, անհատական և բնական առացուածք: Ան կրնայ խօսիլ, և պարտի խօսիլ ամէն բանի վրայ: Բարքերուն մէջ անցաւ աս: Սահպուած չէ այլեւս խաղալու միամիտ աղջկան դերը, այլ ինքնաստեղծ խելացիի դերը: Բաւական է որ փայլի ընկերութիւններու մէջ, ծնողքը կը ոքանչանան: Մայրը կը տանի զայն մանաւոր դասերու: Եթէ ունի յատուկ տաղանդ մը, աս ձիրքը խնամքի առարկայ կ'ըլլայ, կ'արծարծուի: Փոխանակ դասէ դաս վազող դաշնակի կամ նկարի խեղճուկ վարժութիւններ (coureuse de cachet) բերելու, անոր կուսան ճչմարիտ վարպետներ, երաժշտանոցի (conservatoire) պրոֆեսսորներ (professeur), նկարիչներ՝ որունք ցուցահանդէսներու մէջ դործ դրած են: Արդի մանկամարդ աղջիկը կ'առնէ արուեստագիտի եղանակ մը (genre artiste), և ծնողքը կ'ոքանչանան տեսնելով որ կ'առնէ աս եղանակը...:

Տեսնե՛նք, ասոր մէջն է, այո՛ կամ ո՛չ, արդի միջակութեարի (bourgeoisie) աղջկանց դաստիարակութիւնը:

— Եղբակացութի՛ւնդ:

— Հիմայ, կրկին չարունակեց Տընուազէլ առանց պատասխանելու, դնել տուր ինծի աս դաստիարակութեան մէջտեղը, — զոր դասել չէ դիտաւորութիւնս, մտադի՛ր եղիր, — դնել տուր ինծի, կ'ըսեմ, պատուական բարի մարդ մը իբր հայր, բարութեան և գորովի անձնաւորութիւն մը, որ աւելցնէ աս ամէն ազատադրութիւններուն՝ իր ակարութեանը և պաշտամունքին քաջալերութիւնը. երեւակայէ թէ աս հայրը ժպտած ըլլայ կնկան կերպարանքին մէջ մարմնաւորուած մանչուկ մը ամէն համարձակութեանցը, ամէն սիրուն սուտհակութեանցը. թէ թողուցած ըլլայ որ իր աղջիկը քիչ քիչ առնէ առնական ան ձիրքերը՝ որոնց մէջ հայրը հպարտութեամբ նորէն կը գտնէ իր սրտին յօրինուածքը...:

— Եւ դո՞ւն ես, դո՞ւն, սիրելիս, որ այնչափ լաւ կը ճանչնաս քոյրս, դիտես անոր կրթուելուն կերպը, ան մանաւանդ ութիւնը (genre) զոր առաւ՝ հօրս չիմացողութիւնները պատրուակելով, վերջապէս ան ամէն բաները որունք դժուար կարգուելու աղջիկ մը կ'ընեն զինքը, դո՞ւն ես որ աս իրիկուն կը թողուս բազմաթիւ անպատշաճութիւններ ընել, մինչդեռ կրնայիր, քանի մը բառով զոր դիտես իրեն ըսել, և զոր դու միայն կրնաս իրեն ըսել, բացէ իրաց արդիլել զինքը:»

Միւս բարեկամը՝ որուն այդպէս կը խօսէր Անոի Մօրըէն, այսինքն Տընուազէլ, Պ. Մօրըէնին համար հայրենակցի մը, դպրոցի ընկերի մը և զինակցի մը որդին էր: Պ. Մօրըէն և անոր հայրը նոյն ճակատամարտներուն մէջ գտնուած էին. նոյն տեղւոյն վրայ իրարու խառնած էին իրենց արիւնը. Գաղղիոյ բանակին Ռու-

սիայէն նահանջման միջոցին, միաառեղ կրծած էին ձիու լեարդի նոյն կտորը:

Դաղվիա վերադարձէն տարի մը վերջ, Պ. Մօրըռէն կը կորնցնէր իր բարեկամը՝ որ, մեռած պահուն, իրեն կը յանձնէր որդւոյն խնամակալութիւնը: Տղան կրկին կը գտնէր հայր մը՝ իր խնամակալին մէջ: Դպրոցականի տարիքին արձակուրդի բոլոր օրերը կ'անցընէր Մօռիմօնի մէջ, և Պ. Մօրըռէնի տունը իրեն համար կ'ըլլար ընտանիքը: Երբ Պ. Մօրըռէն զաւակներ ունեցաւ, այնպէս թուեցաւ երիտասարդին որ մինչև ան օր իրեն պակսած էր եղբայր մը և քոյր մը, այսինքն՝ զգաց թէ անոնց անդրանիկը կ'ըլլար, և վերահին ազայ եղաւ՝ անոնց հետ ազայ ըլլալու համար:

Առաւելագոյն սէրը բնականաբար ինկաւ Ռընէի վրայ, որ, դեռ չատ փոքր, սկսաւ պաշտել զայն: Աբդէն՝ Ռընէ կրակ ու բոց, յամառ էր, Տընուազէլ միայն կը յաջողէր խօսք մակիկ ընել տալու և հնազանդեցնելու: Ռընէի մեծնալուն՝ Տընուազէլ եղած էր անոր բնաւորութեանը դաստիարակը, մանքին խոստովանահայրը, ճաշակին վարպետը: Եւ իր ազդեցութիւնը մանկամարդ աղջկան վրայ օրէ օր աճած էր ընտանութեանը հետ, աս ատենը մէջ՝ ուր կար իրեն յաւուկ միչտ պատրաստ սենեակ մը, անգանին վրայ միչտ դրուած ապատ մը, և ուր ամէն առեն կուգար չարաթ մը անցընելու:

«Օրեր կան — կրկին չարաւնակեց Անսի — ուր անպատեհութիւն չեն ունենար քրոջս անհատութիւնները. բայց աս իրիկուն... աս մանչուն առջև... աս պատճառով պիտի խզուի ամուսնութիւնը, ապահով եմ! Շատ պատշաճաւոր անձ մըն էր... և ապագայն մեծ յոյսեր կար...: Ամէն առատաձեռն ընտիր երիտասարդ մը, սիրուն, չա՛տ վայելուչ...:

— Կը կարծե՞ս: եթէ ինծի տարցնես, ինծի վախ ազդեց քրոջդ համար...: Աւոր համար, անա՛, իրեն հետ եղայ, ինչպէս որ տեսար աս իրիկուն: Աս մարդը, հասարակ վայելչութեան տիպարն է, վայելչութիւն մը՝ բոլոր աղնուութիւններուն գեհկութեամբը չինուած: Նորոյթի ազդ մըն է (*affiche de mode*), զերձակի փայտէ մարդն է (*mannequin*), բնականին ինչպէս նաև բարոյականին մէջ: Չկա՛յ, բան մը չկա՛յ, այսպէս անունդ մարդու մը մէջ: Քրոջդ համար ամուսի՞ն մը, ա՞ն...: Բայց ինչպէս կուզես, բայ՛, Աստուած սիրես, որ ան կարենայ հասկնալ քրոջդ ի՛նչ ըլլալը: Ինչո՞վ կուզես որ ան տեսնէ, անոր արտակարգութեանց տակէն, ինչ որ կայ վեհանձն, ազնուական, կաթոգին, Ռընէի սրտին խորը: Կ'երեւակայե՞ս որ երկուքին միջև գանուի հասարակ մտածում մը: Տէր Աստուած, թող քոյրդ այրուի ան տունէր մէկը, փոյթ չէ ո՛վ, միայն թէ ըլլար խելացի մարդ մը, ունենար նկարագիր մը, անհատականութիւն մը, բան մը որ կարող ըլլար իշխելու Ռընէինին պէս կնկան խառնուած քի մը վրայ և կամ զայն յուզելու. ան առեն ես բան մը պիտի չըսէի: Կը գտնուի յաճախ մեծ պակասութիւններ մարդու մը մէջ, որոնք կեանք կուտան կնկան մը սրտին: Սահակի մը հետ՝ դարձեալ պիտի գտնուէր միջոց մը որ քոյրդ անոր կապուէր նախանձէն. փառասէր և գործի մարդ մը, քեզի նման, զայն պիտի զբաղեցնէր իր ապագային գործերովը, տենդովը, և երազովը...: Բայց ասոր պէս անկայն մարդ մը! Անկենսաւորապէս նոյն! Քոյրդ գժբաղդ պիտի ըլլար, անմխիթարելի կերպով, պիտի մեռնէր...: Պատճառն ալ է որ ան չկնուած չէ ուրիշներուն պէս, քոյրդ, պէտք է խոստովանիլ: Բնաւորութեամբ վեհ է, հասարակ, չատ զբախօս (*blagueuse*) և չատ խանդակաթ...: եթէ բառը քննենք, շշնկացող մելամաղձիկ մըն է[1]...:

[1] Une mélancolique tintamarresque.

— Շշնկացող մելամաղձիկ մը։ Ի՞նչ բան է սա։

— Հիմայ կ'ըսեմ քեզի։ Ա՜ս...։

— Անո՛ր, աճապարէ՛, պոռաց Տավառանտ հանդրուանէն (*embarcadère*)։ Սմէն մարդ չոգեկառք կը մտնէ... առնսակդ առի։»

Ե

Տիար և տիկին Մօքըռէն իրենց սենեակին մէջ էին։ Ճօճանաւոր ժամահարը (*pendule*) դեռ նոր զարկած էր կէս գիշեր, ծանր, յամր հարուածներով, կարծես թէ նշանակելու համար մտերմական և ամուսնական աս ժամուն հանդիսաւորութիւնը՝ որ միեւնոյն ատեն ամուսնական ներուն գլուխ գլխի խօսակցութեան և առանձին գործերու գաղտնի խորհրդակցութեան ժամն է. կերպարանափոխման և մոգական ժամը, միանգամայն ռամիկ (*bourgeois*) և դիւական, որ կը յիշեցնէ կատուի հոգեփոխուած կնկան մանրավէպը (*conte*)։ Անկողնին սաւերը խորհրդաւոր կերպով կ'ազդէ կնկան վրայ, և անկողնին մուտքը՝ սեռակ մը հրապոյր կուտայ անոր։ Սիրուհիի մղեկան առփանքներու մնացորդ մը կը վերադառնայ իրեն, աս վարկենին։ Իր կամքը կը զարթնու այրական կամքին քով՝ որ անհոգութեան մէջ կ'իյնայ։ Կինը կը վերականգնի, կը ճանկռտէ, կը մրմռայ, կը խոթոտէ (*bouder*), կը նեղէ (*taquiner*), կը կուռի։ Մարդուն հանդէպ ցոյց կուտայ զգուանք ինչպէս նաև թաթին ճանկերը։ Երեսի բարձը՝ իշխանութիւն մը կուտայ կնկան, այսինքն՝ մութին մէջ մտնելով, կինը կը մտնէ իր զօրութեանը մէջ։

Տիկին Մօքըռէն, հայելիին առջև, միայն մէկ ճրագով լուսաւորուած, թուղթէ թիթեռնիկներով (*papillote*) կը պատէր մազերուն խոպոպիկները։ Խոթանակոնը (*camisole*) էր, կարճ շրջազեստով (*jupon*)։ Իր խոշոր մարմինը՝ որուն վրայէն կարճ թեւերը կ'երթային ու կուգային պսակաղրութեան չարժուձեւով մը, պատին վրայ կը նկարէր յիաւնոց կնկան մը ներքնահագուստով ուրուատեսիլ դիմաստուերը. և իր թանձրամիս իրանին դէմ չոքը այնպէս մը կ'երեւար սենեակին խորը, որմաթուղթին վրայ՝ որ կը յիշեցնէր հինաւուրց առներու անկողնոցներուն (*alcôve*) ներսի կողմի ծաղրանկարները, զոր կարծես միատեղ գծած ըլլային Հօֆման[1] և Տօմիէ[2]։ — Պ. Մօքըռէն անկողնին մտած էր արդէն։

«Լաւ, ըսաւ տիկին Մօքըռէն։

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ Պ. Մօքըռէն, անտարբերութեան, տհաճութեան և սրտնեղութեան չեչտովը մարդու մը՝ որ, դեռ աչքերը բաց, կ'սկսի ճաշակել հորիզոնական դիրքին վայելքը։

— Օ՜հ, նեղ կը քնանաս!

— Զի՛մ քնանար, բնաւ։ Տեսնե՛նք, ինչ կայ։

— Օ՜հ, Տէր Աստուած, բան չկայ։ Ուրնէին վարմունքը, աս իրիկուն, չատ անպատշաճ երեւցաւ ինծի... ամէնը այսչափ։ Դուն ալ դիտեցիր։

— Ո՛չ։ Ուշադրութիւն չդրի։

— Անհեթեթ մտածում մը (*lubie*)...։ Ամենափոքր ողջմտութիւնն անգամ կը պակսի...։ Քեզի չըսա՞ւ բան մը, խօսէ՛։ Բան մը չե՞ս դիտեր։ Վատն ղի ձեր թագնասիրութիւնները (*cachotterie*)... ձեր գաղտնիքները աես մինչև ինչ վիճակի հասցուցին զիս. միշտ վերջինը կ'ըլլամ անցած դարձածը գիտցողներուն մէջ...։ Բայց դո՛ւն, ո՛հ, դուն, քեզի ամէն բան կը պատմեն...։ Շատ բարեբաղդ եմ որ նախանձոտ չեմ ծնած, գիտե՞ս։»

Պ. Մօքըռէն, առանց պատասխանելու, ուսին վրայ առաւ սաւանը։

[1] Hoffmann.—Գերմանացի վիպագիր և նուագահայարդար։ Արտակարգ երեւակայութեան տէր. գրեց ցնորական վիպակը (1776—1822)։

[2] Daumier.-Գաղղիացի ծաղրանկարիչ։ caricaturiste, (1808-1879)։

«Միտքդ դրիր որ քնանաս, կրկին չարաճակեց ախկին Մօրբուէն, յարձակմանը փոխարէն պատասխանի մը ապատող կնկան մը կծու և յուսազուրկ ձայնով:

— Ըսի քեզի արդէն թէ չէի քնանար...

— Բայց չե՞ս հակնար ուրեմն, պարոն Մօրբուէն: Ո՛հ, սա խելացի մարդերը... զարմանալի բան է: Քեզի ալ կը վերաբերի սակայն, ատանք քու գործերդ ալ են ինչպէս և իմս: Ահա դարձեալ չաղոտած ամուսնութիւն մը, կը հասկնաս, ամուսնութիւն մը որուն մէջ ամէն բան կար... հարստութիւն, պատուաւոր ընտանիք մը... ամէն բան: Գիտեմ թէ ինչ են դադարի ժամանակները երբ ասոր պէս կը հանդիպի, ամուսնութեանց մէջ...: Կարաւած կրնանք նկատել սա վերջինն ալ...: Անոի խօսեցաւ ինծի ասոր վրայ սա իրիկուն. երիտասարդը բան մը չէ ըսած իրեն բնականաբար. վարուիլ դիտցող մանչ մըն է...: Բայց Անոի համոզուած է թէ ան պիտի քաշուի...: Մարդ կ'զգայ սա բաները... մարդուն դէմքին կը հակցուի...:

— Ուրեմն, պիտի քաշուի եղեր, թո՛ղ քաշուի... ի՞նչ կուգես որ ըսեմ քեզի: » Եւ Պ. Մօրբուէն կանգնելով նստաւ, բարձերուն (*cuisse*) վրայ երկնցուց երկու ձեռքերը: «Պիտի քաշուի եղեր: Ուրվէչօնի պէս երիտասարդներ, մէկ հատիկ չեն, դեռ կը գտնուին...: Մինչդեռ իմ աղջկանս պէս աղջիկներ...

— Տէ՛ր Աստուած, աղջիկդ... աղջիկդ...:

— Պէտք եղածին չափ արդարութեամբ չես խօսիր անոր վրայ, Թո՛ղեզ:

— Ե՛ս. ես կրցածիս չափ լաւ կը ճանչնամ անոր լաւութիւնները: Միայն թէ... ես գինքը կը տեսնեմ ինչպէս որ ան է. քու աչքերդ չունիս, ես...: Թերութիւններ ունի, չատ մեծ թերութիւններ՝ որոնց խրատ տուիր, այո՛, դուն. կամքեր ունի, անխորհուրդ է, երբ թէ տասը տարեկան ըլլար...: Եթէ կը կարծես որ չեմ նեղուիր մտքի վարանումներէն, պահանջկոտութիւն-

ներէն, խելքի հակառակ չատ մը բաներէն, ան օրէն ի վեր որ կ'աշխատինք գինքը կարգելու! Յետոյ, մասնաւոր կերպ մը ունի վերէն վար լուսալու իրեն ներկայացուած մարդերը! Անտանելի է աղջիկտեսի մէջ...: Ահա արդէն տասնի չափ փեսացուներ եկան. ամէնուն վրայ ալ տարկելիք բան մը գտաւ...: »

Տիկին Մօրբուէնի աս վերջին բաւերուն, հայրական պարծենկոտութեան փայլ մը չղոցց Պ. Մօրբուէնի դէմքին վրայ. «Այո՛, այո՛, բաւ ժպտելով մտքէն. իրաւ է որ աստանայի խելք ունի..., կը յիշես ան խեղճ գաւառապետը. «Օ՛հ, ծերուկ ջոջ մը[1]...!» Դեռ կը յիշեմ ինչ կերպով բաւ աս, անմիջապէս տեսնելուն պէս:

— Շատ զարմանալու բան է, արդարև, և չատ վայելուչ մանաւանդ...: Օր մը կը կարգուի, աս բաւերով, հաւատա՛..., աստղմով ուրիչ անձեր ալ պիտի քաջալերուին ներկայանալու, այնպէս չէ՞: Վատահ եմ որ չարաբաստիկութեան համբաւ չինած է Ուրնէն ընկերութեանց մէջ... թո՛ղ քիչ մը դեռ վատնէ աս աղուոր սրամտութիւնը... պիտի տեսնես թէ արչափ չատ խնդրող պիտի ըլլայ աղջկանդ համար! Ի՜նչ դիւրութեամբ կարգելի Անաիէյա: Իսկ ա՞ս, աս իմ խաչս է...: »

Պ. Մօրբուէն, որ ցայգաճաշկանին (*table de nuit*) վրայէն առած էր ծխամորճը, զբաղած կ'երևար միայն զայն դարձնելու բութամատին և ցուցամատին միջև:

«Վերջապէս, կրկին չարաճակեց ախկին Մօրբուէն, իր գիտնալու գործն է...: Երբ երեսուն տարեկան ըլլայ, երբ արդէն մերժած ըլլայ ամէնքը, երբ այլ ևս ոչ ոք գտնուի գինքն ուզելու... հակառակ իր բոլոր սրամտութեանը, բոլոր ձիրքերուն, բոլոր քու ուզած բաներուդ, Ուրնէ պիտի մտնայ, դուն ալ պիտի մտնաս: »

[1] Un vieux coq. – Տեղի մը կամ ժողովքի մը են ականաւոր և կարեւոր մարդուն *coq* կ'ըսուի:

Դադար մը եղաւ։ Տիկին Մօբըռէն ժամանակ տուաւ որ ամուսինը կարծէ թէ աւարտած էր խօսքը։ Յետոյ, ձայնը փոխելով, «Հիմա, տղուդ համար խօսելիք ունիմ քեզի...։»

Անոր վրայ Պ. Մօբըռէն, որ ցարդ կքած մնացած էր կնոջը խօսքերուն տակ, բարձրացուց գլուխը, չարաճճի պարզմտութեամբ կէս մը ժպտեցաւ։

Միջակարգաբի դասակարգէն էն վերին ինչպէս և էն ստորին խաւերուն մէջ կայ մայրական սեռակ մը սէր, որ կը բարձրանայ մինչև ուժգին ցանկութեան և կը խոնարհի մինչև պաշտամունքի (*idolâtrie*)։ Յաճախ հոն կը պատահի մայրեր՝ որոնց գութը կ'երկրպագէ, որոնց սիրտը ծնրադրածի պէս է որդիի մը առջև։ Չէ ան այլ ևս մայրական սէրը, տկարութիւնները քաղարկող, իրաւունքները զօրացած, պարտականութիւններուն նախանձախնդիր, հոգածու՝ ընտանեկան ստորակարգութեան (*hiérarchie*) և կարգապահութեան, յարգանքով և պատուով չրջապատուած։ Սրտ տղան, ամէն տեսակ ընտանութիւններով մօրը կցուած, կ'ընդունի խնամքներ՝ որոնք մեծարանքի կը նմանին, և զգուանք՝ որոնց մէջ ծառայականութիւն (*servilité*) կայ։ Մայրը անոր կ'ընծայէ իր բոլոր երազները. վասն զի ան՝ ո՛չ միայն ժառանգորդն է, այլ և ընտանիքին ապագան, և ընտանիքին բերել կը խոստանայ միջակարգաբին հարստութիւնները, անոր յառաջադիմութիւնները, սերունդէ սերունդ անոր ձեռք բերած առաջընթաց բարձրացումները։ Մայրը կը վայելէ իր որդին անոր ներկային մէջ և անոր ըլլալիքին մէջ։ Կը սիրէ զայն և կը փառաւորուի անով։ Անոր կը նուիրէ իր ցանկութիւնները (*ambition*) և անոր կուտայ իր պաշտամունքը (*culte*)։ Սա որդին իր աչքին կ'ենթայ իբր բարձրագոյն էակ մը և իր որովայնը կ'ապրի զայն կրած ըլլալուն համար. պիտի կարենար ըսուիլ թէ խառնիխուռն կը միանան, իր ներսիդին, աստուածամօր մը հպարտութիւնը և խոնարհութիւնը։

Տիկին Մօբըռէն տիպարն էր այժմու միջակարգաբի դասակարգին պատկանող այսպիսի մայրերուն։ Իր որդւոյն արժանիքը, դէմքը, միտքը, աստուածութեան պէս բան մըն էին իրեն համար։ Անոր անձը, վայելչութիւնը, ինչ որ ան կ'ըսէր, ինչ որ ան կ'ընէր, սրբանուէր էր իրեն։ Անոր առջև կախուած կը մնար հիացմամբ, ուրիշներ անոր քով գոյութիւն չունէին իրեն համար։ Իրեն կը թուէր թէ աշխարհ սկսած էր և պիտի վերջանար իր որդւովը։ Ան՝ իրեն համար ամէն բանի լրումն էր, մարդոց էն խելացին, էն գեղեցիկը և մանաւանդ ամենէն երևելին էր։ Անոի կարճատես էր և միագէտ ակնոց (*lorgnon*) կը գործածէր. մայրը չէր ուզեր ընդունիլ իակ թէ տղուն տեսութիւնը սկսած ըլլար։

Երբ ան հոն էր, մայրը կը դիտէր անոր խօսիլը, նստիլը, քալելը, կը ժպտէր անոր, երբ ան կռնակը կը դարձնէր։ Կը սիրէր անոր մեկնոցին ծալքերը։ Երբ ան հոն չէր, յաճախ երկար ժամանակ թաղուած կը մնար թիկնաթոռի մը մէջ. անվախճան քաղցրութեամբ ցնորք մը կը լուսաւորէր և քիչ քիչ կը հանդարտեցնէր իր դէմքը. առուէր, խաղաղութիւն, լոյս միանգամայն կ'իջնէին հոն. նայուածքը երջանիկ էր, աչքերը կը յիշէին, սիրտը կարծես կրկին կը տեսնէր։ Եթէ մէկը խօսէր իրեն, աս վարկեանին, արթննալ կը թուէր։ Ժառանգականութիւն մը կար մայրական սիրոյն աս մենամտութեանը մէջ։ Տիկին Մօբըռէն կը պատկանէր զարմի մը՝ որ որդւոյը համար միշտ տածած էր եռանդուռ, ուժգին, գրեթէ մոլեգին վաղաքչանք մը։ Իր ընտանիքին մէջ, մայրերը աստուածացան մայր կ'ըլլային։ Իր մեծ մայրը աստղուածութիւն մը թաղուցած էր Հօթ–Մառնի[1] մէջ. կը պատմէին թէ հրաբորբոք ածուխով մը խաթարած էր տղու մը դէմքը զոր իրենինէն աւելի գեղեցիկ կը գտնէին։ Զաւ-

[1] Գաղղիոյ հիւսիսային սրեւելեան մասին մէջ, Մառն գետի վրայ։

կին մանկական առաջին փոքր ցաւերուն (bobo), քիչ մնաց որ տիկին Մօրըէն խենդնար. կ'անիծէր բոլոր քաջառողջ տղաքը. կը մաղթէր որ Աստուած սպաններ զանոնք, եթէ իր որդին մեռնէր: Անգամ մը, Անոի հիւանդ եղաւ, մայրը քառասունըմէկ գիշեր անցուց առանց անկողին մտնելու. յոգնութենէն՝ որոնքները ուռեցան: Երբ զաւակը սկսաւ վազել, ամէն բան ներելի եղաւ անոր: Եթէ գային իրեն գանգատելու թէ որդին ծեծած էր գիւղին տղաքը, մայրը կը պատասխանէր գոռոտ ձայնով մը. «Իմ տղաս մանկիկս է:»

Յետոյ, տղան մեծնալով, մօրը հոգին սկսաւ անոր քայլերուն առաջնորդել և կանուխէն յոյսերով լեցնել անոր մարդու կեանքին ճամբան: Կը մտածէր իր զաւակին մէջ ժառանգութիւն սացող աղջիկներու վրայ՝ որոնց տարիքը պիտի կարենար վերջէն համաձայնիլ իր տղուն տարիքին հետ: Կ'երևակայէր տեսնել զայն զբաղեալներու մէջ, ձիու վրայ, որսի մէջ՝ կարմիր մեկնոց հագած: Անուրջներով և գալիք իրերուն ակնկալութեամբը կը հրապուրուէր:

Եկաւ վարժարան (collège) մտնելու օրը, բաժանման ժամը: Տիկին Մօրըէն երեք ամիս մաքառեցաւ տունը պահելու համար իր որդին, իր քով կրթելու համար զայն՝ դաստիարակի մը ձեռքով: Բայց պ. Մօրըէն անդրդուելի մնաց: Տիկին Մօրըէնի սասցած միակ չնորհքն եղաւ որ՝ ամուսինը իրեն թողուց վարժարանին ընտրութիւնը. ան ալ ընտրեց գանուածներուն մէջ էն մեզմը, այսինքն հարուստ տղաքներու, թոյլ կարգապահութեամբ վարժարաններէն մէկը՝ ուր աշակերտները միրինգ (méringue) կուտեն չրջագայութեան առեն, և ուր դասատուները աւելի կուտան առանձին դաս՝ քան պատիժ:

Եօթը տարիներուն մէջոցին որ Անոի հետ մնաց, տիկին Մօրըէն չանցուց օր մը առանց գալու Սէն-Տը-

նիէն, զայն տեսնելու համար մէկ ժամու ըզօսանքին առենը: Անգրեալը, ցաւերը, յոգնութիւնը, մարմնոյ անհանգստութիւնը, բան մը արգելք չեղաւ իրեն: Խօսբանին մէջ, բակին մէջ, միւս մայրերը զինքը կը ցուցնէին իրարու: Տղան կը համբուրէր զինքը, կ'առնէր իրեն բերած կարկանդակները, և աւարտելիք դաս մը պարտականելով՝ կը փութար վերադառնալ խաղին: Ամբողջիվը կը բաւէր մօրը: Տեսած էր զաւակը, ան աղէկ էր: Անդադար կը մտածէր անոր առողջութեանը վրայ: Բընդեղէնով (flanelle) կը բեռնաւորէր զայն: Արձակուրդի օրերուն, կը թխկէր զայն միսով, եղի լարերով (filet) որոնց արիւնոտ բոլոր քամուքը կը խմցնէր որպէսզի տղան մեծանար և զօրանար: Պզտիկ գորգ մը գնեց անոր, որպէսզի չսա կարծր չզգար դասարանին նստարանները: Վարժարանը սենեակներ ունէր աշակերտներուն յատուկ. տիկին Մօրըէն կահաւորեց տղուն, մարդու սենեակի մը պէս: Տասներկու տարեկան հասակին մէջ ունեցաւ ծիրանափայտէ (palissandre) արդուզարդի սեղան մը (toilette), հեչտադարանով մը (commode):

Տղան եղաւ երիտասարդ, երիտասարդը եղաւ վարժարանէն, և տիկին Մօրըէնի փառասիրութիւնը անդադար մեծցաւ ան ամէն գոհացումներով միատեղ՝ զորս կը պարգեւէ մօր մը աչքերուն, մեծցած տղայ մը, որուն կերպարանքը կը փոխուի և մօրուքը կը ծլի: Մոռնալով անոր հայթայթիչները (fournisseur) որոնց հաշիւները կը վճարէր, տիկին Մօրըէն կը հրաշանար որդւոյն հագուելու, զվարկաւորուելու, ագանելու (se chausser) եղանակէն: Անոր սիրած ամէն բաներուն ճաշակին մէջ, սովորութեանցը պերճութեանը մէջ, կերպարանքին, կեանքին մէջ, կար վայելչութիւն մը՝ որուն առջև մայրը կը խոնարհէր աքանչացմամբ և անչափ հիացմամբ, իբր թէ ինք չըլլար ան ամէն բաներուն ազբիւրը և վճարողը: Իր որդւոյն սպասաւորը բոլորովին

ծառայ մը չէր իրեն համար: Իր որդւոյն ձին բացարձակօրէն ձի մը չէր, այլ իր որդւոյն ձին էր: Երբ որդին դուրս կ'ելլէր, մայրը կուզէր որ լուր տային իրեն՝ որպէս զի ունենար գոնացումը անոր կառք հնծնելը և մեկնիլը տեսնելու:

Մէն մէկ օր, աւելի մեծ կարծիք կունենար իր որդւոյն վրայ: Զունէր զուարճութեան, չունէր երեւակայութեան զբաղում, որովհետեւ չէր կարդար, ծերանալով իր ամուսնին քով ուրիշ բնաւ սէր ընդունած չէր և զայն միշտ զգացած էր իրմէ հեռու, ուսման, քաղաքականութեան, գործերու մէջ ընկղմած. միայն աղջիկ մը մնացած էր իր քով՝ որուն երբէք տուած չէր բոլոր իր սիրտը. վերջապէս տիկին Մօրըէն կեդրոնացուցած էր իր ամբողջ կեանքը Անուիի հարստութեանը, և բոլոր ունայնամտութիւնը՝ անոր ապագային մէջ:

Եւ իր միակ մտածումը, օրուան և գիշերուան ամէն ժամերուն մտածումը, իր անայլայլ գաղափարը եղած էր կարգել աս պաշտուած զաւակը, լաւ կարգել զայն, չատ ճոխ և չատ փայլուն կերպով կարգել որպէսզի աս ամուսնութիւնը միջոց մը ըլլար իր վրէժն առնելու և փոխարէնը առնելու իր վիճակին սխրութիւններէն և անչքութիւնէն, խնայողութեան և առանձնութեան դատապարտուած կեանքէն, հնկան և ամուսնի իր ամէն զրկանքներէն:

«Գոնէ գիտե՞ս որդւոյդ տարիքը, պարո՛ն Մօրըէն, կրկին չարունակեց տիկին Մօրըէն:

— Անուի՛ն! բայց, սիրելիս, Անուի՛ն ըլլալու է... 1826ին ծնաւ, այնպէս չէ՞:

— Օ՛հ, հօրմէ մը զատ ուրիշ չպատուիր աս հարցումը... այո՛, 1826ին, 12 յուլիս 1826ին:

— Ուրեմն, քսանըվեցը տարեկան է...: Իրա՛ւ, ա՛ւ, քսանըվեցը տարեկան եղաւ:

— Եւ թեւերդ ծալած դեռ այդպէս կը կենա՞ս!

Եւ ա՛չ խակ հոգ կ'ընես անոր ապագային: Պարզապէս կ'ըսես. Իրա՛ւ, ա՛ւ, քսանըվեցը տարեկան է, ապէս, հանգարտօրէն...: Ուրիշ մը պիտի երերար տեղէն, պիտի փնտռէր...: Անուին քրոջը պէս չէ, կարդալ կուզէ...: Երբէք խորհեցա՞ր գտնելու յարմար միութիւն մը, կին մը: Եւ ոչ խակ Հօթէնթօթցի իչխանի մը համար! Անդրանիկ աղջկանդ համար ալ այդպէս եղաւ...: Կը հարցնեմ թէ ինչ ըրիր անոր ամուսնութեանը համար: Թող գանէ, թող չի գանէ, կարծես երկուքն ալ հաւասար են քեզի: Ի՞նչ քաշեցի գլեզ մչտելու համար որպէս զի քալես: Ա՛հ, կրնաս վրադ չառնել անոր ամուսնութեանը պատասխանատուութիւնը. պէտք չէ որ աղջկանդ երջանկութիւնը խղճի խայթ ըլլայ քեզի...! Առանց ինծի, պիտի գտնէիր դուն, այնպէս չէ՞, պ. Տավառանտի պէս փեսայ մը... որ կը պաշտէ Անուիէթը... և ինչ ընկերասէր մարդ... երիկներուն օրինակելին...:»

Եւ տիկին Մօրըէն, մարելով ձրագը, սահեցաւ անկողնին մէջ պ. Մօրըէնին քով՝ որ դէպի փոքր անց.քը (*ruelle*) դարձած էր, քիթը պատին:

«Այո՛, —ըսաւ դեռ, սաւանին տակ երկընդալով, — օրինակելի երիկ մը! Եթէ կը կարծես որ ուրիշ չատ ամուսիններ անոր պէս պիտի պատուասիրէին զմեզ...! Ամէն բան կ'ընէ, հաճոյական ըլլալու համար մեզի...: Պաքի օր միա կը կերցնես անոր, երբ մեր տունը կը ճաշէ, և ան բան մը չըսեր...: Հաճոյակատարութիւն մը ունի որ...: Վերջերս, ձեռագործի բուրդ կը պակսէր, նոյն տեսակէն պէտք ունէցայ...:

— Կը նեղո՛ւս, սիրելիս, խօսքերնիս ինչ բանի վրայ է: Կ'իմացնեմ որ քիչ մը փափաք ունիմ աս իրիկուն քնանալու...: Աղջիկդ սկսաւ պատմութիւնդ...: Հիմայ պ. Տավառանտի կատարելութիւններուն էջը կը բաբաս...: Գիտեմ աս էջը...: Մինչեւ վաղն առաւօտ կը տեւէ...: Հասկցանք, փափաքդ է որ տղադ կարգուի,

այնպէս չէ՞ : Ա՛ս է ուզածդ : Ուրեմն իմ ուզածս ալ սա է. կարգինք :

— Առանց ըսելուդ իրր թէ մարդ կարենար վատահիլ խօսքիդ, զայն կարգելու համար! Ո՛րչափ կը չարչրկես ինքզինքդ... : Ո՛րչափ ինքզինքդ անհանգիստ ընելու մարդ ես :

— Ա՛լ բաւէ, սա բաածդ, սիրելիս, անիրաւութիւն է... : Ինծի այնպէս կուգայ որ առանըձինդ օրէն աւելի չեղաւ որ կրցածս ցցուցի... : Շատ նեղանալի Օրէոս մը մոխիկ ընելու երթալ..., դիչերը պաղպաղակ ուտել, բան մը զոր չարաչար կ'աւեմ... խօսակցիլ անձրևին և աղէկ օդին վրայ այնպիսի գաւառացիի մը հետ որ պուղ-վառներուն վրայ բարձրաձայն կը պօռար թէ իր աղջիկը օժիտ ունէր... : Եթէ սա ըրածս դուն կ'անուանես չձգել իր գործը ուրիչի համար...! Պիտի ըսես թէ չաջողեցաւ : Բայց յանցանքը ինծի է, եթէ ան պարոնը իր աղջկանը համար կը փնտռէր «փառաւոր արու մը», ինչպէս ինք կ'ըսէր : Ինծի է յանցանքը, միմա՞կ ինծի, եթէ մեր որդին չունի Հերակլէսի մը չինուածքը :

— Պարոն Մօրըռէ՛ն... :

— Ճշմարիտ է, վերջապէս..., ես եմ ամէն բանի յանցաւորը, քու կարծիքովդ... : Եաասէրի մը տեղ պիտի դնէիր զիս... :

— Օ՛հ, տէր Աստուած, բոլոր էրիկ մարդոց պէս :

— Շնորհակալ եմ անոնց կողմէն... :

— Ո՛չ, քու բնաւորութեանդ մէջն է ան... պէտք չէ սար համար քեզի ոխ պահել... : Մայրերուն միայն արտօնած է նեղել իրենք զիրենք... : Ա՛հ, եթէ ինծի պէս ըլլայիր, եթէ ամէն վարկեան աչքիդ առջև բերէիր բոլոր ան բաները որոնք կրնան երիտասարդի մը պատահիլ... : Աղէկ պիտեմ որ Անոի մտացի է. բայց ինչ չուտ կը կապուի երիտասարդ մը... խառնակեաց կին մը, անարդ աղջիկ մը... չգիտեմ դեռ ինչ... առանց բա-

ներ ամէն օր մարդ կը սեանէ... : Հաւատա՛, պիտի խենդենայի : Ինծի նայէ, Մօրըռէն, եթէ տիկին Ռօզիէռին միտքը հարցնել տայինք, հէ՞ : »

Պատասխան չեղաւ : Տիկին Մօրըռէն յանձն առաւ լռել, մէկ կողմ դարձաւ, միւս կողմ դարձաւ, քունն փնտռեց և առաուտան լոյսին միայն գոցեց աչքերը :

Զ

Ա՛յ, սա ո՞ւր կ'երթաս — կ'ըսէր առաուտն Պ. Մօրըռէն՝ տիկին Մօրըռէնին, որ հայելիին առջև կը հագնէր սև ժանեակէ կրինոցակը :

— Ո՞ւր կ'երթամ, — ըսաւ տիկին Մօրըռէն ուսերէն մէկուն վրայ հաստատելով կրինոցակը, բերնին մէջ բռնած երկու գնդասեղներէն մէկուն միջոցաւ : — Արդեօք չափազա՞նց վար կ'իյնայ կրինոցակս... : Նայէ անգամ մը... :

— Ո՛չ... :

— Քաշէ՛ քիչ մը :

— Բայց ինչ գեղեցիկ ես, — ըսաւ Պ. Մօրըռէն ետ քաշուելով և դիտելով կնկանը արդուզարդը, ամենէն վայելուչ անսեթևեթութեամբ (*sévérité*) և գրեթէ անպաճոյճ ճաշակով արդուզարդ մը :

— Բարիզ կ'երթամ :

— Իրա՞ւ, Բարի՞զ կ'երթաս : Ի՞նչ պիտի ընես Բարիզ :

— Տէ՛ր Աստուած, ո՛րչափ նեղացուցիչ ես անդադար հարցումներովդ՝ Ո՞ւր կ'երթաս. ի՞նչ պիտի ընես... : Կուգես գիտնալ, այնպէս չէ՞ :

— Բոլորովին պարզմտութեամբ կը հարցնեմ... :

— Բարեկամս, խոստովանելու կ'երթամ, » ըսաւ տիկին Մօրըռէն, աչքերը խոնարհեցնելով :

Պ. Մօրըռէն պապանձեցաւ անմիջապէս : Իր կինը ա-

մանուքեան առաջին ժամանակներուն մէջ, ամէն կիրակի եկեղեցի գացող հնական մը բարեպաշտութիւնն ունեցած էր. աւելի եաք, իր աղջիկներուն ընկերացած էր քրիստոնէական դասերուն. ատոնք էին կատարած բոլոր կրօնական պարտականութիւնները՝ զոր տեսած էր ամուսինը: Տասը տարիէ իվեր, Պ. Մօբըռէն, իր քով կը տեսնէր զայն, իրեն պէս անտարբեր, բնականէն, անկեղծութեամբ: Ապուքեան առաջին վարկեանը անցնելով, Պ. Մօբըռէն բացաւ բերանը խօսելու համար, դիտեց կինը, բան մը չըսաւ անոր, և յանկարծ դառնալով կրունկներուն վրայ, սենեակէն դուրս ելաւ, քիչին տակէն մրմռալով տեսակ մը երգ՝ որուն մէջ ոչ եղանակ կար, ոչ բառ:

Մատրէնի փողոցին աղտոտ և ծիծաղկոտ մէկ տանը առջև հասնելով, տիկին Մօբըռէն ելաւ չորրորդ յարկը. առանց արտաքին երևոյթի դրան մը զանգակը հնչեցուց. բացին:

«Հայր Պլամբոա՞ն:

— Հո՛ս կը բնակի, տիկի՛ն,» պատասխանեց սպասաւոր մը՝ որ պելճիգացիի չեչտ ունէր, կը կրէր համազգեստ (*livrée*), նայուածքը ամօթխած էր, և կը բարևէր խոնարհելու ձևով: Անցուց տիկին Մօբըռէնը նախասենեակի մը մէջէն՝ ուր կար նուազկոտ անուշ բոյր մը, յետոյ լուսավայր ճաշասրահի մը մէջէն՝ ուր սեղանի մը վրայ դրուած կար մէկ հոգիի համար պզտիկ սպաս մը: Վերջապէս, տիկին Մօբըռէն ինքզինքը գտաւ զարդարուն և ծաղիկներով խնկուած հիւրասրահի մը մէջ: Ճոխ դրուագներով պճնուած երգիծա–դաշնակի մը (*orgue-melodium*) վրայէն՝ Գօռէճիօյի՝ Գիշերը պատկերին մէկ օրինակը կար կախուած: Ուրիշ տապակի մը (*panneau*) վրայ՝ տուգի չըջանակի մը մէջ կը տեսնուէր Մաւի–Անթուանէթի և անոր հնձեալ զինուորներուն հաղորդութիւնը, Գօնսիէժըռիի բանտին մէջ, աւանդութեան մը համաձայն վիմագրուած: Ցիշատակի նուէրներ, կաղանդչէքի առարկաներու նման հաղար կոյր բաներ կը լեցնէին յարկաշարերը (*étagère*): Գանօվայի՝ Մադդաղենացիին գնկապղինձէ (*bronze*) օրինակը, փոքրի վերածուած, դրուած էր սեղանի մը վրայ, սենեակին մէջտեղ: Կարասիները իրարմէ տարբեր ասեղնագործութեամբ չինուած, և բարեպաշտութեամբ աչխատուած, ցոյց կուտային իրենց ինչ ըլլալը՝ այսինքն չերմեռանդ կիներու ընծաները իրենց երէցին:

Այրեր ու կիներ կ'ապասէին հոն, կը բանային երէցին սենեակին դուռը, կը մնային հոն քանի մը վարկեան, կրկին դուրս կ'ելլէին, կը բարևէին, կ'անհետանային: Սպասող անձերու վերջինը, կին մը, երկայն ատեն մնաց ներսը: Երբ դուրս ելաւ կրկին, տիկին Մօբըռէն չկրցաւ տեսնել անոր դէմքը, վար ձգուած կրկին քողին պատճառաւ:

Երէցը ոտնկայ էր վառարանին առջև երբ մտաւ տիկին Մօբըռէն: Իրարմէ բաց բռնած էր վերարկուին վտաւտոնները (*pan*), հնոցին առջև, հանդերձի մը փէչերուն (*basque*) պէս:

Հայր Պլամբոա չունէր ոչ ժողովրդապետութիւն (*cure*) ոչ վիճակ (*paroisse*): Ունէր ծուխեր (*clientèle*) և մանաւանդ իտութիւն մը. ընկերային աչխարհին (*monde*) երէցն էր, երևելիներուն և մեծամեծներուն երէցը:

Հարուստներու ակումբին խոստովանահայրն էր, պղնուաւոտմ անձանց խղճին առաջնորդն էր, կ'ուխտէր միսիթարութեան արժանի հոգիները: Լուսամիտ մարդոց հասողութեանը կը մօտեցնէր Յիսուսի–Քրիստոսի

1 Խոալեցի Համբաւաւոր Նկարիչ (1494-1534), Ոտֆայէլէ անմիջապէս վերջ կուգայ։ Ահ է որ օր մը գոչեց. *Anch'io son' pittore, ե՛ս ալ նկարիչ եմ։*

1 Համբաւաւոր Խոալեցի քանդակագործ (1757—1822)։

վարդապետութիւնը, իսկ արքայութիւնը՝ հարուստներուն հասողութեանը:

«Տիրոջ այգիին մէջ իւրաքանչիւր ոք ունի իր բաժինը,» կ'ըսէր յաճախ, հեծելու և կքելու կերպարանքով մը իր բեհեզին ծանրութեանը տակ՝ որ էր Սէն-Ժէրմէն թաղին, Սէն-դ'Օնօռէ թաղին, և Շօսէ-ա'Անթէնի հոգիներուն փրկութիւնը:

Խելքի և մտքի տէր մարդ մըն էր, չատ ներողամիտ քահանայ մը, որ ամէն բան կը յարմարցնէր սա պատէրին. Բառական խնասը կ'ապահովէ, իսկ հոգեկանը կ'ապրեցնէ: Զիջանող և բանիմաց էր: Գիտէր ուրիշին միտքը հասկնալ և ժպտիլ: Հաստատքը՝ չափով կը քարոզէր իւրաքանչիւրին խառնուածքին համեմատ, և փոքր քանակութեամբ միայն կուտար: Կը մեղմացնէր ապաշխարութիւնը, կը քակէր խաչին կապերը, աւազ կը ցանէր փրկութեան ճամբուն վրայ: Աղքատներուն դառն անհաճոյ, և դժոգոհ կրօնքէն կը հանէր հարուստներու կրօնքի պէս բան մը, սիրուն, թեթեւ, սքանչելի, առաձգական, ճկուն կրօնք մը՝ իրերուն և մարդերուն, ընկերութեան յարմարութեանց, բարքերուն, սովորութեանց, նոյն իսկ աւելորդապաշտութեանց համեմատ: Կը վերածէր Աստուծոյ գաղափարը՝ հանգստաւէտ և վայելչագեղ բանի մը:

Դասախարակութեան, ձիրքերու, ազնուութեան տէր քահանայի մը չնորհքն ունէր, հայր Պլամբոա: Գիտէր խօսակցութեան կերպ դնել խոստովանանքին մէջ, համեմել իր յորդորները, բարեշնորհութիւն դնել օծումին մէջ: Սիրտ չարժելու և միտք դրաւելու միջոցներուն վարժ էր: Գիտէր արտայայտ խօսքերը, վայրկեանիկ խօսքերը և հնչառատ խօսքերը: Ձայնը երաժշտական էր, ոճը՝ պաճուճեալ (*fleuri*): Կ'անուանէր սաստիան՝ «չարիքին լեզանը» և Սուրբ Հաղորդութիւնը՝ «Աստուածային ուտելիքը»: Յորդառատ էր երեւնարանդ չրջասացութիւններ-

րուն մէջ՝ սուրբի պատկերներու պէս գունագեղ: Ռօսինիի վրայ կը խօսէր, վկայութիւն կը բերէր Ռասինէն, և «անուաոը» կ'ըսէր Պուա-տը-Պուլօնեի համար: Կը խօսէր աստուածային սիրոյն վրայ՝ խռովիչ բառերով, օրհնան մոլութեանց վրայ՝ ախորժելի մանրամասնութիւններով, ընկերութեան վրայ՝ աշխարհիկ լեզուով: Երբեմն երբեմն, նորոյթի կարգ անցած և բոլորովին թարմ բացատրութիւնները, լեզուին մտերմական (*intime*) բառերը կը մտնէին իր հոգեւոր խորհրդակցութեանց մէջ, ինչպէս որ օրագրի հատուածներ մուտք կը գտնեն ճգնաւորի մը գիրքին մէջ: Իր դարը կը հասէր հաճելի կերպով: Վերարկուն՝ անոր հպած ամէն աղտոտիկ յանցանքներուն բոյրին պէս բան մը ունէր: Նուրբ փորձութեանց նկատմամբ խորամանկ էր և սրամիտ (*aiguisé*), զգայական հաճոյքներու խղճագիտութեան (*casuistique*) մէջ՝ հիանալի կերպով նրբամիտ, հոտառու և պարկեշտ էր: Կիները կը խենդեհնային անոր վրայ:

Իր առաջին քայլը, իր սկզբնաւորութիւնը եկեղեցական աստիարէզին մէջ նշանակելի եղած էր հոգիներու հրապուրմամբ մը, յափշտակութեամբ մը, մանաւանդ այսպիսի յաջողութեամբ մը որ հասած էր մինչև յաղթանակի և գրեթէ գայթաղութեան մը աստիճանին...: Իր վիճակին մէջ՝ ամբողջ տարի մը կրօնքի դաս տալէ վերջ հաղորդութիւնը արդէն առնող տղոց, արքեպիսկոպոսը կանչած էր զայն ուրիշ պաշտօնի և տեղը դրած էր ուրիշ եկեղեցական անօրէն մը (*directeur*), բայց տղաքը կ'ապրստամբէին: Մաստալ աղջիկներուն ամէնն ալ կը մերժէին ընդունիլ նորեկը և ունկնդրել անոր դասերուն: Բոլոր սա փոքրիկ սիրտերը և բոլոր սա մանկական գլուխները զայրացան: Ամէն ոք կ'արտասուէր նոր հովիւին հօտին մէջ, ցաւակցութեան ճչմարիտ յուզում մը կար՝ որ դպատիարները փոխով կը դարձնէր ընդդիմութեան: Դասին մէջ էն տարեցները, քրիստոնէական տարածման

Գործին խորհրդատու կինները չարունակեցին կռուիլ քանի մը ամիսներ: Միաբանեցան ներկայ չգտնուելու համար հաւաքումներուն. մինչև իսկ առաջ գացին ժողովրդապետին մերժելու առակին որուն պահպանութիւնը իրենց յանձնուած էր: Շատ դժուար եղաւ զանոնք հանդարտեցնել:

Յաջող բաղդը՝ զոր աս դէպքերը կ'աւետէին և կը խոստանային հայր Պլամբուային, աս չատ չտպասեց անոր գալուն: Համբաւը արագ տարածուած էր: Ան զօրութիւնը՝ որ Բարիզի մէջ կը հալի ամէն բանի, նոյն իսկ քահանայի մը վերարկուին, այսինքն՝ նորոյթը, տարածած էր անոր անունը և ծանօթ ըրած էր աշխարհին: Ամէն կողմերէ իրեն կը դիմէին: Ցանցանքներու թափթփուքը ուրիշներու կ'երթար. իրեն, ընտիր մնդքերը կը բերէին: Իր չուրջը, կը դունչէին (*bruire*) միայն մեծ անուններ, խոշոր հարստութիւններ, գեղեցիկ զղջումներ և աղտոր կիներ: Մայրերը խորհուրդ կը հարցնէին անոր՝ ընկերութեանց մէջ մոյնելու համար իրենց աղջիկները. իսկ մանչէ առաջ՝ աղջիկներն ալ անոր քով մտքերնին բանալու կ'երթային: Ինք ան մարդն էր որուն կը դիմէին մերկապարանոց զգեստի արուեստը թիւն առնելու համար, ան մարդն էր որ կը սահմաներ պարահանդէսի չրջազգեստներուն պարկեշտութիւնը և կ'որոշէր ընթերցանութեանց պատշաճութիւնը, ան մարդը՝ որուն կը հարցնէին կարդալու յարմար վէպերուն անունները, բարոյալից թատերախաղերուն ցուցակը:

Ան կը պատրաստէր տղաքը առաջին հաղորդութեան, երիտասարդները՝ ամուսնութեան: Կը մկրտէր մանուկները, կը խոստովանեցնէր սրտի չինութիւնները (*adultère de coeur*): Կիներ՝ որոնց տաղանդը կամ յատկութիւնները ճանչցուած կամ հասկցուած չէին, անոր քով կուգային ողբալու համար իրենց ամուսնին նուիթասրտութեանը (*matérialité*) վրայ, և ինք կուտար անոնց քչիկ մը գաղափարական՝ զոր իրենց հետ տուն կը բերէին: Յուսահատները, մեծ վիշտեր ունեցողները իրեն կ'ապաւինէին, և ան՝ կը պատուիրէր պարագային համեմատ ընել ճամբորդութիւն մը Իտալիա, վնտռտել ղուարճութիւն նկարչութեան կամ երաժշտութեան մէջ, և աղէկ խոստովանանքի մը երթալ Հռոմ: Ջատուած կիները, իրեն կը դիմէին՝ առանց աղմուկի կրկին մանելու համար իրենց ամուսիններուն քով: Իր կատարած հաչտութիւններովը միջնորդ կ'ըլլար ամուսնացած կիներու սիրոյն և զոքանչներու նախանձին միջև: Կը հայթայթէր վարժուհիներ մայրերուն, իսկ մանկամարդ կիներուն համար ալ կուտար քառատունոց սենեակի աղախիններ: Նոր հարսերը անկէ կը սորվէին իրենց երջանկութեանը մէջ ժուժկալելու եղանակը և իրենց ամուսինը տան մէջ պահելու միջոցները, այսինքն՝ արդուզարդի չափաւորութեամբ և վարիկութեամբ, մաքրասիրութեամբ, հոգածութեամբ, ճերմակեղէնի ամբծութեամբ և նրբութեամբ: «Պէտք է, սիրելի աղջիկս, կ'ըսէր երբեմն, որ պարկեշտ կին մը բոզուկի (*lorette*) անուշահոտ թեթև բոյր մը ունենայ:» Իր փորձառութեամբը կը միջամտէր ամուսնական առաջնապահութեան մէջ: Մայրերը անկէ խորհուրդ կը հարցնէին, յղի կիները մոխկ կ'ընէին անոր գուշակութեանցը. ան կ'որոշէր թէ ո՛ր կինը պարտէր մայր ըլլալ, թէ ո՛ր կինը պարտական էր կաթ հատցնել:

Այս համբաւը, աս դերը, ներքնապէս կիները վարելու աս ճարպիկութիւնը, անոնց բոլոր գաղտնիքին տէրն ըլլալը, այնչափ չատ մտերիմներովը և ծանօթներովը, այնչափ չատ բազմակողմանի յարաբերութիւններովը բարեգործական ընկերութեանց մեծամեծներուն և դրամապահներուն հետ, անընդհատ վերաբերութիւններովը — որոնց չարժառիթն էր գիւղական դիտաւորութեամբ ըլլալիք զանազան դիմումներ և հոգեր —

Բարիզի մէջ գանուած էն ականաւոր անձանց հետ, վերջապէս ան ամէն ազդեցութիւններովը զոր կրնայ հաւաքել գաղանապահ, հաճոյակատար և ճարպիկ քահանայ մը, հայր Պլամբուա ձեռք անցուցած էր ան մեծ իշխանութիւնը մէկը՝ որուն գէմքի տակէն ծածուկ կը սարածուին: Շահու տէր մարդիկ, ինչպէս և մեսացածները, կ'երթային անոր խոստովանելու: Ընկերային փառասիրութիւն մըտնող կը դիմէր անոր բարեհաճութեանը: Եւ գրեթէ ինչ որ ամուսնանալիք կար բարձր ընկերութեան մէջ, բոլորն ալ կը դիմէր աս քահանային՝ որ չէր քնաւ ցուցներ քաղաքական գոյն, կը սարածուէր ամէն ընկերութեանց մէջ, ունէր հրաշալի կացութիւն մը՝ մերձենալու համար անուններ, իրարու խառնելու համար ընտանիքներ, ընկերացնելու համար յարմար անձեր կամ հաւասարակշռելու համար ընկերային դիրքեր, գոգելու համար դրամը՝ դրամին հետ, կամ լծակցելու համար հինաւուրց աղնուականի մը անունը՝ նոր ընչաւէրի մը հետ: Պիտի ըսուէր թէ Բարիզի մէջ ամուսնացողները կը վայելէին թաքուն նախախնամութեան պէս բան մը աս անագիւտ մարդով՝ որուն մէջ խառնուած կային քահանան և իրաւակատարը (*avoué*), առաքեալը և դիւանագէտը, Ֆէնելոն և Պ. դը Ֆոյ[1]:

Հայր Պլամբուա ունէր քառասուն հազար ֆրանքի[2] տարեկան հասոյթ, որուն կէսը կուտար աղքատներուն: Մերժած էր եպիսկոպոսի թեմը՝ մնալու համար ինչ որ էր, քահանայ մը:

«Որո՞ւ պատիւ ունիմ խօսելու... ըսաւ քահանան, որ կարծես անուն մը կը փնտռէր յիշողութեանը մէջ:

— Տիկին Մօրըէն... տիկին Տավառանտոն մայրը...:

— Ա՜հ, ներողութի՛ւն, տիկին, ներողութի՛ւն...:

[1] M. de Foy, Գաղղիացի զօրագէտ և քաղաքագէտ առեներան, (1775-1825): [2] Livre կ'արժէ 0,98 ֆրանք:

Դուք ան կիներէն չէք զոր մարդ մոռնայ... բայց, կ'աղաչեմ, ահաւասիկ թիկնաթոռ մը:»

Եւ լոյսին հակառակ կողմը նստելով, կնոջը դիմաց, հայր Պլամբուա յարեց. «Ինձի համար, չատ պատուական յիշատակ մըն է աս ամուսնութիւնը որ ինձի առիթ ընծայեց զձեզ ճանչնալու, ձեր աղջկան օրիորդին ամուսնութիւնը Պ. Տավառանտի հետ: Երկուքդ ալ, դուք և ես, դուք, տիկին, ձեր մայրական աղնուութեամբը, ես, ամէ՛ն Աստուած, խնամարն քահանայի ողորմելի խելքովս, իրագործեցինք ճչմարտապէս քրիստոնէվայել ամուսնութիւն մը՝ որ կը համապատասխանէ միանգամայն աս սիրելի աղջկան հաւատքի պէտքերուն, սրտին տենչին, և ընկերութեան մէջ դիրքին պահանջմանցը: Տիկին Տավառանտ իմ օրինակելի խոստովանողներէս (*pénitante*) մէկն է. կատարելապէս գոհ եմ աս բանէն: Պ. Տավառանտ գերազանց երիտասարդ մըն է որ կը մասնակցի — ինչ որ հազուագիւտ է այսօր — իր կնոջը կրօնական զգացումներուն: Մարդուս հոգին հանգիստ կ'ըլլայ այսչափ բարեբաղդ, այսչափ ընտիր ընտանիքներու վստահելով, և ես առաջուց համոզուած եմ թէ աս սիրելի զաւակներուն համար չէ որ եկաք...:

— Ճչմարիտ է, ամէ՛ն հայր, չատ բարեբաղդ եմ աս կողմէն... անոնց երջանկութիւնը կեանքիս մեծ ուրախութիւնն է: Ա՛յնչափ մեծ պատասխանատուութիւն է, տղաքը կարգելը: Ո՛չ, ամէ՛ն հայր, անոնց համար չէ որ կը դիմեմ ձեզի. ինձի համար է:

— Ձե՞զի համար, աղնիւ տիկին:»

Եւ քահանան վրան նետեց ակնարկ մը՝ և խոկմն նայուածքը փոխեց:

«Ա՜հ, ամէ՛ն հայր, տարիները չատ բան կը փոխեն...: Մինչև իմ տարիքս, կին մը հազար բաներով զբաղած կ'ըլլայ. ընդունելութիւնները, ընկերութիւնը... բոլոր աստիք կը զուարճայնեն: Մարդ ցնորքներով կը դրաւի,

կը սիրէ բոլոր ասոնք, կը հաւատայ ասոնց, կը հիմնուի ասոնց վրայ... : Մարդ այնպէս կը կարծէ որ ուրիշ բանի երբէք պէտք պիտի չունենայ... : Ուրեմն, տէ՛ր հայր, ես ան տարիքին հասայ ուր մարդ ուրիշ բանի պէտք ունի : Կը հասկնաք միտքս... : Աչխարհիս պարապու-թիւնը կ'ղգամ : Ոչինչ կ'զբաղեցնէ զիս : Պիտի փափաքէի վերադառնալ թողած բաներուս : Գիտեմ թէ ո՛ր-քան նեղոդամիտ էք, ո՛րքան գթասիրտ : Ձեր խրատները, ձեր ձեռքը հարկաւոր են ինծի որպէսզի վերա-դարձնեն զիս ամէն պարտականութեանցս՝ որոնց մէջ չափազանց երկար առեն անփոյթ մնացի, առանց սա-կայն դադրելու զանոնք ճանչնալէ և յարգելէ : Գիտէք սա տառապանքները, տէ՛ր հայր :»

Մինչ այսպէս կը խօսէր, կնկան և Բարիզուհիի դիւ-բախօսութեամբ, որ Բարիզի լեզուով կ'անուանուի ba-gou, չաղփաղփութիւն, տիկին Մօրըռէնի աչքերը, որոնք խոյս կուտային քահանային աչքերէն՝ զանոնք առուերի տակ զգալով, մեքենաբար կնկան քահանային ձեռքէն չարժող լոյսի մը վրայ, արևուն մէկ_ճառագայ-թէն հրաւառ եղած, որ կը չողար առ սենեակին մէջ-տեղ, գործի մարդու սենեակ մը, անսեթևեթ, հանդիսա-ւոր և պաղ : Սա լոյսը՝ գոհարեղէնի տուփ մըն էր որուն ադամանդներուն հետ կը խաղային քահանային մատները :

« Ա՛հ, աՙս, — ըսաւ քահանան յանկարծ ըմբռնե-լով տիկին Մօրըռէնի նայուածքը և պատասխանելով անոր միտքէն անցածին, առանց պատասխանելու անոր արուեստակեալ խօսքերուն — աս կը զարմացնէ զձեզ, այնպէս չէՙ : Այո՛, գոհարեղէնի տուփ մը... տուփ մըն է... ադամանդներ կան... և տեսէք, բաւական ազուր : — Տիկինին երկնցուց քառամանեակը (rivière) : — Տարօ-րինակ է այնպէս չէՙ, որ հոս այսպէս բան գանուի : Ինչ ընեմք : Անա՛ մեր արդի ընկերութիւնը : Սարսռած ենք ամէն բանի քիչ մը ձեռք դպցնելու... : Տխուր տեսարան

մըն էր. դեռ չի գտայ ինքզինքս... Ինչ արցունք, ինչ հեկեկանք... Թերեւս լսեցիք... երիտասարդ դժբաղդ կին մը որ կը գլորէր ոտքերուս առջև, ընտանիքի մայր մը, տիկին : Աւա՜ղ, անա՛ աչխարհներուն թիւնը... տեսէք ուր կը տանի պճնանքի փափաքը և հաճելի երևալու ամէն բանի տենդը... : Կը ծախսեն, կը ծախսեն, կը հանին վիճակի մը ուր իրենց պարտքին տոկոսը միայն կը վճարեն վաճառականներուն... : Այո՛, տիկին, ըսածս կը պատահի, պիտի կարենայի անուանել ձեզի այդ վաճառատուն-ները... : Մինչ մարդ կը յուսայ օր մը վճարելու գնա-դրամը... մարդ կը վատահի փեսայի մը որուն պիտի պատկեն ամէն բան և որ չափազանց երջանիկ պիտի ըլ-լայ հատուցանելու իր զոքանչին պարտքերը... բայց մինչև ան օրը, վաճառատուններուը անհամբերութիւն կը ցու-ցնեն... : Օր մը կ'սպառնան ամէն բան իմացնելու եր-կանը... : Ան առեն, ո՛հ, ան առեն, մտածեցէք սա ան-ձկութեանց վրայ : Գիտէք որ սա ժամուս ինծի կ'ը-սէր սա կինը թէ պիտի երթար ջուրը նետուելու... : Պէտք եղաւ որ խոստանամ երեսուն հազար ֆրանք դանել... : Բայց հազար ներում կը խնդրեմ, իմ գոր-ծերուս վրայ կը խօսիմ ձեզի... : Վերադառնանք ձեզի, ձեր գործերուն... : Երկրորդ աղջիկ մը ունէիք... սիրուն... : Ես պատրաստեցի ղինքը առաջին հաղորդու-թեան... : Յիշեցուցէք ինծի անոր մկրտութեան անունը... :

— Ռընէ՛ :

— Սա է, ճիշդ... չատ խելացի աղջիկ մը, չատ արթուն, բոլորովին ուրոյն բնաւորութեամբ... : Ըսէ՛ք, ա-մուսնացած չէՙ :

— Ո՛չ, տէր հայր, և սա, մեծ հոգ է ինծի : Գա-ղափար չունիք թէ ո՛րչափ կամապաշտ է... : Իր քոյրէն բան մը առած չէ : Մօր մը համար՝ դժբաղդու-թիւն նկատուելու բնաւորութիւններէն մէկն է : Շատ պիտի նախընտրէի որ քիչ մը նուազ խելացի ըլլար... : Ամե-

նէն յարմար փեսացուները գտանք իրեն։ Անմտութեամբ, յիմարութեամբ կը մերժէ զանոնք...։ Դեռ երէկ...։ Ակէ զատ, հայրը այնչափ կը չփացնէ զայն...։

— Ա՜հ, ինչ մեղք։ Պիտի չկարենայիք հաւատալ թէ մարդ ինչպէս մայրօրէն կը փարի ան ազոյ՝ զոր ինք տարած է Յիսուսին և Աստուածածնին։ Բայց ինչո՞ւ չէք խօսիր ձեր որդւոյն վրայ... սիրտն մանչ մը, բարեկիրթ, և ամուսնանալու տարիքին մէջ, ինծի երևցաւ ծին համեմատ...։

— Կը ճանչնա՞ք զայն, տէր հայր։

— Անգամ մը քրոջը տունը, տիկին Տավաւանտի տունը հանդիպելու հաճոյքն ունեցայ, երբ գացած էի զայն տեսնելու հիւանդութեանը միջոցին. վանդի, դիտէք, միայն տունք են մեր ըրած այցելութիւնները, հիւանդտեսի այցելութիւնները...։ Յետոյ, իր վրայ չատ բարի տեղեկութիւններ ունիմ։ Երջանիկ մայր մըն է, տիկին, վանդի ձեր որդին կրօնքի պատէրները կը դարձադրէ։ Զատկին, հաղորդուեցաւ կրօնաւոր հայրերուն եկեղեցին։ Ձեզի չըսաւ թերևս, բայց բոլոր աշխարհաստես մարդոց (*homme du monde*) հետ էր, ճչմարտապէս քրիստոնեաներ, որոնք գրեթէ գիշերն ի բուն ապաւեցին խոստովանելու համար, այնչափ մեծ էր բազմութիւնը։ Այո՛, մարդ չհաւատար ասոր, բայց, գոնութի՛ւն Աստուծոյ, ասիկա այսպէս է։ Երիտասարդներ, բայց կատարեալ պէս բարեկիրթ, հոն մնացին ապաւելով խոստովանութեան, մինչև առտուան ժամը հինգը։ Պէտք չունիմ ձեզի ըսելու թէ Բրիստոսի եկեղեցին քանի՛ խանդաղատանք կ'ղգայ այսպիսի եռանդուն կրօնասիրութեան մը համար, քանի՛ երախտապարտ է անոնց որոնք կուտան իրեն աս միսիթարութիւնը և կ'ընծայեն աս մեծարանքը, բարեաց ապականութեան և անհաւատութեան աս սխուր ժամանակին մէջ. քանի՛, վերջապէս, մենք, եկեղեցւոյ բոլոր ապաւորներս, պատրաստակամ ենք բարի

օրինակ եղող և յօժար կամք ցուցնող երիտասարդներուն համար, պատրաստ ենք անոնց նուիրելու մեր տակաւ պաշտպանութիւնը, անոնց թեւկնածելու մեր ան փոքր ազդեցութեամբ՝ զոր ներելի է մեզի ունենալ ընտանիքներու մէջ։

— Ա՜հ, տէր հայր, չափազանց բարի էք... և մեր երախտագիտութիւնը, խմս և որդւոյս... եթէ կամենայիք զբաղիլ իրմով...։ Բարի գաղափար մըն է զոր ուզեցայ գալ ձեզ գտնելու։ Աստուած իմ, ձեզի կուգայի իբրև կին, բայց կուգայի նաև իբրև մայր...։ Հրեչտակ մըն է որդիս, տէր հայր...։ Յետոյ, այնքան չատ բանի կարող էք դուք։»

Քահանան չարժեց գլուխը ժխտման ծիծաղով մը՝ ուր համեստութիւնը կը խառնուէր փափուկ սիրտութեան. «Ո՛չ, տիկին, կը չափազանցէք։ Մենք հեռու ենք ձեր ըսածէն։ Երբեմն կը յաջողինք քիչ մը բարի ընելու, աս ալ չատ նեղութեամբ։ Եթէ գիտնայիք թէ ինչ քիչ կարեւորութիւն ունի քահանայ մը աս ժամանակիս մէջ։ Մարդիկ կը վախնան անոր ազդեցութենէն, անկէ կը հեռանան, չեն ուզեր անոր պատահիլ եկեղեցիէն դուրս, և ոչ իսկ անոր հետ խօսիլ խոստովանանքէն զատ...։ Դուք իսկ, տիկին, պիտի զարմանայիք եթէ ձեր խոստովանահայրը խառնուիլ ուզէր ձեր առօրեայ վարքին։ Մեկուսացում, արգելք, անհաւասիկ մարդոց ողբալի նախապաշարումները մեզի նկատմամբ...։

— Ա՜հ, տէր Աստուած, ժամը մէկ եղեր է...։ Եկած պահուս ապանիդ դրուած տեսայ...։ Ամօթով եմ...։ Պիտի ներէք որ քանի մը օրէն վերստին գամ...։

— Ձայն՝ ապաւելու համար պատրաստուած է,» պատասխանեց հայր Պատրուա։ Եւ գտնելով իր գովեստուած թուղթերով լեցուն գրասեղանի մը, կրկին նստելու նշան ըրաւ տիկին Մօրբուէնին. վարկեան մը լռութիւնը տիրեց, որուն միջոցին լսուեցաւ միայն քահանային ըրած

աղմուկը թուղթեր պրպտելով։ Պրպտուքը վերջացաւ անկիւնը կոտրած այցաքարտով մը՝ զոր քահանան հանեց թուղթերու դէզէ մը, դէպի լոյսին դարձուց, և որուն վրայ կարդաց. «Երեք հարիւր հազար ֆրանք, հաստաթաթեր թուղթեր, պարտաթուղթեր... Տանըհինգ հազար ֆրանքի հասոյթ ամուսնութեան օրը... հայրն ու մայրը մեռած...։ Վեց հարիւր հազար ֆրանք հօրեղբայրներու և հօրաքոյրերու մահուն. անոնք ամուսնացած չեն և պիտի չամուսնանան...։ Երիտասարդ աղջիկ... տասնվինը տարեկան... սիրուն... աւելի գեղեցիկ քան ինչ որ ինք կը կարծէ ըլլալ։» — «Ինծի՛ նէ, խորհեցէ՛ք, — ըսաւ քահանան կրկին գնելով այցաքարտը իր թուղթերուն մէջ։ — Վերջապէս, նայեցէ՛ք...։ Պիտի ունենամ նաև... այո՛, ունիմ աս վարկենիս քսանըհինգ հազար ֆրանք ամուսնացած օրը, որը աղջիկ մը...։ Բայց ո՛չ, աս պիտի չյաջողէր. խնամակալութեան Ատեանին մէջ երկրորդ կարգի խորհրդական տեղեկաբեր է (*conseiller référendaire de seconde classe à la Cour des comptes*), և հնութեան պիտի տայ իր տանը այնպիսի փեսայ՝ մը որ կարող ըլլայ գինքն անուանել տալ առաջին կարգի տեղեկաբեր...։ Ա՛հ, ուշադրութիւն, ահա աս թեւը...։ — Եւ համառօտ տեղեկութիւնները թղթատելով, աւանդ մտադրութեան ըսաւ, — Բան երկու տարեկան, ոչ գեղեցիկ... զուարճական արուեստի ձիրքեր (*talents d'agrément*), խելացի, աղէկ կը հագնի. հայրը, տասնվինգ հազար ֆրանքի աէր. երեք զաւակ, տոկուն հարստութիւն մը։ Նախ ունի Բուօվանս փողոցի տունը՝ ուր կը գտնուի Ապահովութիւն ընկերութեան վարչութիւնը. Օձնի մէջ երկիր մը, երկու հարիւր հազար ֆրանք հողային վարկի դրամատան մէջ...։ Բաւական յամառ մարդ մը, ծագումով բորդուկէզ։ Մայրը ոչինչ է տանը մէջ։ Ընտանիք չկայ, և նոյն իսկ

հայրը պիտի խեռար ձեզի հետ եթէ ազգականներուն հետ տեսնուէիք...։ Բան մը չեմ ծածկեր ձեզմէ, կը տեսնէք... տարին անգամ մը սեղանի մը կը հրաւիրէ զանոնք, բոլորը առ է...։ Հայրը պիտի տայ երեք հարիւր հազար ֆրանք դրամօժիտ. կը պահանջէ որ աղջիկը իրեն հետ բնակի։»

Եւ կրկին թղթատելով իր նօթերը, «Այո՛, ըսաւ քահանան, ահա բոլոր գտածս ձեզի համար առայժմ։ Ինծի՛նէք, խօսեցէ՛ք ձեր որդւոյն հետ բոլոր առնց վրայ, սիրելի տիկին։ Յորինուրդ հարցուցէք ձեր յարգելի ամուսնոյն։ Ես ինքզինքս կը դնեմ բոլորովին ձեր տրամադրութեանը։ Եթէ կարենայիք առաջին այցելութեանը՝ զոր պատիւ պիտի ունենամ ընդունելու ձեզմէ, բերել ինծի քանի մը թուանշան, տեղեկութեանց պզտիկ նօթ մը... որ կարենար հասկըցնել ինծի թէ ի՛նչ են ձեր գիտաւորութիւնները՝ ձեր որդւոյն տրուելիք վիճակին նկատմամբ...։ Եւ յետոյ, բերէք ինծի ձեր դուստրը. մեծ ուրախութիւն պիտի զգամ կրկին տեսնելով առ սիրելի աղջիկը։

— Եթէ կարենայիք, տէր հայր, ինծի ժամ մը որոշել ուր այսօրէն քիչ մը պակաս նեղութիւն պատճառէի ձեզի։

— Ես կը պատկանիմ, տիկին, ամէն անոնց որ պէտք ունին ինծի, և չատ մեծ պատիւ է ինծի համար...։ Միայն ամէն տասնվինգ օր եթէ գաք, դիս պիտի չգտնէք։ Ան տեսն բոլորովին գիւղը պիտի ըլլամ, օր մը միայն Բարիզ պիտի գամ...։ Այո՛, հարկ մըն է որուն պէտք է որ համակերպիմ. ձմեռուան վերջին հասայ խիստ չատ ակարացած...։ Այնքան չատ գործեր ունիմ... և յետոյ, աս չորս յարկերը դիս կ'ապահովեն։ Բայց ինչ ընեմ։ Մատուռ մը ունենալու իրաւունքը պէտք է վճարել, տան մէջ պատարագելու թանկագին արտօնութիւնը...։ Մատուռի մը վրայ, գիտէք, ոչ ոք կրնայ պատկիլ...։ Է՛հ, բայց ինչո՞ւ չի գայիք, հիմա մատ-

ծեցի, վա՜ տեսնելու հոն, գիւղը, Գոլգոթայի մէջ...։ Շրջագայութիւն կ'ըլլայ ձեզի։ Պաղարեր հոդեր ունիմ... առաջուանաւէրի պարծենկոտութիւնս է աս։ Նախընթրիք մը կը հրամցնեմ հոն առանց արարողութեան (*sans cérémonie*) ձեզի, սիրելի սիկին, և ձեր սիրելի աղջկանը...։ Ձեր որդին ալ ձեզի ընկերանալու հաճոյքը պիտի չունե՞ լինի։»

Է

Քառորդ ժամ վերջ, կարմիր թիկնոցակով (veste) սպասաւոր մը կը բանար, տիկին Մօրըէնին զանգակի բախումը լսելով, Թէպու փողոցը միջնայարկի մը (entresol) դուռը։

«Բարի լոյս, Ժոաժ...։ Տղաս հո՞ս է։

— Այ՛, տիկին, պարոնը հոս է։»

Տիկին Մօրըէնն ծիծաղած էր իր որդւոյն սպասաւորին։ Անցած միջոցին, ծիծաղեցաւ անապարհին (appartement) առարկաներուն, կարասիներուն։

Դրասենեակը մտաւ։ Անռի կը գրէր ծխելով. գոչեց՝ «Դո՛ւն ես», հեռացուց գլանը բերնէն, գլուխը հանեց թիկնաթոռին յենարանին վրայ, որպէսզի մօրմէն համբոյր մը առնէր. յետոյ կրկին սկսելով ծխելու. «Ի՞նչ պէս, դո՛ւն ես, մայրիկ...։ Բարիզի՞ մէջ, այսօր։ Բառ մը չէիր ըսած լինձի ասոր վրայ...։ Ի՞նչ բան գքեզ հոս բերաւ։

— Ո՛հ, երթևեկութիւններ (courses), այցելութիւններ... գիտես, միշտ ես կը մնամ պարտականութեանցս մէջ...։ Որքա՜ն ազէկ ես ուրեմն դուն հոս։

— Ա՜հ, ատոր գ է, դուն սեսած չէիր իմ նոր կարգադրութիւններս։

— Տէ՛ր Աստուած, ինչպէս լաւ գիտես կարասիներդ կարգադրել...։ Ճշմարիտ, դուն միայն կրնաս...։ Ինձ նաւութիւն չիկայ հոս, վասա՞ն ես։ — Եւ տիկին Մօրըէնն ձեռքը պատին դրաւ։ — Պատուիրէ Ժոաժին որ պատահաններդ բանայ առիւն անգամ որ դուրս կ'ելլես, այնպէս չէ՞։

— Այ՛, այ՛, ըսաւ Անռի տաղտուկի չնչասով մը, որով սովորաբար կը պատասխանուի տղու մը։

— Օ՛հ, ինչո՜ւ առեր ես ատիկը։ Չեմ ուզեր որ ունենաս այսպէս բաներ...։ — Տիկին Մօրըէն յանկարծ տեսած էր գրադարանի մը վրայէն կախուած մենամարտի (combat) երկու սուրեր։ — Ատոնց տո՛ւքն անգամ...։ Երբ մարդ միտքը բերէ...։»

Տիկին Մօրըէն վայրկեան մը գոցեց աչքերը և նստաւ. «Չես գիտեր մեզի ո՛րքան դող կը պատճառէ սա քու ամուրիի կեանքդ...։ Եթէ ամուսնացած ըլլայիր, լինձի կը թուի որ այսքան պիտի չտանջուէի այլեւս...։ Շատ կ'ուզէի գքեզ ամուսնացած տեսնել, Անռի!

— Ե՛ս ալ, կ'ապահովեմ գքեզ։

— Աստգո՛ւծ։ Ըսէ լինձի, մայրերը, գիտես... անոնց համար մարդ գաղանիք չունենար...։ Կը վախնամ... երբ կը տեսնեմ գքեզ ինչպէս որ ես, գեղեցիկ մանչ մը, ազնիւ, սրամիտ, հաճելի ըլլալու ամէն ձիրքերով...։ Մէյնչափ լաւ չմնաս ես սիրուելու համար...։ Ուրեմն, կը վախնամ...։

— Ի՞նչ բանէ։

— Որ... որ պատճառ մը չունենաս... չուզելու...։

— Ամուսնանալ չուզելու համար, այնպէս չէ՞։ Սխրոյ կապ մը, այնպէս չէ՞, որ արգիլէր գիս։»

Տիկին Մօրըէն՝ այո՛ պատասխանեց գլխովը։

Անռի յանկարծ խնդաց բարձրաձայն քրքիջով մը.

«Ա՜հ, բարի մայրիկս, եթէ ունենայի գիս կապող շղթայ մը, հանդարտ եղիր, պիտի կտրէի խարտելով (limer)։ Երիտասարդ մը որ կը յարգէ ինքզինքը՝ ուրիշ կապ չունենար...։

— Ան տանէն, կ'ուզե՞ս միտքդ բանել լինձի օրիորդ

Էռպոյի վրայ… : Դժուն եղար ամէն բան խզել տուողը… :

—Օրիորդ Էռպօն : Մեն զոր մեզի Օբեռայի մէջ ներկայացուցին հօրս հետ : Ա՜հ, ո՛չ… : Այո՛, այո՛, օրիորդ Էռպօն… տիկին Մառքիզայի տանը ընթրիքը (*diner*), այնպէս չէ՞. հաքինը, վերջապէս : Դարան մըն էր առ, ուր խրկեցիր զիս առանց ըսելու՝ զգուշացի՛ր : Պէտք է խոստովանիլ որ չատ միամիտ ես… : Ծառան մուտքս աւետեց պօռալով՝ *Monsieur Le Baron Maurice de Vaudrec*! փքոցուռոյց ազդարարութիւն մը որ ըսել կ՛ուզէր. «Ահա փեսացուն!» : Հիւրասրահին առեղնաւոր ճրագարանները (*candélabre*) վառուած կը գտնեմ : Տան տիրուհին, զոր կեանքիս մէջ երկու անգամ տեսած ըլլալս գիտեմ, ժպիտներովը կը զեղուռ (*accabler*) զիս. որդին, զոր չեմ ճանչնար, ձեռքս կը սեղմէ : Հիւրասրահին մէջ կար մայր մը եւ աղջիկ մը որ զիս տեսնելու կերպարանք չունէին. ասոր ըսելիք չկայ! Բնականաբար, ընթրիքի առեն զիս նստեցուցին երիտասարդ աղջկան քով. գաւառացի ընտանիք մը, հարստութիւնը՝ ագարակներ, ճաշակները՝ պարզ : Առանց ամէնքն ալ կը տեսնէի ապուրի մէջոցին : Մայրը, տեղանին միւս կողմէն, աչքերը կը կեցնէր մեր վրայ՝ հետեւակաչան մը (*chien d'arrêt*) պէս. անտանելի մայր մը, արդուզարդ մըն ալ ունէր որ… : Հարցուցի անոր, աղջկանը, թէ տեսած էր արդեօք այսինչ խաղը Օբէռայի թատրոնին մէջ : — Ա՜յո՛, փառաւոր է : — Երրորդ արարուածին մանաւանդ ազդեցիկ անցքը (*effet*) կայ : — Ա՜հ, այո՛, առ անցքը… առ անցքը… — Ինծի չափ ան ալ տեսած չէր առ խաղը : Նախ, առաւօտ մը : Ջուարճանալ ուզեցի, առաջ քչեցի զինքը առ նիւթին մէջ. դաժան դէմք մը առաւ (*grinchu*) : Հիւրասրահը անցանք : — Ինչ զեղեցիկ զգեստ է, դիտեցի՛ք, հարցուց ինծի տանտիրուհին : Պիտի հաւատայի՛ք եթէ ըսէի թէ հինգ տարիէ ի վեր է որ զրան կը տեսնեմ առ զգեստը : Շատ հոգ տանող աղջիկ է էմըլինը : Ա՛նչափ կարգապահ է : — Ագահներ (*grigou*), ամէնքն ալ, որ կ՛ուզէին զիս մէջ նետել… :

— Կը կարծե՞ս : Սակայն առնուած տեղեկութիւնները… :

— Կին մը որ հինգ տարի տեւել կուտայ իր զգեստը! Ամէն բան կը հաւկցուի ասով, առ բաւական է : Արդէն աչքերուս առջեւ կը բերեմ անոր բերելիք դրամօժիտը՝ բուրդէ գործարանի մը մէջ պահուած : Կ՛երեւակայեմ հողային հարստութիւն մը, որ ծախսուած դրամին հարիւրէն երկուքուկէսը կը բերէ. աւելցուր նորոգութիւնները, տուրքերը, դատերը, յետոյ վարձակալները որ չեն վճարեր, պարոն տատը (*beau-père*) որ չի ծախսելիք ինչքերը քեզի արժեցնելու կ՛ելլայ… : Ո՛չ, ո՛չ, այլ եւս աղայ չեմ… : Կ՛ուզեմ ամուսնանալ… : բայց լաւ ամուսնանալ… : Թո՛ղ որ եւս ուզածիս պէս ընեմ, պիտի տեսնե՛ս : Անհոգ եղիր, եւս անոնց տեսակէն չեմ որ առ մէկ խօսքով կը բռնուին, Ի՛նչ գեղեցիկ մազեր ունի, ի՛նչչափ կը սիրէ մայրը… ! Կը տեսնե՞ս, մայրիկ, թէ առանց յայտնի ընելու չատ մտածած եմ ամուսնութեան վրայ : Ինչ որ այս աշխարհիս մէջ էն դժուարն է չահելու համար, ինչ որ էն սուղ կը վաճառուի, ինչ որ ձեռքէ ձեռք կը յափշտակուի եւ որուն տիրանալ պէտք է, ինչ որ մի միայն հանճարով, բաղդով, առորնութիւններով, զրկանքով, կատաղի ճիգերով, յարատեւութեամբ, հաստատամտութեամբ, կորովով, յանդգնութեամբ, աշխատութեամբ կ՛ստացուի, դրամն է, այնպէս չէ՞, հարուստ ըլլալու երջանկութիւնն ու պատիւն է, միլիոնի մը վայելքն ու յարգն է : Ուրեմն, տեսայ որ կայ միջոց մը առոր հասնելու համար, դրամին, ուղղակի եւ փութանակի, առանց յոգնութեան, առանց նեղութեան, առանց հանճարի, պարզապէս, բնականօրէն, անմիջապէս եւ պատուաբեր կերպով. առ միջոցը, ամուսնութիւնն է… : Տեսայ նաեւ առ բանը՝

թէ պէտք չկար գերազանցօրէն աղտոր ըլլալ, ոչ հիանալի կերպով սրամիտ, հնչելու համար հարուստ ամուսնութիւն մը. թէ պէտք էր միայն կամենալ զայն, կամենալ պաղ արեամբ եւ բոլոր ուժով, առ քարտէսին (խաղի թուղթ) վրայ հաւաքել բոլոր պատահականութիւնները (*chance*), վերջապէս մէկ բառով իր անձին առպարէզ ընել ամուսնանալու գործը...: Տեսայ որ առ խաղը խաղալով, աւելի դժուար չէ արտասովոր ամուսնութիւն մը ընել, քան սովորական ամուսնութիւն մը, ամուսնանալ երկու հարիւր հազար ֆրանքի դրամօժիտի մը հետ՝ քան մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար ֆրանքի. բոլորը կախում ունի պաղարիւնէ եւ բաղդէ (*veine*). եղածը (*mise*) նոյնն է: Ամեն մի ժամանակ մը ուր թեւոններ կ'ամուսնանան ութ հարիւր հազար ֆրանք հասոյթի հետ, ան չմնար թուաբանութեան հաչիւ: Ահա ինչ որ քեզի ըսել կ'ուզէի, եւ վստահ եմ որ հասկցար միտքս:»

Անոի Մօբրուէն աւելցուց, բռնելով ձեռքը մօրը՝ որ ապշած մնացած էր զարմացումէ, հիացումէ, գրեթէ յարգանքէ. «Մի՛ նեղեր ինքզինքդ... պիտի ամուսնանամ... եւ թերեւս քու կարծածէդ աւելի լաւ կերպով:»

Եւ Անոի, մօրը մեկնելէն վերջ, կրկին ձեռքն առաւ գրիչը, եւ չարունակելով յօդուածը զոր սկսած էր Տնտեսագիտական Հանդէսին համար, գրեց. «... Մարդկութեան ընթացքին չափը պարուրաձեւ է, եւ ոչ թէ բոլորո՛վ...:»

Le trajectoire de l'humanité est une spirale, et non un cercle.

Ը

Անոի Մօբրուէն, ներկայ ժամանակին երիտասարդ-ներուն մեծ մասին պէս, ունէր ոչ թէ իր կեանքին տարիքը, այլ իր ժամանակին տարիքը: Երիտասարդութեան ցրտութիւնը (*froideur*), ժԹ. դարուն երկրորդ կէսին առ մեծ նշանը, յատկանիշն էր Անոիի ամբողջ անձին: Անոի լուրջ երեսոյթ ունէր եւ ուրիշներն ալ սառնութիւն կ'զգային անոր քով: Կը տեսնէին անոր մէջ զազրելիական խառնուածքին ան հակառակ տարրերը՝ որոնք, մեր պատմութեան մէջ, կը կազմեն առանց տափանքի ազնիւները եւ առանց երիտասարդութեան կուսակցութիւնները, երէկ յանսենիստութիւնը[1] (*jansénisme*), այսօր վարդապետականութիւնը (*doctrinarisme*): Անոի Մօբրուէն երիտասարդ վարդապետական մըն էր:

Տղոց ան սերունդէն եղած էր՝ զոր ոչինչ կը զարմացնէ, զոր ոչինչ կը զարհուրեցնէ, որոնք առանց եռանդի կ'երթան թատերական խաղի մը՝ ուր կը տարուին, եւ անկէ կը վերադառնան առանց հրապուրուելու: Բոլորովին ազատ տարիքէն իսկ՝ արդէն խելօք էր եւ խոհական: Վարժարանը՝ չպատահեցաւ որ դասի առնն երազէր, գլուխը ձեռքերուն մէջ, արմունկները բառգիրքի մը վրայ, աչքերը ապագային մէջ ընկղմած: Բնաւ չունեցաւ անձանօթին ան փորձութիւնները եւ կեանքի առաջին տեսիլքները՝ որոնք յոյզով եւ հեշտութիւններով կը լեցնեն առնրվից տարեկան պատանիներու երեւակայութիւնը, վանդակապատ պատու-

[1] Յանսենիոսի վարդապետութիւնը՝ Աստուածային շնորհքի եւ յաւիտենադիր խորհուրդին (prédestination) վրայ: Ան վէճերը Դաշտին մէջ սկսան 1640ին, տեւեցին մինչեւ ԺՀ. դար, եւ վերջացան 1764ին. Տե՛ս Պալզաքի Դիւղի Բժիշկը անուն վէպը, Le Médecin de campagne, Edition du Centenaire, p. 247–248.

հանիներով գաւխիի մը չորս պատերուն միջեւ, պատեր որոնց զարնուելով կ'ոստոստին խաղի գնդակները, և որոնց վրայէն անդին կը սլանան միտքերը: Իր կարգին մէջ կային քաղաքական երևելի անձնաւորութեանց երկու կամ երեք տղաք. Անոնք կապուեցաւ անոնց հետ: Հռետորութեան դասին, կը մտածէր ան ակումբին (*cercle*) ուր պիտի ընդունել տար ինքզինքը:

Վարժարանէն ելլելով, Անոնի մնաց խելօք և ծածկեց քանի տարեկանի հասակը: Ամուրիի կեանքը ազատ կալից չեղաւ: Ջհանդիպեցան անոր՝ ոչ խաղի, ոչ խմիլքի, ոչ անուն վատնդող վայրերու մէջ, այլ լուրջ դահլիճներուն մէջ, ուշադիր և փութկոտ, արդէն հասուն եղած կիներու քով: Ինչ բան որ ուրիշ տեղ անպատշաճ պիտի ըլլար իրեն, հոն՝ օգտակար եղաւ: Իր ցրտութիւնը ընդունելեցաւ իբր չնորհալի գեղ. իր լրջութիւնն ունեցաւ գրեթէ հրապոյրի մը ազդեցութիւնը:

Մարդոց չնորհքներուն համար նաև կան նորոյթներ: Լուի-Ֆիլիպի իշխանութիւնը, համալսարանականներուն (*universitaire*) մեծ հարստութեամբը, սկսած էր վարժեցնել Բարիզի քաղաքական և գրական մեծ դահլիճները՝ չատ յարգ տալու (*priser*) հոն մտնող անձանց վարժապետական չգիտեմ ինչին՝ զոր ամէն ուսուցչապետ (*professeur*) իրեն հետ կը տանի բոլոր ընկերութիւններ մէջ, նոյն իսկ երբ նախապար ըլլալու համար: Բարձրաստիճան միջակորեարի կիներուն մէջ՝ մտայնի առոյգ, զուարթ, անխորհուրդ յատկութիւններ վնասակար ճաշակին յաջորդած էր ճաշակը այնպիսի խօսակցութեան մը՝ որ դասախօսութիւն կը հոտի, դիտութեան մը՝ որ կը բխի դասարաններէն, այսինքն վարդապետավայել (*doctoral*) տեսակ մը ազնիւ վարմունքէ: Վարժապետը (*pédant*), ըլլար իսկ ծեր, վախ չէր ազդեր. իսկ եթէ երիտասարդ՝ հաճելի պիտի ըլլար. և լուր ելաւ որ Անոնի Մօբըռէն չատ հաճոյական դարձած էր:

Գործնական միտքով երիտասարդ մըն էր: Կը քաղցրացէր օգտակարին, չափագիտական (*mathématique*) ճշմարտութեանց, գրական կրօնքներու և ճշգրիտ գիտութեանց (*sciences exactes*) պաշտամունքը: Սրգահասանք ունէր արուեստներու համար, և կը պնդէր թէ երբէք չէին չինուած Պուլի[1] նմանողութեամբ կարասիները լաւագոյն քան հիմա: Քաղաքական անտեսութիւնը, գիտութիւն մը որ ամէն ճամբու կը հանէ զմարդ, իրեն երևցած էր, աչխարհ մտած առեն, իբր կոչում և իբր ասպարէզ. ու եղած էր հաստատամտութեամբ անտեսագէտ: Այս չոր գիտութեան ուսմանը վատնած էր սահմանափակ խելք մը, բայց համբերատար և յարատեւող, և ամէն տասնըհինգ օր անգամ մը, ուռուցիկ յօդուած մը հրապարակ կը նետէր մեծ Հանդէսներուն մէջ, թուանշաններով խճողուած, զոր առանց կարդալու կ'անցնէին կիները, և զոր մարդիկ կ'ըսէին թէ կարդացին:

Քաղաքական անտեսութիւնը, հոգածութեամբը զոր կը ցուցնէ աղքատ դասակարգէ մարդոց, ան պատաղումովը (*préoccupation*) զոր ունի անոնց բարեկեցութեան համար, գրահաչոտական ան վիճակագրութեամբը՝ զոր կը չինէ անոնց թշուառութեանցը վրայ, բնականաբար տուած էր Անոնի Մօբըռէնի ազատասիրական գոյն մը: Ըսել չէ թէ որչ կերպով ընդդիմադիր էր, այլ իր գաղափարները պարզապէս կ'ընթանային տիրող սկզբունքներուն առջևէն, խառն համոզումի տէր ան մարդերուն մեծագոյն մասին հետ՝ որոնք իրենց ապագան վնասելու կ'երթան, կը պատրաստեն իրենց յաջողութեան հաւանականութիւնները, և առաջին քայլը

[1] Boule A. — Համբաւաւոր երևնագործ (1642—1732), Տուաւ իր անունը զարդարուն կարասիներու՝ որոնք չատ կը փնտռուին այսօր, Պալզաք, իր Cousin Ponsին մէջ, կը խօսի Պուլի տարբեր կերպերուն (manière) վրայ: Տե՛ս Edition du Centenaire, p. 56.

(avance) կ'առնեն դէպի պատահելիք ամէն դէպքերու։ Իր ընդդիմութիւնը հակըցնելու համար, յաճախ կը դոհանար չարախօսութեամբ մը, թագուն ակնարկութեամբ մը, որուն խմաստը և բանալին իր բարեկամներուն միջոցով կը հասցնէր դահլիճներու մարդոց ականջը։

Իր քաղաքագետին հետ «չատ աղէկ էր», յատկապէս որ անոր ձեռքով պիտի բարձրանար քաղաքային ժողովին անդամակցութեան, և հոնկէ մինչեւ երեսփոխանութեան։

Գերազանցօրէն յաջող էր մարդ գրաւելու առ երկդիմի խաղերուն, առ դիտամբ կարգադրութիւններուն մէջ՝ որոնց չնորհիւ յարաբերութիւնները լաւ կը պահէր ամենուն հետ, առանց գժտուելու և ոչ մէկուն հետ։ Տնտեսագէտ ըլլալով, գաած էր միջոցը հանդարտեցնելու անձին և իր վարդապետութիւններուն դէմ կղերականներուն մուցած կասկածները և թշնամութիւնները։ Անոնց մէջէն՝ չահած էր ոմանց ներողամտութիւնը և համակրանքը. յաջողած էր հաճելի ըլլալու կղերականներուն և գգուելու քրիստոնեայ եկեղեցին, քարոզելով թէ նիւթական յառաջդիմութիւնը կապակցութիւն ունի հոգեւոր յառաջադիմութեան հետ, անտեսագիտական հատատքը՝ ուղղափառ հատատքին հետ, Բէգնէ[1] Սուրբ Օգոստինոսի հետ, Պաստիա[2] Ս.Թոմասեանին հետ, վիճակագրութիւնը՝ Աստուծոյ հետ։ Յետոյ, առ առաջադրէն զատ, կրօնքին և քաղաքական անտեսութեան զուգակցութիւնը, կրօնասիրութեան մէջ Անոթի տեսակ մը ժառանգականութիւնը (arrière-fond) բարեպաշտութեան եղանակներու, թագուն բայց կանոնաւոր, արժանի կ'ընդունէին գինքը հայր Պլանբուայի համարումին, և կը

1 Quesnay F. — Գաղղիացի անտեսագէտ, բնութիւնավարներու (physiocrate) գլխոցին հիմնադիրը, (1694—1774)։

2 Bastiat F. — Գաղ. անտեսագէտ, յատկապէս հեղինակ Ինքզինքը զոհեց անկաշկանդ վաճառականութեան դասին (1801—1850)։

միացնէին գինքը, գաղտնի կապերով, հաւատացեալ և եկեղեցասէր ընկերութեան։

Անոթի Մօրբուէն վարձած էր Թէպու փողոցի անասյարկը՝ երիտասարդի երեկոյթներ տալու համար, լուրջ երեկոյթներ, գլուսեղանի նմանող սեղանի մը չուրջը, որոնց հրաւիրեալները կը խօսակցէին բնական օրէնքին (droit naturel), հանրային և այլ և այլ խնդիրներու և մարդկային ցեղին բազմապատկելիութեանը վրայ։ Անոթի կը փորձէր դարձնել այս երեկոյթները տեսակ տեսակ հանախօսութիւններու։ Կ'ընտրէր իր մարդերը և անոնց մէջ կը վիճաւէր տարրերը ան մեծ դահլիճին՝ զոր ինք կ'ուզէր ունենալ Բարիզի մէջ, իր ամուսնութենէն անմիջապէս վերջ. դէպի հոն կը քաշէր անտեսագիտութեան մէջ հեղինակաւոր և նշանաւոր անձերը. հոն՝ տեսակ մը նախագահութիւն կուտար Ակադեմիայի (Institut) անդամներու, որոնց ազդակցութեանը կը ցանկար, իր քաղաքավարութիւններովը և գովասական յօդուածներովը (réclame), ան յայտով որ օր մըն ալ ասոնք, իր ծրագրին հաճնման, պիտի բազմեցնէին գինքը իրենց քով, քարոյական և քաղաքական գիտութեանց բաժնին մէջ։

Բայց Անոթի, իր բոլոր տաղանդը, բոլոր ճարպիկութիւնը ցցուցած էր մանաւանդ ուրիշի հետ ընկերակցութեամբ չահագործելու կերպին մէջ։ Մէկ անգամէն յարուած էր առ միջոցին, այսինքն՝ տասիճանի բարձրանալ գերօնութենէն, որով մարդ միայն մէկ չըլլար, այլ թիւի մը կցուած միութիւն մը։

Ամէն տեսակի ընկերակցութեանց մէջ մուտք գտած էր։ Ակէօսի համախօսութեանը մտած էր և սպրդած էր ան ամէն երիտասարդներու մէջէն՝ որոնք խօսելու մարզանք կ'ընեն, բնութասցութեան մէջ կը կրթուին, պետական մարդու կայանութիւն կ'ընեն (stage)։ Երգասեներ (club), հաւաքոյթներ, վանժարանի նախկին աչակերտներու հաւկերոյթներ, փառասիրներու համախօ-

սութիւններ, պատմութեան, աշխարհագրութեան, օգնութեան, գիտութեանց, բարեգործութեան ընկերութիւններ, ասոնցմէ և ոչ մէկը չէր անտես ըրած։ Ամէն տեղ, ամէն կեդրոններու մէջ որոնք փայլ մը (*rayonnement*) կուտան անհատին և անոր օգուտ քաղել կուտան համախմբման մը հաւաքական ազդեցութիւնէն, ամէն տեղ ինքզինքը ցցուցած և բազմապատիկ ըլլալու աշխատած էր, հաւաքելով ծանօթութիւններ, հաստատելով յարաբերութիւններ, մշակելով բարեկամութիւններ և համակրութիւններ, որոնց մէջտեղ բան մը պիտի կարենար ըլլալ, իր փառասիրութեանը նշանախարները (*jalon*) դետեղելով, երթևեկելով ընկերութեան մը գրասենեակէն միւս ընկերութեան գրասենեակը, դիմելով դէպի կարեւորութիւն մը, գաղտնածածուկ աշխարհածանօթութիւն մը, դէպի այնպիսի համբաւ մը՝ զոր քաղաքականութիւնը յանկարծ օր մը կը հոչակէ։

Ասով հանդերձ, աս դերին կատարմանը համար բան մը չէր պականեր իրեն։ Յորդաբան (*verbeux*) և անհանգարտ, ինչ աշխոյժ որ հարկաւոր է յաջողելու համար, կը հանէր աս աշխոյժը. փայլուն միջակութիւն մըն էր։ Ընկերութեանց մէջ քիչ անգամ կը վերծանէր (*réciter*) իր յօդուածները։ Բայց սովորաբար, բնական կերպով մը ներքնակին (*gilet*) մէջ կը դնէր մէկ ձեռքը, զ. Կիզօի[1] ձեւովը՝ Տըլառօշի[2] պատկերին մէջ։

---

1 Guizot F. – Պատմաբան և պետական մարդ (1787—1874)։

2 Delaroche P. – Համբաւաւոր նկարիչ։ Օրաս Վէռնէի փեսան, (1797—1856)։

Թ

Մինակ ես, հայրի՛կ,—ըսաւ Ռընէ բոլորովին չընչաղաւ, ոտքս մը պէս որ վազելէ կուգար, ժամը տասնըմէկին ճաշասրահը մտնելով, — կը կարծէի որ ամէն մարդ լքած էր... Ո՞ւր է մայրիկս։

— Բարիզ գնաց... երթևեկութեան համար, պատասխանեց Պ. Մօրըռէն։

— Լա՛ւ, իսկ Տընուազէ՞լը։

— Դարերուն (*pente*) մարդը տեսնելու գնաց... կ'երեւայ թէ նախաճաշի պահերուն զինքը։ Նախաճաշի նստինք։

— Բարի լո՛յս, հայրիկ։» Եւ փոխանակ նստելու, Ռընէ հօրը վրայ գնաց, անոր վզին փաթթուեց իր երկու բազուկները և սկսաւ համբուրել զայն։

«Բաւակա՛ն է, բաւակա՛ն է, ինչ կ'ընես, խենդուկ,—կ'ըսէր Պ. Մօրըռէն։ Եւ կը ժպտէր թրպրտալով (*se débattre*)։

— Թող որ խզելիքի ձեւով համբուրեմ[1] զքեզ, տե՛ս, սապէ՛ս...։»

Եւ բռնեց հօրը այտերը։

«Որքա՛ն տղայ ես, տէ՛ր Աստուած։

— Երեսս նայէ՛... որպէս զի տեսնեմ թէ կը սիրես զիս քիչ մը։»

Եւ Ռընէ համբոյր մը առնելէ վերջ ոտքի ելաւ, հեռացաւ հօրմէն, բազուկներուն ծայրովը միշտ բռնելով անոր գլուխը։ Դիտեցին զիրար այսպէս մեղմաբար, սրտի խորէն, աչք աչքի մէջ։

Ճաշասրահին դռնակերպ պատուհանը (*porte-fenêtre*) բաց էր և անկէ ներս կը մտնէին դուրսի պայծառ լոյսը, պարտէզին բոյրը և աղմուկը։ Ճառագայթ մը՝ որ կ'ոսնուր սեղանին վրայ, կը սահէր ճենապակեայ (*por-*

1 Embrasser à la pincette.

celaine) սպասի մը վրայէն և կը փայլէր բաժակներուն մէջ։ Թեթեւ օդ մը հոսելով՝ կը տարածուէր զուարթ լոյսին մէջ. տերեւներու չուքեր թուլօրէն կը դողդողային սրահին տախտակամածին վրայ։ Թռչող թեւերու տարտամ ձայներ կը լսուէին ծառերու մէջ և թռչուններու խայտաձիներ՝ ծաղիկներու մէջէն, հեռուն։

«Մենք երկուքս այսպէս առանձին... ինչ սիրուն բան, — ըսաւ Ռընէ տարածելով անձեռոցը։ — Օ՛հ, չափազանց մեծ է սեղանը, չափազանց հեռու եմ քեզմէ։»

Եւ առնելով իր սպասը, եկաւ բոլորովին հօրը քով նստաւ։

«Բանի որ հայրիկս, այսօր, առանձին միայն ինծի համար է, կ՛ուզեմ վայելել հայրիկս։» Եւ մօտեցուց աթոռը՝ հօրը աթոռին։

«Գիտե՞ս, կը յիշեցնես ինծի ան ժամանակը՝ երբ կ՛ուզէիր միշտ գրպանիս մէջ ուտել կերակուրիկդ...։ Բայց ան ատեն ուժը տարեկան էիր...։»

Ռընէ սկսաւ խնդալ։

«Երէկ յանդիմանութիւն ընդունեցայ, ես...» յարեց Պ. Մօբըռէն վայրկեանի մը լռութենէ վերջ, սկաւառակին վրայ զետեղելով դանակը և պատառաքաղը։

«Ա՛հ, — ըսաւ պարզութեամբ Ռընէ, միամիտ ակնարկով մը դէպի ձեղունը նայելով. յետոյ հօրը վրայ իջեցնելով կատուի աչքեր.—Իրա՞ւ, խեղճ հայրիկ! Եւ ինչո՞ւ։ Ի՞նչ ըրած էիր։

— Գէթ այնպիսի բան մը հարցնէիր զոր դուն ինձմէ աղէկ չգիտնայիր...։ Չե՞ս գիտեր, ա՛նշնորհք...։

— Օ՛հ, եթէ յանդիմանես, հայրիկ, տեղէս կ՛ելլեմ... և կը գրկեմ զքեզ։ Եւ աս ըսած պահուն, արդէն կէս մը ոտքի ելած էր։

1 Pourer բայը Թուի ըլլալ անգլիերէն to pour, հոսիլ, ծորիլ, տարածուիլ, կաթիլ բային նմանութեամբ գործածութիւնը։ Ամէն պարագայի մէջ չիգտայ այդ բառը գաղղիերէն բառարաններուն մէջ։

«Նստեցէ՛ք, Ռընէ, եթէ կը հաճիք,—ըսաւ Պ. Մօբըռէն այնպիսի չեչառով մը՝ որուն մէջ խստութիւն դնել կը ջանար։ — Պիտի խոստովանիք որ երէկ, սիրելի զաւակս...։

— Օ՛հ, հայրիկ, այսպիսի գեղեցիկ օդով օր մը, միթէ ինծի դում պիտի՞ ըսես։

— Բայց վերջապէս, — ըսաւ Պ. Մօբըռէն, փորձելով ծանրութիւնը պահել աղջկանը փոքրիկ ըմբոստութեանը առջեւ՝ որուն մէջ կար գգուռտ կերպարանք մը և հայրը բանի տեղ չդնելու ձեւ մը — բացատրէ ինծի... վասն զի յայտնապէս կասկած ըրիր...։»

Ռընէ, աչքերու չարաճճի քթթոցով մը, գլխու երկու երեք սպրսիկ և չատ հաստատական նշաններ ըրաւ։

«Կը կարծէի լրջօրէն խօսիլ քեզի հետ, Ռընէ՞։

— Բայց չատ լուրջ եմ, կը վստահացնեմ զքեզ... քանի որ ըսի քեզի թէ կասկած ըլլալ ուզեցի՝ ինչպէս որ եղայ...։

— Բայց ինչո՞ւ։ Ըսէ ինծի, խնդրեմ։

— Ինչո՞ւ։ Պիտի ըսեմ, բայց պայմանով որ դուն քեզի չատ չհանելիս ըսելիք խօսքէս...։ Որովհետեւ... որովհետեւ...։

— Որովհետե՞ւ։

— Որովհետեւ չատ աւելի կը սիրեմ զքեզ քան երէկի աս պարոնը, հասկցա՞ր...բայց չա՛տ աւելի, ճըշմարի՛տ։

— Բայց ան ատեն չեն թողուր մարդոց որ այդպէս մօտենան...։ եթէ ան երիտասարդը քեզի անհաճոյ էր...։ Չի բռնադատեցինք զքեզ...։ Դուն թողուցիր որ գործը առաջ երթար։ Մենք կը կարծէինք, հակառակը, մայրդ և ես, թէ աս չարմար անձը...։

— Ներողութիւն, հայրի՛կ...։ եթէ մերժած ըլլայի Պ. Ռըվէչօնը առաջին տեսութեամբ, բոլորովին, բացէ իրաց, սիրտ անուանէի՛ք դիս անմիտ, յիմար, առանց

գլխու աղջիկ մը... : Այժմէն կը լսեմ մօրս ըսելիքները... : Մինչդեռ իմ կերպովս, ինչ ունիք ինծի յանդիմանելու : Տեսայ Պ. Որվէդէօնը, կրկին տեսայ զինքը, ժամանակ անցուցի զայն գնահատելու համար, լաւ հասկցայ հակակրութեան մը գոյութեանը, որ թերեւս տխմար բան է, բայց սակայն կայ... :

— Բայց ինչո՞ւ չուզեցիր մեզի ըսել, հազար միջոց պիտի գտնէինք խզելու համար... :

— Ապերախտ ես, հայրի՛կ : Ազատեցի զձեզ ատնեղութենէն : Երիտասարդը քաշուեցաւ, դուք բան մը չունիք ասոր մէջ... : Ամէն բան ինձմէ է... : Կը տեսնե՞ս թէ ինչ կերպով չնորհակալ կ'ըլլաք իմ անձնուիրութեանս : Ուրիշ անգամ մը... :

— Ինծի մոխիկ ըրէ, սիրելի զաւակս : Եթէ այսպէս կը խօսիմ քեզի, պատճառն է որ խնդիրը քու ամուսնութեանդ վրայ է... : Ամուսնութի՛ւնդ : Շատ ժամանակի պէտք ունեցայ վարժուելու համարատ գաղափարին, քեզմէ բաժնուիլս... : Հայրերը եսասէր են, տեսա՞ր. պիտի վախնայիր որ դուք բնաւ չվախչէիք... : Հայրերուն ծանր է աչքի առջեւ բերելատ բանը, երջանկութիւն մը՝ առանց ձեր ժպտին, տուն մը՝ առանց ձեր զգեստին անցուդարձին : Պէտք է սակայն որ մարդ ընդունի ինչ որ փոխելու անկարող է : Հիմայ, ինծի կը թուի թէ պիտի սիրեմ իմ փեսաս... : Պատճառն է որ ծերացայ, սիրելի պզտիկ Ռընէս,—և Պ. Մօրըռէն բռնեց իր երկու ձեռքերուն մէջ՝ աղջկանը երկու ձեռքերը : — Հայրդ վախնուներ ուժը տարեկան է, զաւակս... : Հապա ժամանակ ունիմ զքեզ երջանիկ տեսնելու... : Ինչ ապագաղ, եթէ գիտնայիր, իմ մտածմունքս է, և անձկութեան մէջ կը թողու զիս... : Մայրդ ալ չատ կը սիրէ զքեզ, գիտեմ, բայց անոր բնաւորութեանը և քու կինիդ միջեւ տարբերութիւն մը կայ... : Եւ եթէ օր մը անհետանայի... : Տէր Աստուած, պէտք է առաջուց

տեսնել պատահելիքը, և իմ տարիքիս մէջ... : Հասկցա՞ր, ինչ ընեմ, զքեզ թողլու գաղափարը՝ առանց քովդ տեսնելու ամուսին մը, զաւակներ... նոր գորովներ՝ որոնք սրտիդ մէջ բռնէին ծերութեան հօրդ գորովները տեղը, երբ ան չիգտնուէր այլ եւս հոն, քովդ... :»

Պ. Մօրըռէն չկրցաւ վերջացնել. աղջիկը գինքը կը սխմեր գրկախառն, խեղդուելով հեկեկանքէն, և կուլար հօրը կուրծքին վրայ :

«Ա՜հ, չարութիւն է, չարութիւն է... ըսաւ ձայնահեղձ : — Ինչո՞ւ կը խօսիսատ բանին վրայ... : Երբէ՛ք, երբէ՛ք :» Եւ մէկ չարժուձեւով հեռու վանեց ատ գաղափարին տուեալը :

Պ. Մօրըռէն նստեցուցած էր գինքը ծունկերուն վրայ : Բազուկներուն մէջ սեղմեց աղջիկը, ճակտէն համբուրեց, և ըսաւ. «Ա՛լ մի լար :»

Ռընէ զարձեալ կրկնեց : «Երբէ՛ք... : Անգութ...!» Իրր թէ կը տապլտկէր գէշ երազի մը վերջին մօտ : Յետոյ, ձեռքին կռնակովը չփելով աչքերը, ըսաւ հօրը. — «Թո՛ղ որ երթամ քիչ մը լամ առանձին, » և փախաւ :

«Ատ Տարտուլէֆն խենդ է, կասկած չկայ»— ըսաւ Տընուազէլ, մտնելով : — Երեւակայեցէք որ չեմ երբէք կրցած անոր ձեռքէն ազատիլ... : Ա՜հ, առանձի՞ն էք :

— Այո՛, կինս Բարիզ է... Ռընէն հիմայ կրկին վեր ելաւ :

— Բայց ինչ է ձեր ատ կերպարանքը, Պ. Մօրըռէն :

— Ե՞ս... : Ո՛չ : Ռընէին հետ պզտիկ վէճ մը ունեցայ... ատ ամուսնութեան, ատ Որվէդէօնին առթիւ... : Տխմարութիւն ըրի իրեն ըսելով թէ կ'աճապարէի թոռներս տեսնելու... թէ իմ տարիքս հասնող հայրիկները անմահութիւն չէին վայելէր... : Ասոր վրայ... : Ինձ ատան այնքան զգայուն է... գիտէք... : Իր սենեակն է հիմայ լալով : Մի՛ երթաք... : Ինքզինքը գտնելու համար

ժամանակ պէտք է... : Առայժմ, կ'երթամ գործաւորներս տեսնելու :»

Տընուազէլ, առանձին մնացած, գլան մը վառեց, գիրք մը առաւ և սկսաւ կարդալ պարտէզին ստախտերէն (*banc*) մէկուն վրայ : Երկու ժամ կար որ հոն էր, երբ տեսաւ Ռընէին գալը : Գլխարկով էր ան, և վառվռուն դէմքին վրայ կը փայլէր զուարթութիւն մը, տեսակ մը պայծառ և զուարկ բորբոքում մը :

«Ի՛նչ, դո՞ւրս եկած էիր : Ո՞ւրկէ կուգաս նայինք :

— Ուրկէ կուգա՞մ — պատասխանեց Ռընէ քակելով գլխարկին ժապաւէնները : — Ուրեմն, պատմեմ քեզի, որովհետեւ դուն, դուն բարեկամս ես :» Եւ գլխարկը հանելով, յետոյ գլուխը բարձրացնելով ան գեղեցիկ չարժումով զոր կիները կ'ընեն թոթռուելու համար իրենց մազերը.

« Եկեղեցիէն կուգամ, և եթէ կ'ուզես պիտնալ թէ ի՛նչ ընելու համար հոն գայի... : Խնդրեցի Աստուծմէ որ հայրիկս առաջ ես մեռնիմ... : Տիրամայր կոյսին մէկ մեծ արձանին առջև էի... պիտի չի խնդաս... ցաւ պիտի պատճառէր ինծի եթէ խնդայիր... : Թերևս արեւէն էր, կամ միշտ անոր նայելէս, չեմ գիտեր... ինծի թուեցաւ վայրկեան մը որ ինծի սպէս կ'ընէր : — Եւ Ռընէ « Այո՛ » մը ըրաւ գլխու նշանով մը :—Շատ երջանիկ եմ, ինչ որ ըլլայ... ծունկերս ալ, օրհնական համար, չատ կը ցաւին... որովհետեւ չարունակ ծունկի վրայ աղօթեցի, առանց ախոռի, առանց և ոչ մէկ բանի, քարերուն վրայ... : Ա՛հ, ճշմարիտ սրտէս կ'աղօթէի... չեն կրնար խնդիրքս մերժել ! »

ժ

Անկէ քանի մը օր վերջ, պարոն և տիկին Մօբըռէն, Անռէ, Ռընէ և Տընուազէլ հաւաքուած էին, իրիկուան կերակուրէն ետք, պզտիկ պարտէզին մէջ որ կը տա֊բածուէր տանը ետև, տակաւ նեղնալով պատրանին չէն֊քերուն պատերուն մինչև : Պարտէզին բարձր ծառը մեծ եղեւին (*sapin*) մըն էր : Թողուցած էին որ վարդենիները բարձրանան մինչև անոր առաջին ճիւղերուն, և անոր կանանչ ոստերէն վարդեր կը չարժէին : Ծառին տակը կը տեսնուէր տատանոց մը, ծառին ետևի կողմը՝ եղրեւա֊նիներու (*lilas*) և *charmille*ներու[1] թաւուտներ. առջևի կողմը, բոլորչի գալարիկ մը կար, տախտ մը և պզտիկ աւազան մը՝ սպիտակ քարէ եզրակով (*margelle*), որուն մէջ հաստատուած չատրուանը չէր բաներ այլևս. տա֊ղանը լեցուն էր ջրասուն տունկերով, և էն յատակը, մնացած ջուրի մը մէջ, կը լողային բոլորովին սև տա֊լամանդրներ[2] :

«Ալ չե՞ս ընար մտածել կատակերգութիւնը ներկա֊յացնելու, Ռընէ, — հարցուց Անռէ քրոջը — : Բոլորովին թողուցիք տա դիտաւորութիւնը :

— Թողուցի՞նք, ա՛յ... բայց ի՞նչ ընեմ, յանցանքը իմս չէ. ես գլխու վրայ ալ պիտի խաղայի : Բայց մարդ չեմ գտներ... բայց եթէ հարկ ըլլար մինախօսութիւն մը ձեւացնել... : Տընուազէլ մերժեց... : Իսկ դուն, ծանրագլուխ մարդ մըն ես, ըսաւ եղբօրը, պէտք չու֊նիմ քեզի հարցնելու... :

— Ե՛ս, չատ յօժարութեամբ կը խաղայի, ըսաւ Անռէ :

[1] Charmille. — Փոքր charmeերու տունկեր։ Charme կատանենի֊ներու ցեղէն է։ Ա.յդբէծին ծառ, Պաղղիոյ անտառներուն մեծամաս֊նութիւնը կազմող (charme-bouleau) և պարտէզներու զարդ (Տճկ. կիւրկեն)։ Պաղղիոյ պարտէզներուն մէջ առաջ կուգայ charmilleը։

[2] Salamandre. — Մողէսի նման կենդանի։

— Դո՞ւն, Անռի, գոչեց տիկին Մօբըռէն զարմանքով։

— Եւ յետոյ, այր դերասաններ, պակասածը աս չէ — յարեց Ռընէ — խաղալու համար միշտ մարդ կ'ունենանք...։ Բայց կինեռու մասն է...։ Ա՛հ, ահա աս է, կինեռու կողմը...։ Մէկը չեմ տեսներ ինծի հետ խաղալու համար...։

— Օ՛հ, — ըսաւ Անռի, բոլոր ծանօթներուն մէջ փնտռելով — գրաւ կը դնեմ որ...։

— Տեսնե՛նք...։ Պ. Տիւռանին աղջիկը։ Ասոր խօսք չկայ, Պ. Տիւռանին աղջիկը, հէ՞, ինչ կ'ըսէք։ Սէն–Տընի կը բնակին... դիւրին պիտի ըլլար փորձերուն համար...։ Սմէն բան կըլլայ (serine) է քիչ մը, աս աղջիկը, բայց ինծի կը թուի որ տիկին Շավինեի դերին համար...։

— Ա՛հ, գոչեց Տընուազէլ, — միտքերնիդ դրած է՛ք Capriceը խաղալ...։

— Դարձեալ բարոյականի դաս..., բայց քանի որ եղբօրս հետ պիտի խաղամ...։

— Ներկայացումն ալ ի նպաստ աղքատներուն պիտի ըլլայ, կը յուսամ, յարեց Տընուազէլ։

— Ինչո՞ւ համար այդպէս ըլլար։

— Այդպէսով ներկաները յօժարամէտ պիտի ըլլան ողորմելու[1]։

— Կը տեսնե՛նք, պարոն, կը տեսնե՛նք...։ Իննե՛նք, Էմմա Տիւռանը, հէ՞, մայրիկ, դուն ինչ կ'ըսես։

— Մեր ընկերութիւնէն չէ ան, սիրելի զաւակս — ուժգնօրէն պատասխանեց տիկին Մօբըռէն— չատ լաւ են հեռուէն տեսնուելու համար, աս մարդիկը... ամէնն ալ գիտէ անունց ծագումը... Սէն–Դ'Օնօռէ փողոցէն եկած են։ Տիկին Տիւռան ժամանակով տիկինները ընդունելու համար կը պիջամներ մինչև անունց կառքին դռնակը

[1] Charité բառախաղն համոյք դրուած է և կը նշանակէ հոմ՝ Indulgence, ներողամտութիւն։ Տընուազէլ կ'ուզէ ըսել թէ դժուար խաղ է սա։

երթալու...։ Նոյն առենը, Պ. Տիւռան եաւակողմի դռնէ մը դուրս կ'ելլէր և իրեն հետ անկիւնի գինեվաճառին խանութը գինի խմցնելու կը տանէր սպասաւորները...։ Ահաւասիկ առանց, Տիւռաններուն հարստութիւնը։»

Թէպէտև ներքնապէս պատուական կին էր տիկին Մօբըռէն, բայց քիչ անգամ առիթը կը փախցնէր այսպէս վար զարնելու համար, գոռոզ արհամարանքի և ղզուանքի բացատրութիւններով, իրեն ծանօթ բոլոր անձերուն հարստութիւնը, ծագումը և դիրքը։ Անգիտութիւնէն չէր բնաւ, այլ բանտարկութեան կամ չարախօսութեան հաճոյքով. բնաւ ալ նախանձէն չէր, որովհետև կը մերժէր ա՛ւէլ մեծարանք, պատասխանութիւն ուրիշներու, կը մերժէր իսկ ընդունելու ուրիշներու վերադրուած եկամուտը, պարզապէս միջակութեարի սասիկ հպարտութեամբ և ան համոզումով թէ համարիւններէն զատ՝ բնաւ չկար անարատ աշխուժագործ մարդ, իր ընտանիքէն զատ՝ բնաւ պատասխանութիւն, իրենցներէն զատ՝ մնացածները սահակներ միայն էին կամ անոր պէս բան մը, իր սահմանադրէն զատ՝ ոչինչ կար հաստատուն, իր ունեցածէն զատ՝ ոչինչ կար արժանիքով չհամուած։

«Եւ երբ կը մտածեմ թէ կինս այսպէս պատմութիւններ ունի մեզի ծանօթ բոլոր մարդոց վրայ! ըսաւ Պ. Մօբըռէն։

— Տեսնե՛նք, հայրիկ, եթէ առնէինք աղտորիկ Ռըմօլին, հէ՞ (hein)։

— Մօրդ հարցուր։ Խօսեցէ՛ք, տիկին Մօբըռէն։

— Պզտիկ Ռըմօլի՞ն։ Բայց, բարեկամս, գիտէք որ...։

— Բան մը չեմ գիտեր։

— Ինչպէս չէք գիտեր։ Հօրը պատմութիւնը չէ՞ք գիտեր։ Իտալացի թշուառ կճածեփողը (stucateur)...։ Առանց մէկ սուի բարիզ կուգայ, չեմ գիտեր ինչ դրամով կը գնէ ողորմելի տուն մը և պզտիկ հող մը Մօնբառնասի մէջ, և հոն, անոր մէջ, իր հողին մէջ, կը

գանէ ճչմարիտ Մոնֆօքօն[1] մը: Ուժ հարիւր հազար ֆրանքի վիճիր (*poudrette*)[2] ծախած է! Յետոյ, Սակարա-նին մէջ խաղացած մարդ է...: Փո՛ւ!

— Կեցէ՛ք — գոչեց Անռի — ինծի կը թուի թէ չատ հեռուն կ'երթաք վիճաւելու համար...: Ինչո՞ւ չհարցը-նենք օրիորդ Պուռժօին...: Ճիշտ Սանուա կը գտնուին աս վարկեանին:

— Օրիորդ Պուռժո՞ն, հարցուց ոիկին Մօրըռէն:

— Նօէմի՞ն — կրկին չարաճնակեց Արնէ ուժգնօրէն — հա՛րկաւ պիտի ուզէի...: Բայց աս ձմեռ այնպիսի պաղութիւնով մը վարուեցաւ ինծի հետ...: Բան մը ունի... չեմ գիտեր...:

— Ունի... ունի բան մը... այսինքն պիտի ունե-նայ երեք հարիւր հազար ֆրանքի հասոյթ — ընդմիջեց Տընուազէլ — և մայրերը կը հակին այսպիսի աղջիկներու վրայ... չատ չեն թոզուր որ բարեկամանան քրոջ մը հետ՝ որ եղբայր մը ունի...: Դատ առած ըլլալու են անոր, ուրիշ բան չկայ:

— Ակռէ զատ, չատ բարձրէն կը թռչին աս մար-դերը! կարծես թէ իջած են...:»

Եւ ոիկին Մօրըռէն ընդմիջելով խօսքը, հարցուց Անռիին.

« Ասոր հակառակ, քեզի հետ չատ քաղաքավար եղած են միշտ, այնպէս չէ՞, Անռի: Քեզի միշտ ամնը-ւութիւն կը ցուցնէ, ոիկին Պուռժոն:

— Շատ անգամ գանգատեցաւ իսկ թէ զձեզ չտես-ներ իր երեկոյթներուն մէջ... թէ երբեմն չէիք բե-րեր Արնէն իր աղջկանը:

— Ստուգի՛ւ, ըսաւ Արնէ, մեծ զուարթութիւնով:

— Մօրըռէ՛ն, — գոչեց ոիկին Մօրըռէն, — Ինչ կ'ըսես, դուն, Անռիին ըսածին: Օրիորդ Պուռժո՞ն...:

— Ինչ առարկութիւն կ'ուզես որ ընեմ:

— Ան ատեն, ըսաւ ոիկին Մօրըռէն — Անռիին գաղափարը ընդունուեցաւ: Շարաթ օր պիտի երթանք: Կ'ուզե՞ս գալ, Մօրըռէ՛ն...: Դուն, մեզի հետ պիտի գաս, Անռի՛:»

Քանի մը ժամ վերջ, ամէն մարդ պառկած էր: Անռի Մօրըռէն, ոտքի վրայ միակ մնացողը, կը քալէր իր սենեակին երկայնութեանը ու լայնքին, մարած գլան մը ծխելով: Ժամանակ ժամանակ, պիտի ըսաէր որ կը ժպտէր իր գաղափարին:

ԺԱ

Յաճախ, օրուան մէջ, Արնէ կ'երթար նկարելու պզտիկ արուեստանոցի մը մէջ, ծաղկանոցի մը քակուկ-ներովը չվնուած, պարտէզին խորը ծածկուած, պեղջա-կան, և գալարին իրր թէ խառնուած, բազեղներով մա-նուպատ, որ միանգամայն կը նմաներ թէ աւերակի, թէ բոյնի:

Ալճէրական գորգով մը ծածկուած սեղանի մը վրայ, աս օրը պզտիկ արուեստանոցին մէջ կար կապոյտ գծա-գրութիւններով ճարտնական ծաղկաման (*cornet*) մը, նուռայ մը (*limon*, թթու ղիմօն), կարմիր հին օրացոյց մը՝ (*almanach*) Գաղղիոյ գինանշաններուը վրան տպուած, և դեռ երկու կամ երեք առարկաներ պուռա գոյներով, կարելի եղածին չափ բնական կերպով քովէ քով հա-ւաքուած, պատկերի նիւթ կազմելու համար, տպակե-պատ տանիքէն իջնող լոյսին տակ: Սեղանին առջև, Արնէ կը նկարէր գանոնք կտաւի մը վրայ, որուն տակի գոյները (*les dessous*) արդէն անցուցած էր, գնդատեղի պէս նուրբ վրձիններով: Ձերմակ պատուհան հագուստին

1 Montfaucon — Ան տեղն կ'ըսուի ուր կը թափէին Բարիզ քաղքին աղտոտութիւնները և կը մեռցնէին անգործածելի ձիերը:

2 Poudrette. — Մարդու չորցած ազբէն շինուած խիտ նուրբ փոշի, որով կը պարարտացնեն հողերը:

(*robe*) շրջազգեստը (*jupe*) լայն ծփանքներով կը զեղուր աթոռակին (*tabouret*) երկու կողմերէն, որուն վրայ նստած էր։ Պարահէզէն անցած միջոցին քաղած էր ճերմակ վարդ մը և զայն խոթած էր ուռուցիկ մազերուն մէջ, ականջին վրայէն։ Շրջազգեստէն դուրս կ'ելլէր ոտքը, որ երեսը բաց մուճակէն (*soulier*) կը ցուցնէր դուրսպային ճերմակէն պզտիկ մաս մը՝ երբ կը յենուր պատկերակալին (*chevalet*) փայտէ գօտիին (*traverse*) վրայ։

Ուրնէին քով, Տընուազէլ կը դիտէր անոր աշխատիլը, և անկիւնէ մը գտած տետրոցի մը մէջ կը փորձէր անոր կիսադէմքին անհնամ մէկ գծագրութիւնը։

«Ա՛հ, ըսելիք չկայ, չատ աղուոր կը կենաս, — դոչեց, աչքերով մատիտը։ — Աւելի լաւ պիտի սեպէի հանրակառքի մը եռուէն վազելով բռնել (*attraper*), քան քու դէմքդ նմանցնել (*attraper*)...։ Չես կենար որ...։ Եթէ միշտ այսպէս չարժիս...։

— Ինծի նայէ՛, Տընուազէլ, չեմ ուզեր որ անմիտ բաներ չինես պատկերիդ մէջ...։ Ցուսամ որ քիչ մը պիտի գեղեցկեցնէ՞ (*flatter*) զիս։

— Եւ ոչ իսկ արևէն աւելի...։ Տակերաոտիպ դոյծիքի (*daguerréotype*) մը չափ խղճկոտ եմ...։

— Ցո՛ւր, ըսաւ, դէպի Տընուազէլին ծռելով մարմնին վերի մասը, և իր կուրծքին վրայ խաչաձև բռնելով ձեռնակալը (*appui-main*) և ներկապնակը (*palette*)։

— Օ՜հ, աղուոր չեմ...։ — Եւ վերսկսելով նկարել, — Սառո՛յգ, կը նմանի՛մ... ասոր կը նմանի՛մ։

— Բիչ մը...։ Տեսնե՛նք, Ուրնէ, ըսէ անկեղծութեամբ, ինչ կը կարծես ինքզինքդ... աղո՞ր (*belle*)։

— Ո՛չ։

— Գեղանի՞ (*jolie*)։

— Ո՛չ, ո՛չ...։

— Ա՛հ, խորհեցար, աս անգամ...։

— Այո՛, բայց երկու անգամ «ո՛չ» ըսի...։

— Բարի՛։ Եթէ չես կարծեր ըլլալ ոչ աղուոր, ոչ գեղանի, չես կարծեր ըլլալ և ոչ իսկ...։

— Տգի՞ղ։ Ո՛չ։ Ճշմարիտ է։ Շատ դժուար է բացատրել...։ Օր կայ որ ինքզինքս դիտելով կը գտնեմ թէ... ինչպէս ըսեմ քեզի...։ Վերջապէս կը հաւնիմ ես ինծի...։ Դէմքէս չէ, աղէկ գիտեմ... ան օրը հով մը ունեցած կ'ըլլամ, բան մը որ իմ մէջս է և որուն երեսներուս ելլելը կ'զգամ։ Երջանկութիւն, հաճոյք, առողջութիւն, յուզում մը... ինչ որ ուզես։ Աստր պէս վարկեաններ ունիմ, կարծես, որոնց մէջ չարաչար կը խաբեմ անեցկիներս...։ Աս արդէլք չէ որ վափաքէի աղուոր եղած ըլլալ։

— Տե՛ս, ինչե՛ր կ'ըսես...։

— Հաճելի բան է, ինքն իրեն համար. ինծի այնպէս կը թուի...։ Տե՛ս, բարձրահասակ ըլլալ կը վափաքէի... չատ սև մազերով...։ Անմիտ բան է ըլլալ գրեթէ խարտիչահեր (*blonde*)...։ Ճերմակ մորթին ալ այնպէս է... կուզէի ունենալ մորթ մը, տէր Աստուած, տիկին Սթաւվըլօին պէս... քիչ մը նարնջացած (*orangé*, գոյն)... կը սիրեմ աս, ճաշակ մըն է...։ Ցետոյ հաճոյք պիտի զգայի նայելով հայելիին մէջ... անկողնիս մէջ մարմնոյս գիծերը աղուոր պիտի երևային...։ Ճիշդ այնպէս է երբ աստուն, բոկոտն կը քալեմ գորգիս վրայ, անկողինէն եղած պահուս. կը փափաքէի ունենալ արձանի ոտքեր զոր տեսած եմ... գիւտ մը։

— Այսպէսով, պիտի չուզէիր անպատճառ ուրիշնեբու համար աղուոր ըլլալ։

— Այո՛ և ո՛չ...։ Ոչ ամէն մարդու համար... անոնց համար զոր կը սիրեմ միայն։ Անտարբերներուն համար, անոնց համար զոր չսիրեր՝ պէտք է որ մարդ տգեղ ըլլայ. դուն ալ այդպէս չե՞ս ըսեր։ Անոնք իրենց արժանին պիտի ունենային...։ »

Տընուազէլ վերսկսած էր գծագրել։ «Ի՜նչ արտա-

կարգ է գաղափարականդ (*idéal*), երազել թխամազ (*brune*) ըլլալ, գոչեց վարկեանի մը լուսթենէ վերջ։

— Ի՞նչ պիտի երազէիր, դուն։

— Եթէ կ՚ե՞ն ըլլայի։ Պիտի երազէի ըլլալ վոքրիկ կին մը ոչ թուխ, ոչ խարտեաշ...։

— Շագանակագո՞յն, ան ատեն։

— Եւ գէր...։ Օ՛հ, լորամարգիի մը պէս պարարտ։

— Գէ՞ր։ Ա՛հ, չունչ առի...։ Վասն զի վախցայ վարկեան մը որ սիրոյ յայտնութիւն (*déclaration*) մը պիտի ընէիր...։ Լոյսը մաղերուդ՝ վրայ եթէ զարկած չըլլար՝ պիտի մոռնայի թէ քառասուն տարեկան ես։

— Ձիս ծերացուցած պիտի չըլլաս, Ուրնէ, ճիշդ տարիքս է...։ Բայց դիտե՞ս քուկդ, ինծի համար։

— Ո՛չ։

— Տասներկու տարեկան... և հոն պիտի մնաս միշտ։

— Շնորհակալ եմ, բարեկամս, իմ ուզածս ալատ է—ըսաւ Ուրնէ—և այսպէսով պիտի կարենամ քեզի ըսել մտքէս անցած բոլոր տհամարութիւնները...։ Տընուազէլ, —յարեց լուսթենէ մը վերջ—երբէք սիրահարուած ես։ —Եւ քիչ մը ետ քաշուելով իր կտաւէն, քովնտի նայեցաւ պատկերին, գլուխը ուսին վրայ քիչ մը ծռած, տեսնելու համար դրած գոյնին (*ton*) ազդեցութիւնը։

— Ուրեմն, ըսելիք չկայ, աղէկ սկսար! — պատասխանեց Տընուազէլ, — տե՛ս սա ըրած հարցումդ։

— Ի՞նչ ունի, հարցուփս։ Աս հարցուցի քեզի, ինչպէս որ ուրիշ բան ալ պիտի կարենայի հարցնել։ Ինծի կուգայ որ բան մը չկայ մէջը...։ Ընկերութեան առջև չհարցուելի՞ք բան է աս։ Տեսնե՛ւնք, Տընուազէլ. կ՚ըսես թէ տասներկու տարեկան եմ, չատ լաւ, կ՚ընդունիմ, բայց քանի ալ եմ։ Մանկամարդ աղջիկ եմ, ճշմարիտ է, բայց եթէ կը կարծես որ ինծի տարեկից երիտասարդ աղջիկները չեն երբէք վէպ կարդացած, ոչ ալ գողտրերգ (*romance*) երգած... կեղծաւորութիւններ են ատոնք,

անմեղութիւն կեղծել է։ Մնացածը, ինչպէս որ կ՚ուզես անանկ ըլլայ...։ Եթէ բաւական մեծցած չես դաներ դիս, հարցումս ետ կ՚առնեմ։ Ես, կը կարծէի որ էրիկ մարդոց մէջ ունք երբ երկուքս կը խօսակցինք։

— Ուրե՛մն, քանի որ անպատճառ կ՚ուզես գիտնալ, այո՛, օրիորդ, սիրահար եղած եմ։

— Ա՛հ...։ Եւ ինչ ազդեցութիւն ըրած է վրադ, սիրահար եղած ըլլալը։

— Սիրելի բարեկամուհիս, կը բաւէ որ կրկին կարդաս ան վէպերը զոր կարդացեր ես, ան ազդեցութիւնը՝ անոնց ամէն էջերուն մէջ պիտի գտնես...։

— Ահա՛, ճիշտ ատ է որ դիս չատ կը հետաքրքրէ (*intriguer*). այսինքն՝ մեր բոլոր կարդացած դիրքերը սիրահարութեամբ լեցուն են, ասկէ զատ ուրիշ բան չկայ։ Բայց յետոյ, կեանքի մէջ, մարդ չտեսներ ան բանը։ Ես, դէթ չեմ տեսներ. հակառակը, կը տեսնեմ որ ամէն մարդ չքաշեր անոր կարօտը, և չատ լաւ կը հրաժարի անկէ...։ Օր կայ որ կը մտածեմ թէ միայն դիրքերու համար չինուած չըլլայ, հեղինակի երեւակայութիւն մը չըլլայ, ճշմարի՛տ։»

Տընուազէլ սկսաւ խնդալ, «Ըսէ ինծի, Ուրնէ, քանի որ հոս էրիկ մարդոց մէջ ենք, ինչպէս դուն կ՚ըսես, և թէ սիրտ սրտի կը խօսինք, անկեղծաբար, հինաւուրց բարեկամներու պէս, պիտի թողո՞ւս որ հարցնեմ քեզի, իմ կարդիս, թէ երբէք ունեցա՞ծ ես, ոչ թէ սիրահարութիւն, այլ մէկու մը համար սիրոյ զգացում։

— Ո՛չ, երբէ՛ք,—պատասխանեց Ուրնէ, վարկեանի մը խորհրդածութենէ վերջ։—Բայց ես, օրինակ մը չեմ։ Կարծեմ թէ ատ բաները կը պատահին մանաւանդ անձնաղջիկներուն՝ որոնց սիրտը պարապ է, թափուր է, որոնք չեն լեցուած, չեն գրաւուած, չեն պաշտպանուած այնպիսի գրոհով մը՝ որ կ՚առնէ և իրեն կը պահէ բոլոր մնացածները, օրինակի համար, հօր մը հանդէպ մարդուս ունեցած սէրը...։»

Տընուազէլ չպատասխանեց։

— Ձե՞ս կարծեր որ մարդ ասով պահպանուի, — ըսաւ Ռընէ։ — Ուրեմն, ես կը վստահեցնեմ զքեզ, ի զուր յիշողութեանս մէջ կը փնտռեմ...! Ո՛հ, խղճիս կատարեալ քննութիւնը կ'ընեմ... չատ անկեղծ քննութիւնը... կ'երդնում քեզի...։ Ինն՛նք... մանկութեանս մէջ, բան մը չեմ տեսներ... ո՛չ, բնաւ ոչինչ...։ Փոքրիկ բարեկամուհիներ ունէի որոնք, սակայն, ինձմէ աւելի մեծ չէին. երբ մարդ ղիրինք չտեսնէր, մեզի հետ խաղացող մանչուկներուն մորթակին (*casquette*) յատակը կը համբուրէին. անոնք իրենց կերակուրի սկաւառակին մէջէն կը հաւաքէին զեզձի կուտերը, տուփի մը մէջ կը սեմէին զանոնք, և տուփին հետ կը պահկէին, այո՛, կը յիշեմ։ Ահա՛, Նօէմին, օրիորդ Պուռժօն չատ քաջ էր աս բանին մէջ...։ Բայց ես, բոլորովին պարզմտութեամբ կը խաղայի։

— Աւելի վե՞րջ, երբ այլ եւս տղայ չէիր։

— Աւելի վերջ... միշտ տղայ մնացած եմ ասոր մէջ...։ Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, ո՛չ մէկ տպաւորութիւն, չեմ յիշեր...։ Այսինքն... բոլորովին անկեղծ պիտի ըլլամ քեզի հետ... աս քու ըսած մէկ պզտիկ, չատ պզտիկ ակզբնաւորութիւնդ ունեցած եմ, պզտիկ մաս մը ան յուզման՝ զոր յետոյ վէպերուն մէջ կրկին ճանչցայ...։ Եւ գիտե՞ս որու համար։

— Ո՛չ։

— Քեզի համար։ Օ՛հ, վարկեանէ մը աւելի չտեւեց...։ Շատ արագ սիրած եմ զքեզ ուրիշ կերպով... և աւելի լաւ... հանգարտումով, երախտապարտութեամբ։ Սիրած եմ զքեզ վասն զի ուղղեցիր զիս չփայած տղոց թերութիւններէս, բացիր միտքս, վարժեցուցիր գեղեցիկ բաներու, ընտիր բաներու, ազնիւ բաներու, և աս ամէնը՝ անախօսութիւններով (*blague*), բայց այնպիսի անախօսութիւններով՝ որոնք ծաղոտ առարկայ կ'ընէին (*blaguer*) ամէն ինչ որ տգեղ է, ամէն ինչ որ տեւելի է, գռեհիկ է, ցած և վատ է։ Դուն սորվեցուցիր ինծի զննդակով խաղալ և անմիտներէն՝ տաղտկանալ։ Մտածութեանցս մեծ մասը, էութեանս մեծ մասը, փոքրիկ արժէքէս քիչ մը, քեզի կը պարտիմ. ուզեցի բոլորը հաւասցանել բարի և հաստատ բարեկամութեամբ մը քեզի հետ. սրտէս քեզի տալով, ինչպէս ընկերի մը, բան մը ան գորովէն զոր ունիմ հօրս համար...» Եւ Ռընէի ձայնէն (*voix*), աս վերջին խօսքերուն վրայ, սուր ձիչ մը (*note-haute*) ելաւ, ծանր չէշտ մը (*ton grave*)։

« Ի՞նչ է աս — ըսաւ Պ. Մօբըռէն՝ որ հիմայ ներս մտած էր, աչք նետելով Տընուազէլի ուրուագրին (*croquis*) վրայ։ — Ա՛հ, աղջիկս! Բայց սոսկալի աղարտանք մըն է աս...։» Եւ Պ. Մօբըռէն, բռնելով տետրոցը, սկսաւ պատռել ան էջը։

« Ա՛հ, հայրիկ, — գոչեց Ռընէ, — պիտի պահէի, ես, իբր յիշատակ։»

ԺԲ

Թեթեւ կառք մը մէկ ձիով լծուած, Սանուայի ճամբէն կը տանէր Մօբըռէն ընտանիքը։ Ռընէ առած էր երասանակները և մտրակը եղբօրը ձեռքէն և Անոի կը ծխէր անոր քով նստած։

Ճամբորդութենէն, օդէն և չարժումէն զուարճացած, Պ. Մօբըռէն կատակներ կ'ընէր ճամբան հանդիպածներուն վրայ, և խնդմտութեամբ կը բարեւէր անցնողները՝ որոնք կառքին դէմը կ'ելլէին։ Տիկին Մօբըռէն անխօս էր և մտազբաղ։ Ինքնամփոփուած՝ միտքով պատրաստելու կ'աշխատէր ամարանոցին մէջ ընելիք անուշ խօսքերը։

«Բայց, մայրիկ, — ըսաւ Ռընէ — բան մը չես խօսիր...։ Արդեօք անհանգի՞ստ ես։

— Ո՛չ, չատ աղէկ եմ... չատ աղէկ եմ, — պատասխանեց տիկին Մօբըռէյն, — բայց ըսեմ քեզի որ առ այցելութիւնը քիչ մը կը նեղացնէ զիս... և եթէ Անոհին չըլլար...: Տիկին Պուռժօին վրայ պաղ կերպարանք մը կը գտնեմ...: Մեծ–աղայութիւնը կայ առ տանը մէջ...: Օհ, Աստուած իմ, չէ թէ վախ կ'ազդեն ինծի...: Անոնց միլիոնները! լա՛ւ գիտեմ թէ ուրիէ վաստկեցան զանոնք, խեղճ գործաւորի մը մէկ հնարքէն՝ զոր իրենք գնեցին ոչնչի փոխարէն, քանի մը սույով...:

— Գործիդ նայէ՛, տիկին Մօբըռէյն, — պատասխանեց Պ. Մօբըռէյն, — անոնք մէկէ աւելի անանկ հնարքներ գնած ըլլալու են...:

— Ուրեմն, հակառակ առ ամէնուն, հանգիստ չեմ ըլլար առ մարդերուն տունը:

— Շատ բարեմիտ ես որ անոնցմով կ'զբաղեցնես ինքզինքդ:

— Անոնց մեծի հովերուն՝ «կորսուէ՛» (*zut*), կըսեն!» պատասխանեց օրիորդ Մօբըռէյն մարակելով ձին՝ որ իր քառարշաւին (*galop*) աղմուկովը խափանեց առ բառը:

Տիկին Մօբըռէյնի նեղութիւնը ունէր իր պատճառները: Բռնադատուած վիճակը արդարանալի էր: Ամէն բան առ տանը մէջ՝ դէպի ուր կ'երթայրն, յարմարցուած էր մարդոց վախ ազդելու, զանոնք նուաստացնելու, ան ի բերան ձգելու (*écraser*), զանոնք յուզելու և ընկճելու համար անոնց առորնութեանը (*infériorité*) զգացմամբը: Դրամը հոն կը ցուցադրուէր կանխամտած կերպերով. հարստութիւնը ճարտարութեամբ հոն կը ներկայացուէր (*mise en scène*): Փարթամութիւնը հոն նպատակ ունէր ուրիշները առորնացնել ամէն միջոցներով՝ որ երկիւղ կ'ազդեն, պերճութեան բուռն կամ նուրբ ձևերովը, առաստաղներուն բարձրութեամբը, սպասաւորները (*laquais*) առատիկ անպատչաճ դէմքովը, կուրծքէն արծաթէ չղթայ կախուած բարապանովը՝ որ նախասենեակին մէջ անկուած կը կենար. սեղանի տափակ անօթներովը (*vaisselle*) որոնց մէջ կ'ուտէին, իշխանական բոլոր սովորութիւններովը՝ զոր կը գործադրէին սեղանի նստելու առեն, նոյն իսկ մտերմութեան մէջ, այսինքն՝ մայրն ու աղջիկը միրկապարանոց, ինչպէս սովորութիւն է փոքր իշխանի մը ապարանքին մէջ:

Տէրերը կը համապատասխանէին իրենց տանը առ կերպին (*ton*) և անոր արժանի վարմունք կը ցուցնէին: Իրենց տանը, կեանքին, ապրելու եղանակին ոգին կարծես մարմնաւորուած էր իրենց մէջ: Այրը, իր ամէն փոխառութիւններովը անգլիական gentryէն[1], անոր ձևերը, արդուզարդերը, խոպոպուած կոշմնամօրուքը, ազնուութեան արտաքին երեւոյթը. կինը, ազնուաչուքի եղանակով մը, անհնարին վայելչութեամբ մը, բարձրաստիճան մէկորեարի ամէն խստութիւններով (*sécheresse*) հիանալի կերպով կը ներկայացնէր Միլիոնատէրի Հպարտութիւնը: Անոնց արհամարհոտ քաղաքավարութիւնը, անոնց մեծամիտ ազնուութիւնը (*amabilité*) կարծես թէ բարձրէն կ'իջնէին մինչև իրենց չրջապատները վրայ: Անոնց ճաշակներէն կը ցայտէր տեսակ մը մեծամտութիւն:

Պ. Պուռժօ չունէր ամենևին նկար, ոչ ալ գեղարուեստի առարկայ իր տանը մէջ. իր ունեցած հարստութիւնն՝ պատուական քարերու հարստութիւն մըն էր, որուն մէջ կը ցուցնէր քանդելնդ հաղար ֆրանքի տուտակ մը (*rubis*), Եւրոպայի էն գեղեցիկներէն մէկը:

Շատ այցելու մարդիկ անցեր էին ցուցադրուած բոլոր առ հարստութեան վրայէն, և Պուռժօներուն դահլիճը, որ առացած էր համբառ և փառք (*relief*), Բարիզի երեք կամ չորս մեծ դահլիճներէն մէկն էր: Հարստութիւնները բաղմացած էին հոն՝ տիկին Պուռժօի նիս երթալով

[1] Gentry. — Սոսրին ազնուապետութիւն կամ բարձր միջակութիւն:

և երկու կամ երեք ձմեռ հոն անցուցած ըլլալովը՝ առողջութիւնը խնամելու պատրուակով։ Ան ձմեռներուն միջոցին, վերածած էր իր առունը՝ Իտալիա երթալու ճամբուն վրայ գտնուած օթեւանի (hôtellrie), դռները բաց ամէնէն մեծ, ամէնէն հարուստ, հռչակաւոր և անուանի անցորդաց առջև։ Մեծ նուագահանդէսներու միջոցին, որոնց մէջ տիկին Պուռժո առիթ կուտար որ ամէնքը զմայլէին իր գեղեցիկ ձայնին և երաժիշտ կնկան մեծ տաղանդին, Եւրոպայի փառքն ու պարծանքը եղող անձնաւորութիւններ հոն իրարու կը հանդիպէին Բարիզի համբաւաւոր մարդկութեան հետ. գիտուն մարդիկ, բարձր խմաստասիրութեան տէր մարդիկ, զուտ գեղեցկագիտութեան սիրահար մարդիկ, հոն յարաբերութեան կը մանէին քաղաքականութեան աշխարհին հետ։

Իր կեանքին մէջ Պ. Պուռժո զանազան սկզբունքներու հետեւած էր, և իր գաղափարները փոփոխութիւն կրած էին։ Ստացուածատէրի բնազդը յաղթած էր մնացեալներուն։ Պ. Պուռժո, չափազանցութիւն մը զատակ, սկիզբը մեծ առելութիւն ունեցած էր աղնուապետութեան դէմ, իր խոնարհ ծագումին և Պուռժո անունին պատճառով։ Բայց յետոյ, յանկարծակի և անկեղծ փոփոխութիւններուն հետեւանքովը, դժբաղդաբար իր դասակարգութիւնը, երիտասարդութիւնը, անցեալը և իր ամբողջ կեանքը անդառնալի մնացած էին։ Եւ հինաւուրց մարդը յաճախ կը մոռնար ինքզինքը, մոլորելով իր սովորական յարձակումներուն, վրիպումներուն (échappade), և ամենաւուր խօսքերուն (rafrain) մէջ։ Անոր մօտեցողը կ'զգար թէ ան՝ տեղ տեղ դեռ բոլորովին Վոլթէռիեն մնացած էր։ Պէռանժէ[1], ամէն վարկեան, որ Մէսթռ[2] վրայ կ'ելլէր իր մէջ։

1 Béranger.— Հռչակաւոր գաղղիացի երգահան (chansonnier) բանաստեղծ (1780—1857)։

2 De Maistre (Joseph).—Կրօնաւոր խմաստասէր և անդրպետնական (1754—1821)։

«Եղբօրդ տուր երասանակները, Ռընէ՛,—ըսաւ տիկին Մօբըռէյն, չէի ուզեր որ տեսնէին կառք վարելդ։»

Մեծ և չքեղ վանդակապատի մը դէմն էին, որուն առջեւ կը բարձրային տեղնաւոր երկու ճրագարանները՝ որոնց կաղը կը լուցկէին (allumer) իրիկուները, և որոնք գիշերն ի բուն կը վառէին (brûler)։ Կառքը դարձաւ ծառազարդ ճամբու մը չառագոյն (roux) աւազին վրայ, անցաւ մրտավարդերու (rhododendron) մեծ թաւուտներու մօտէն, հասաւ վերնագաւթակին (perron) առջև։ Երկու սպասաւորներ բացին հայելապատ դռները մարմարէ յատակով սենեակին՝ որուն բարձր պատուհանները կանանչեղէններով քողարկուած էին, արտաքոյս՝ թփիկներու լայն չարքի մը միջոցաւ։ Հոնկէ, Մօբըռէյնները մտցուեցան բոսորագոյն (cramoisi) մեռաքսով պատուած հիւրասենեակի մը մէջ, որուն պատերուն վրայ բան մը չկար, բացի նկարէ մը, տիկին Պուռժոյին կենդանագիրը, պարահանդէսի զգեստով, ստորագրուած՝ Էնկռը[2]։ Բայց պատուհաններէն կը տեսնուէր, աւազանի մը մօտ, արագիլ մը, միակ անասունը որուն Պ. Պուռժո կը թոյլատրէր ապրիլ իր որմածին (parc) մէջ, որովհետև անոր ստուերագիծը (silhouette) գինանչանական (héraldique) բան մը ունէր։

Երբ Մօբըռէյնները մտան մեծ հիւրասրահը, տիկին Պուռժո, առանձին նստած բազմոցի (divan) մը վրայ, կ'ունկընդրէր աղջկանը վարժուհիին ըրած ընթերցմանը։ Պ. Պուռժո, արմուկովը յենած վառարանին, կը խաղար ժամացոյցի չղթային հետ։ Օրիորդ Պուռժո, ընթերցող

1 Exotique.— եկամուտ, ըստ Նորայր Բիւզանդացւոյ բառգիրքին։ Հ. Ա. Բագրատունի կը գործածէ նաև՝ յափշտակող եկամուտ, usurpateur իմաստով (Տե՛ս Մհռովպէի Թարգմանութիւնը, էջ 562)։ Ըստ իս, հոս յարմարն է՝ արտաքոյս։

2 Ingres (Jean).—Հռչակաւոր Գաղղիացի նկարիչ, որուն հայրը թէ նկարիչ էր, թէ երաժիշտ։ Իբր նկարիչ կենդանագիրներու, իր գլուխ գործոցին մէջ ունի նաև բան իր կենդանագիրը՝ իրմէ նկարուած (1781—1867)։ Տե՛ս Th. Gauthier, Portraits Contemporains, p. 280.

վարժուհիին քով, կարկաֆի (*métier*) վրայ աճեղնագործածութեան (*tapisserie*) կ'աշխատէր։

Տիկին Պուռժօ, քիչ մը խիստ կապոյտ աչքերովը, աղեղնաձեւ ընքուիներովը, կոպերուն ծալքերովը, սեգ և սաստկացայտ (*accentué*) քիթովը, դէմքին վարի մասին հպարտ սարաւանդովը (*avance*), բուռն վայելչութեամբը, մտածել կուտար երիտասարդ ժօռժի մը[1] Սկռիբլիի[2] դերի մը մէջ։ Օրիորդ Պուռժօ թուխ ընքուիներ ունէր, չատ յայտներև (*marqué*)։ Իր երկայն և կոր թարթիչները կը ցուցնէին երկու կապոյտ աչքեր, հրաշայտ, խորունկ, երազող։ Թեթեւ աղուամազ մը (*duvet*), նրբաձիլ (*follet*), և գրեթէ ճերմակ, աչքի կը զարնէր,— երբ լոյսի առջեւ կենար ան, — չրթունքին վերի մասին վրայէն՝ դէպի երկու անկիւնները։ Վարժուհին, ան, եղծանուած դէմքով պառաւ կինոջէն մէկն էր՝ զոր կեանքը ամէն տեղ գլորած, մաշեցուցած է, դուրսով և ներսով, որոնց դէմքին վրայ հինցած դրամի մը չափ պատկեր (*effigie*) անգամ մնացած չէ։

«Ճշմարի՛տ, չատ սիրուն բան մը ըրիք, — գոչեց տիկին Պուռժօ, ոտքի ելլելով և երթալով առաստաղը մածին մինչև մէկ ճեղքը[3], որահին մէջտեղը։ — Սիրելի դրացիներս...։ Ի՜նչ սքանչելի անակնկալ...։ Ինծի կը թուի թէ անհուն ժամանակէ մը ի վեր է որ չունեցայ հաճոյքը զձեզ տեսնելու, սիրելի տիկին, և եթէ ձեր որդին չըլլար... որ աղնուութիւնն ունի զմեզ անտես չընելու, և մեր երկուչարթիի երեկոյթներուն գալու...։ — Ձեռքը սեմեց Անռիին՝ որ խոնարհեցաւ,—

1 Georges Weymer (Mlle Marguerite), (1786—1867)։ Թատերական արուեստին մէջ կրթուեցաւ ծնողացը փափաքովը։ 1830էն վերջ, Բօռթ Սէն Մառթէի թատրոնին էն հռչակաւոր թատերգակ դերասանուհիներէն մէկը եղաւ։

2 Agrippine. – Ներոնի աղջիկը, ծնած 14ին։

3 Une raie du parquet.

պիտի չգիտնայինք ընաւ թէ ինչ եղաք, ո՞ւր էր ամբոխուն աղջիկը... և իր մայրը։

— Տէ՛ր Աստուած, տիկին, — պատասխանեց տիկին Մօրբռէն քիչ մը հեռու նստելով տիկին Պուռժօէն, հազար անգամ ազնիւ է՛ք...։

— Օ՛հ, բայց հա՛ս եկէ՛ք, — ըսաւ տիկին Պուռժօ, իր քով տեղ ընելով անոր։

— Օրէ օր յետաձգեցինք, որովհետեւ ամէնքս միատեղ գալ կ'ուզէինք։

— Ընդունեցէ՛ք որ գէշ ըրիք, — կրկնեց տիկին Պուռժօ, — հարիւր մղոն հեռու չէնք իրարմէ...։ Եւ ոճիր է թողուլ ատ երկու աղջիկները — ցցուց Ռընէն և Նօէմին—որոնք միատեղ մեծցան, որ գիրար չտեսնեն...։ Ի՞նչ, դեռ գիրար չհամբուրեցի՞ն։»

Նօէմի, որ ոտքի վրայ ելած՞ էր, պաղ կերպով Ռընէնին կարկառեց իր այտը, և Ռընէ համբուրեց զայն տղու մը պէս որ պատուղ մը կը խածնէ։

«Սիրելի տիկին, — ըսաւ, զանոնք դիտելով, տիկին Պուռժօ՝ տիկին Մօրբռէնին, — ի՛նչպէս անցան ան տասնհինգ տարիները՝ երբ Շօսէ-դ'Անթէնի փողոցը կը տանէինք զանոնք, դասի մը որ կը նեղայինէր զմեզ գրեթէ անոնց չափ։ Աչքերուս առջեւ կուգան...երբ միատեղ կը խաղային...։ Ձերինը տղոչիկի պէս էր... ճշմարիտ տատանուղի մըն էր։ Իսկ իմս... օ՛հ, մէկը գիշեր էր, միւսը՝ ցերեկ...։ Բայց ձերինը գլխէ կը հանէր միւսը...։ Տէ՛ր Աստուած, ժամանակ մը, ինչ մոլեգնութիւն ունէին բառեղծուած (*charade*) չվնելու, կը յիշէ՞ք, երբ տանը բոլոր անձերը կ'առնէին ծպտուելու համար։

— Այո՛, այո՛, տիկին, — ըսաւ Ռընէ խնդալով և դառնալով դէպի Նօէմին — մեր էն զարմանալին ան էր՝ երբ յարմարցուցինք Marabout[1] Marat[2]ին հետ որ

1 Marabout—Աֆրիկէի արագիլ։ — 2 Marat (Jean Paul) իմաստասէր, քնագէտ, բժիշկ, հրապարակագիր, (1744—1793)։

կ'ըսէր, չափազանց տաք լոգարանին մէջ՝ je bous, je bous... — կը խաշիմ, կը խաշիմ — կը յիշե՞ս:

— Օ հ, լաւ կը յիշեմ, — պատասխանեց Նօէմի, ժպիտը զսպելով, — բայց դուն էիր գանողը:

— Ուրեմն, տիկին, շատ ուրախ եմ առաջուց տեսնելով զձեզ որ այսչափ բարի սրամադրութիւն ունիք իմ ընելիք խնդիրքիս, որովհետեւ չհոնւ այցելութիւն մը կ'ընեմ ձեզի: Եւ ճիշդ մէկտեղ հաւաքելու համար էր մեր երկու զաւակները որ հոս կուգայի: Ունէք փափաք ունի կատակերգութիւն մը խաղալու...: Բնականաբար իր հին բարեկամուհիին խորհեցաք: Եւ եթէ հաճէիք թոյլատրել ձեր օրիորդին որ դեր մը ստանձնէր աղջկանս հետ...: Ընտանիքի պզտիկ հանդէս մը պիտի ըլլայ, բոլորովին մտերմական:»

Տիկին Մօբըռէնի խնդիրքին առաջին բառերուն, Նօէմի, որ Ուրնէի հետ խօսած պահուն թողած էր ձեռքերը անոր ձեռքերուն մէջ, բուռն չարժումով մը ետ քաշեց:

«Շնորհակալ եմ ձեզի աս գաղափարին համար, — պատասխանեց տիկին Պուռժօ, — չնորհակալ եմ նաև ձեր սիրուն Ուրնէին: Չէիք կրնար խնդրել ինձմէ բան մը՝ որ աւելի յարմարէր և աւելի հաճելի ըլլար ինծի: Ա՜ս, կարծեմ, շատ աղէկ բան պիտի ըլլայ Նօէմիին համար: Խեղճ աղջիկը այնքան երկչոտ է... նեղանալի բան է աս...: Ա՛ռ, քիչ մը պիտի վարժուի խօսելու, ինքն իրմէ դուրս ելլելու...: Իր մտքին համար իսկ, գործելու սքանչելի ստիպում մը պիտի ըլլայ:

— Բայց, մայրս, լաւ գիտես..., յիշողութիւնս խիստ քիչ է...: Ցեսոյ, կը բաւէ որ միտքս գար թէ կը խաղամ... վախը...: Ո չ, չեմ ուզեր խաղալ:»

Տիկին Պուռժօ իր պաղ նայուածքովը աղջկանը նայեցաւ:

«Բայց, մա՛յր, եթէ կարենայի...: Բայց իմ պատճառովս պիտի չկրնայ ներկայացումը, վստահ եմ...:

— Պիտի խաղա՛ս...: Կամքս է որ խաղաս, օրի՛որդ:»

Նօէմի խոնարհեցուց գլուխը:

Տիկին Մօբըռէն, շատ չուարած, հանդարտ կերպարանքը պահելու և զգուշաւոր ըլլալու համար, աչք կը նետէր Հանդէսի մը վրայ՝ որ իր քով բաց կը կենար, ձեռագործի սեղանի մը եզերքը.

«Ա՛հ, ըսաւ տիկին Պուռժօ ինքն իրեն գալով, — անձանօթ աշխարհ մը չէ ան, ձեզի համար...: Ձեր որդւոյն վերջին յօդուածն է: Ե՞րբ կը մտադրէք խաղալ:

— Բայց, տիկին, շատ վշտացայ պատճառ ըլլալու... ձեր օրիորդին ստիպելու որ...:

— Օ՛հ, ալ չխօսի՛նք ասոր վրայ: Աղջիկս միշտ կը վախնայ որոշում մը առնելէ:

— Սակայն և այնպէս, — պատասխանեց հիւրասրահին միւս ծայրէն Պ. Պուռժօ՝ որ կը խօսակցէր Պ. Մօբըռէնին և Անռիին հետ, — եթէ իրաւցնէ չկամութիւն կ'ղգայ Նօէմի...:

— Հակառակը, ձեզի շատ երախտապարտ պիտի ըլլայ, — ըսաւ տիկին Պուռժօ՝ տիկին Մօբըռէնի, առանց պատասխանելու Պ. Պուռժօի դիտողութեանը: — Միշտ ստիպուած ենք բռնութիւն բանեցնելու որ զուարճանայ: Ուրեմն, ե՞րբ պիտի ըլլայ ներկայացումը:

— Ուրնէ, հարցուց տիկին Մօբըռէն, ե՞րբ կը կարծես:

— Արդարև, ինծի կը թուի որ...: Մեզի մէկ ամիս պէտք է փորձերուն համար, չբաթը երկու անգամով...: Նօէմիին յարմար օրերը և ժամերը կ'որոշենք...: — Եւ Ուրնէ դարձաւ դէպի Նօէմիին՝ որ պապանձեցաւ:

— Շա՛տ լաւ, — ըսաւ տիկին Պուռժօ: — Ուրեմն, ան առեն կ'առնենք, եթէ կուզէք, երկուշաբթին և ուրբաթը, ժամը երկուքին, այնպէս չէ՞: Օրիորդ Կօկուա, — և տիկին Պուռժօ դարձաւ դէպի վարժուհիին — պիտի ընկերանա՛ք օրիորդին: Պարոն Պուռժօ, կը լսե՞ք, պէտք եղած հրամանները պիտի տաք ձիերուն, կառքին և

Պռիչ խրկուելիք ապասաւորին համար։ Միայն Թէոոը —[(ձիուն անունը) — պահել տուէք ինծի և ժանը։ Ահա լմնցաւ...։ Հիմայ, ճաշի կը կենա՞ք։

— Օ՛հ, չատ կը ցաւինք...։ Անկարելի է...։ Այսօր հիւր ունինք։

— Ներեցէք ինծի որ անհեմ ձեր հիւրերը։...։ Չէք գիտեր, կարծեմ, Պ. Պուռժօի նոր ծաղկանոցները։ Ձեզի փոնչ մը պիտի չինեմ, Ընկէ...։ Նոր ծաղիկ մը ունինք...։ Միայն երկու հատ կայ անոր պէս... միւսը Ֆէռիէրի մէջ է... անունը... չատ ոգեղ ծաղիկ է, ասով հանդերձ...։ Հոսկէ՛։

— Եթէ միևնոյն հոնկէ անցնէիմնք — ըսաւ Պ. Պուռժօ ցուցնելով գնդամուղի (*billard*) սրահը՝ որ կ'երևար առանց անագի բիւրեղեայ ապակիին մէջէն։ — Պ. Անռի, զձեզ կը թողունք կխներուն...։ Հոս՝ կը ծխեն, — ըսաւ Պ. Պուռժօ *cabanas* մը նուիրելով Պ. Մօրըռէնի։ — *Carambolage* կը խաղանք, այնպէս չէ՞։

— Ա՛յո՛, *carambolage*,» պատասխանեց Պ. Մօրըռէն։

Պ. Պուռժօ գոցեց սեղանին ծակերը (*blouses*)։

«Բանը չորա՞վ։

— Բանը չորա՛վ։

— Գնդամուղ չունի՞ք ձեր առունը, Պ. Մօրըռէն։

— Ո՛չ, ի՞նչ ընեմ, ո՛չ...։ Որդիս չխաղար։

— Ձերմա՞կը կը վնասէ՞ք։

— Շնորհակալ եմ...։ Եւ որովհետև կինս կ'ըսէ թէ պատշաճ խաղ չէ երիտասարդ աղջկան մը համար...։

— Առաջ դո՛ւք։

— Օ՛հ, վարժութիւնս չատ կորուսած եմ (*rouillé*)...։ Նախ, միշտ անճարակ (*mazette*) եղած եմ...։[

— Բայց բնա՛ւ խաղ չէք տար ինծի...։ Ա՛ս կը պակսէր, ահա՛ կլոր կաշիս՝ ինկաւ... հոգ չէ... ան մակա-

1 Procédé. — Կլորիկ կաշի մը՝ զոր կը դնեն գնդամուղի մականերն ծայրը։

նին (*queue*) վարժուած էի, — և Պ. Պուռժօ մեծահնչիւն հայհոյութիւն մը (*juron*) արձակեց։ — Ա՛տ չանծնուածդ (*canaille*) գործաւորները. մէկ սուի խիղճ չունին! Մարդ չկրնար ասկէ ետք աղէկ բան մը չինել տալ...։ Ուրեմն, դո՛ւք լաւ կ'երթաք. երթ՛ք, նշանակեցի ձեզի։ Պատճառն է որ անոնց հրամանին տակն ենք։ Անցեալ օր, ջահեր (*lustre*) կախել տալ կ'ուզէի ցերեկ առեն...։ Արդ, Պ. Մօրըռէն, չկրցայ մէկ հատ գործաւոր գտնել...։ Ծօն էր, չեմ գիտեր ի՛նչ ծօն... չուզեցին գալ...։ Մեծ իշխաններ եղան հիմայ անունք...։ Կը կարծէ՞ք որ հոս մեզի կը բերեն ի՛նչ որ կ'ուտան, թուչուն կամ ձուկ։ Երբ աղէկ կտոր մը ունենան, իրենք կ'ուտեն։ Բարիզ, ես գիտեմ թէ ի՛նչ է...։ Զո՛րս, է՛հ, ինծի նայեցէ՛ք...։ Ի՛նչ որ կը վաստկին՝ սրճարան կ'երթայ...։ Կիրակիները, քանի ֆրանքնոցներ կը ծախսեն...։ Կղպակագործը (*serrurier*), հոս, լրջիօչէօ հրացան մը ունի, որ սատեղի մը կը վարձէ...։ Վերջապէս, երկո՛ւս, ինծի համար...։ Եւ ի՛նչ օրական կ'ուզեն հիմա, աշխատելու համար. հոս, ինձմէ հարիւր սու կ'առնեն հնձելու համար...։ Այգիներ ունիմ Պուռկօնների մէջ. ինծի առաջարկեցին երեք տարուան մչակութիւն (*façons*) ընել, և յետոյ, երրորդ տարին, տէր պիտի ըլլայինք...։ Ահա՛ ուր կ'երթանք։ Վերջապէս, բարեբաղդաբար, ես, չատ ծերացայ, պիտի չտեսնեմ, բայց հարիւր տարիէն ծառայութեան համար մարդ պիտի չգտնուի. այլևս ապասաւոր պիտի չըլլայ...։ Ես յաճախ կ'ըսեմ կնկանս և աղջկանս. Պիտի տեսնէք թէ օր մը ախպռուած պիտի ըլլաք ձեր անկողինը չտկելու... հ՛ինգ... վո՛ց... բայց կ'երևայ թէ զարնելու կերպերը (*effet*) գիտէք դուք...։»

Եւ Պ. Պուռժօ սկսաւ քթին տակէն երգել՝

Et zonzon, zonzon, zonzon
Zonzon, zonzon ...[1]

1 Zon-zon, նմանաձայնութիւն (onomatopée) կամ նմանա-

«Ա՛ս գաղափարները ասկէ երեսուն տարի առաջ չու-նէիք, երբ առաջին անգամ իրարու պատահեցանք. կը յիշէ՞ք, — ըսաւ Պ. Մօբըռէն թեթեւ ծիծաղով մը։

— Ճշմարիտ է... աւելի աղտորները ունէի... չա-փազանց աղտորներ..., ան առեներները, — պատասխանեց Պ. Պուռժօ, ձախ ձեռքով յենլով մականին վրայ։ — Ա՛հ, երիտասարդ էինք...։ Հարկաւ կը յիշեմ...։ Լալըմանի յուղարկաւորութեանն էր, տէր Աատուած, կեանքիս մէջ էն աղտոր կռուփի հարուածս ան օրը տուի, գետին տա-պալող հարուած մը (*un pare-à-virer*)! Դեռ աչքիս առջեւն են մարդուն կօշիկին գամերը, երբ զայն գլորեցի՝ պուղ-ուարդին միւս կողմը անցնելու համար։ Գամինատին հետ էի... հարկաւ ճանչցաք Գամինատը։ Բարի մարդ էր..., ան որ ծխելու կ'երթար Petits-Pèresերուն եկեղեցիին քա-րոզներուն առեն, հազար հինգ հարիւր ֆրանքի ծովա-փրփուրէ ծխափողով, և թեւը առած Բալէ–Ռուաեալ թատրոնէն աղջիկ մը...։

— Ինչ, Տիւլօռանը — ըսաւ Պ. Մօբըռէն, — նոյն օթեակէն (*vente*) էինք, երկուքս ալ։ Վարչամակի (*châle*) վաճառանոց մը ունէր, լինդի այնպէս կուգայ...։

— Այ՛, և գիտէ՞ք ինչ վախճան ունեցաւ։

— Ո՛չ, աչքէ կորսնցուցի։

— Ուրեմն, օրին մէկը, բոլոր ան պատմութիւննե-րէն վերջն էր, ընկերը Պելճիգա կը փախչի, յափշտակե-լով անոր երկու հարիւր հազար ֆրանքը։ Ոսոխկաններ կը խրկուին հետեւէն (*trousses*)..., լուր չկար։ Մեր Տիւ-լօռանը եկեղեցի մը կը մտնէ և ուխտ կ'ընէ հաւատքի դառնալու եթէ վերստին գտնէ իր դրամը։ Կը գտնէ տատպիւ, և հիմա զղուելի բարեպաշտ մը եղած է։ Չեմ տեսներ զինքն այլեւս...։ Բայց ան առեները, Չերմ

ձայնական բառ, երաժշտական լարաւոր, հայլն գործիքներու։ — Zon ! flûte et basse ! – Zon ! violon ! – Zon ! flûte et basse ! – Et violon, zon ! zon ! (Béranger.)

մըն էր գիտէ՛ք։ Սակայն խօսք մը անցաւ որ միտքս բա-նալու էր...։ Ընկերներէս մէկը տունս եկած էր դիս տեսնելու, Սէտանի մէջ. ըսաւ ինծի. «Բայց, ինչ լսեցի պանդոկին մէջ. կ'երեւայ թէ հայրդ հողեր, դրամ ու-նի...։ Եւ դուն մեզի՛ հետ կ'ըլլաս։ Ես կը կարծէի որ բան մը չունէիր...։» Ահա՛, կը տեսնէք, Պ. Մօբըռէն, երբ կը մտածեմ թէ ան խօսքէն չբացուեցան աչքերս...! Պատճառն է որ համոզուած էի, ան առեները, թէ աւէն անունք, որոնց հետ կ'ընթանայի, պարզապէս իմ ուզած բաներս կուգէին, այսինքն՝ հանգստութիւն...։ Կը հաւատայի, ես, թէ հոն պիտի կենայինք...։ Տանը-մէ՛կ...։ Ձեր վերջինը նշանակեցի՛. չեմ կարծեր. տասն-երկո՛ւ ըսենք...։ Բայց կանանչ մեռո՛ն (*sapristi*!) երբ տեսայ նոր դրութիւնը, զղուեցայ։ Յետոյ, աշխատու-թիւն պահանջելու իրաւունքը, առաջընթաց տուրքը (*impôt progressif*), ինչ կեղծաւորութիւն։ Բայց առա-ջընթաց տուրքի դրութեամբ—գոչեց պերճախօսութեամբ Պ. Պուռժօ, ընդհատելով խօսքը— կոչում կ'ընեմ (*défier*) թէ պիտի չի գտնուի մարդ մը որ հաճի տուայտիլ (*se donner la peine*) մեծ հարստութիւն մը չինելու համար...։ Տասն-երկո՛ւ, տասնըչորս, տասնըհինգ, չա՛տ լաւ։ Օ՛հ, չափա-զանց քաջ էք աս խաղին մէջ...։ Բոլոր տանք փոխե-ցին միտքս...։ Կը հասկնա՞ք։

— Կատարելապէ՛ս, ըսաւ Պ. Մօբըռէն։

— Ո՞ւր է գնդակս... բայց բոլորովին փոխեցին...։ Դարձեալ սխալ գարկի գնդակիս (*fausse queue*)...։ Միայն թէ...

— Միայն թէ...

— Միայն թէ բան մը կայ...։ Ա՛հ, ան մասին, հաւատացէ՛ք... միշտ պահած եմ կարծիքս... միայն ձեզի կ'ըսեմ աս բանը... ինչ որ քահանայ (*curé*) է, ինծի համար...։ Տանըրութիւն, կը հասկնամ, կլիուեցայ (*brossé*)...։ Մենք կը հրաւիրենք հոստելրինը, որովհետեւ

բարեհամբոյր մարդ մըն է. բայց վարդապետները (*prêtre*)...: Երբ դուք ալ լինդի պէս ճանչցած ըլլայիք անոնցմէ մէկը՝ որ, գիշերը, կղերանոցին պատին վրայէն ցատկելով, կտրեց բարձոսկրը (*cuisse*)! Շատ մը կեղծաւորներ, ա՛մէնքն ալ, այնպէս չէ՞, Պ. Մօբըռէն: Բանըմէկ...: Երեք միայն կը պակսի ձեզի...: Տեսէ՛ք, ան երկրին մէջ՝ ուր դարբնոցներս ունիմ, եպիսկոպոս մը կայ որ շատ բարի մարդ է...: Արդ, բոլոր սուտ բարեպաշտները (*cagot*) կ'ատէն պինդը: Ո՛հ, եթէ մոլեպաշտ (*bigot*) ձեւանար, եթէ ծթռած (*cafard*) ձեւանար...:»

«Երբէ՛ք այսքան սիրուն տեսած չէի տիկին Պուռժօն, — ըսաւ տիկին Մօբըռէն երբ նորէն կառք հնծան:

— Եղական քաղաքացի մըն է (*pékin*), ատ Պ. Պուռժօն, — ըսաւ Պ. Մօբըռէն, — չատ արժեց, չիտակը, գնդամոզի սեղան մը ունենալը... պիտի կարենայի առաջուց տասներկու թիւ տալ իրեն...:

— Ես, — ըսաւ Ռընէ, — բոլորովին տարօրինակ գտայ Նօէմին...: Տեսա՞ր, Անռի, թէ ինչպէս չէր ուզեր խաղալ:»

Անռի չպատասխանեց:

ԺԳ

Նօէմի հագիւ մտած էր Մօբըռէններուն սրահը, վարժուհին աւջևէն, նեղուած, անհանգիստ, գրեթէ ամօթալից դէմքով մը: Սեղմն վրայ, աչքով գննած էր ամբողջ սենեակը. յետոյ, իբր թէ վատահած և աւելի հանդիստ, գլուխը կարկառած էր տիկին Մօբըռէնի համբոյրին, և երկու այտերը՝ Ռընէի ողջագուրանքին: Ռընէ զուարթ և խնդումերես, կատակի և գուանքի չարժուձևերով, ուսերէն վերցուցած էր անոր կրկնոցակը, քակած էր ժապաւէնները, հանած էր գլխարկը:

«Բուն խնդրին գանք, — ըսաւ, պզտիկ ձեռքին ծայրը դարձնելով ճերմակ ժանեակէ սիրուն փոքրիկ գլխարկը՝ չուշանացեղ (*lilium*) վարդագոյն ծաղիկներով զարդարուած, — Պ. Տընուազէլը... զոր տեսար, կարծեմ, առաւօտ... աւելի երիտասարդ չեղանք անկէ ի վեր... և զոր քեզի կը ներկայացնեմ իբր մեր տնօրէնը, ձայնաւարժութեան (*intonation*) մեր ուսուցիչը, յուշարարը, և կանթեղաշարը լուցնողը (*allumeur de rampe*)... ատոնց բոլորն ալ է:

— Չեմ մոռցած թէ որքան բարութիւն կը ցուցնէր ինծի պարոնը երբ պզտիկ էի:»

Եւ Նօէմի, չվհնելով մանկութեան աս յիշատակին պատճառած յուզումէն, Տընուազէլին կարկառեց, սիրուն անչնորհքութեան մը (*gaucherie*) չարժումով մը, երկչոտ ձեռք մը՝ որուն մատները կը կծկուէին, մէկը միւսին քով:

«Ա՛հ, աս ինչ արդուզարդ է, կրկին չարունակեց Ռընէ, դառնալով անոր չուրջը: Անհման գեղեցիկ ես:» Եւ ձեռքի պզտիկ հարուածներ տալով անոր դիպակէ (*taffetas*) զգեստին (*robe*), մետաքսէն կոտրտուքներուն (*cassure*) վրայ, յետոյ, շրջազգեստը (*jupe*) քաշելով, մինչև գետին ծռելով. «Բառական գեղեցիկ Մաթիլտ մը պիտի ձեւացնես մեզի...: Նախանձողը ես պիտի ըլլամ, գիտե՞ս:» Եւ վերականգնելով. «Բայց նայէ՛, մայրի՛կ, աղէկ կ'ըսէի քեզի... կը գերազանցէ պիս հասակով (*enfoncer*):» Նօէմիին քով կեցաւ և մէջքէն բռնեց. «Ա՛ռ, տեսա՞ր որ ինձմէ բարձր է...:» Եւ բազուկին մէջ միշտ գրկած բռնելով, հայելիին առջև տարաւ զայն, անոր չատ մօտ կեցաւ, չանաց չափուելու ուս ուսի, «Կը տեսնե՞ս», ըսաւ:

Վարժուհին քաշուած էր հիւրասրահին մէկ անկիւնը: Միայն պատկերները կը դիտէր դրքի մը՝ զոր, խոնարհութեամբ, միայն կէս կը բանար:

«Ձեզ տեսնե՛մ, սիրելի զաւակներս, չէ՞ք սկսիր խաղը

կարդալու, ըսաւ տիկին Մօրըէն։ Պէտք չէ ապաւել Անռիին...։ Վերջին փորձերուն միայն պիտի դայ, երբ դերասանները սկսին աղէկ կառարել (*être en train*)։

— Օ՛հ, հիմա, մայրիկ, թո՛ղ որ խօսակցինք...։ Եկո՛ւ, հոս նստէ, Նօէմի՛... սպո՛ւս։ Շատ մը պզտիկ գաղտնիքներ, այնչափ շատ բաներ ունինք իրարու ըսելիք, մեր վերջին տեսութենէն ի վեր։ Դարեր անցան...։»

Եւ Ռընէ սկսաւ Նօէմիի հետ այնպիսի ճռճռուն (*gazouillant*) խօսակցութեան մը՝ որ կարծես աղբիւրի մը աղմուկին կը նմանէր, այնպիսի չատախօսութիւն մը՝ (*babillage*) որ զով, վճիտ, անսպառ է, քրքիջի մը մէջ կը փչրի և չչնչուկի (*chuchottement*) մը մէջ կը կորսուի։ Նօէմի, սկիզբը պաշտպանողականի մէջ, չուտով անձնատուր եղաւ սրտի աս զեղման քաղցրութեանը, և ան ամէն բանին՝ որուն մէջ Ռընէի ձայնը վերսկսին գտնել կուտար իր անցեալին յիշատակներէն մաս մը։ Իրարանցիկը — ինչպէս կը տեսնուի բաժանումէ մը վերջ — միւսին կը հարցնէր բոլոր անոր պատահած բանները, և գլխէն բոլոր անցածները։ Կէս ժամէ մը վերջ, մարդ պիտի ըսէր, լսելով անոնց խօսակցութիւնը, թէ երկու մանկամարդ կիներու սիրտեր վերսկսին կը գտնէին իրենց մանկական հոգին։

«Ես, կը նկարեմ, կ՛ըսէր Ռընէ, իսկ դո՞ւն, զեղեցիկ ձայն մը ունէիր...։»

— Օ՛հ, մի խօսիր ատոր վրայ, կ՛ըսէր Նօէմի։ Երգել կուտան ինծի...։ Մայրիկս կ՛ուզէ որ մնծ երեկոյթերուն մէջ երգեմ...։ Եւ չես կրնար երևակայել... երբ կը տեսնեմ որ ամէն մարդ զիս կը դիտէ... դող մը կուգայ վրաս...։ Օ՛հ, կը վախնամ... կ՛սկսէի լալ ատաջին օրերը։

— Բայց ըսէ, մեզի հետ նախաճաշիկ պիտի ընե՞ս...։ կը յիշե՞ս որ օր մը խակ խնձորս քեզի տուի, ինքզինքս զրկելով։ Միշտ կը սիրես խակ խնձորները, չէ՞ատ։

— Ո՛չ, չնորհակալ եմ, փոքրիկ Ռընէս, անօթի չեմ... ճչմարի՛տ։

— Ըսէ՛ նայիմ, Տընուազէլ, այնչափ հետաքրքրական ի՞նչ բան կայ որ պատուհանէն կը նայիս։»

Տընուազէլ կը դիտէր պարտէզին մէջ Պուռժճևերուն ապաստարը։ Տեսած էր որ նստարանին փոշիները կը թոթուէր՝ ջանջիլէ (*batiste*) նուրբ թաշկինակով մը, կանանչ վայտերուն վրայ (*traverse*) կը տարածէր թաշկինակը, զգուշութեամբ վրան կը զետեղէր կարմիր թաւարծի (*peluché*) տափառը (*pantalon*), իրարու վրայ կը խաչաձևէր սրունքները. գլան մը կը հանէր գրպանէն, կը վառէր։ Հիմա, Տընուազէլ ուշի ուշով կը նայէր անոր, մինչդեռ ապաստարը, անոգ և վեհ կերպով մը կը ծխէր, երբեմն չուրջը նետելով, առ պզտիկ տանը և պարտէզին վրայ, արհամարհոտ նայուածքը այնպիսի մարդու մը՝ որ ամարանոցի մը մէջ (*château*) կը ծառայէ և որուն տէրերը որմած (*parc*) մը ունին։

«Ե՞ս, բան չկայ... ըսաւ Տընուազէլ, պատուհանէն հեռանալով, կը վախնայի անզգուշութեամբ մտիկ ընելէ ձեր խօսակցութեանը։

— Օ՛հ, հիմա իրարու պատմեցինք մեր ամբողջ դործերը... կրնաս գալ մեզի հետ խօսակցիլ։

— Գիտե՞ս ժամը քանի է, Ռընէ՛։ Աղէկ կ՛ըլլար որ այսօր սկսէիք փորձերը...։

— Ա՛հ, մայրիկ, ի՞նչ կայ, չատ տաք է այսօր...։ Յետոյ, այսօր ուրբաթ է...։

— Եւ տարին 13ով մը սկսաւ, լրջօրէն ըսաւ Տընուազէլ։

— Ա՛հ, գոչեց Նօէմի, բոլորովին հատատալու աչքեր դարձնելով անոր վրայ։

— Ականջ մի՛ դներ անոր, կը խաբէ (*attraper*) ըզքեզ։ Ամբողջ օրը ատոր նման խաղեր (*farce*) կ՛ընէ, Տընուազէլը...։ Ամչեցիր չէ՞, գալ անգամ պիտի փորձենք, դեռ չատ ժամանակ ունինք։

— Ինչպէս որ կ'ուզես, ըսաւ Նօէմի։

— Ուրեմն, հրաժեշտ առնենք...։ Տընուազէլ, զուարճացուր զմեզ[1], անմիջապէս...։ Եւ եթէ լա՛ւ զուարճացնես, լա՛ւ զուարճացնես, նկար մը պիտի տամ քեզի... իմ գծածէս...։

— Դարձեա՛լ։

— Ուրեմն, ըրածդ քաղաքավարութիւն չէ...։ Իմ մէջքս կը կոտրի[2] նկարելով...։

— Օրիորդ, ըսաւ Տընուազէլ, խօսքն ուղղելով Նօէմիին, պիտի դաստէք կացութիւնս...։ Երևակայեցէք որ օրիորդին նկարներէն արդէն ունիմ ամբոխ մը (*aubergine*, թաթլիճան) և գազար մը (*panais*, չիրխնիստր)... և ասոնց զոյգը (*pendant*) ըլլալու համար, մեծ դդումի (*potiron*) չերտ մը, Պուիի պանիրի կտորի մը հետ...։ Սրտաբուխ է առնուէրը, աղէկ գիտեմ... բայց ես ալ սենեակի մէջ պառուղ ծախողի կերպարանք կունենամ կոր...։»

— Ահա թէ ինչպէս են այրերը, տեսա՛ր, ըսաւ զուարթօրէն Ռընէ՝ Նօէմիին։ Ապերախտնե՛ր, ամէնքն ալ, սիրելիս։ Եւ եթէ մտածենք որ օր մը պիտի կարգա՛նք...! Գիտե՞ս որ տարէց աղջիկներ (*vieilles filles*) եղանք, չըսե՞ս...։ Քանի տարեկան ըլլալ! Հէ՛, սակայն և այնպէս տարիները կ'անցնին...! Զէ՞ մի, կը կարծեմ որ երբէք պիտի չըլլանք տասնըուվեց տարեկան, յետոյ, երբ կ'ըլլանք, ան տարիքը անցած կ'ըլլայ... վերջապէս, ինչ ընենք...։ Ա՛հ, յաջորդ անգամ, երաժըշտութեան քանի մը հատուած բեր... չորս ձեռքով կը զարնենք, չէմ գիտեր թէ կրնամ...։

— Իսկ ե՞րբ (*quand*) պիտի ըլլան փորձերը, հարցուց Տընուազէլ։

— Նորմանտիոյ մէջ!» պատասխանեց Ռընէ, սա տե-

[1] Soyez drôle, *այսինքն թոհաք բան մը ըսէ՛ կամ ըրէ։*

[2] Je m'échigne, *աղաւաղում* s'échiner *բային, այսինքն ողնաբեկ ըլլալ*

սակ կատակով մը՝ որ քանի մը տարիներէ ի վեր արուեստասիրաց և թատրոնի մէջ ծնելով մտած էր մինչեւ բարձր ընկերութեան մարդոց բերանը։

Նօէմի պատշաճած (*interdite*) մնաց, լսած խօսքին իմաստը չհասկցողի մը պէս։

«Ուրե՛մն, այո, ըսաւ անոր Ռընէ, Բան Նորմանտիոյ մէջ[1]։ Ա՛հ, չե՞ս գիտեր ուրեմն թատրասայրերը (*queues de mot*)։ Առեն մը ունեցայ առ ծիծաղելի սովորութիւնը (*tic*)...։ Անտանելի կը դառնայի, այնպէս չէ՞, Տընուազէլ։ Դուն չատ կը յաճախե՞ս ընկերութիւնները։ Ըսէ՛ տնեցի թէ ուր գայիր առ ձմեռ...։ Պատմէ՛ տնեցի պարի երեկոյթներդ...։»

Եւ Նօէմի կը պատասխանէր, կը զեղուր սրտանց, տակաւ առ տակաւ կ'ոգևորուէր։ Ծիծաղը վերադարձած էր դէմքին, և պարզութիւնը՝ վայելչութեանը։ Կարծես կը բացուէր ազատ օդի մէջ և վերակենդանացնող հովի մը տակ, Ռընեկին քոյր, ուրախ, երջանկաւէտ և երիտասարդութեամբ առլի առ սրահին մէջ։

Ժամը չորսն էր։ Վարժուհին ոտքի ելաւ զսպանակի մը պէս, «Օրի՛որդ, ըսաւ, ժամն է։ Գիտէ՛ք որ մեծ ընթրիք մը կայ Սանուայի մէջ... հագուելու ժամանակ ալ պէտք է...։»

ԺԴ

— Ա՛լ առ անգամ, զուարճանալ չկայ...։ Լրջօրէն պիտի փորձենք, ըսաւ Տընուազէլ։ Օրի՛որդ Նօէմի, եկէ՛ք հոս նստեցէ՛ք։ Շա՛տ աղէկ, պիրար հակցանք, այնպէս չէ՞։ Մէ՛կ, երկո՛ւ, երե՛ք...։»

Մէկ ձեռքով միւսին զարկաւ, և գոչեց. «Սկսեցէ՛ք։»

[1] Բառախաղ Quand և Caen/ի մէջև։ Ա՛ս վերջինը, այժմ; Calvados գաւառապետին գլխ. քաղաքն է։ Առենօք, Նորմանտիոյ կը վերաբերէր վերոյիշեալ Caenը։

— Առաջին տեսարանին համար, ըսաւ Նօէմի վարանելով, դեռ վատահ չեմ... : Աւելի լաւ գիտեմ միւսը :

— Երկրո՞րդը ան առին : Անցնի՛նք երկրորդին : Ես պիտի կատարեմ Մնափին դերը. Բարի իրիկուն, սիրելիս:»

Տըննուազէլ ընդմիջուեցաւ Ռընէի մեծ մէկ քրքիջէն.

«Ա՛հ, տէ՛ր Աստուած, կ'ըսէր Նօէմիին, ինչ զարմանալի կերպով նստեր ես : Շաքարի կտորի մը կերպարանքն ունիս, չաքարի ունելիի (pince) մը մէջ սխմուած !

— Ե՞ս, ըսաւ Նօէմի բոլորովին նեղ մտած, ուրիշ նստուածք մը վիտաելով :

— Եթէ հաճէիր չի վրդովիլ դերասանները, Ռընէ՛, — ըսաւ Տըննուազէլ : Եւ վերսկսելով դերը. — Բարի իրիկո՛ւն, սիրելիս, արդեօք անհանգի՞ստ կ'ըլնեմ զձեզ:

— Ա՛հ, իսկ քանկնե՞րը ուր մնացին, գոչեց Ռընէ :

— Բայց կը կարծէի որ դուն տառնճներ էիր առ գործը:

— Եա՞, բնաւ ամենևին... : Դուն պիտի բերէիր, հակառակը : Շիտակը, մանրասարքի (accessoire) սքանչելի վերակացու մըն ես... : Ինծի նայէ՛, Նօէմի՛, արդեօք ան գաղափարը դուն պիտի ունենայի՞ր, դուն, եթէ ամուսնացած ըլլայիր, ամուսնիդ քսակ մը տալու գաղափարը : Ֆանուէլպանի ճաշակ է, ինչ կ'ըսես : Ինչո՞ւ յունական գդակ մը (bonnet grec) չըլլա՞ր անմիջապէս :

— Կը փորձե՞նք կոր, ըսաւ Տըննուազէլ :

— Տե՛ս, Տըննուազէ՛լ, անանկ դէմքով մը կ'ըսես որ կարծես թէ երթալ ծխելու փափաք ունիս :

— Միշտ փափաք ունիմ ծխելու, Ռընէ՛, ըսաւ Տըննուազէլ, մանաւանդ երբ ծխելու պէտք չունենամ :

— Բայց առ մոլութիւն մըն է, քովիդ :

— Անտարակո՛յս : Առր համար է որ ես ալ ինծի կը պահեմ մոլութիւնս :

— Վերջապէս, ինչ հաճոյք կրնաս գտնել ծխելու մէջ :

— Գէշ սովորութեան մը հաճոյքը. ասով կը բացատրուին չատ ուրիշ կիրքեր : — Եւ վերսկսելով Պ. տը Շավինեսի մուտքը. — Բարի իրիկո՛ւն, սիրելի՛ս արդեօք անհանգի՞ստ կ'ըլնեմ զձեզ:

— Չի՛ս, Անդրէ, ան ի՛նչ հարցում է!» պատասխանեց Նօէմի : Եւ փորձը սկսաւ :

ԺԵ

— Ժամը երեք է, — ըսաւ Ռընէ աչքերը վեր առնելով փոքրիկ բուրդէ գուրպային վրայէն՝ զոր կը հիւսէր, և նայելով ճոճանաւոր ժամահարին : — Հաստատապէս, կ'երևայ թէ Նօէմին պիտի չիգայ այսօր, կամաց կամաց անանկ կը կարծեմ... : Ուշ պիտի մնայ (rater) փորձին : Պէտք պիտի ըլլայ տուգանքի ենթարկել զինքը :

— Նօէմի՞ն— պատասխանեց տիկին Մօբըռէն, արթընալու կերպարանքով մը : Ո՛չ, պիտի չիգայ... : Ա՛հ, չըսի քեզի... : Խելքս գլուխս չէ, ամէն բան կը մոռնամ հիմա... : Վերջին անգամ լինձի ըսաւ թէ հաւանաբար պիտի չկարենար գալ այսօր : Հիւր ունին... կարծեմ... լաւ չեմ յիշեր :

— Զուարճալի գործ եղաւ! Սակէ աւելի տաղտկացուցիչ բան չկայ, ապասել մէկու մը՝ և ան չիգայ : Ես որ առաւօտ ես լինձի կ'ըսէի արթնցած պահուս՝ Նօէմիին օրն է... : Միտքս դրած էի... : Օ՛հ, ապահով եմ որ այլ ևս պիտի չիգայ հիմա... : Տարօրինա՛կ բան է, հիմա կ'զգամ Նօէմիին բացակայութիւնը՝ գիս կրկին սիրելու սկսելէն ի վեր : Կարծես թէ անեցկնելէն մէկը կը պակսի : Զուարճանալի չերևար լինձի ան... աշխուժութիւն կը պակսի անոր... զուարթ չէ... իրը խելք՝ քիչ մը կարճուկ է (faiblotte)... այնչափ դիւրին է պապանձեցնել[1] զինքը! Ուրեմն, միացուցէք ըսածներս, դարձեալ, հակառակ առ ամենուն, հրապոյր մը կը գտնեմ անոր վրայ... : Բան մը ունի որ այնչափ քաղցր, այնչափ

[1] Coller, արկոթերէն (argot), բայց ընտանեկան դարձած:

քաղցր է... որ կը յուզէ: Մարդուս ջիղերը կը հանդարտեցնէ, հաստատապէս...: Եւ յետոյ, ինչ որ ընէ սիրտը կը տաքցնէ, այնպէս չէ՞, պարզապէս քովը նըստելով: Շատ մը մանկամարդ աղջիկներ ճանչցած եմ որ իրմէ շատ վեր էին. բայց չունէին անոնք ինչ որ ունի Նօէմի. անոնց քով մարդ ձանձրոյթէն կը հիւծուէր՝ անոնց հետ կախուածի պէս:

— Տէր Աստուած, շատ պարզ է ըսածդ, ըսաւ Տընուազէլ, օրիորդ Պուռժօն շատ գողտրիկ, շատ խանդակաթ, բնութիւն մը ունի...: Ա՛ս տեսակ բնութիւններուն մէջ՝ կարծես սիրոյ հոսանք մը կը հաստատուի ուրիշներուն հետ:

— Որովհետեւ, շատ պղտիկութեանն ալ, կը յիշեմ, ան, այսօրուան պէս էր... այնքան զգայուն! Ի՛նչ կուլար, ինչ կը հաւրեցնէր, զարմանալի բան էր. ասկէ զատ ուրիշ բան չէր ըներ...: Դէմքն ալ, ինչպէս շատ կը համապատասխանէ բնութեանը, այնպէս չէ՞: Մարդ պիտի ըսէր թէ անոր գեղեցկութիւնը չկնուած է մտաղաչութեամբը եւ մանկութեան բոլոր մնացորդովը...: Մանաւանդ այնպէս նայուածք մը ունի որ...: Մարդ յաճախ ներսիդին կ'ունենայ պղտիկ չարամտութիւններ, պղտիկ չարութիւններ. անոր նայուածքին առջեւ, մարդ կ'զգայ թէ բոլորն ալ կ'անհետանայ, հալող բանի մը պէս...: Պիտի հաւատայի՞ք եթէ ըսէի թէ երբեք միտքս չէ անցած վշտացնել զինքը: Եւ սակայն, սարսափելի կռուազան (*taquine*) մըն էի... ես, առեն մը:

— Շատ տարօրինակ բան է, սակայն եւ այնպէս, այչափ դորովական ըլլալ, ըսաւ տիկին Մօբըռէյն:

— Բայց ո՛չ, շատ լաւ կը բացատրուի, պատասխանեց Տընուազէլ: Երեւակայեցէք երիտասարդ աղջիկ մը որ ծնած պահուն իրեն հետ կը բերէ սիրելու բնազդը՝ ինչպէս ունինք չնչելու բնազդը. ան աղջկան զգայուն նեղը ճնշուած (*refoulé*) ըլլան մօր մը պաղութիւններէն, այնպիսի մօր մը որ կը հաւատայ թէ իր աղջիկովը կ'ըսո-

տորնանայ, եւ ամօթ կ'զգայ անով. ճնշուած ըլլան այնպիսի հօր մը եսասիրութենէն՝ որ իր ինչքերէն զատ չունի ուրիշ հպարտութիւն, ուրիշ զաւակ, ուրիշ սէր: Ուրեմն, ան երեւակայած երիտասարդ աղջիկը պիտի ըլլայ օրիորդ Պուռժօին պէս, այսինքն՝ պզտիկ հոգածութեան մը փոխարէն պիտի ունենայ ան դորովը եւ սրտի զեղումները որոնց վրայ կը խօսիս: Սիրտը պիտի զեղու ինքն իրեն...: Եւ պիտի գտնէք անոր վրայ ան նայուածքը՝ զոր Ռընէ դիտեր է, նայուածք մը՝ որ կարծես թէ արցունքի մը մէջ կը փայլի:»

ԺԶ

Տասնըհինգ օր կար որ կը փորձէին երբ տիկին Պուռժօ ինք բերաւ իր աղջիկը Մօբըռէյներուն տունը: Մեծարանքի առաջին խօսքերէն ետք, զարմանք յայտնեց թէ բնաւ չէր տեսներ գլխաւոր դերասանը:

«Օ՛հ, Անոի սքանչելի յիշողութիւն մը ունի, ըսաւ տիկին Մօբըռէյն, եւ երկու փորձով կը սորվի:

— Ի՞նչպէս կ'երթայ կոր, հարցուց տիկին Պուռժօ: կը դողամ, չիտակը, խեղճ Նօէմիս համար...: Իրմէ գո՞հ էք քիչ մը: Եկայ նախ զձեզ տեսնելու հաճոյքին համար, յետոյ պիտի փափաքէի դառնել ինձմով...:

— Ուրեմն, սիրելի տիկին, ըսաւ տիկին Մօբըռէյն, հիմա պիտի ապահովուիք...: Պիտի գտնէք, կարծեմ, ձեր աղջկանը վրայ բնական ձեւ մը... ձայնի անթերի չեչտեր...: Ո՛չ, շատ սիրուն աղջիկ է...:»

Իւրաքանչիւր ոք իր տեղը առաւ եւ սկսաւ Գախոխը (*le Caprice*):

«Զախաղանց կը դովէիք զինքը — ըսաւ տիկին Պուռժօ՝ տիկին Մօբըռէյնին, երբ ներկայացուեցան առաջին տեսիլները, եւ խօսքն ուղղելով աղջկանը. — Զգալով չսաղացիր, սիրելի զաւակս... այնպէս մը կը վերծա-

նես . . . : Սակայն զքեզ Թէաթոը ծառասէ սարի որ սեռնէիր աս խաղը : Բայց չարունակեցէ՛ք , խնդրեմ :

— Ա՛հ , սիկին , գոչեց Ռընէ , վախկոտ պիտի ընէք ամբողջ խումբը . . . : Ներողամտութեան կարօտ ենք :

— Դուք ձեզի համար չէք խօսիր , օրիորդ , ըսաւ սիկին Պուռժօ : Եթէ իմ խեղճ աղջիկս ալ ձեզի պէս խաղար . . . :

— Ուրե՛մն , ըսաւ Տընուազէլ՝ օրիորդ Պուռժօին , անցնինք վեցերորդ սեսիլին , օրի՛որդ : Եւ թող զմեզ դատեն ասոր վրայ . . . որովհետեւ , վերջապէս , չատ լաւ կ՛արտասանէք զայն , ես այնպէս կը գտնեմ . և որովհետեւ ուսուցչի մեծամտութիւնս ալ խնդրոյ նիւթ է . . . : Տիկին ձեր մայրը պիտի թոյլատրէ ինծի . . . :

— Օ՛հ , պարոն , ըսաւ սիկին Պուռժօ , ասոր մէջ բոլորովին կը զատեմ ուսուցիչը՝ աշակերտէն . դուք պատասխանատու չէք . . . : »

Եւ սեսիլը ներկայացուցէ վերջ .

«Այ՛ , այդպէս է , այ՛ , ըսաւ , չափազանց դէշ չէ . . . կրնայ անցնիլ . . . : Թուլիկ (*gnian-gnian*) սեսա-բան մըն է , իրեն կը յարմարի . և յետոյ՝ բոլոր կրցածը կ՛ընէ . . . ասոր համար , իրեն ըսելիք չկայ :

— Օ՛հ , չատ խստութեամբ կը դատէք , ըսաւ սիկին Մօրըէն :

— Մայրական խստութեամբ մը , — բերնէն վախցուց սիկին Պուռժօ , սեսակ մը հառաչանքով : — Սասիկ բազմութիւն պիտի ունենաք , անշուշտ :

— Օ՛հ , գիտէք , պատասխանեց սիկին Մօրըէն , մարդ փափաքածէն աւելի բազմութիւն կ՛ունենայ , այնպիսի օրեր : Հետաքրքիրներ միշտ կը գտնուին . . . : Հաւիրք յետոյ հոգի պիտի ունենանք , առ նուազն :

— Ի՞նչ կ՛ըսես , մայրիկ , եթէ ցուցակը չինէի , չէ՞ր ըլլար , ըսաւ Ռընէ , սեռնելով Նօէմիին անձկութիւնը և ուզելով փորձին չարունակութենէն աղատել զայն : Ցար-

մար միջոց է աս՝ մեր հիւրերը ներկայացնելու սիկին Պուռժօին : Պիտի ծանօթացնեմ զձեզ մեր ծանօթներուն հետ , սիկին :

— Շատ ախորժելի է ինծի , ըսաւ սիկին Պուռժօ :

— Առաջուց կիմացնեմ ձեզի , հասնելուկ կերակուրի սկաւառակ մըն է աս : Յարաբերութիւններ ըսուածը , ինծի համար , պնդակառքի (*diligence*) մէջ պատահուած մարդերու կը նմանի . . . :

— Օ՛հ , ի՜նչ սիրուն խօսք . . . և չատ ճիշտ է ,» ըսաւ սիկին Պուռժօ :

Եւ սեղանին առջև անցնելով , թէ խօսելով , թէ մատիտով գրելով մարդոց անունները , Ռընէ սկսաւ .

«Նախ՝ մեր ընտանիքը . . . : Անցնի՛նք . . . : Հիմա , ո՞վ , սեռնենք , սիկին և օրիորդ Շանիւ , երիտասարդ աղջիկ մը՝ որ պատերու վրայ չարուած կոտրած ապակիի կտորներուն պէս սկռաններ ունի , գիտէ՞ք . . . : Պ. և սիկին Պէլիզառ . գիտէք որ համբաւ հանած են իրենց ձիերը այցելութեամբ մնուցանողի . . . :

— Ռընէ՛ , Ռընէ՛ , ի՞նչ է աս . . . : Դէշ գաղափար պիտի տաս քու վրադ . . . Չանաց ըսել սիկին Մօրըէն :

— Օ՛հ , համբաւս չինուած է . . . : Ան կողմէն կորսընցնելու բան չունիմ . . . : Յետոյ , կը կարծես որ անոնք ալ փոխարէն նոյնը չեն ըներ ինծի . . . :

— Թողուցէ՛ք զինքը , թողուցէ՛ք զինքը , կ՛աղաչեմ , — ըսաւ սիկին Պուռժօ՝ սիկին Մօրըէնին : Եւ Ռընէին դառնալով , ժպտուն . — Յետո՞յ :

— Տիկին Ժօպլօ . . . : Ա՛հ , ահաւասիկ կնիկ մը որ տաղտկացուցիչ պատմութիւն մը ունի , իր ներկայացումը , Թիւլերիի մէջ , Լուի–Ֆիլիպին . «Այո՛ վեհափառ տէր , այո՛ վեհափառ տէր , այո՛ վեհափառ տէր» , ուրիշ խօսք չէ գտեր ըսելու ! . . . Պ. Հառամպուռ , պարոն մը որ փոխին հիւանդ կ՛ըլլայ . . . : Ամառը՝ Բարիզ կը թողու իր ապառաւորը , որպէս զի մաքրէ տանը տախտակամածին ձեղքերը . . . :

Օրիորդ տը լա Պուաղ, դերբայներուն Զօրականը (*gendarme*)! Նախկին վարժուհի մը որ, խօսակցութեան մէջ, ստորադասական անկատարի ձեր սխալները կ'ուղղէ...։ Պ. Լօռիօ, օձերը[1] ջնջելու համար կազմուած ընկերութեան նախագահը...։ Գլօքըմէնները, հայրը, մայրը, աղաքը, ընտանիք մը որուն մէջ ամէն հասակէ մարդ կայ[2]...։ Ա՛հ, բուն գործին գանք, վինէօները Բարիզ են, բայց բոլորովին ուրիշ է զանոնք հրաւիրել. հանրակառքի մը (*omnibus*) գծին վրայ գտնուած տունները միայն կ'երթան անոնք։ Բայց պիտի մոռնայի Մէչէննեբուն եռախումբը (*trio*)... երեք քոյրեր, Պաթինեօլի[3] երեք չնորհքները։ Անոնցմէ մէկը ապուշ է, մէկը...։»

Եւ Ռընէ դադրեցուց տեսնելով Նօէմիին վախկոտ աչքերը և զարհուրած նայուածքը՝ զոր իր վրայ կը բարձրացնէր, քնքշոտ խեղճ էակի մը պէս, սրամտութենէ զուրկ, յանկարծ յուզուած և մինչև հոգւոյն խորը վրդովուած բոլոր աս չարախօսութեան հարուածներէն՝ որ իր քով կը տրուէին։ Ոտքի ելլելով, Ռընէ վազեց ընդդիմելու զայն։

«Անմի՛ա, բաւ անոր ցած ձայնով, բայց բոլոր աս մարդերը՝ իմ սիրած մարդերս չեն։»

ԺԷ

Անոի եկաւ վերջին փորձերուն միայն։ Ինաղը արդէն գիտէր. ուժ օրուան մէջ պատրաստ եղաւ։ Բայց, Գափոխըշաս կարճ էր ամբողջ երեկոյթը լեցնելու համար։ Մտածելին ներկայացումը վերջացնել ծաղրածութեամբ մը։ Բալէ–Ռուաեալի երկու կամ երեք պզտիկ խաղերը

1 Vipère, *չար լեզուի իմաստով առնուած է հոս։*
2 Monter en flûte de Pan.
3 *Անոի գաւառացիները հին մէկ աւանը* (commune) *զոր Բարիզի միացուցին* 1860*ին*։ Les trois grâces des Batignolles.

փորձուեցան, յետոյ թողուեցան, որովհետև խումբը բաւական թիւով չէր. յետոյ խեղկատակութեան մը (*pantomime*) վրայ խնդան՝ որ ան վարկեանին յաջութեամբ կը խաղացուէր պուլվարներու թատրոններէն մէկուն մէջ, և զոր Անոի ընդունել տուաւ, հակառակ օրիորդ Պուռժօի առանց պատճառի ընդդիմութեանը (*opposition*) և անոր երկչոտութենէն ծնած անակընկալ մէկ դիմադրութեանը (*résistance*)։

Կը թուէր, ասկէ զատ, թէ օրիորդ Պուռժօ կ'ելլէր իր նկարագրէն, Անոիի հետ գալէն ի վեր։ Ռընէ, երբեմն, չէր այլևս գտնէր անոր սրտին գորովը։ Պատուիրեն մը կ'զգար իր բարեկամուհիին բարեկամութեանը մէջ։ Կը զարմանար դիտելով անոր մէջ հակառակութեան ոգի մը՝ որ բոլորովին անծանօթ մնացած էր իրեն։ Կը վշտանար նաև իր եղբօրը նկատմամբ Նօէմիի ցցուցած տեսակ մը վարմունքէն, պաղ վարմունք մը՝ որ նուրբ արհամարանք մը սկսելով դրեթէ ատելութեան կը վերածուէր։ Սակայն եղբայրը քաղաքավար, հաճոյարար (*prévenant*), ուշադիր ցոյց կուտար ինքզինքը Նօէմիին, բայց ոչ աւելի։ Եւ նոյն իսկ ան բոլոր տեսարաններուն մէջ ուր կը խաղար Նօմիի հետ, այնքան չափաւորութիւն (*réserve*), հաստատամտութիւն (*tenue*) և զգաստութիւն (*retenue*) ցոյց կուտար անոր նկատմամբ, որ Ռընէ սարսափեցաւ ներկայացումին անյաջողութենէն, և վախնալով անոր ցուրտ խաղացուածքէն, օր մը կատակի ձևով դիտողութիւն ըրաւ եղբօրը. «Բա՛հ! (*bah!*) պատասխանեց Անոի, ես մեծ դերասաններուն պէս եմ. առաջին ներկայացման օրին կը պահեմ իմ ազդեցութիւններս։»

ԺԸ

Մօբըէհներուն հիւրասրահին խորը պզտիկ թատրոն մը բարձրացուցած էին։ Տերևներու, չռիի ճիւղերու, ծաղկաւոր թփիկներու չարքի մը եաև կը ծածկուէր կանթեղաշարը։ Ուրնէ, իր գծագրութեան վարպետին օգնութեամբը, նկարած էր վարագոյրը՝ որ մօտաւորապէս կը ներկայացնէր Սէնի գետեզերքը։ Թատրոնին երկու կողմէն, ձեռքով գրուած ազդի մը (affiche) վրայ կը կարդացուէր հետևեալը.

ՊՈՒԺԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԸ

—

ԱՅՍՕՐ

ԼԸ ԳԱՓՐԻՍ

Պիտի վերջանայ խեղկատակութեամբ մը

ԵՐԿԿԻՆ ԲԻԷՌՕՆ

PIERROT BIGAME

Յետոյ կուգային դերասաններուն անունները։

Տանը բոլոր աթոռներուն վրայ՝ որոնք իրարու քով սեմուած և կարգով չարուած էին թատրոնին առջև, մերկապարանոց կիներ իրարու մօտ կ'ամփոփուէին, իրարու խառնելով իրենց զգեստները, ժանեակները, իրենց անդամանդներուն չողչողումը և ուսերուն սպիտակութիւնը։ Հիւրասրահէն անդին, տեղէն հանուած երկու դռներէն, որոնցմէ կ'անցնուէր ճաշասրահը և պզտիկ սրահը, այրերու բազմութիւն մը կ'երևար, ճերմակ փողկապներով, իրենց ոտքերուն ծայրին վրայ բարձրացած։

Վարագոյրը բացուեցաւ և Գափրիսը սկսաւ։ Ուրնէ մեծ եռանդ ցցուց սիկին սը Լէռվի դերին մէջ։ Անոր, ամուսինի դերին մէջ, մէջտեղ հանեց արուեստասէր դերասանի (acteur de société) այնպիսի տաղանդ մը՝ որ յաճախ կը հանդիպի պաղարիւն երիտասարդներու և աչխարհաւեաս լուրջ մարդոց քով։ Նօէմի, ինքն ալ, Անոթի խաղացուած քէն զօրացած և կողմանոցէն յուշարար Տերնուազէլին կատարեալ օգնութիւնը, բոլոր ներկաներէն քիչ մը հարբեցած (grisée), բաւական լաւ կերպով կատարեց լքուած կնկան սրտաչարժ դերը։ Մեծ մխիթարութիւն եղաւ աս, սիկին Պուռժօին համար։ Առաջին չարքին վրայ նստած, անհանգիստ սիրտով հետևած էր աղջկանը խաղացուած քին։ Իր հպարտութիւնը կը վախնար ձախողանքէ (fiasco)։ Վարագոյրը իջաւ, ուժգին ծափահարութիւնները պոռթկացին, հանդիսականները պոռացին. Աւէ՛ նիւ աղ...! Իր աղջիկը չէր եղած ծիծաղելի. աս մեծ յաջողութիւնէն երջանիկ էր մայրը, և հաճութեամբ անձնատուր եղաւ ձայնի, կարծիքներու, գնահատութիւններու ազմուկին՝ որուն, ընկերութեանց ներկայացումներուն մէջ, կը յաջորդին ծափահարութեան և զայն կը չարունակեն չչունչով (murmure) մը։ Բոլոր աս բաներուն մէջ՝ որոնց այսպէս անորոշ կերպով կ'ունկընդրէր, խօսք մը ականջին հասաւ, իր քովէն արտասանուած, յատակ և ընդհանուր ազմուկէն իրը անջատ։

«Այ՛, իր քոյրն է, ես ալ գիտեմ..., բայց, իմ դատումովս, աս դերին մէջ պէտք եղածին չափ սիրահարուած չէ անոր... իսկ չափէն աւելի սիրահարուած է իր կնկանը. դուք ալ գիտեցի՞ք։» Եւ այսպէս խօսող կինը, զգալով որ սիկին Պուռժօ կ'ունկնդրէր, ծռեց գլուխը իր դրացի կնկանը ականջին։ Տիկին Պուռժօ ծանր դէմք մը առաւ։

Մինչնարարը երբ աւարտեցաւ, վարագոյրը կրկին բարձրացաւ, և Անոթի Մօբրէն նորէն բեմ եկաւ Բիէռօի կերպարանքով, ոչ թէ աւանդական կալիկոէ (calicot) տոպրակով (sac) և սև գդակով (serre-tête), այլ խաւլացի հապիտի (pierrot) զգեստով, գլուխը թաղակ մը

(*feutre, թաղէ գլխարկ*) և բոլորովին հագուած ձևրմակ մնդուսով, տառակոտէն (*casaque*) մինչև մուճակները: Ալբոսում մը չարժէց կիները, յայտնող թէ տարաղն ալ, մարդն ալ չատ սիրուն կ'երևային. յետոյ խեղկատակութիւնը սկսաւ:

Սա խաղը՝ խենդական պատմութիւնն էր Բիէռօին, որ կնկան մը հետ ամուսնացած ըլլալով, ուրիշ մէն ալ առնել կուզէր. առիթ առաջ կուգար սիրախաղն խեղկատակութիւն մը զոր հնչակերգակ մը (*vaudevilliste*), բանաստեղծի մը օգնութեամբը, հին ծաղրաչարժ (*bouffe*) թատերգութիւններուն ցանկին (*répertoire*) մէջ գտած էր: Ուրնէ, աս անգամ, կը խաղար լքուած կնոջ դերը, որ էր խոչընդոտ ըլլալ (*traverser*) իր ամուսնոյն և ասոր սիրուհիին միջև, ամէն տեսակ ծպտուճներով. իսկ Նօէմի ունէր սիրուած կնկան դերը: Անոնք յաջողութեամբ կատարէց (*enlever*) սիրային մասերը՝ զոր ունէր ասոր հետ: Առատութեամբ խաղաց, յուզմամբ, յարիչակութեամբ: Սիրոյ խոստովանութեան տեսարանին մէջ, այնպիսի ձայներով, այնպիսի ձիչերով ըրաւ յայտարարութիւնը՝ որ կարծես թէ հոգիէն կը ժայթքէր, կը զեղուր: Առիթ զատ, աչխարհիս էն գեղեցիկ Գօլոմպինին հետ էր գործը. վասն զի Նօէմի պաշտելի էր, ան իրիկունը, Լուի–Սէզի զարուն հարսի զգեստներուն մէջ՝ որոնք ճչգրիտ կերպով գծուած էին Տիւպիդուսի փորագիր պատկերին վրայէն—*Հարսին Պարը*՝ — զոր իրենց փոխ տուած էր Պառուս:

Տիկին Պուռժօի չուրջը, սրահը կարծես թէ կախարդուած էր. կարծես թէ ներկաները իրենց համակրալից մեղսակցութեամբը կը քաջալերէին ան գեղեցիկ ամոլը՝ զիրար սիրելու: Խաղը կը պարզուէր (*se dérouler*): Ժամանակ ժամանակ, Անռիի աչքերը որոնել կը թուէին, կանթեղաչարին վրայէն, տիկին Պուռժօի աչքերը: Սա-

1 Menuet de la Mariée, estampe de Dubicourt.

կայն Ուրնէ կուգար դիպուկ պայլի[1] կերպարանքով ծըպտուած. ամուսնութեան պայմանագրութիւնէն զատ ուրիշ բան չէր մնացած. Բիէռօ, բռնելով իր սիրուհիին ձեռքէն, կ'սկսէր պատմել բոլոր երջանկութիւնը զոր պիտի ունենար անոր հետ:

Տիկին Պուռժօի քով նստող կինը զգաց քիչ մը թէ իր ոսկի վրայ կը ճնշէր ան: Անռի աւարտեց անվերջանալի խօսքը (*tirade*), կնճիռը լուծուեցաւ (*se dénouer*), խաղը լմնցաւ: Յարկարծ, տիկին Պուռժօի քով նստող կինը տեսաւ որ բան մը կը հոսէր իր բազուկէն վար. տիկին Պուռժօն էր ան՝ որ հիմա նուաղեր էր:

ԺԹ

Օ՛հ, բայց նե՛րս մտէք կրկին, կաղաչեմ, բսաւ տիկին Պուռժօ, գինքը չրջապատող անձերուն: — Բայ օդի տարած էին գինքը, պարտէզին մէջ: — Անցաւ. ա՛լ հիմա բան մը չունիմ, տաքէն էր...: » Բոլորովին ժպտուն էր և կը ժպտէր. «Ինչ մը օդ զատ ուրիշ բանի այլ ևս պէտք չունիմ...: Պ. Անռին միայն թողուցէք քովս...:»

Ամէնքը հեռացան: Հաղիւ մարած էր ոտքերու աղմուկը. «Կը սիրէ՛ք Նօէմին, բսաւ տիկին Պուռժօ, Անռիի բազուկը բռնելով այնպիսի չարժուձևով մը՝ ուր կը յայտնուէր բանի կիրք մը և մտերմուն վրայ ալ՝ տագնապ մը: Կը սիրէ՛ք զայն:

— Տիկի՛ն... գոչեց Անռի:

— Լռեցէ՛ք, կը սա՛ք: — Եւ հրեց անոր բազուկը: Անռի խոնարհեցաւ: — Ամէն բան գիտեմ... ամէն բան տեսայ...: Բայց երեսս նայեցէ՛ք անգամ մը: — Եւ մէկ նայուածքով, Անռիի աչքերուն խորը կը քննէր: Անռի, անոր առջև, գլխիկոր կը կենար:— Գէթ բան մը բսէ՛ք...:

1 Bailli, հին տեղուան արգարութեան պաշտօնեայ, գատաւոր:

Մարդ կը խօսի… : Ա՜հ, հասկցայ, անոր հետ միայն պիտէք կատակերգութիւն խաղալը :

— Պատճառն ան է որ քեզի ըսելիք մը չունիմ, Լո՛ռ, — ըսաւ Անոի իր էն մեղմ և էն յստակ ձայնովը : Տիկին Պուռժո նահանջեց լսելով աս Լոռ անունը՝ որ կարծես վիրաւորած ըլլար զինքը : — Տարիէ մը իվեր կը մաքառիմ, ուիկին, չարունակեց Անոի. ինքզինքս չեմ արդարացներ… բայց ամէն բան կաշկանդեց սիրտս… : Զիրար բոլորովին տալ ճանչցանք… : Հրապոյրը օրէ օր աճեցաւ… : Եւ ես չատ դժբաղդ եմ, ուիկին, որ ճշմարտութիւնը ձեզի յայտնելու պարտական եմ. կը սիրեմ ձեր աղջիկը, ճշմարիտ է աս… :

— Բայց դուն երբէ՛ք խօսած չես անոր հետ : Ես, մարդու առջև կ'ամչնամ անոր խօսուածքէն : Անգամ մը միայն չնայեցա՞ր անոր երեսը : Բայց ինչ կայ, ըսէ, զձեզ այսպէս բորբոքեցնող (*prendre*), այրե՛ըդ : Միթէ աղօ՞ր կը գտնես զայն : Չե՛մ հաւատար : Ես անկէ աւելի աղօր եմ… : Տխմար էք դուք, այրե՛ըդ… : Յետոյ, սիրելիս, ես չփացուցի զքեզ… : Չերթա՞ս անկէ խլտըռելու որ մնուցանէ (*caresser*) քու մնծամիտ գաղափարներդ, որ քեզի վայելել տայ ունայնամտութիւններդ, պարարէ (*flatter*) փառասիրութիւններդ, անոնց ծառայել պիտայ… , որովհետև դուն փառասէր ես. զքեզ, աղէկ կը ճանչնամ… : Ա՜հ, պարոն Մօրըռէն, կեանքին մէջ մարդ մէկ անգամ միայն կը գտնէ աս առիթը… : Եւ իմ սարիքս կիներն են միայն, տարեց կիները, ինծի պէս, կը հասկնա՞ք որ սիրել դիտեն իրենց սիրած մարդն ապագան… : Դուք իմ սիրահարս չէիք, իմ պզտիկ տղաս էիք : — Եւ ձայնը, աս բառին, արձագանգն եղաւ իր աղէխարշ դորովին : Շուտ յետոյ փոխելով ձայնին տոնը (*ton*). — Իրա՛ւ որ թողուցէք աս գաղափարը, ձեզի կ'ըսեմ որ դուք չէք սիրեր իսկ զայն, իմ աղջիկս, և թէ սուտ է ձեր սէրը… որովհետև, ան հարուստ է…

— Օ՛հ, ուիկին :

— Տէ՛ր Աստուած, կան մարդեր… քանի մը հատ ցցուցին ինծի… : Երբեմն կը յաջողի աս կերպը, մօրմէն սկսելով՝ դրամօժիտին վերջացնելու դիտաւորութեամբ… : Եւ մէկ միլիոնը, գիտէ՞ք, չատ տաժանելի գործերու (*corvée*) վրայէ անցընել կուտայ… :

— Աւելի ցած ձայնով, կը պաղատիմ… ձեր անձին համար… : Հիմա պատուհան մը բացուեցաւ :

— Շա՛տ աղտոտ բան է պաղարիւն ըլլալը, պարոն Մօրըռէն, չա՛տ աղտոտ… չա՛տ աղտոտ, » կրկնեց ուիկին Պուռժո : Եւ իր կծկուած ու չչող ձայնը՝ հագագին մէջ սեմսուեցաւ :

Թանձր ամպեր կը վազէին երկնքին վրայ և լուսնին վրայէն կ'անցնէին գիշերային թռչնոց թևերու պէս : Տիկին Պուռժո տարտամօրէն կը նայէր մութին մէջ, իր առջևը : Սրճուվիները ծունկերուն վրայ դրած, կրունկներուն վրայ կռթնելով, առանց մէկ բառի, իր մտքուսէ մուճակներուն ծայրովը կը բախէր ծառազարդ ճամբուն աւազին : Բանի մը վարկեանների վերջ չոկուեցաւ, թևերովը երկու կամ երեք անփոյթ (*errant*) և կարծես հապճեպ թմրութենէ ազատած չարժուձևեր ըրաւ. յետոյ, ուժգնութեամբ և բուռն չարժումներով (*saccades*), ձեռքն անցուց դէմքովն և գօտիին մէջև, ձեռքին կռնակը կռթնցնելով ժպտալէնին, զայն խորտակելու աստիճան : Վերջապէս, ոտքի ելաւ և սկսաւ քալել : Անոի եւէն կ'երթար :

«Կը կարծեմ, պարոն, թէ պիտար երբէք պիտի չի տանինք կրկին, » ըսաւ անոր, առանց եւս դառնալու :

Աւազանին քովէն անցած պահուն՝ թաչկինակը կարկառեց անոր. «Թրջէ՛ աս : »

Անոի մէկ ծունկը դրաւ եզնակին (*margelle*) և վերադարձուց թրջած ժանեակը : Տիկին Պուռժո անոով ծծել տուաւ (*tamponner*) ճակատը և աչքերը. «Հիմա, ներս մտնենք, ըսաւ : Տո՛ւր բազուկդ :

— Օհ, սիրելի սիկին, ինչ քաջութիւն, ըսաւ սիկին Մօբըէն՝ դիմաւորելով սիկին Պուռժոն՝ որ ներս կը մտնէր, — բայց չվայլեր ձեր ըրածը...: Հիմա բերել տամ ձեր կառքը...:

— Ո չ, բնաւ, ըսաւ ուժգնօրէն սիկին Պուռժո, չնորհակալ եմ...: Երգել խոստացայ ձեզի, կարծեմ...: Պիտի երգեմ...:»

Եւ սիկին Պուռժո դաշնակին մօտեցաւ, չնորհալի և քաջարի, ան դիւցազնական ժպիտով՝ որուն տակ ընկերութեանց դերասանները հանրութեան աչքէն կը ծածկեն իրենց ներքնապէս թափած արցունքները և դէպի իրենց սիրտը բացուող վէրքերը:

Ի

Վաճառականական երկու մեծ տուներու ընկերական անուանքը (*raison sociale*) ամուսնացած, չահերու ձուլմամբը միացած այնպիսի մարդու մը՝ զոր չէր ճանչնար, սիկին Պուռժո, ութը օր եաք, ան մարդուն համար զգացած էր բոլոր ան քամահրանքը՝ զոր կին մը կրնայ ունենալ ամուսինի մը նկատմամբ: Չէ թէ զազափարական մեծ պահանջումներ ունեցած կամ ամուսնութեան միջոցին բերած ըլլար մանկամարդ աղջիկներու յատուկ վիպասանական ցնորքներ: Եղական կերպով խելացի, լուրջ մտքի տէր, միտք մը կազմուած և մշակուած ընթերցումներով, գրեթէ առնական ուսումներով և ծանօթութիւններով, սա կինը ուրիշ բան չէր պահանջեր իր կենակիցէն՝ եթէ ոչ խելացի ըլլալ, ըլլալ էակ մը՝ որուն գլխուն վրայ կարենար հաստատել ամուսնացած կնկան իր փառասիրութիւնները ու հպարտութիւնը, վերջապէս, ըլլալ ապագայ խոստացող մարդ մը, մեծութեան վիճակի հասնելու կարող, այնպիսի վիճակի մը՝ որ, այսօր, դրամին լուման ու կառաւումն է, որ կարենար, ճեղքելով այժմու ընկերութեան ճամբաները, ցատկել նախարարութեան մը, հանրային շինութեանց, ելմտականին, բոլոր սա ցնորքը տապալեր էին սա ամուսնոյն պատճառով՝ զոր օրէ օր կը դժնէր աւելի յուսահատօրէն ունայն (*creux*), աւելի կատարելապէս անկարող, աւելի զուրկ ան ամէն բաներէն՝ որոնք պարտէին գտնուիլ անոր մէջ և զոր ունէր կինը, աւելի փոքրոգի, նախապաշարով աւելի գծուծ, բոլորովին խաւնուած և դառնացած՝ տղու բնաւորութեան բռնութիւններովն ու տկարութիւններովը:

Հպարտութիւնը պահպանած էր սիկին Պուռժոն չինութենէ, հպարտութիւն մը որ, սակայն և այնպէս, պարագաներուն բերմամբը նպաստաւորուած էր: Պատանեկութեանը մէջ, սիկին Պուռժո, անզգայ (*sec*) բնութեամբը, հարաւայինի արիւնովը, չափազանց խիստ դիմագիծեր ունեցած էր՝ որով չէր կրնար հաճոյական դէղեցիկ մը անուանուիլ: Երեսունըչորս տարեկանին մօտ միայն կարծես թէ ուրիշ կին մը իր մէջ կ'անջատուէր աղջկնէն, երբ արդէն կ'սկսէր գիրնալու. դիմագիծերը (*traits*), պահելով հանդերձ իրենց չէշտը, քաղցրութիւն և ազնուութիւն մը առած. կերպարանքին (*physionomie*) խստութիւնը կարծես անհետացաւ, և դէմքը (*visage*) ժպտուն եղաւ: Ծերութեան (*arrière-saison*) դէղեցկութիւնը առաւ՝ ինչպէս որ տարիքը կուտայ կարգ մը կիներու՝ որոնց մարդ պիտի ուզէր կրկին անունել քան տարեկանի դէմքը, այսինքն՝ դէղեցկութիւն մը որ մտածել կուտայ ան մանկամարդութեան զոր չունեցաւ: Միւս կողմէն, մինչև ան տարիքը, սիկին Պուռժո բնաւ ունեցած չէր շատ բուռն վտանգ, ոչ իսկ շատ մեծ փորձութիւններ: Ընկերութիւնը, որուն մէջ մտած էր ճաշակին բերմամբը, իր շրջանակները, իր դահլիճն և մտերմութեանը մէջ մտնող մարդիկ, գրեթէ բնաւ չէին դրած վնասը վտանգի մը՝

ուրկէ ինքզինքը լրջօրէն պաշտպանելու սովորած ըլլար: Սա մարդիկ, մեծ մասով, Ակադեմիայի անդամներ էին, դիմանականներ, ծերանալու մօտ դրագէտներ, քաղաքական անձնասիրութիւններ, ամէնքն ալ համեստ, հանդարտած մարդեր, որոնք ծերացած կ'երեւային, ոմանք անցեալին մէջ խնդիրներ յուզելէ, ոմանք ներկային մէջ: Թիչով գոհ, ոչինչով մը երջանիկ կ'ըլլային, չրջազգեստի մը խախտումովը (*chatouillement*), վազքոտ խօսքով մը, իրենց ունկնդրող նայուածքով մը: Սոնոյ ակադեմական պաշտամունքէն չրջապատուած, տիկին Պուռժօ թոզած էր, առանց մեծ վտանգի, որ առ պաշտամունքն իր բոլորովքը բարձրանար, եգերիայի[1] կատակաբանութիւններով, և առ բոլորն իրեն համար բոց մը եղած էր, բոց մը որուն հետ մարդ կը խաղայ բայց որ չայրէր:

Սակայն, հասունութեան տարիքը եկաւ տիկին Պուռժօին համար: Անոր կերպարանքին, կազմուածքին մեծ փոփոխութիւնը վերջապէս կ'ամբողջանար: Յորդառատ առողջութիւնէ մը, ապրելու ծայրայեղութիւնէ մը անհանգստացած՝ իրեն կը թուէր թէ իր բարոյական էութիւնը կը կորնչէր զօրութիւնէն մաս մը՝ զոր կը չահէր իր նիւթական էակը: Մեծապէս հիանալով իր անցեալին վրայ, կ'զգար սակայն թէ առկունութիւնը տակաւ կը պակսէր հոգիէն, և վստահութիւնը՝ հպարտութիւնէն: Ա՛ս առիւծներն էր որ Անոի Մօրբուէն մտաւ անոր դահլիճին մէջ: Երիտասարդ երեւցաւ անոր, խեղճացեր, լուրջ, խորհրդաւոր անոյշ, ապառաժիւռած, կեանքի յաղթանակներուն համար, պաղարիւնութեան և հաստատամտութեան ան ամէն յատկութիւններով զոր ինք երազած էր, կարգուելէ առաջ, օր մը գտնել իր ամուսնոյն մէջ: Առաջին նայուածքով, Անոի ըմբռնեց կացութիւնը և դուշակեց յաղթելու հատանականութիւնը

[1] Փիցուհիի մը անունը, որ կը հսկէր աղբերութեանց,

ներըը: իր դիտաւորութիւնները, մէկ անգամէն, ան կնկան վրայ խոյացան ինչպէս որսի մը վրայ:

Անոի սկսաւ դարպաս ընել ան կնկան, և ան կինը, որ ամուսին և զաւակ ունէր, քսան տարիներու առաքինի վարք մը, Բարիզի մեծ դիւրքերէն մէկը, հաղիւ ժամանակ թողուց որ նախայարձակ ըլլար Անոի: Առաջին տեսակցութեան մէջ յաղթուեցաւ, անձնատուր եղաւ ինչպէս աղջիկ մը կուտայ ինքզինքը՝ քաղքին դրան մօտ (*barrière*) ճաշարանի մը մէջ, այսինքն՝ խելայեղ, անբան կերպով մը, գրեթէ այլանդակ (*grotesque*) կերպով մը, սպասաւորներէն հեգնուած, որոնք, նախ, անոր քառասնամեայ կեանքին առջեւ սկսած էին բանալ հասարակաց սրահի մը դուռը:

Անկէ ետք, ալ աւելի մոլեգին եղաւ տիկին Պուռժօի սէրը երբ երթալով գոհացում մը կը գտնէր, այնպիսի տարփանք մը՝ որ կը թափանցէ աս տարիքը ունեցող կիներու միսերուն մէջ և կ'անցնի անոնց արեանը: Եւ սակայն, Անոի մանաւանդ հանճար ցցուց աս կինը իրեն կապելու և զայն իր յանցանքին միաւորելու արուեստին մէջ: Եւ ոչ բանով մը մատնեց ինքզինքը, չըրաւ անխորհուրդ բան մը՝ որ կարենար վարկեան մը իսկ նչմարել տալ ան տագտուկը, անտարբերութիւնը, ներքին քամահրանքը զոր մարդ կզգայ չափազանց դիւրին յաղթանակէ մը ետք, ան տեսակ մը նողկանքը՝ զոր իր վրայ կը թողուն սիրող կնկան մը ան ինչ ծալրելի դիրքերը: Միշտ փաղաքշող եղաւ և միշտ խանդակաթ եղաւ: Տիկին Պուռժօի համար ունեցաւ զորովի և նախանձի խզճեր (*élancement*), սիրոյ մնապաշտութիւններ (*superstition*), այնպիսի հոգածութիւններ, այնպիսի մեծարանքներ (*prévenance*) զոր կին մը այլեւս չսպասեր սէրէն և չակնկալեր իր սիրահարէն, այնինչ տարիքէն եաք: Անոի, մանկամարդ աղջկան մը տեղ դրաւ զայն: Խնդրեց անկէ որ իրեն նուիրէր մատին վրայ կրած ա-

ռաջին հաղորդութեան մասանին: Տղայական խօսքեր, պչրութիւններ, ամէն ինչ որ կը փոխարկուէր (*grimacer*) ընտանիքի մայր եզող առ կնկան առաքանքին մէջ, ամէն բանի հանդուրժող Անոի, բոլորն ալ վայելեցաւ, առանց անհամբերութեան ծալքի մը՝ դէմքին վրայ, առանց կատակի ամենաննաւոքը չնչոսի մը՝ ձայնին մէջ: Միևնոյն առնն, կը սիրուար ամբողջ կնկան, կրթելով զայն չատ բանի մէջ հոգ ընալու, ցուցնելով անոր այնպիսի հարցերութիւններ (*ivresse*) որոնցմէ սիկին Պուժօ կը մնար միանգամայն երախտագէտ և հպարտ՝ իբր թէ ինք իր անձին չնորհիւ չահած ըլլար յաղթանակ մը սրտաբին երևոյթով պազարիւն երիտասարդի մը վրայ: Ա.յսպէս, աէրն ըլլալով առ կնկան և բոլորովին սիրելով անոր, Անոի դէռ աւելի կ'սրբեցնէր զայն՝ իրենց գաղտնի սեռակցութեանց յայտնի արկածովը (*aventure*), իրենց միութենէն ծագած ամէն վտանգներով զոր անոր կը պատկերացնէր, եզական վիպասանութեան մը բոլոր առ յուզումներուն միջոցաւ՝ վախի և վտանգի գաղափարի հարցերութիւն մը կուտար (*griser*) առ միջակարեարի կնկան երևակայութեանը՝ որ կը բորբոքէր իր սիրոյն մէջ, ամէն անգամ որ կը մտածէր թէ կրնար կորնցնել առ բոլոր վայելքները:

Տիկին Պուժօ վերջապէս վարժուեցաւ միայն Անոիով և միայն անոր համար ապրելու, անոր ներկայութեամբը, անոր միաքովը, անոր ապագայովը, անոր դէմքովը, անկէ առած ապատրութիւններովը: Երբ կը բամնուէր Անոիէն, անոր մազերուն մէջ կրկին և կրկին կը խոխէր իր ձեռքերը, յետոյ իակոյն կը դնէր ձեռնոցները: Եւ բոլոր այն օրը, ինչպէս նաև յաջորդ օրը, իր առուանին քով, իր աղջկանը քով, իր առնը մէջ, կը հոառբառր իր ակը՝ զոր չէր լուանար, կը չնչէր իր սարափածան՝ համբուրելով անոր մազերուն հոտը:

Այս երևոյթը, առ մասնութիւնը, առ խզուածը,

սարի մը նաք, խորտակեցին սիկին Պուժօն: Նախ զգայ ապատրութիւնը այնպիսի հարուածի մը՝ ուրիկ մարդուն հոգին կ'ելլէ: Կարծեց առաջին վարկեանին թէ պիտի մեռնէր, և քաղցրութիւն մը տեսաւ, իրեն համար, առ մտածմունքին մէջ: Յաջորդ օրը, յուսաց որ Անոին կուգար: Յաղթուած էր, բոլորովին պատրաստ — եթէ ան նկած ըլլար — անկէ ներում խնդրելու, անոր ըսելու թէ անիրաւ ինք էր, անոր պաղատելու որ մոռնար, բարի ըլլար, թողուր իրեն հաւաքել անոր սիրոյն ողորմութիւնները:

Ուրբ օր ապաստ, Անոի չեկաւ: Խնդրեց անկէ սեռակցութիւն մը որպէս զի Անոի իրեն վերադարձնէր իր նամակները. Անոի առ խրկեց զանոնք: Գրեց նամակ մը Անոիին, վերջին սեռութիւն մը ուզելու, յետին հնաս բարով մը վերջին անգամ ըսելու համար անոր: Անոի չպատասխանեց, բայց բարեկամներուն միջոցաւ, օրագրաց և մարդոց ապրուստներուն միջոցաւ, բոլորուքը ապրած էր թէ դատարանները առջև պիտի կանչուէր իր վերջին յօդուածներէն մէկուն առթիւ, աղքատ դասակարգի մարդոց թշուառութեանը վրայ: Շաբաթ մը ամբողջ, անոր գլխուն և երակներուն մէջ մտցուց պատժական դատարանը, զօրականները (*gendarmes*), բանտը, և բոլոր այն բաները զոր կանանց դիւրայոյզ (*dramatique*) երևակայութիւնը կ'սարքուի նախատեսել դատի մը ծայրը. և երբ ընդհանուր դատախազը ապահովութիւն տուաւ սիկին Պուժօին թէ դատը տեղի պիտի չունենար, դէռ բոլորովին երկչոտ իր ամենցած վախերէն, ուժասպառ, յուզումներէն հատած, դիմանալու այլեւս անկարող, գրեց Անոիին.

«Վաղը ժամը երկուքին: Եթէ հոն չըլլաս, պիտի սպասեմ գլխով անդունդին վրայ: Պիտի նստիմ առաճաններէն մէկուն վրայ:»

ԻԱ

Անոի պատրաստ էր և զգեստաւորուած (en tenue)։ Արդուզարդը արուեստով էր և անհնտամ, արուեստակեալ պարզութեամբ մը, կանխամտած խառնաչփոթութեամբ մը, առաուտան այնպիսի արդուզարդ մը՝ որուն մէջ գրեթէ միշտ սիրուն կերևայ երիտասարդ մը։

Նամակին մէջ նշանակուած ժամուն, դուռը հնչեցուցին։ Անոի գնաց բանալու. տիկին Պուռժո մտաւ, և անոր առջևէն անցնելով ան ընտանի կերպարանքով և քալուածքով՝ որ յատուկ են յարկաբաժին մը առաջուց ճանչցող կիներուն, գնաց նստաւ սենեակին խորը, բազմոցին վրայ։

Նախ երկուքն ալ բնաւ չխօսեցան իրարու։ Նստելու տեղ մը կար տիկին Պուռժոի քով, բազմոցին վրայ. Անոի մօտեցաւ ծխամօտ մը (fumeuse), դարցաւ գայն, և նստաւ իբր թէ ձիու վրայ, յենարանին վրայ թևերը խաչաձևած։

Տիկին Պուռժո վեր առնելով գլխարկին վրայ նեռած էր ժանեակէ կրկին քողը։ Գլուխը քիչ մը եաև ինկած, մէկ ձեռքը ծոծրակին զետեղած՝ միւսէն ձեռնոցը հանելու, կը դիտէր իր չուրջը գտնուած իրերը, պատին վրայ առարկաները, վառարանին վրայ դրուած բաները։ Պզտիկ հառաչ մը ունեցաւ, իբր թէ առանձին գտնուած ըլլար, յետոյ աչքով Անոիին վերադառնալով, ըսաւ.

«Իմ կեանքէս կայ հոս... Փոչ մը ես կամ, աս ամէն բաներուն մէջ։»

Եւ անոր կարկառեց իր մերկացած ձեռքը, որուն մատներուն ծայրէն Անոի համբուրեց յարգանքով։

«Ներողութիւն, ըսաւ կրկին, չէի ուզեր ձեզի խօսիլ իմ վրաս... Ասոր համար չեմ եկած հոս... Օ՛հ, բանէ մը մի՛ վախնաք... այսօր համբերութիւն ունիմ, խօսքիս

հաւատացէք։ Առաջին վարկեանը... օ՛հ, առաջին վարկեանը դառն եղաւ, չեմ ծածկեր ձեզմէ, բարեկամս...։ Դժուար գործ եղաւ[1], ըսաւ, արտասուախառն ժպիտով մը։ Բայց հիմա լմնցաւ... գրեթէ չեմ տառապիր այլևս... և քաջասիրտ եմ, վստահ եղիր[2]...։ Օ՛հ, անշուշտ, ամէն բան չվարատիր մէկ օրուան մէջ, և չեմ ուզեր ընաւ ըսել թէ դուն ինծի համար այլևս բան մը չես, պիտի չհաւատայիր խօսքիս...։ Բայց ինչ որ կրնամ երդնուլ քեզի, և աս բանը, պէտք է որ հաւատաս ասոր, Անոի, ան է որ իմ սրտիս մէջ չկայ այլևս սէր... չկայ այլևս դորով...։ կինը մեռած է, բոլորովին մեռած... և ինչ որ կ՛զգամ հիմա քեզի համար, հաւատա, բոլորովին մաքուր է...։»

Լոյսը անհանդիստ կ՛ընէր գինքը, խօսած պահուն, իրեն նայող մարդու մը պէս. «Կ՛ինչեցնէ՞ք սթօրը (store), բարեկամս, ըսաւ։ Աս արեւը... աչքերս չատ գրգռուած են քանի մը օրէ իվեր...։»

Եւ մինչդեռ Անոի պատուհանին կ՛երթար, տիկին Պուռժո քակեց գլխարկին կապերը, և թողուց որ իր ուսերէն քիչ մը սահէր մեծ չալը որով ծածկուած էր։ Վերսկսաւ խօսելու, մեղմօրէն քոզարկուած սենեակին լոյսին մէջ. «Այ՛, Անոի, չատ պայքարեցիր... չատ կսկիծներէ վերջ... զոր դուն երբէք պիտի չգիտնաս... երկար դիշերներէ վերջ... անոնց նմանները չեմ մաղթեր քեզի... լալով լալով և անդադար աղօթելով յաղթեցի անձիս, յաղթահարեցի ինքզինքս... խորհեցայ աղջկանս երջանկութեանը, առանց անոր նախանձելու... խորհեցայ քուկինիդ՝ իբր ան լոկ երջանկութիւնը որ դեռ ինծի ներուած ըլլար վայելել երկրիս վրայ։

[1] Il y a eu du tirage.

[2] Թարգմանութեան մէջ՝ խօսակցութեան յոգնակիէ եզակիի դառնալը անմոռացութեան արգիւնք էէ։ Հայերէն ընտանի լեզուի մէջ միշտ չպահուիր յոգնակին։

— Հրեշտակ մըն ես, Լո՛ռ — գոչեց Անռի, և ոտքի ելլելով սկսաւ քալել գորգին վրայ, յուզում կեղծելով։ — Բայց պէտք է դառնալ գործերը ինչպէս որ են... Տե՛ս, իրաւունք ունէիր, անցեալ անգամ, երբ կ'ըսէիր թէ հարկ է որ ընդ միշտ բաժնուէինք իրարմէ... երբեք պիտի չանդիպինք կրկին... Մխաչին տալով! Հարկաւ միտքէդ չանցնիր ան... Ինչ քիչ բան պէտք է կրկին բանալու համար մեր վէրքերուն պէս պէտ գոցուած վէրքերը... Յետոյ, եթէ դուն վատահ ես անձիդ վրայ, ո՞վ կ'ըսէ թէ ես ալ քեզի չեմ վատահ եմ ինձմէ։ Ո՞վ պիտի ապահովէ ինծի թէ ան աւէն ժամու մերձաւորութեան մէջ, մեր բոլոր կեանքին փորձութեանցը մէջ... քու քովդ, վերջապէս, ըսաւ քնքշօրէն, առիթ մը, անակնկալ դէպք մը (*surprise*), ինչ գիտեմ... Եւ ես պատասխանատու մարդ մըն եմ։

— Ո՛չ, Անռի, ըսաւ, անոր ձեռքերը բռնելով և զայն նստեցնելով իր քով, բանէ մը չեմ վախնար քու կողմէդ..., և ինձմէ վախ չունիս։ Ամէն բան լմնցած է... ինչ բանի վրայ կուզես որ երդնում քեզի... Եւ դուն պիտի չմերժես ինծի բան... Ո՛չ, պիտի չմերժես ինծի մերժել ան միակ երջանկութիւնը որ ինծի բաժին կը մնայ... ան միակը, կ'ըսեմ քեզի... Բայց աչխարհս վրայ ա՛ս միայն ունիմ հիմա։ Ձքեզ տեսնել, զքեզ տեսնել միայն։» Եւ անդրնելով թեւերը երիտասարդին վզին չուրջը, այնպէս գրկախառնուեցաւ՝ որ զգացուց Անռիին թէ մեզմիրան (*corset*) դրած չէր[1]։

Բանի մը երկվարկեանի ալջագուրանքէ վերջ.

[1] ... et cette mère, cette madame Bourjot, qui ne veut pas vieillir et qui se cramponne à son adultère! Tout cela est beaucoup plus sale que les débordements instinctifs de Germinie Lacerteux, cette pauvre fille malade qui meurt du besoin d'aimer. – E. Zola.
Տե՛ս, Հասարիս յաւելուածին մէջ, Էմիլ Զոլայի վկայութիւնը։

«Մ՛ն, սա բանը, անկարելի՛ է... Այլ ևս չխօսինք սառը վրայ, ըսաւ Անռի խստութեամբ, ոտքի կանգնելով։

— Բաղասիրա պիտի ըլլամ, ես,» ըսաւ լրջօրէն տիկին Պուռժօ։

Հրաժարման սա զաւեչտը անգամ մը խաղացուցեր վերջ, երկուքն ալ աւելի հանգիստ զգացին իրենք զիրենք։ «Հիմա, չարունակեց տիկին Պուռժօ, լսենք մտիկ ընե՛ք... Պ. Պուռժօ պիտի տայ քեզի իր աղջիկը։

— Ձչմարի՛տ, խնդաց ես, Լո՛ռ...։

— Մի՛ ընդմիջեր խօսքս... Պ. Պուռժօ պիտի տայ քեզի իր աղջիկը... Կարծեմ թէ դիտաւորութիւն ունի խնդրել վնասէն որ իրեն հետ բնակի... Մնացածին համար, աւէն բանի մէջ ազատութիւն պիտի ունենաք. զատ անայարկ, զատ կաւք, զատ խոհարար...։ Մեր սան ծախքը (*train*) դիտէք...։ Եթէ Պ. Պուռժօ փոխած չըլլայ միտքը, ան՝ պիտի ունենայ մէկ միլիոն իբր օժիտ. և բաւ է որ Պ. Պուռժօ չի փճանայ (*se ruiner*), ինչ որ հաւանական բաներու կարգէն չէ, դուք չորսէն հինգ միլիոն պիտի ունենաք, երբ մենք ասոր աչխարհքէն այլևս չըլլանք...։

— Բայց ինչպէս կրնայ ըլլալ որ օրիորդ Պուռժօն, որ մէկ միլիոն ունի, որ պիտի ունենայ հինգ միլիոն, կամենայ ամուսնութեան առնել...

— Մայրն եմ ես, — պատասխանեց տիկին Պուռժօ, վճռոտական չեչտով մը։ — Յետոյ, չե՞ս սիրեր պինքը։ Տէր Աստուած ասոր ալ մնացած ուրիշ յարմար ամուսնութեանց պէս յարմարութեան ամուսնութիւն մըն է...։— Եւ տիկին Պուռժօ ժպիտ մը ունեցաւ։ — Երջանկութիւն պիտի բերես անոր, դուն...։

— Բայց աչխա՞րհք...։

— Աչխա՞րհք...։ Տղա՛յ։»

[1] Աղջիկը, նեչտին, *elle*, քամահրական ձեւով, անունը չի տալը համար։

Տիկին Պուռժօ թոթռուեց ուսերը. «Աչխարհքին բանը կը գոցին խնճոյքներով[1]...»

— Պ. Պուռժօ՞ն...

— Ան խնձի կ'ըլլայ... երկու ամիս *չանցած պիտի պաչտէ զքեզ... Միայն, կը ճանչնաս պինդը, պատահանուն մը (titre) պիտի պահանջէ քեզմէ. միշտ մտքէն անցած է կոմս մը առնել աղջկանը...* Իմ բոլոր կըրցածս *ան պիտի ըլլայ որ՝ չատանայ մասնիկով մը (particule), de ով մը...* Այսօր է՛ն դիւրին բանն է արտօնութիւն առանալ անուանը վրայ աւելցնելու հողի մը, անտառի մը, *և՛ւէ* արտի մը անունը... Չե՞մ լսած միթէ քու մօրմէդ Վիլագուռի[2] ագարակի մը անունը, զոր ունիք Հօթ–Մառնի մէջ: Մօքտեն տը Վիլագուռ... չատ աղէկ պիտի յարմարէր... Դիտես, իմ մասիս, որչափ քիչ կարեւորութիւն կուտամ առանկ բաներու...

— Օ՛հ, խիստ ծաղրելի (ridicule) բան պիտի ըլլար... իմ սկզբունքներուս... խնձի պէս մարդու մը... խնձի համար ալ...

— Բա՛ (bah!), ըսէ որ կինգանդ քմահաճոյքին համար է... Բայց ես կը տեսնեմ որ ամէն մարդ կը կրէ աս անուններէն, պատուոյ Լէգէոնի խաչին պէս է, աս ալ: Կ'ուզե՞ս որ խօսիմ տամ արդարութեան նախարարին:

— Ո չ երբէք... Ո չ, կ'ապաչեմ... Կը կարծէի չըրած ըլլալ այսպիսի խօսք մը՝ որ կարելիար կարծեցնել քեզի թէ յօժարակամ էի ընդունելու... Ես ալ չեմ գիտեր տուգիս, եթէ կ'ուզես, բոլորովին անկեղծ *բէն...* կ'ըմբռնես թէ քեզի պատասխան մը տալէ առաջ պէտք *ունիմ* խորհելու, *ինքզինքս* ժողվելու, պարտականութիւնս կշռելու... պատկանելու աւելի *խնձի* և նուազ քեզի:

[1] Avec des truffes, գեղեի, բողբոջ. այսինքն՝ յարգի կերակուրներով:

[2] Տե՛ս էջ 20, ինչպես նաև Լ՛ե. գլուխը:

— Ա՛ս չաբաթ կ'երթամ մայրդ տեսնելու, բարեկամս, ըսաւ տիկին Պուռժօ ոտքի կանգնելով, և Անռիի ձեռքը սեղմելով. — Մնաս բարով, ըսաւ տխրութեամբ, կեանքը զոհողութիւն մըն է:»

ԻԲ

Ռընէ՛, կ'ըսէր իրիկուն մը տիկին Մօքըռէն իր աղջկանը, կ'ուզե՞ս երթալ վաղը տեսնել Լօռա Մանսպըռիի ցուցահանդէսը: Կ'ենթայ թէ չատ հետաքրքրաշարժ է...: Կ'ըսեն թէ նկար մը կայ որ հարիւր հազար ֆրանքէ աւելի պիտի ծախուի...: Պ. Պաուա մտածեր է որ թերեւս չհաղորդուէիր. ցանկը (catalogue) խրկեր է ինձի և մուտքի տոմսակ մը: Կը յարմարի՞ քեզի:

— Հարկաւ կը յարմարի, ըսաւ Ռընէ, բոլորովին կը յարմարի:»

Յաջորդ օրը, Ռընէ քիչ մը զարմացած մնաց տեսնելով մօրը գալը՝ յարդարանքի սեղանին (toilette) առջեւ, իրմով զբաղելը, և էն նոր գլխարկը դնել տալը:

«Որովհետեւ, դիտե՛ս, հնմայ, աս ցուցահանդէսները, հոն այնչափ չատ մարդ կ'երթայ, — ըսաւ տիկին Մօքըռէն կրկին յարդարելով գլխարկին կապը — պէտք է որ ամէնուն պէս հագուած ըլլաս:»

*Թէև մանուածոյի ցուցահանդէս մըն էր ան, բայց մեծ բազմութիւն կար սրահին մէջ ուր ցուցադրուած էր Լօռա Մանսպըռիի հաւաքոյթը, գնահատ պաշտօնեանե*րուն Տանը[1] առաջին յարկը: Նկարներուն հոչակը, ամիսներ տակ վաճառման մը գայթազութիւնը, կ'ըսէին, — Լօռա Մանսպըռիի խենդութիւններէն աւելի եկած՝ Բալէ Ռուաեալ թատրոնէն դերասանուհիի մը համար — դէպի հոն քաշած էր Օթէլ Տուռօի[2] բոլոր յաճախորդները, ան

[1] L'Hôtel des commissaires–priseurs.

[2] Տուռօ փողոցին մէջէ վաճառանոց չէնքը, maison de ventes:

ընկերութիւնը՝ որ նորոյթէն հոն կ'առաջնորդուի քանի մը տարիներէ իվեր, այսինքն՝ հնաոճներու (*bric-à-brac*) սիրահար անթիւ բազմութիւնը, գեղարուեստի ակնապիշերը (*badaud*), ծանօթ արուեստասէրները և Բարիզի գրեթէ բոլոր հետաքրքիրները:

Սափրուելէ էին պատերուն վերի դիէն բարձրէն կախել, որպէս զի ամբոխին ձեռքը չհասնէր, վաճառելի երեք կամ չորս թանկագին նկարները: Սրահին մէջ, կը լսուէր ան հոմ աղմուկը որ հարուստ մարդոց աճուրդներուն յատուկ է, ան չնչինքը (*bourdonnement*) որ առաջ կուգայ բարձրացող գիներէն, բորբոքուող քմահաճոյքներէն, յաղիչտակուող խենդութիւններէն, անզանազանութիւններու հակառակութիւններէն և դրամի մնապաշտութիւններէն որոնք տակաւ կը զրգռուին:

Գաղանօրէն կատարուող աճուրդի մրմունջ մը (*murmure*) խումբ խումբ կ'անցնէր, և, ինչպէս կ'ըսեն ծախողները՝ «կը վրվրար»:[1]

Սրահին դրանը առջև, տիկին Մօրըուէն և աղջիկը գտան Պաուռը՝ որ թիւը առած էր երեսունի մօտ երիտասարդ մը: Ան երիտասարդը ունէր մեծ անուշ աչքեր՝ որոնք աղուոր պիտի սեպուէին եթէ քիչ մը ախմար չըլլային: Մարմինին ձևը, նորաձևիզ գիրութեամբ մը պարարուած, չատ հասարակ կերպարանք մը կուտար անոր:

«Վերջապէս, տիկիններ... — ըսաւ Պաուռ՝ խօսքը ուղղելով տիկին Մօրըուէնի. — Թոյլ տուէք որ ձեզի ներկայացնեմ երիտասարդ բարեկամս, Պ. Լըմէօնիէն...: Կատարելապէս քաջ գիտէ առ հաւաքոյթը, և եթէ պէտք ունիք առաջնորդի մը, ձեզ կը տանի տեսնելու արժանի տեղերը...: Ես, ձեզմէ հրաման պիտի խնդրեմ բանի մը գիները քչելու թիւ 3 սրահին մէջ:»

Շրջան մը ըրին սրահին բոլորտիքը: Պ. Լըմէօնիէ տարաւ տիկին Մօրըուէնը և աղջիկը ան նկարներուն առջև՝ որոնք առորագրուած էին հռչակաւոր անուններէ, պարզօրէն բացատրեց նկարներուն նիւթը և չխօսեցաւ նկարչութեան վրայ: Ուրնէ, ներսիդիէն, առանց գիտնալու թէ ինչու, չնորհապարտ մնաց անոր: Երբ աչքէ անցուցին ցուցահանդէսը, տիկին Մօրըուէն թողուց Պ. Լըմէօնիէն թևը, չնորհակալ եղաւ անոր, և պիրար ոչ-ջունեցին:

Ուրնէ փափաք ունեցաւ տեսնելու քովի մէկ սրահը: Ինչ որ նախ և առաջ տեսաւ մտած պահուն՝ Պ. Պաուռսի կռնակն էր, արուեստասէրի կռնակ մը վաճառման էն յօդուած առնելին: Նստած էր գնահատ պաշտօնեայն էն մօտ դանուած աթոռին վրայ, գդակաւոր (*en bonnet*) վաճառական կնկան մը անմիջապէս քով, որուն արմունկը կը մխէր անդադար, ծունկերուն կը զարնէր, եռացկոտ կերպով ականջէն վար գիներ կը փափաթ և կը կարծէր զանոնք ծածկել գնահատ պաշտօնեային, մանեկաւիկէն, փորձագէտէն (*expert*) և սրահին մարդերէն:

«Երթա՛նք, եկուր, բաւական տեսար, — ըսաւ տիկին Մօրըուէն չատ չանցած: — Ցեռոյ, այսօր քրոջդ օրն է. դեռ ժամանակ կայ: Սա տարի ոսկ չդրինք անոր տունը: Հաճելի պիտի ըլլայ իրեն, մեր այցելութիւնը:»

Ուրնէին քոյրը, տիկին Մօրըուէնի երէց աղջիկը, տիկին Տավառանտ, առաւելապէս «աչխարհասէր կինն» էր: Ընկերութիւնը կը գրաւէր անոր կեանքը և բոլոր մտածմունքը: Մանուկ հասակին մէջ, ընկերութիւն կ'ուրացէր: Առաջին հաղորդութեան օրէն սկսելով, ընկերութեան կը ցանկար: Բոլորովին մանկամարդ կարգուած էր: Իրեն ներկայացուած առաջին բարեկիրթ մարդը առած էր, առանց վարանումի, առանց խորհելու, առաջին բերումով: Պ. Տավառանտը չէր զոր ամուսնութեան կ'առնէր, այլ դիրք մը: Ամուսնութիւնը, իրեն համար, կարգ էր, անդամանդները, միազեան ապա-

1 Ça moutonnait – Ընդհանրապէս, այդ բայը կը նշանակէ ծովուն, լճի մը, գետի մը ջուրերուն յուզուիլը և ճերմկնալը

սաւորները (*livrée*), հրաւէրները, ծանօթութիւնները, Պուա տը Պուլօնեի մէջ չրջագայութիւնն էր։ Ամէնց բո-լորն ալ ունեցաւ, զաւակի կարօտ չզգաց, սիրեց ար-դուզարդը և երջանիկ եղաւ։ Երեք պարահանդէս՝ մէկ երեկոյի մէջ, քառասուն այցետոմս ձգել՝ ընթրիքէն առաջ, (այցելութեան) *orderու* յաճախել, *or* մը ունենալ, աս բոլորէն դուրս՝ չէր երևակայեր որ երջանկութիւն մը գտնուէր։

Բոլոր ունեցածը ընկերութեան տալով, տիկին Տա-վառանտ, անկէ կ'օրինակէր ամէն բան, գաղափարները, դատողութիւնները, ոգորմութիւն ընելու կերպերը, դորովի բանաձևերը, զգայնութեան եղանակները։ Լօ-ռէն խանութէն գլխարկ գնող կիներուն գաղափար-ները ունէր։ Կը մտածէր ինչ բան որ վայելուչ էր մտածել, ինչպէս որ կը հագնէր ինչ որ վայելուչ էր հագնիլ։ Ամէն բանի մէջ, չարժուձևերէն սկսելով մինչև հիւրասրահի կահկարասին, սկսելով խաղէն՝ զոր կը խաղար մինչև ոգորմութիւնը՝ զոր կ'ընէր, սկսելով օրագիրէն՝ զոր կը կարդար մինչև կերակուրը՝ զոր կը պատուիրէր խոհարարին, բոլորին մէջ ալ միատեսակ ունէր նմանելու ընտիր եղանակի (*bon genre*). ընտիր եղանակը իր կանոնն էր և հաւատքն էր։ Կը հետևէր նորոյթի ամէն տեղ, ուր որ երթար, մինչև Պուֆ–Բառիլիէնի մէջ[1]։ Սովորութիւն ըրած էր ճանչնալու քանի մը հանրային աղջիկներ Պուա տը Պուլօնեի մէջ, կարենալ տալու համար, ի հարկին, անոնց անունը. աղէկ աղջկութիւն կ'ընէր աս։ Իր անուանը կը դնէր փոքրագիր *d* մը, ապաթարձ (*apostrophe*) մը, գլխագիր *A* մը, և կը գրէր՝ *d'Avarande*։

Տիկին Տավառանտ բարեպաշտ էր և Աստուած իրեն շիֆ կ'երևար։ Նոյնքան անպատշաճ պիտի երևար իրեն

[1] Bouffes – Parisiennes. – Բարիզեան թատրոն մը, զուարճական օբեռաներու։ Բացուած 1855ին։

չունենալ ժողովրդապետական եկեղեցի մը (*paroisse*), որքան չկրնալ ձեռնոց։ Իրեն ընտրած էր այնպիսի եկե-ղեցի մը՝ ուր կը կատարուին փառաւոր ամուսնութիւն-ները, ուր պիրար կը բարևեն մեծանուն մարդիկ, ուր աթոռները զինանշանուած են (*armorié*), ուր բարա-պանը ոսկեհիւս զգեստներով կը փայլի, ուր խունկը քաչուղի կը հոտի, ուր մեծ զրան գաւիթը կը նմանի, կիրակիները, պատարագէն ելլելին պահուն, Թէաթռը ոչ գ'Իթալիէնի նրբանցքին, Մաւիօի[1] երգած օրերը։ Ան քարոզիչներուն քարոզին կ'երթար՝ զոր մարդ լսած ըլլալու էր։ Կը խոստովանէր, ոչ թէ խոստո-վանոցին (*confessionnal*) մէջ, այլ վանական միա-բանութեան մը մէջ։ Վարդապետին անունը և անձը մեծ դեր կը խաղային, իրեն համար, եկեղեցւոյ խոր-հուրդներուն մէջ. ինքզինքը ամուսնացած պիտի չի կարծեր՝ հայր Պլամբուայէ զատ ուրիշի մը ձեռքով, և կը կասկածէր միրոութեան մը լաւութեանը վրայ՝ երբ երկու հարիւր ֆրանքնոց պանքոնս մը չէր խրկուած երեցին, շաքարահատով (*dragée*) լեցուն տուփի մը մէջ։

Աս կինը, ինքզինքը բոլորովին ընկերութեան տուած, նոյն իսկ եկեղեցիի և հոգիին փրկութեանը դոր-ծերուն մէջ, աւաքինի էր, բացարձակապէս, բնակա-նօրէն, հիմնովին, և իր աւաքինութիւնը մէջ չկար ոչ ճիգ, ոչ արժանիք, ոչ գիտակցութիւն։

Ան փոթորկածուփ միջավայրին մէջ, ան արուես-տակեալ օդին մէջ, ան տաք մթնոլորտին մէջ, ինք-զինքը տուած դահլիճի կեանքին (*vie de salon*) ամէն առիթներուն և ամէն պահանջումներուն, ան չունէր ոչ պէտք եղած սիրտը կնկան մը համար՝ որպէս զի երազէ,

[1] Mario (Joseph, marquis de Candia). – Իտալացի երգիչ։ Իտալիոյ բանակէն հրաժարելով, Բարիզ գնաց, Գոնսերվատուար մտաւ, և Օպերայի մէջ սկսաւ իբր թենոր, 1838ին։ Յաջողութիւն-ներ ունեցաւ Լոնտրայի և Բեռլինի մէջ (1808-1883)։

ոչ պէտք եղած սրամտութիւնը՝ որպէս զի ձանձրանայ։ Ցանկութիւն և հեռաքրքրութիւն կը պակսէին անոր։ Սյնպիսի երջանիկ և անձկաբաղձ բնաւորութեամբ կիներէն էր ան՝ որուն չունին, իրենք իրենց մէջ, յանցանք մը զոծելու հանգամանքը (*étoffe*)։ Ան ունէր անվկանդ զգօնութիւնը Բարիզի կարգ մը կիներուն՝ որոնց սրտէն կ'անցնի վարձութիւնը բայց չի գայիր. պարկեշտ էր ան ինչպէս որ մարմարիոնը պաղ է։ Բնապէս իսկ, ընկերութիւնը — ինչպէս որ աս երբեմն կը պատահի լմֆային (*lymphatique*) և վախկոտ կազմով անհատներու, — կ'անջատէր զինքը ցանկութենէ՝ սպառելով անոր բոլոր այժը, ջղային բոլոր գործունէութիւնը, ունեցած քիչիկ մը արեանը չարժումը, այցելութեանց և երիեւելի յուզմանը մէջ, ամենուն սիրելի ըլլալու համար վատնած աչխատութեանը մէջ, երեկոյթներու պատճառած ծանրաբեռնութեանը, գիշերներու տուած յոգնութեանը և յաջորդ օրերուն ջլատութեանը մէջ։ Բարիզի մէջ կայ աչխարհասէր կիներու դերեր՝ որ կը պատճառեն կեանքի և յուզման այնպիսի սպառում մը՝ կորովի և չնորհքի այնպիսի չանքի մը միջոցաւ, որով կը նմանին գրեթէ ձիախաղաց (*écuyère*) և լարախաղաց (*danseuse de cordes*) կիներու արուեստականութեան. աս կիներուն ցանկասիրութիւնը (*tempérament*) կը կորսուի մարզանքներուն պատճառած յոգնութեանը մէջ։

Տիկին Մօրըէն և աղջիկը պատահեցան տիկին Տավաւանտին՝ աս վերջինին ճաչասրահին մէջ, երբ ըզբաղած էր չատ ազնուութեամբ ճամբու դնելու կապոյտ ակնոցներով լերկ (*glabre*) պարոն մը։

«Ներողութի՛ւն, — ըսաւ վերադառնալով անոնց և ողջագուրելով մայրն ու քոյրը, — Պ. Լօռաճնօն է, Սաքրէ–Բէօռի՝ ճարտարապետը...։ Իրեն նկատմամբ

1 Վանական միաբանութիւններ կան որ աս անունը կ'առնեն, Sacré-coeur de Jésus.. Sacré-coeur de Marie.

վարձկոտ եմ, դրամաժողովներուս (*quête*) համար...։ Հազար երկու հարիւր ֆրանք հաւաքել տուաւ ինծի, գիտե՛ս, վերջին անգամ...։ Պատւական գումար է. տիկին սը Պէռթիվալ երբէք չհասաւ մինչեւ ութը հարիւր ֆրանքի...։ Վերջապէս զձեզ տեսանք... չատ աղէկ ըրիք գալով։ Մտէք ուրեմն, այսօր մարդ չունիմ ընդունելու. տիկին սը Թէղինեին, տիկին սը Շանբուսմառը և տիկին սը Սէն–Սովէօռը, ամենը աս է. յետոյ երկու աղնիւ մարդուհիներ, Լօռասքին պզտիկ տղան, զոր կը ճանչնաս, կարծեմ, մայրիկ, և անոր բարեկամը սը Մէզօնսէլ...։ Կեցի՛ր, ըսաւ Ռընէին, թեթև մը զարնելով անոր մազերուն՝ զանոնք իջեցնելու համար, — չափազանց խառնած կերպով (*en chien*) չակեր ես մազերդ...։ — Բացաւ հիւրասրահին դուռը.— Մա՛յրս և քո՛յրս, տիկնի՛ր...։»

Ոտքի ելան, ղիրար ողջունեցին, կրկին նստան, իրարու երես նայեցան։ Տիկին Տավաւանտի երեք բարեկամուհիները, լայն և խոր թիկնաթոռներու (*bergère*) մէջ թաղուած, ան թոյլ դիրքերով զոր կուտան կակուղ կարասիները, բոլորովին չնորհալի (*mignonnes*) կերեւային, կէս մը պատատուած իրենց լայն զգեստին և իրենց ահագին չրջազգեստին (*jupe*) մէջ՝ որ վեր առնուած էին մինչեւ իրենց թեւերուն տակ։ Անուշիկ հագուածք մը, պաշտելի փոքրիկ գլխարկներ, ձեռնոցներ՝ պուպրիկի մը ձեռքերուն չարմար, արուեստագէտ մը ձեւուած լանջապինդ (*corsage*) մը, խնամուած արդուզարդ և հազարաւոր ոչնչութիւններ որ արժէք կուտան կնկան, գեղեցիկ կեցուածք (*attitude*), հաճոյական ձև (*maintien*), ինքնակամ չարժուձև (*fantaisie du geste*) մարմնոյ չարժուածքի քմհաճոյք, զգեստներու խշրտուք, վայելչութեան մեռաքսէ ան ձայնը, աս կիները ունէին բոլոր ան բաները՝ որոնցմով բարիզուհին կը չօրինէ իր հրապոյրը, և, առանց աղուոր ըլ-

լալու, սա երեքն ալ կերպը կը դանէին գրեթէ գեղա-
նի ըլլալու, ժպիտով մը, նայուածքով մը, մանրամա-
սերով, երեւոյթներով, աչքի փայլատակումներով, աչ-
խոյժով, դէմքի տեսակ մը պզտիկ աղմուկով:

Երկու բարեկամները, Լօսաք և Մէզօնսել, իրենց
քահանայ ծաղիկ հասակին մէջ, վարդագոյն և ճեր-
մակ դէմքով, առողջութեամբ դիմափայլ (*brillants de santé*), դեռ քիչ մը պաճուճեալ (*poupin*), անմօրուս
և գանգրահեր, բոլորովին երջանիկ զգալով իրենք
զիրենք, իրենց աթոռներուն ծայրը կը նստէին, յար-
գանքով: Սանք կատարելապէս բարեկիրթ երիտասարդ-
ներ էին: Գիշերօթիկ վարժարանէ մը կ'ելլէին՝ զոր քա-
հանայ մը կը բանեցնէր. քահանան ամէն իրիկուն երե-
կոյթ կատար անոնց, իր քրոջ առաջնորդութեամբը, և
թէյ կը հրամցնէր գնդամուղի սրահին մէջ:

Խօսակցութիւնը վերսկսաւ.

«Անուիէթ, բաւ տիկին տը Թէզինեի՝ խօսքն ուղ-
ղելով տիկին Տավառանտին, պիտի երթա՞նք վաղը
տեսնելու օրիորդ տը Պիւսանի ամուսնութիւնը: Ինծի
ըսին որ ամէն մարդ պիտի երթար...: Աղմուկ մը կը
հանէ որ, սա ամուսնութիւնը:

— Ան սաեն, ինծի առնելու պիտի գաս...: Փեսա-
ցուն ինչպէս մարդ է, գիտե՞ն: Կը ճանչնա՞ք զայն,
տիկին տը Սէն–Սօվէօռ:

— Ո՛չ, բնաւ:

— Փառաւո՛ր ամուսնութիւն է, աղջկան ըրածը:

— Յոռի, բաւ տիկին տը Շանբռօմառ, էրիկը բան
մը չունի... սասընհինգ հազար ֆրանքի հասոյթ, ընդ-
ամէնը (*pour tout potage*):

— Բայց, բաւ վախով մը տիկին Մօբըռէյն, ինծի
կը թուի սակայն, տիկին, թէ սասընհինգ հազար ֆրանքի
հասոյթ մը...:

—Օ՛հ, տիկին, չարունակեց տիկին տը Շանբռօմառ,

բայց մարդ ամուսնանալ չկրնար իսկ փոխել իր պակերուն
(*bijoux*) շրջանակը (*monture*), այսօրուան օրս, ասկէ զատ...:

— Պարոն տը Լօսաք, բաւ տիկին Տավառանտ,
պիտի երթա՞ք հարսնիքին:

— Կ'երթամ, եթէ դուք կը փափաքիք...:

— Ուրեմն, կը փափաքիմ: Երկու աթոռ պիտի պա-
հէք ինծի: Սառնց ասոր, մարդուն զգեստը կատր կատր
կ'ըլլայ (*éreinter*): Մարգարտագոյն (*gris-perle*) զգեստ
կրնայ հագնուիլ, այնպէս չէ՞:

— Հարկաւ, պատասխանեց տիկին տը Թէզինեի,
հին օրէնքէն մնացած[1] ամուսնութիւն մըն է: Պարոն տը
Մէզօնսել, երկու աթոռ ալ ինծի համար, մի՛ մոռնաք...:»

Տը Մէզօնսել խոնարհեցաւ:

«Եւ եթէ խելօք կենաք, վերջապարիս (*cotillon*)
վարիչ պիտի ընեմ զձեզ, չորեքշաբթի...:»

Տը Լօսաք կարմրցաւ տը Մէզօնսէլին տեղ:

«Զի՞ք յաճախեր ընկերութիւնները, օրիորդ, հար-
ցուց տիկին տը Սէն–Սօվէօռ՝ Ուրնէյին որ անոր քով
նստած էր:

— Ո՛չ, տիկին, չե՛մ սիրեր, շատ չոր կերպով պա-
տասխանեց օրիորդ Մօբըռէյն:

— Ժիւլի՛, բաւ տիկին տը Թէզինեի՝ տիկին տը
Շանբռօմառին, անգամ մըն ալ պատմէ մեզի սա հույա-
կաւոր հարսի սենեակը...: Տիկին Տավառանտ հոն չէր...:
Մտիկ ըրէ՛, սիրելիս:

—Լա՛ւ, ուրեմն, ճերմակազգեստ ծախող կինս պատ-
մեց ինծի...: Երեւակայէ որ ճերմակ մնդուսէ է, պա-
տերը, մեսաքսէ ժանեակի (*blonde*) և սովորական մն-
դուսէ պանի (*ruche*) ծաղկազարդ ժանեակով՝ (*application*)

[1] Un mariage moire antique. – Հեգնական զուգադրութիւն, հի-
ւանդութեան վիճակի առնուազն մը. այսինքն՝ մօտաւ ապրած (ամու-
սնական ձեւով), ամէնները երիտասարդ չեն, որով մարգարտագոյնը
ընտրելագոյն նկատուեցաւ:

որմնցմով կը պահակերանան տապակները (*panneau*)... : Սաւանները, լինդի ցցուցին օրինակը... ջանջիւէ (*batiste*) է... սարդի ոտային հիւսուածքով : Անկողինները (*matelas*) ճերմակ մոդուսէ ին... և պատուած՝ (*capitonné*) երկնակապոյտ անդոր (*floche*) մետաքսէ կապերով որ կը տեսնուին սաւանին տակէն... : Բան մը կայ նաև որուն չատ պիտի զարմանաք, այսինքն՝ աս բոլորն ալ պարկեշտ կնկան մը համար է :

— Ա՛հ, այո՛, բսաւ տիկին տը Սէն–Սօվէօռ, էն զարմանալին աս է... : Սմէն բան հիմա սիրադուժերուն (*coquine*) համար է... : Ձէք գիտեր լինդի ի՛նչ պատահեցաւ, գիւղը. չատ անհաճոյ բան մը : Անշնորհք կին մը ունիմ դրացնութեան մէջ... : Իրարու կը հանդիպինք պատարագին, նստարան մը ունի, երեսակայեցէ՛ք. մեր գիւղը գալէն իվեր, ամէն բանի գինը բարձրացուց... : Սկսինքն թէ, գործաւոր աղջիկ մը, մեր ամարանոցին մէջ, հիմա կարելի չէ որ գտնենք տասնըհինգ սուէ պակաս (ֆրանք 0,75)... : Դրամը, աս արարածներուն համար, կըմբռնէ՛ք, բնաւ արժէք չունի... : Պատճառն ալ է որ, ասոր հետ մէկտեղ, ամէն մարդ կը պաշտէ աս գաղտամեսը (*intrigante*) : Գիւղացիները խնամելու կ'երթայ, ազոյ գործ կը դանէ, անոնց քանի քանի քսան ֆրանքնոց ռակիներ կու տայ... : Անկէ առաջ, մենք ալ կ'ընէինք քիչ մը բարեթիւն՝ որ անոր ըրածէն աւելի սուղի չէր ելլեր մեզի. հիմա, ա՛լ կարելի չէ... : Մարդ չգիտեր ինչ անուն տայ, ըսի ժողովրդապետին, գայթաղութիւն է... : Եւ ձեր աղգականներէն մէկուն կը պարտինք աս բանը, պարոն տը Լօռաք, ձեր մօրեղբօր որդւոյն, Պ. տ'Օռամպօն... : Շնորհաւորութիւններս երբ գինքը տեսնէք... : »

Երկու երիտասարդները կռնակի վրայ ինկան խընդալով իրենց աթոռին վրայ, և ուրախութենէն խածին իրենց գաւազանը՝ միևնոյն բերմունքով :

« Ո՞րկէ կուգաք այսպէս, հարցուց տիկին Տավառանտ մօրը և քրոջը :

— Գնահատ պաշտօնեաներու տունէն, պատասխանեց տիկին Մօբըռէյն : Պ. Պառուս գմեզ առաւ տարաւ նկարներու ցուցադրութեան մը... :

— Լօռա Մանսպըռիի ցուցադրութիւնը, բսաւ Ռընէ :

— Տէ՛ս, մենք ալ երթալու ենք Գնահատ պաշտօնեաներուն, Անուիէթ, բսաւ տիկին տը Թէզինեի. երթանք հնոյմներ դիտելու (*rococoter*)... չատ զուարճալի բան է :

— Տեսա՞ք լա Բէթռուչիին ցուցադրութիւնը, սիրելիս, բսաւ տիկին տը Սէն—Սօվէօռ :

— Ի՞նչ, կը ծախէ՞ կոր ունեցածը, հարցուց տիկին տը Թէզինեի :

— Փափաք ունէի հոն երթալու... բսաւ տիկին Տավառանտ : Եթէ գիտցած ըլլայի թէ դուք կ'երթայիք...:

— Սմէնքս ալ հոն էինք, ընդմիջեց տիկին տը Սէն—Սօվէօռ... ի՜նչ հետաքրքրական բան էր... : Պակերու ապակեվիճակ մը կար... ան մարգարիտէ մանեակ մը ուրիշ մարգարիտներու միջև... եթէ տեսած ըլլայիր... երեք կարգ... : Աչխարհիս մէջ չկայ ամուսին մը որ կարենայ զայն տալ իր կնկանը. հանրային հանգանակութիւն մը պէտք է... :

— Պիտի չտեսնե՞նք ամուսինդ, հարցուց տիկին Մօբըռէյն՝ տիկին Տավառանտին :

— Օ՛հ, երբէք չի գտնուիր օրիս, ամուսինս, գոհութիւն Աստուծոյ :» Եւ տիկին Տավառանտ գլուխը դարձուց լսելով իր եռւէն մէկու մը մտնելը. Պառուսն էր, եռւէն երիտասարդ մը՝ որուն հետ տեսած էր գինքը տիկին Մօբըռէյն, գնահատ պաշտօնեաներուն տունը մէջ :

« Ա՛հ, կրկին գիրար գտանք, գոչեց, ախոռի մը վրայ գնելով պզտիկ ստուարաստուերը որ բնաւ չէր բաժնուեր իրմէ :»

Ուրնէ ժպտեցաւ։

Շատախօսութիւնը վերսկսաւ։

«Կարդացի՛ք աս վէպը... աս վէպը։

— Սիեֆլը օրագրին մէջ։

— Ո՛չ։

— Ովի՞ն էր... Ա՛հ, անունը մոռցայ... Ի՞նչպէս կ'ըսուի, կեցէ՛ք։

— Անկէ զատ ուրիշ բանի վրայ չխօսուիր...։

— Կարդացէ՛ք աս վէպը...։

— Ամուսինս պիտի բերէ ինծի իր Ակումբէն...։

— Աս խաղը, ինչ զուարճալի է։

— Թատերգութիւնը (*drame*) միայն կը սիրեմ ես։

— Պիտի երթա՞ք տեսնելու։

— Օթեակ մը բռնեմ։

— Ուրբա՞թ։

— Ո՛չ, շաբաթ։

— Վերջն ալ ընթրելու երթայի՞նք։

— Շատ աղէկ։

— *Aux Provençaux* ճաշարանը։

— Ամուսինդ պիտի գա՞յ։

— Օ՛հ, ուրիշները ինչ որ ընեն, ինքն ալ կ'ընէ, ան...։»

Իրարու կը խօսէին, իրարու կը պատասխանէին, իրար մոիկ չէին ըներ։ Կիները ամէնը միատեղ կը դարգաչէին (*caqueter*)։ Բառերը, հարցումները, ձայները իրարու կը բախէին չաղակրատութեան (*babillage*) միջոցին. թռչնարանէ մը լսուած ճուռոցումին կը նմանէր։ Դուռը բացուեցաւ։

«Անհանգիստ մի ըլլաք, ո՛չ ոք, բսաւ ներս մըտնելով բարձրահասակ կին մը, նիհար, սև հագուստ, վեր եկայ անցած միջոցիս, վարկեան մը միայն ունիմ...։»

Բարև տուաւ կիներուն, կեցաւ վառարանին առջև, արմուկը մարմարիոնին վրայ, ձեռքերը մուչաակին (*manchon*) մէջ, նայուածք մը նետեց հայելիին մէջ,

կրակին կարկառեց — քիչ մը վեր առնելով չրջազգեստը— կիսակոշիկին (*bottine*) փոքրիկ բարակ նրբանը (*semelle*), և վերսկսաւ. «Անուի՛թ, ծառայութիւն մը խնդրելու եկայ, մեծ ծառայութիւն մը...։ Պէտք է որ անպատճառ յանձն առնես հրաւէրներ խրկել պարահանդէսին համար զոր պիտի տան Պռօսմէռնները, գիտե՛ս, այն Ամերիկացիները որ նոր եկան, քառասուն հազար ֆրանքի տնտեսարկ մը կը նատին, ուր որ լա Բէյլ մէջ։

— Ա՛հ, Պռօսմէռնները, բսաւ տիկին տը Թէզինեի, այո՛... այո՛...։

— Բայց, սիրելիս, բսաւ տիկին Տավառանտա, չատ փափուկ գործ է։ Չեմ ճանչնար զանոնք...։ Գիտե՞ս դէթ թէ ինչ տեսակ մարդիկ են։

— Ուրեմն, Ամերիկացիներ են...։ Բամպակի, ճրագի, լեզակի, սեւամորթի, չեմ գիտեր ինչի առուտուրով հարստացեր են...։ Բայց կը հարցնեմ քեզի թէ մեզի ինչ տանք...։ Յետոյ, Ամերիկացին, հիմա, ամէն տեղ կընդունուի...։ Ես, նախ, պարահանդէս տուող մարդերը, անոնցմէ միայն բան մը կը խնդրեմ, այսինքն՝ կասկածելի մարդեր չըլլալ և աղէկ ընթրիքի սեղան պատ...։ Շքեղ պիտի ըլլայ անոնց տունը, անանկ կ'երեւայ...։ կինը նորատեսիլ է (*prodigieuse*)... կոյս անտառներուն՝ գաղղիերէնը կը խօսի...։ Կ'ըսուի թէ վիրաւորեր են (*tatouer*) գինքը մանկութեանը մէջ...։ Աս, իրեն արգելք է ուսամերկ ըլլալու (*se décolleter*)...։ Շատ խնդալու բան է, պիտի զուարճանաս...։ Բարեկիրթ մարդեր կը փնտռեն, հարկաւ...։ Ըրէ ինծի համար աս բանը, ինչ կ'ըսես։ Կ'ապահովեմ զքեզ որ եթէ սըգաւոր չըլլալի, ես անմիջապէս պիտի աւելցնեի հրաւիրագրերուն տակ. «Տը Լէսմօն պարոնուհիին կողմէն...։» Յետոյ, անանկ մարդեր են որ ամէն բան չնորհքով

1 Այսինքն՝ վայրենիներու։ Կոյս անտառներ ամենէն աւելի կը գտնուին Հասարակածային Ամերիկայի երկիրներուն մէջ։

կ'ընեն... : Օ հ, վատահ եմ ասոր վրայ... : Անկարելի է որ քեզի բան մը չի տան :

— Օ'հ, լինդի նայէ՛, եթէ վրաս առնեմ հրաւէրները, պարզև չեմ ուզեր... :

— Ի՛նչ զուարճալի ես : Բայց ամէն օր եղած բան է աս... բարքերուն մէջ անցած է... ճիշտ այնպէս պիտի ըլլար եթէ կաղանդին օրը մերժէիր աս երիտասարդներէն չաքարապատ չագանակի (*marron glacé*) քսակ մը : Ասոր վրայ, ես կը փախչիմ... վաղը պիտի բերեմ քեզի, աս վայրենիները... Մնա՛ս բարով, մնա՛ս բարով... : Ազէկ մտածեցի, յոգնութենէ պիտի մեռնիմ... : »

Եւ աս խօսքին վրայ անհետացաւ :

« Սո՞յդ է, հարցուց Ռընէ քրոջը : :

— Ի՞նչ բան :

— Թէ պարահանդէսներուն հրաւիրեալ նաև կը հայթայթե՞ն :

— Ի՛նչ, դուն չէի՞ր գիտեր :

— Ես ալ նոյնպէս չէի գիտեր, բսաւ երիտասարդը՝ զոր Պառուա իր հետ բերած էր :

— Մեծ դիւրութիւն է օտարներուն համար, կրկնեց տիկին Տավառանտ :

— Այո, բայց բաւական ամօթաբեր է Բարիզցիներուն համար, լինդի այնպէս կը թուի. այնպէս չէ՞ օրիորդ : Եւ երիտասարդը դարձաւ դէպի օրիորդ Մօբըւէնին :

— Օ'հ, սովորութեան կարգ անցած է, » բսաւ տիկին Տավառանտ :

ԻԳ

Տիկին Պուռժօ աղջկանը հետ նոր հասած էր Մօբըւէնեաններուն տունը : Ճակատէն համբուրելով Ռընէն, նստած էր տիկին Մօբըւէնին քով, բազմոցին վրայ, կրակարանէն մօտ :

« Օրիորդնի՛ր, բսաւ դառնալով դէպի մանկամարդ երկու աղջիկներուն՝ որոնք կը գարգաչէին անկիւն մը, թո՛ղ տայիք քիչ մը, խնդրեմ, որ ձեր մայրերը խօսակցէին : Ա՛ռ պարտցնելու տար քիչ մը Նօէմին, Ռընէ՛, քեզի կը յանձնեմ զայն : »

Ռընէ մէջքէն բռնեց Նօէմին, ցատկելով հետը քաշեց զայն, նախասենեակին մէջ ամօռի մը վրայէ առաւ վետրազարդ բլրլինեան գլխարկիկ մը (*capeline*) զոր իր գլխուն անցուց, փայտեղէն պզտիկ սանդալներ (*sabot*) հագաւ ոտքերուն, և սկսաւ վազել պարտէզին մէջ, զուարթօրէն, պզտիկ աղջկան մը պէս թռաւսաւ, առանց լքելու իր բարեկամուհին : Յետոյ, յանկարծ կանգ առնելով, բղօղովին չնչասպառ. « Գաղտնի՛ք մը կայ, գաղտնի՛ք մը կայ, գիտե՞ս անոնց գաղտնիքը : »

Նօէմի անոր նայեցաւ երկու մեծաբաց և տխուր աչքերով, և չպատասխանեց :

« Տխմա՛ր, գոչեց Ռընէ, զայն ընդգրկելով : Ես, կը գուշակեմ... բառեր ականջիս զարկին... : Մայրիկս ճաթած[1] ձայն մը ունի որ... : Մնդիրը եղբօրս, պարոնին վրայ է, հասկցա՞ր :

— Նահինք. կ'ուզե՞ս, յոգնած եմ : »

Եւ Նօէմի նստաւ նստարանի մը վրայ, ան տեղ ուր մայրը նստած էր ներկայացման գիշերը :

« Կուլաս կոր, ինչո՞ւ, ի՞նչ ունիս, բսաւ Ռընէ : »

Եւ ինքն ալ անոր քով նստաւ : Նօէմի խոնարհեցաւ գլուխը անոր ուսին վրայ, և սկսաւ արտասուել, արցունքի այնպիսի խաղով կաթիլներով՝ որ Ռընէ կզգար թէ տաք տաք իր ձեռքերուն վրայ կ'իյնային :

« Ի՞նչ կայ, ըսէ՛, պատասխանէ՛, խօսէ՛... Նօէմի՛... լինդի նայէ՛, պզտիկ Նօէմիս :

[1] Voix de pot cassé ou fêlé. — Կոտրած կամ ճաթած ամանի ձայն, այսինքն՝ յոգնած և ազօտ ձայն, — կ'ըսուի նաև, ինչպէս հոս, parler comme un pot cassé.

— Օ՛հ, դուն չես գիտեր... պատասխանեց Նօէմի, միջհատուած (*entrecoupé*) բառերով, և խեղդուելու մօտ ձեւով մը: Ջեմ ուզեր...: Թո՛ղ զիս...: Եթէ գիտնայիր...: Ազատէ՛ զիս...: — Եւ անյուսօրէն փարեցաւ Ռընէի վզին: — Սակայն չատ կը սիրեմ, ըսեց:

— Ինծի՞նայէ, Նօէմի, ըսածէդ բան չեմ հասկնար...: Ամուսնութի՞ւն համար է: Եղբօ՞ր համար է: Կ՛ուզեմ որ պատասխանես ինծի, կը լսե՞ս:

— Ա՛հ, ճշմարիտ է, դուն անոր քոյրն ես...: Տե՛ս, մտքէս բոլորովին ելած էր...: Դուն չե՞ս գիտեր...: Լաւագոյն էր որ մեռնէի...:

— Մեռնի՛լ...: Ինչո՞ւ...:

— Ուրեմն, որովհետեւ եղբայրդ անոր...:»

Կանգ առաւ, իր ըսելիքը բարձրաձայն կրկնելու ապրատին առջեւ, աւարտեց խօսքը մրմունջով մը Ռընէին ականջին վար, և, ձգելով գլուխը իր բարեկամուհիին կուրծքին վրայ, հոն ծածկեց իր հոգւոյն ամօթը և իր այտին կարմրութիւնը:

«Եղբա՞յրս...: կ՛ըսես թէ...: կը սո՛ւս:» Եւ զայն հեռու մերժելով իրմէ, Ռընէ մէկ ոտտումով կանգնեցաւ անոր դիմաց:

«Ի՞ս...» Եւ պատասխանի փոխարէն, Նօէմի մեղմօրէն բարձրացուց Ռընէին վրայ այնպիսի աչքեր՝ որոնց մէջ ճշմարտութիւնը օրուան լոյսին պէս յայտնի էր:

Ան նայուածքին առջեւ, Ռընէ խաչաձեւեց թեւերը: Քանի մը վարկեան բոլորովին չխտակ, լուռ կեցաւ, աներկիւղ, կորովի և մտամփոփ կեցուածքով մը: Իր մէջ կ՛զգար կնկան մը զօրութիւնը և մօր մը գրեթէ պարտականութիւնները հանդէպ աղջկան: Ռընէ կրկին չարաւնակեց.

«Բայց ինչպէս կ՛ըլլայ որ հայրդ... եղբայրս ազնուականութիւն չունի:

— Սակայն պիտի առնէ ազնուականի անուն մը...:

— Ա՛հ, կը թողո՞ւ մեր անունը...: Ազէ՛կ կընէ:»

ԻԴ

«Ի՞նչ, դո՞ւն ես. դեռ չե՞ս պառկած,» ըսաւ Անոի Ռընէին, երբ ան կը մտնէր անոր սենեակը, գիշերը: Անոի կը ծխէր: Երջանկաւէտ վարկեանի մը մէջ կը դտնուէր ուր, հոգաթափները ոտքը, ոտքերը անկած վառարանին մարմարիոնին վրայ, թիկնաթոռի մը մէջ ընկղմած, մարգս մտքին մէջ կը ծամծմէր (*ruminer*) իր երազները, ծուլօրէն դէպի ձեղունին փչելով վերջին գլանի մը մուխը:

Անոի կը խորհէր՝ քանի մը ամիսէ իվեր բոլոր պատահածներուն վրայ: Ինքզինքը ուրախ կը սեպէր այնչափ հնարամտութեամբ դործը վարած ըլլալուն համար: Մբաքին առջեւ կը բերէր կատակերգութիւն մը խաղալու դաշխարը՝ զոր մէջտեղ նետելու կերպարանքն առած էր գիշեր մը պարահէզին մէջ, իր բացակայութիւնը առաջին փորձերէն, Նօէմիին նկատմամբ ցցուցած պաղ անտարբերութիւնը որպէս զի ապահովէր զայն, խաբէր անոր հակառակութիւնը, անոր չրթունքներուն վրայ կեցնէր խաղալու մերժումը: Կը խորհէր ան վարպետութեանը (*coup de maître*) վրայ, այսինքն իր սիրոյն վրայ զոր յանկարծ բացաւ մօր մը նախանձին առջեւ՝ թատերական տեսարանին չքեղութեանը մէջ, սէր մը որ իրմէ կը ժայթքէր այնպէս՝ իբր թէ իր խաղացած դերը յաւիտականով կը դողնար սրտին գաղանիքը: Հետեւեալ դէպքերը, ան ազդու կերպը որով չափազանցուց ան վերջին սիրոյն յուսահատութիւնը, վերջին տեսութեանը մէջ պնդամիտ մնալը (*sa tenue*), բոլոր ատնք միտքը կուգային. և հպարտութիւն մը կ՛զգար ինքն իրեն վրայ՝ վերյիշելով այնքան դէպքեր զոր նախատեսած էր, յարմարցուցած, առաջուց կարգադրած էր, և՝ այնքան

բնական կերպով բերած ու նետած էր քառասուն տա-
րեկան կնկան մը սրտին մէջ։

«Ես եմ...։ Ա՛ս գիշեր փախաք չունիմ քնանալու։
—Եւ Ռընէ, վառարանին քով քաշելով պզտիկ Կոնս-
թոմ մը (*chauffeuse*), վրան նստաւ։ — Փախաքս է չա-
տախօսել, ինչպէս երբեմն կը չատախօսէինք, կը յիշե՞ս,
երբ դուն դուռ անայարկդ չունէիր Բարիզի մէջ...։ Ա՛հ,
վարժեցուցիչ վիս գլանի, ծխախոտի, ամէն բանի, հոս։
Եւ ինչ չատախօսութիւններ չէինք ըներ, երբ ամէն
մարդ պառկած էր։ Շատ խնդացած, չատ անմտութիւն-
ներ պատմած ենք ա՛ս վառարանին անկիւնը...։ Հիմա,
պարո՛ն եղբայրս լուրջ մարդ մըն է...։

—Անկէ աւելի լուրջը չկրնար ըլլալ, ըսաւ Անոթ,
ծիծաղելով, քանի որ պիտի կարդամ։

—Օ՛հ, ըսաւ, լմնցած բան չէ հարկաւ...։ Կա-
զաչեմ որ...։»

Եւ անոր ծունկերուն նետուելով, բռնեց ձեռքերը.
«Տե՛ս, ես եմ...։ Օ՛հ, պիտի չուզէիր... ստակի հա-
մար։ Ծունկերուդ լնկած եմ, կը տեսնես արդէն։ Ցեւոյ,
դժբաղդութիւն կը բերէ հօրենական անունը թողուլը...
Մեր արիւնն է, ան անունը, Անոթ՛...։ Ի՛նչ բարի հայր
մը ունինք։ Մի՛ ըներ ատ ամուսնութիւնը, կը պաղատիմ...
եթէ կը սիրես զիս, եթէ կը սիրես զմեզ ամէնքս...։
Օ՛հ, կը պաղատիմ քեզի։

—Ա՛ս ի՛նչ է, արդեօք խենդեցա՞ր։ Ի՞նչ կը նշա-
նակէ ա՛ս տեսարանը...։ Ա՛լ բաւեց, ոտքի ե՛լ։»

Ռընէ ոտքի ելաւ, և իր նայուածքը հատատ ուղ-
ղելով եղբօրը նայուածքին մէջ. «Նօէմին խնդի ըսաւ...
ամէն բան...։»

Ռընէի արիւնը այտերուն բարձրացած էր։ Անոթ
ժպտէր այնպէս՝ իբր թէ մէկը թքած ըլլար երեսին։

«Սակայն չես կրնար կնութեան առնել անոր աղ-
ջիկը, դոչեց Ռընէ։

— Սիրելիս, պատասխանեց Անոթ պաղ ձայնով մը
որ կը դողար, խնդի կը թուի թէ քեզի չվերաբերող
բաներու կը խառնուիս... և թոյլ տուր որ ըսեմ քեզի
թէ երիտասարդ աղջկան մը համար...

— Ա՛հ, պէտք չէր որ դիտնայի ցեխին ինչ ըլլալը,
ատոյգ է... և ես երբէք գիտցած պիտի չըլլայի առանց քեզի։

— Սիրելի՛ս...։»

Եւ Անոթի քրոջը վրայ վազեց։ Բարկութենէն այն-
չափ ժժգոնած էր (*colère blanche*) որ վախ կ'ազդէր։
Ռընէ զարհուրած ընկրկեցաւ։ Անոթ բռնեց անոր ձեռքը,
ցցուց սենեակին դուռը, և ըսաւ. «Դուրս ե՛լ։»

Վարկեան մը, նրբանցքին մէջ, տեսաւ որ Ռընէ
պատին կը կռթնէր ձեռքով։

IԸ

«Ելի՛ր, Անոթ,» — ըսաւ — Պ. Մօրըէն իր որդ-
ւոյն։ Եւ որովհետև Անոթ կ'ուզէր իր առջևէն անցընել
զայն. — «ելի՛ր,» կրկնեց Պ. Մօրըէն։

Կէս ժամ վերջ հայր ու տղայ վար կ'իջնէին ար-
դարութեան նախարարին սենեակէն։

«Ուրեմն, հարկաւ գոհ ես ինձմէ, Անոթ, ըսաւ Պ.
Մօրըէն, որուն արիւնը երեսը ելած էր։ Ըրի ինչ որ
դուն և մայրդ ուզեցիք...։ Ա՛ս անունը... պիտի ու-
նենաս...։

— Հայր...։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, ալ չխօսինք ասոր վրայ...։ Պիտի
վերադառնա՞ս ինծի հետ, — հարցուց Պ. Մօրըէն, կոճ-
կելով լօդիկը վինուրականի մը չարժուձևովը՝ որով ձեր
վինուրները կը զսպեն (*sangler*) իրենց յուզումը։

— Ո՛չ, հայր, թողութիւն կը խնդրեմ որ քեզմէ
պիտի բաժնուիմ...։ Շատ գործեր ունիմ այսօր...։
Վաղը կուգամ ճաշի...։

— Ան առեն, վաղը կը տեսնուինք...: Լաւ պիտի ընես գալով...: Բոլորդ միշտ անհանդիսաւ ես քիչ մը:»

Տեսնելով հօրը կառքին հեռանալը, Անոի բարձրացուց գլուխը, նայեցաւ ժամացոյցը, և, զուարթ, արձակ ու համարձակ քալուածքովը մարդու մը՝ որ կ'զգայ թէ բաղդին հովը եւեէն կը փչէ, նետուեցաւ ուիւ տը լա Բէյի մէջ:

Շօսէ-ա'Անթէնի անկիւնը, մտաւ Պինեօն սրճանոցը, ուր կ'ապասէին խոշոր երիտասարդներ, առակ կամ գաւառ հոսող երիտասարդներ:

Ճաշի միջոցին խօսեցան գաւառային մրցումներու (*concours régionaux*) վրայ. յետոյ, պուլվառներուն մէջ՝ ուր գացին գլան ծխելու, խօսակցութիւնը ընտաւ այլակութի (*assolement*), ցամքեցուցման (*drainage*), կրաջրութեան (*chaulage*), գաւառաբաժնի կարծիքներու, երկրագործական ընկերութեանց (*comice*) մէջ ծրագրուած (*dessiné*), պատրաստուած (*ébauché*), փորձուած թեկնածութեանց (*candidature*) հաւանական յաջողութեանցը վրայ: Ժամը երկուքին, Անոի բաժնուեցաւ առ անձերէն, մէկուն խոստանալով յօդուած մը անոր տիպար ագարակին (*ferme-modèle*) վրայ, ելաւ իր ակումբը, աչքէ անցուց օրագիրները, յետոյ, դանդաղօրէն գրեց կալէպին (*calepin*) վրայ քան մը՝ զոր խմբագրելու համար կարծես չատ աշխատութեան պէտք ունեցաւ:

Հոնկէ, վազեց գնաց տեղեկագիր մը կարդալու ապահովագրութեան ընկերութեան մը մէջ, որուն հրոսկողական մասնաժողովին մէջ յաջողած էր բարձրանալ, չնորհիւ հօրը աշխարհածանօթութեանը և ճարպարտեսի մէջ վայելած պատասխանութեանը: Ժամը չորսին, ցտակեց կիսակառքի (*coupé*) մը մէջ, այցելութեանց չրջան մը ընելու՝ որմնք ունէին դահլիճ մը, աղդեցութիւն մը, յարաբերութիւններ՝ մարդու մը ապագային օգտակարապէս ծառայելու

պատրաստ: Միտքը եկաւ թէ չէր հատուցած իր բաժնեգինը «Գործատուներուն համար կիրակին լաւ անցընել տալու Ընկերութեան», և տարաւ տա բաժինը:

Ժամը հօթնին, չրթունքներէն խանդաղատանք հոսելով, և ուրիշներուն ձեռքը սեղմելու համար իր ձեռքը պատրաստ բռնած, վեր ելաւ Լբմարթլէի սանդուխներէն, ուր իր վարժարանի նախկին աշակերտներուն «Բարեկամական Ընկերակցութիւնը» կուտար տարեկան հացկերոյթը: Աղանդերին, խօսք առաւ, արտասանեց ճառ մը զոր ցրեկը իր ակումբին մէջ անպատրաստից յօրինած էր (*improviser*), խօսեցաւ «եղբայրական ագաբի[1] վրայ, վերագտած ընտանիքին վրայ, անցեալն ու ապագան միացնող կապին վրայ, աղէտի մէջ ինկած դրպոյի ընկերներու օգնութեան պէտքին վրայ...: Ծախահարութիւնները կը պոռթկային. ճարտասանը անհետացած էր: Դադար առաւ Ակէոյի համախոհութեանը մէջ, հոնկէ կրկին մեկնեցաւ, գրպանէն հանեց ձերմակ փողկապ մը, կառքին մէջ կապեց զայն վրկին, և դեռ երեք կամ չորս երեկոյներու մէջ երևցաւ:

IԶ

Սրտի վէրքը զոր ստացած էր Ուընէ, եղբօրը սենեակէն ելլելու առեն, և որուն ազդեցութեանը տակ վարկեան մը զոլդոլոն երերաց, բաբախում (*palpitation*) թողած էր վրան: Մօտ ութ օր հիւանդ մնաց: Առողջապահական մեղմ դրութեան մը (*régime*) առջև, հիւանդութիւնը տեղի կուտար կամ կ'անցնէր մատնոցակի (*digitale*) քանի մը դեղահատերով: Բայց Ուընէ կը մնար տխուր, այնպիսի տխրութեամբ մը զոր ժամանակը չէր

1 Agape,— Նախկին քրիստոնեաներուն իրիկնան կերակուրը, ի յիշատակ Քրիստոսի վերջին ճաշին իր աշակերտներովը: Ընդարձակ առմամբ, ճաշ՝ բարեկամներու, արհեստակիցներու, ընչակից վերը:

բուժեր։ Զայն հիւանդ տեսնելով, գիտնալով թէ ուրիշ կուգար հիւանդութիւնը, Անոի ամէն բան ըրած էր անոր հետ հաշտուելու համար։ Շրջապատած էր զայն հոգածութիւններով, գորովանքով, մտադրութիւններով (*attention*), որոնց մէջ կարծես դրած էր իր զղջումը։ Փորձած էր նորէն ողոքել (*rentrer en grâce*) սրտաբեկ քոյրը, հանդարտեցնել անոր խղճի մեղադրանքը, խաղաղել անոր զայրացած հոգին։ Բայց միշտ անոր մէջ պաղութիւն մը, չկամութիւն մը կ'զգար, տեսակ մը ծածուկ առաջադրութիւն՝ որ տարտամ վախ մը կ'ազդէր Անոիին։ Անոի կը հասկնար թէ քոյրը միայն բան մը մոռցած էր, այսինքն եղբօրը տարտղական նախատինքը. ներած էր եղբօրը, ոչ մարդուն։

Մայրը, օր մը, երբ Բարիզ պիտի տանէր Ռընէն, զուարճացնելու համար, անհանգիստ զգաց ինքզինքը մեկնման պահուն։ Անոի, որ երեւեւակութիւններ ունէր ընելիք, առաջարկեց որ ինք տանէր քոյրը։ Մեկնեցան։ Բարիզ հասնելով, երբ կ'անցնէին ռիւ Ռիշըլիոյէն, Մատենադարանին առջեւէն, Անոի կեցուց կիսակառքը՝ զոր վարձած էին երկաթուղիին կայարանէն։ «Կ'ուզե՞ս ապահով ինծի վարկեան մը, ըսաւ քրոջը. հարցնելիք մը ունիմ մուրհակներու վերակացուին (*conservateur des titres*)։ Բայց քանի որ միատեղ ենք, ինչո՞ւ չիգայիր ինծի հետ։ Միշտ փափաք ունեցած ես տեսնելու ձեռագրերու կիտանկարներ (*mignature*)...։ Նոյն սրահին մէջ է...։ Պիտի զուարճանաս դիտելով...։ Մինչդոյն տակն ես ալ իմ տեղեկութիւնս կ'առնեմ...։»

Ռընէ մտաւ եղբօրը թեւը և եկան Ձեռագիրներուն յարկը։ Անոի նստեցուց զայն սեղանի մը ծայրը, և բերել տուաւ հին ժամագիրք մը (*livre d'Heures*), և գնաց խօսելու վերակացուի մը հետ, պատուհանի որմաճակէ մը (*embrasure*)։

Ռընէ հանդարտօրէն կը թղթատէր իր գիրքը։ Իր

ետին, սրահի սպասասեղ մը կը տաքնար ջերմաքաշի մը բերնէն (*bouche à chaleur*)։ Քիչ մը վերջ, ասոր քով եկաւ ուրիշ սպասասեղ մը՝ որ վարկեան մը առաջ հասորներ և մուրհակներ տարած էր ան գրասեղանին վրայ որուն մօտ կը խօսակցէր Անոի։ Եւ Ռընէ լսեց սա խօսքը, որ կ'ըսուէր կռնակէն, իրմէ երկու քայլ հեռու։

«Ինծի նայէ, Շամբռօ, կը տեսնե՞ս սա պզտիկ պարոնը։

— Այո՛, Պ. Ռէզոռի գրասենեակը։

— Ուրեմն, կրնայ պարծենալ իր առած սխալ տեղեկութիւններովը։ Եկեր է հարցնելու թէ ժամանակով միթէ չկա՞ր տը Վիլագուա ընտանիք մը, և կամ թէ անհետացա՞ծ են...։ Այո՛ պատասխանեցին իրեն...։ Ես, եթէ ինծի հարցնէր, պիտի ըսէի թէ պէտք է որ դեռ գտնուի անունցմէ...։ Չեմ գիտեր թէ նոյներէն են...։ Բայց ապահովաբար անունցմէ մնացած կար երբ ես մեկնեցայ երկրէն, մանուանդ հատ մը որ ուժեղ էր, անդրանիկը, Պ. Պուաժօանն. ապացոյցն ալ է որ անգամ մը ծեծկուռցանք իրարու հետ, և ան ուժով զարկաւ ինծի։ Մեզմէ երկու քայլ անդին է, անոնց դղեակը...։ Աշտարակ մը կար հոն որ կը տեսնուէր Սէն-Միհիէլին բարձրը, և աւելի հեռուն...։ Բայց արդէն անոնց ձեռքէն ելած էր իմ ժամանակս...։ Ամէնքն ալ սպառող մարդիկ (*mange-tout*) եղան, սա ընտանիքին մէջ...։ Օ՛հ, զարմանալի աղնուականներ էին։ Ածխագործնեուն հետ կ'ապրէին, Գռուա-տիւ-Սօլտայի անտառը, Մօթ-Նուազի մէջ... առասպելական այծամարդերու (*satyre*) նման...։»

Սէն-Միհիէլ, Գռուա-տիւ-Սօլտայի անտառը, Մօթ-Նուազը, սա բառերը մտան Ռընէի գլխուն մէջ։

«Ա՛հա, առի ի՛նչ որ կ'ուզէի,» ըսաւ Անոի, զբաղթօրէն, քրոջը քով վերադառնալով։ Եւ առաւ տասբաս զայն։

Իէ

Տընուազէլ թողած էր Ռընէն դաշնակին առջև, և ինք կը չորչափայէր պարտէզին մէջ։ Երբ ետ կը դառնար դէպի տունը, զարմացաւ լսելով որ Ռընէն բան մը կը զարնէր, որ չէր ընաւ ան հատուածը՝ զոր հանելու (*déchiffrer*) կ'աշխատէր. յետոյ նուագը (*musique*) յանկարծ դադրեցաւ, և Տընուազէլ այլևս չի լսեց ուրիշ բան։ Գնաց դէպի հիւրասրահը, հրեց դուռը. Ռընէ, աթոռակին վրայ նստած, գլուխը ձեռքերուն մէջ, չերմաջերմ արցունք կը թափէր։

«Ռընէ՛, ա՛յր Աստուած, ի՞նչ ունիս։»

Երկու կամ երեք հեկեկանք նախ արգիլեցին Ռընէն պատասխանելէ. յետոյ, աչքերը սրբելով, ինչպէս կ'ընեն տղաք, երկու ձեռքերուն կռնակովը, Ռընէ ըսաւ արտասուահեղձ ձայնով մը.

— «Ա՜խ... ասոնք... ըրածս չատ սխմարութիւն է։ Շօբէնի բանն է (*machine*)... իր թաղումին համար, գիտե՛ս... պատարագը... իր յօրինածը...։ Հայրիկս միշտ կարդիւէ ինծի աս հատուածը զարնել...։ Բանի որ մարդ չկար այսօր տանը մէջ...։ Յետոյ, կը կարծէի որ պարտէզին խորն էիր, դուն...։ Օ՛հ, լաւ գիտէի թէ ինչ ազդեցութիւն պիտի ընէր վրաս... բայց մոլեգնին ցանկութիւն մը (*rage*) կ'զգամ ինքզինքս լացնելու... և դուն ալ կը տեսնես թէ ինչպէս չատ վայելեցի... (*se régaler*)։ Բայց ինչ սխմար բան է, հէ, ըրածս...։ Ես որ ի բնէ զուարթասէր (*folichonne*) եմ...։

— Ըսէ՛ նայիմ, ցաւ ունի՞ս, Ռընէ։ Ունիս բան մը...։ Մարդ չի լար ասանկ...։

— Բայց... ո՛չ, բան մը չունիմ, կ'ապահովեմ... չատ առողջ եմ...։ Բնաւ բան մը չունիմ, ճշմարի՛տ...։ Եթէ բան մը ունենայի, քեզի կ'ըսէի, այնպէս չէ՞...։

Սա ահռելի եղանակն էր որ վրաս բերաւ ասո...։ Եւ այսօր, կը հարցնեմ քեզի, ճիշտ ասանկ օր մը ուր հայրիկս խոստացաւ թատրոն տանիլ զիս, տեսնելու համար *le Chapeau de paille d'Italie* խաղը... — ժպիտ մը տահելով անցաւ թաց աչքերէն — *le Chapeau de paille d'Italie*, միայն այսչափը կը բաւէ, Բալէ–Ռուաեալին մէջ։ Պիտի զուարճանամ, ապահով եմ։ Զուարճանալ կը սիրեմ, նախ...։ Միւս տեսարանները, թատերգուներուն, արտայոյտ խաղերը...։ Նախ, ինծի այնպէս կուգայ թէ մարդ այնչափ չատ յուզումներ ունի՝ որ չարժէր երթալ աւելին վնասելու...։ Յետոյ, յուզում մը՝ որուն մարդ կը մատնակցի բոլոր ներկաներուն հետ, կը նմանի լալու թաչկինակի մը մէջ՝ որ քուկդ չէ, ինծի այսպէս կուգայ...։ Զքեզ ալ պիտի տանինք, գիտես... ամուրիի ճշմարիտ գիշերանք մը։ Հայրիկս ըսաւ որ ճաշարանին մէջ պիտի ընթրենք։ Եւ ես կը խոստանամ որ աս առթին համար նորէն պիտի գտնեմ պզտիկ աղջկան նախկին մարեցնող (*pouffant*) խնդուածքս, այն խընդուածքը՝ զոր ունէի Անգլիացի վարժուհիս տեսն, կը յիշե՞ս, Միս... — դուն ալ գիտես անունը — որ նորընծայ ժապաւէններ կը դնէր, և զարանի մը մէջ կը հարբեցնար Գօլօնների չուրով։ Աս բարի Անգլուհին։»

Եւ աս խօսքին վրայ, մտաւորը յանկարծ չարժեցան, և Ռընէ ուժգին կերպով սկսաւ *Carnaval de Venise*ի վրայ յօրինուած փանթեզի մը։ Յետոյ, մէկէն կենալով։

— «Վենետիկ գացած ես, դո՞ւն։

— Ա՜յո՛։

— Զարմանալի բան չէ՞ որ երկրիս վրայ գտնուի անոր պէս տեղ մը զոր մարդ չդիտնար որ գոյութիւն կը քաշէ, և որուն վրայ մարդ կ'երազէ։ Ոմանց համար, ծննդավայր (*pays*) մըն է, միւսներուն համար, ուրիշ...։ Ես, կեանքիս մէջ վենետիկ գաս ուրիշ տեղ տեսնել փափաքած չեմ...։ Վենետիկ, ինծի համար,

կեցիր որ ըսեմ, վրաս այնպիսի աղդեցութիւն մը կ'ընէ... անմիտ խօսք մը պիտի ըսեմ հիմա... ինծի համար կարծես թէ քաղաք մըն է որուն մէջ բոլոր երաժիշտները թաղուած ըլլային...:»

Ուրնէ դարձեալ դրաւ ձեռքերը դաշնակին սեղմներուն (*touche*) վրայ, բայց քերելով միայն անցաւ վրայէն առանց աղմուկ հանելու, իբր թէ մատերուն ծայրերովը կը գգուէր դաշնակին լռութիւնը: Ցետոյ, ծունկերուն վրայ սահեցնելով ձեռքերը, վերսկսաւ խօսելու, մտածկոտ կեցուածքով մը, կէս մը դարձնելով գլուխը դէպի Տընտաղէլին.

«Ա.ռ քեզի տխրութիւնը... արդէն օդին մէջ կայ: Մարդ չգիտեր ինչո՛ւ...: Օր կայ որ արեւ կ'ըլլայ, մարդ բանէ մը չնեղուիր, բնաւ արտեղութիւն չունենար, ոչ մէկ վիշտ կայ իր առջեւ...: Դարձեալ մարդ տխուր ըլլալու փափաք կ'ունենայ, մարդ սեւ գաղափարներ կը փնտռէ մտքին մէջ...: Մարդ պէտք կը զգայ լալու...: Բանի մը անգամներ պատահած է որ անգար (*migraine*) ունիմ ըսելով երթամ պառկիմ, պարզապէս լալու համար, գլուխս բարձիս մէջ թաղելով... այնպէս աղէկ կուգայ որ...: Եւ ատ վարկեաններուն մէջ, մարդ վատութիւն մը կ'ունենայ ինքզինքը թոթովելու, իր վիճակէն դուրս ելլելու... ճիշտ այնպէս կ'ըլլայ երբ մարդ մարելու կ'սկսի. ինքզինքը կորնցնել զգալուն մէջ քաղցրութիւն մը կայ:

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, երթամ թամբել (*seller*) տալու ձիդ, իմ պզտիկ Ուրնէս, և չըլլայ թէ մը ընենք:

— Տե՛ս, լաւ գաղափար է...: Բայց կ'իմացնեմ քեզի, հովի պէս պիտի սուրամ, այսօր...:»

ԻԸ

Ի՛նչ ընենք, ատ խեղճ Մօնպըրթօնը չորս զաւակ ունի... և հարուստ չէ, — ըսաւ Պ. Մօրըէն հառաչով մը ծալլելով օրագիրը՝ որուն մէջ քիչ առաջ կարդացած էր պաշտօնական անանուններ — և զայն դնելով սեղանին վրայ, իրմէ հեռու.

— Ա՛յ, միշտ ատ կ'ըսեն...: Մարդուն մէկը վատութիւն գործածին պէս, ամէնը կ'ըսեն. «Զաւակներ ունի»... ճիշտը խօսելով, կարծես թէ ընկերութեան մէջ մարդ զաւակ կ'ունենայ՝ միայն ասոր համար, մուրալու համար... և անթիւ ստորնութիւններ ընելու համար: Իբր թէ, ընտանիքի հայր ըլլալը, իրաւունք տար ստահակ (*canaille*) ըլլալու...:

— Ինչո՞ր կ'ըսես, Ուրնէ, կամացուկ մը ըսաւ Պ. Մօրըէն:

— Ո՛չ, ըսածս ճշմարիտ է... ես, երկու տեսակ մարդ միայն դիտեմ, նախ՝ անոնք որ պարկեշտ են..., և միւսները...: Ջորս զաւակ, բայց ատ պատրուակ նկատուելու էր հօր մը համար երբ սա իր հայը միայն կը գողնայ. ժըլիօնըներուն մայրը իրաւունք ունեցած պիտի ըլլար թունաւորելու, ան ատեն: Վատահ եմ որ Տընտաղէլ ինծի պէս կը մտածէ...:

— Ե՞ս: Ա՛հ, բնաւ ա՛յ, բաբէ՛ (*par exemple*)! Ես ներողամտութեան քուէ կուտամ ինպատա ամուսնացած մարդոց, ընտանիքի հայրերուն: Պիտի փափաքէի որոնչ դիմադրութիւնն ունենայինք ան մարդոց համար՝ որոնք մոլութիւն մը ունին, կործանիչ մոլութիւն մը, որուն փարած կը մնան...: Գալով միւսներուն, անոնց որ, առանց ունենալու մտացանելիք բան մը, ոչ մոլութիւն, ոչ կիրն, ոչ զաւակներ, կը վաճառեն իրենց անձը, կը կործանեն իրենք զիրենք, կը սողան (*se courber*), կը

ասիակնան (*s'aplatir*), կը հարսանանան, կը նուաստա-
նան (*s'avilir*)... ա՜հ, անունք, քեզի կը թողում...:

— Ա՛լ չեմ խօսիր քեզի հետ, բսաւ Ռընէ, խայթ-
ւածի ձայնով մը: Վնաս չունի, հայրիկ, եթէ չեմ
հասկնար թէ ի՛նչպէս դուն, նստած տեղէդ չես ցաւերը,
դուն որ միշտ ամէն բան գոհեցիր քու կարծիքներդ
պաշտպանելու համար...: Դարչելի բան է վերջապէս,
աս մարդուն ըրածը:

— Բայց ես հակառակը չեմ ըսեր քեզի...: Միայն
դուն գլուխդ կը տաքցնես... կը տաքցնես...:

— Ուրեմն, այո, կը տաքցնեմ... և բորբոքելու ալ
պատճառ կայ: Ի՞նչ ըսել կուգես, ահա մարդ մը որ ա-
մէն բան կը պարտիր միւս վարչութեան... և այնչափ
դէշ կը խօսիր ասոր վրայ: Բայց աս թշուառական
մըն է, Մօնպըթիօն բարեկամդ, թշուառական մը:

— Ա՜հ իմ սիրելի աղջիկս, ըսելը դիւրին է, աս
խօսքերը...: Երբ քիչ մը դեռ ապրիս, կեանքը քիչ
մը աւելի ներողամիտ պիտի ընէ ղքեզ...: Պէտք է
քիչ մը աւելի քաղցրաբարոյ ըլլալ, զաւակս...: Երի-
տասարդ ես...:

— Ո՛չ, աս անանկ բան մըն է որ արեանս մէջ ու-
նիմ...: Զաիէն աւելի քու աղջիկդ եմ, հասկըցա՛ր...
և պիտի չկարենամ երբէք կըլլալ ինչ որ իմ աչքիս դար-
չելի է...: Տխմարի կազմակերպութիւն մըն է իմս, ի՞նչ
ընեմ, ամէն անգամ որ կը տեսնեմ ինծի ծանօթ... կամ
նոյն իսկ անծանօթ մէկը՝ որ կը թերանայ ան բանին մէջ
զոր դու՛ք, այրերդ, պատիւ կ'անուանէք... ի՞նչ ընեմ,
ձեռքս չէ՛... նոյն բանն է իբր թէ դօդոշ մը (*crapaud, pessimist*) տեսած ըլլայի: Խորչում, գարշանք կը
պատճառէ ինծի... և վրան կը կոխեմ կանցնիմ...:
Փնտռեցէք, մարդ պատասխո՛ր կ'ըլլայ՝ որովհետև միայն
այնպիսի աղտոտութիւններ գործած է՝ որոնք զինքը
չեն տարեր դասարանաց առջև: Մարդ պատասխո՛ր կ'ըլ-

լայ երբ իր կեանքին մէջ գործած է ան գործերէն մէկը՝
որոնցմէ ամօթահար կզգայ ինքզինքը մինակութեան մէջ:
Մարդ պատասխո՛ր կըլլայ երբ ըրած է ան բաներէն զոր
ոչ ոք կը մեղադրէ, զոր ոչինչ կը պատժէ, բայց որոնք
կը նեղմացնեն (*ternir*) խիղճդ...: Ա՜հ ինծի համար,
ատորնութիւններ կան որոնք խաղի մէջ խաբելէ (*tricher*)
աւելի յոռի են...: Եւ աշխարհիս ներողամտութիւնները
պիտ կը զայրացնեն, մեղսակցութիւններուն պէս...:
Բայց նենգութիւններ (*déloyauté*), անպատուութիւններ
(*malhonnêteté*) կան որ...: Անոնք ներողամիտ կ'ընեն
պիտ ապիրատներուն (*scélérat*) համար, երբ մտածեմ:
Դէթ, ասոնք, իրենց գլուխը վտանգի կենթարկեն: Լրջո-
րէն կը խաղան, չատ ատակ կը դնեն: Ասոնք անարդ գոր-
ծեր չեն ըներ, ձեռքերնին ձեռնոցներ դրած: Աւելի կը
սիրեմ աս կերպը. դէթ, նուազ վատութիւն կայ ասոր մէջ:»

Հիւթասարահին խորը, բազմոցին վրայ նստած, թե-
ւերը խաչաձեւած, ձեռքերը տենդոտ, ամբողջ մարմնովը
դողդողուն (*frémissant*), Ռընէ կըսէր աս խօսքերը
թրթռանդիւն (*vibrant*), ժժդնակոծ (*saccadé*) ձայնով
մը, և որ կը յայտներ արտին ցաւումը: Աչքերը հրացայտ
էին ատուերի տակ ծածկուած դէմքին մէջ:

«Եւ չխոսիր, չատ մեղքնալու մարդ է, կրկին չա-
րունակեց, Պ. Մօնպըթիոզ. տասնըվինգ կամ տաս-
նըվեց հազար ֆրանք հասոյթ ունի իրեն աւանդին: Եթէ
վճարէր իսկ նուազ սուղ տան վարձք, եթէ աղջիկները
չունէր չապրին իսկ իրենց զգեստները մատամ Գաս-
բանթիէն...:

— Ա՜հ նկատի առնելու արժանի կէտ է աս, բսաւ
Տընուազէլ: Մարդ մը որ հինգ հազար ֆրանքէ աւելի
եկամուտ ունի, երբ ամուրի է, և տասը հազարէն աւելի՝
երբ կարգուած, կրնայ կատարելապէս վարած մնալ
կորանցուցած մէկ սկզբունքին...: Սրտին մէջ վիշտ մը
ունենալու կարողութիւնը կունենայ...:

— Եւ սա մարդը դարձեալ պիտի պահանջէ քեզմէ մեծարանք, դարձեալ ձեռքի սեղմումներ, ապախոնարհանք (*coup de chapeau*)։ Ա՛հ չափազանց անտանելի բան է սա։ Ցուսամ որ, երբ օր մը Մօնպուրթօնդ մեղի գայ, հայրիկ...։ Նախ, ես առնէն կը փախչիմ։

— Գաւաթ մը ջուր կ՚ուզե՞ս, չաքարախառն, Ռընէ, ըսաւ Պ. Մօրըէն ծիծաղելով։ Դիտե՛ս, լեմախօանները... Սառուցիւ վարկեան մը չատ վեհ խօսքեր ըսիր...։ Պերճախօսութիւն մը որ... ակնաղբիւրէ կը հոսէր (*couler de source*)...։

— Ա՛յ, այո՛, ծաղրէ՛ ուզածիդ չափ...։ Դուն ալ դիտես որ դիւրայոյզ մըն եմ, ես, ինչպէս կ՚ըսես...։ Չմոռնանք սա Մօնպուրթօնդ ալ...։ Բայց կը տեսնեմ որ չատ միամիտ եմ, ատոդ է։ Մենք չենք սա պարոնը, այնպէս չէ՞։ Ա՛հ, եթէ իմ ընտանիքէս մէկը ըլլար այդպիսի բան մը ընողը, պատուոյ դէմ բան մը, բան մը որ...։»

Յանկարծօրէն կեցաւ։ «Կը կարծեմ — վերսկսաւ ճիգով մը, և իրր թէ արցունքներ գային աչքերուն — կը կարծեմ թէ այլևս պիտի չսիրէի զայն...։ Ա՛յ՛, սիրտս, այնպէս կը թռի, պիտի ցամքէր անոր համար...։

— Ընելիք չմնաց, հիմակ ալ սրտաչարժ խանդաղատանք (*attendrissement*)...։ Վարկեան մը առաջ, ուշնեցան փոքրիկ արիւնոտը (*tribun*), հիմայ ալ, պզտիկ աղջիկը...։ Աւելի լաւ կ՚ըլլար որ քովս գայիր ինծի հետ դիտելու ծաղրանկարներու սա տեսարոցը՝ զոր Տաւառնա խրկեր է մօրդ։

— Ա՛հ, տեսնե՛նք, — գոչեց Ռընէ, հօրը վրայ դիմելով։ Եւ կռթնելով անոր ուսին, երբ ան կը թղթատէր տետրակը, Ռընէ դիտեց երկու կամ երեք թերթ, յետոյ, գլուխը միւս կողմ դարձնելով. — Ուրի՛մն, ալ բաւ ց...։ Տէր Ատուած, ինչ գուարճութիւն կայ ազգ բաներ գծելու մէջ... բնաւթենէ աւելի

ազգ։ Ինչ արտառոց գաղափար։ Նախ, գեղարուեստի, դրականութեան մէջ, ամէն բանի մէջ, ես գեղեցկին կողմնակից եմ... և ոչ թէ անչնորհքին... Յետոյ, որովհետև բնաւ զուարճացուցիչ չեմ գտներ, ծաղրանկարները...։ Կուգերուն պէս է սա...։ Խնդալ չիտար լինի, կուզ մը...։ Միթէ կը սիրե՞ս, Տընուազէլ, ծաղրանկարները։

— Ե՞ս, զիս կը լացնեն անոնք...։ Ա՛յ՛, զաւեշտի եղանակ մըն է որ կը թախծեցնէ (*affliger*) զիս, — պատասխանեց Տընուազէլ, տետրոցին քովէն Հանդէս մը առնելով։ — Ծաղրանկարը, լինի համար, բրածոյ (*fossile*) ընտանիքի մը զուարթութիւնը կուտայ...։ Ձեմ կրնար անկէ հատ մը տեսնել սեղանի մը վրայ, առանց մտածելու թախծաբեր (*lugubre*) չատ մը բաներու, օրինակի համար Տիտէթրուառի ոգին, Գաւլ Վէտնէի[1] գծագրութիւնները, և Միջակորեարի զուարթութիւնը։

— Շնորհակալ եմ, ըսաւ Պ. Մօրըէն խնդալով, որ սա խօսքերուն վրայէն լուցկիով մը կը կարէք Revue des Deux Mondesիս թերթերը։ Լաւած բան չէ՛, սա Տընուազէլին բրածոները։

— Դանակ մը կ՚ուզե՞ս, Տընուազէլ, — ըսաւ Ռընէ, և ձեռքը գրպանները մէջ խոթելով, դուրս հանեց պզտիկ առարկաներու կատարեալ հաւաքածոյ մը՝ զոր սեղանին վրայ թափեց։

— Ա՛հ, սարսափելի՛, գոչեց Տընուազէլ, բայց սա քու գրպաններդ միւսէոն մըն են եղեր...։ Գնահատ պաշտօնեաները կրնան ամբողջ օր մը պարապիլ (*vacation*) առնցմով...։ Ի՞նչ է սա բոլորը։

— Նուէրնե՛ր... մէկէ մը։ Եւ սա, ամէն տեղ հետս կը քալէ։ Ահա փետուած դանակս, — և Տընուազէլին ձեռ-

[1] Vernet (Claude), Դաղիոյի նկարիչ ծովանկարի (1712-1789)։ — Իր որդին Carle, պատերազմներու հռչակաւոր նկարիչ (1758-1835)։ — Եւ իր թոռը, Horace, գաբձեալ երևելի նկարիչ (1789-1863)։ — Տե՛ս, էջ 84, գիտ. 2։

քէն անցընելով՝ հօրը ցցուց և բսաւ — կը յիշե՞ս, սիկա, ուր տեղ առած ըլլալը։ Լանկոի մէջ, անգամ մը երբ ձի կը փոխէինք[1]։ . . . Ա՛հ, չատ հին պատմութիւն է . . . Ա՛ս միւսը . . . — ուրիշ մը առաւ ձեռքը — Նժոժանէն բեւրիր ինծի . . . Արծաթէ լեզուս ունի, ուշադրութիւն ըրէ՛ք . . . Քեզի մէկ սա տուի, կը յիշե՞ս։

— Ա՛հ, քու ընչացուցակիդ (*inventaire*) մէջ մոռցողը չկրնար անկէ դուրս ելլել, բսաւ Պ. Մօրըուէն խնդալով։

— Իսկ անոր մէջ, — հարցուց Տընուազէլ ցուցնելով ուռած, մաշած պզտիկ թղթապանակ մը, որուն մէջէն թուղթի ճմրթիկած և ազտոտած ծայրեր դուրս կ'ելլէին։

— Ա՛հ, սոսկ, դաղանիքներս են . . . »

Հաւաքելով սեղանին վրայ նետած բաները, ուժով մը գրպանին մէջ դրաւ կրկին, թղթապանակին հետ։ Յետոյ, մեծ քրքիջ մը արձակելով, դարձեալ փնտռեց գրպանին մէջ, դուրս հանեց թղթապանակը, ցատկուցուց անոր լեզուակը (*patte, languette*), և Տընուազէլին առջև, սեղանին վրայ ցրուեց անոր մէջ գտնուած պզտիկ թուղթի կտորները. և, առանց զանոնք բանալու, վան ալ մէկիկ մէկիկ կը ճանչնար արդէն. «Ա՛հա՛, ա՛ս, դեղագիր մըն է զոր հօրս համար տուին հիւանդութեանը սաեն . . . Ա՛ս, երգ մըն է զոր հայրս ինծի համար չինեց, երկու տարի առաջ, ծննդեան օրիս առթիւ . . . »

— Հասկցա՛նք, հասկցա՛նք, նորէն փաթթէ սա մասունքի տուփդ (*reliquaire*) . . . պահէ սա ամէնը, — բսաւ Պ. Մօրըուէն ան վարկեանին՝ երբ դուռը կը բացուէր և Տաւուազէ ներս կը մտնէր։ Պ. Մօրըուէն ձեռքովը ամբողջ բոլոր թուղթի կտորտանքը։

— Ա՛հ, տակն ու վրայ ըրիր ունեցածս . . . » գոչեց Ուրնէ, նեղսած դէմքով մը, և թղթապանակին մէջ մացուց զանոնք։

1 Relayer, տես նախորդ 16րդ էջին 2րդ ծանոթութիւնը։

ԻԹ

Ամիս մը անցած էր անկէ ի վեր, պզտիկ արուեստանոցին մէջ Ուրնէ կ'ըսէր Տընուազէլին. «Ստո՞յգ է որ ցնորամիա (*romanesque*) մըն եմ, ես, ինչ կ'ըսես։

— Ցնորամի՞ս, ցնորամի՞ս . . . : Նախ ինչ կը հասկընաս ցնորամիա ըսելով։

— Օ՛հ, գիտես լաւ թէ ինչ ըսել կ'ուզեմ . . . այսինքն գաղափարներ ունենալ . . . ո՛չ ամէնուն պէս . . . չատ մը բաներ մտածել՝ որոնք չեն կրնար իրականանալ։ Ա՛հա՛, բացատրեմ, երիտասարդ աղջիկ մը ցնորամիա կ'ըսուի, երբ իրեն ծանր կուգայ կարգովը ինչպէս ուրիշներ կը կարգուին, ուրիշներուն նման պարոնի մը հետ, մարդու մը հետ որ արտակարգ բան մը չունենայ, որ պարզապէս տանը դռնէն մտնէ, ներկայացուի հօրմէդ և մօրմէդ, որ և ոչ իսկ կեանքդ ազատած ըլլայ առաջին առաջարկութեամբ, կատաղի ձիդ կեցնելով կամ ջուրին յանկէն զքեզ քաշելով . . . : Ջես կարծեր, յուսամ, որ ես սա խմորէն ըլլամ։

— Ո՛չ . . . : Այսինքն թէ սա մասին ես բան մը չեմ գիտեր։ Գրաւ կը դնեմ որ դուն ալ բան մը չես գիտեր։

— Վերջացո՛ւր։ Նախ, թերևս անոր համար է որ երևակայութիւն չունիմ. բայց միշտ ինծի տարօրինակ երևցած է գաղափարական մը ունենալ, պարոն մը երազել։ Վէպի հերոսներն ալ նոյնն են. սոսկ երբէք խելացնոր ըրած չեն զիս։ Սոսկ ինծի կ'երևան չափազանց բարեկիրթ, չափազանց փառաւոր, չափազանց ծիծաղած՝ զուարճութեան գեղարուեստներով . . . : Զգուելի են, վերջապէս . . . : Բայց խօսքը ասոր վրայ չէ։ Քնանա՛նք, դուն, եթէ ուզէին զքեզ ապրեցնել, քու բոլոր կեանքիդ մէջ, քովէ քով էակի մը հետ . . . էակի մը . . . :

— Ի՞նչպէս էակ մը։

— Թող որ ըսեմ... մարդ մը որ չհամապատասխանէր բնութեանդ կարգ մը փափուկ պահանջումներուն, որ բանաստեղծական չերեւար, բայց ոչ մէկ տուր բանաստեղծական... հակառակը, իր բոլոր պակասութեանցը փոխարէն ունենար միւնոյն տեղն բարութիւն մը, չեռնուած բարութիւն մը...։

— Ի՛նչ, ա՛յնչափ չատ բարութիւն։ Ա՛հ, ես պիտի չվարանէի, աչքերս գոց պիտի առնէի բարութիւնը...։ Բաբէ՛ (*diable*), ա՛յնքան հաղուագիւտ բան է ատ։

— Շատ կը յարգե՞ս ուրեմն բարութիւնը։

— Կը յարգեմ զայն, Ռընէ, կորնծուցած բանի բուա պէս։

— Դո՞ն, բայց դուն չատ բարի ես։

— Ջար չեմ, բոլորն ատ է։ Թերեւս նախանձոտ պիտի ըլլայի, եթէ ունենայի աւելի համեստութիւն և նուազ հպարտութիւն։ Բայց բարի ըսուելու համար... բարի չեմ։ Կեանքը կը բուժէ զմարդ բարի ըլլալէ՝ ինչպէս կը բուժէ տղայ ըլլալէ։ Մարդ օր մը մէկզի կը նետէ սիրտը, հասկցա՛ր, Ռընէ, ինչպէս որ ատնդհայ մանուկ մը կը թափէ իր գլխուն քերքերը (*jeter sa gourme*)։

— Ան ատեն, բարութիւնը, քեզի համար...։

— Այո՛, ան բարութիւնը որ կը դիմանայ մարդոց և փորձառութեան դէմ, ան բարութիւնը զոր կեանքս մէջ տեսայ, իր կոյս վիճակովը, երկու կամ երեք քաղաքացիի վրայ, ինծի համար ատ բարութիւնը դարձեալ մարդուս մէջ գտնուած բաներուն ամենէն լաւը, ամենէն աստուածայինն է։

— Լա՛ւ...։ Բայց եթէ չատ բարի մարդ մը, քու ըսածիդ չափ բարի, ունենար... ըրածս ներթաղութիւն մըն է... ունենար ոսքեր՝ որոնք պաքսամաթի (*galette*) կտորի մը պէս կտրուած ըլլային կօշիկներուն մէջ։ Եթէ ունենար խոշոր փոր մը, ատ բարի, ատ չատ բարի մարդը։

— Ուրե՛մն, մարդ չնայիր անոր ոչ ոսքերուն, ոչ փորին. ամէն բան կը լմնցնայ...։ Բայց ներողութիւն, ճչմարիտ է, բոլորովին մոռցայ որ...։

— Ի՞նչ բան։

— Ոչի՛նչ...։ Թէ դուն կին մըն ես։

— Բայց ատ մեծ արհամարանք է իմ սեռիս համար, ատ քու բսածդ։»

Տրնուազել չպատասխանեց։ Խօսակցութիւնը ընդհատուեցաւ։

Ռընէ վերսկսաւ.

— «Փափաքած ես երբեմն հարստութիւն, դուն։

— Այո՛, մէկէ աւելի անգամներ. բայց միմիայն անոր հետ վարուելու համար ինչպէս որ արժանի է, այսինքն՝ յարգանքի մէջ թերանալու համար անոր նկատմամբ...։

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ։

— Տէ՛ր Ատտուած, կ'ուզէի, այո՛, հարուստ ըլլալ ցուցնելու համար դրամի մասին ունեցած բոլոր արհամարանքս...։ Եւ կը յիշեմ թէ երկու կամ երեք անգամ քնացած եմ՝ իտալիա երթալ ամուսնանալու միտքով։

— Իտալիա՞։

— Այո՛, գարձեալ հոն է որ էն չատ կը գտնուին ռուս իշխանուհիներ։ Եւ որովհետեւ ատ աշխարհքիս մէջ ռուս իշխանուհիները միայն կան պէտք եղածին չափ հարուստ՝ որ կարգուիլ ուզեն անկուսակի մը հետ...։ Ակռէ զատ, ես պատրաստ էի գոհանալու քիչ մը նեղ ապրող իշխանուհիով մըն ալ...։ Ուժը հարիւր հազար ֆրանքի հասոյթով մը կատարելապէս պիտի չատանայի (*se rabattre*)...։ Ա՛ռ նուազն այսչափ կ'ուզէի։

— Աղէկ գիտցա՛ր, ըսաւ Ռընէ խնդալով։ Ի՞նչ պիտի ընէիր արդեօք բոլոր ատ դրամով։

— Ջուրի պէս հոսեցնել մը (*ruissellement*), պարզապէս, մանաւանդ մէջէն... ապրեցնող այնպիսի բան

մը զոր երբէք տեսած չեմ հարուստներուն դրամին զօրաճոխութեանը մէջ... : Եւ կը նկատեմ որ բոլոր միլիոնատէրները՝ խայտառակ միլիոնատէրներ են... : Իննե՛նք, մարդ մը որ հարիւր հազար ֆրանք հասոյթ ունի, և մարդ մը որ տասը հազար ունի, առ երկուքին կեանքին միջև միթէ կը նշմարո՞ւս անոնց հարստութեան տարբերութիւնը : Ես, պիտի տեսնէիր զիս : Տարի մը միլիոն մը պիտի վատնէի քմահաճոյքի, ինքնակամքի, խնդութեանց համար... : Պիտի չյայտնէի և ափիբերան պիտի թողուի Բարիզցիները... : Պիտի դառնայի արևի մը պէս՝ ուրկէ պանքառմաններ կը ցայտեն : Պիտի առորնացնէի ոսկիիս արժէքը ամէն տեսակ չռայլութիւններով... և տարիէ մը վերջ, ճիշտ օրը օրին, պիտի թողուի կինս... :

— Ի՜նչ կ'ըսես, (*bah!*) :

— Հարկաւ, ես ինծի ապացուցնելու համար թէ չէի սիրեր դրամը : Եթէ թողած չըլլայի կինս, ինքզինքս անպատուած պիտի կարծէի :

— Ուրեմն, բաւական են առ գաղափարներդ... կը խոստովանիմ քեզի թէ ես դեռ չեմ հասած քու փիլիսոփայութեանդ... : Մեծ հարստութիւն մը, անոր բոլոր պարգևներովը, վայելք, պերճութիւն, ձիեր, կառքեր... և յետոյ իմ չսիրած մարդերուս յաղթել (*enfoncer*), զանոնք տապալացնել (*embêter*)... : Ինծի համար, չատ հաճելի բան պիտի երևար հարուստ ըլլալ... :

— Ճիշտ հիմա կ'ըսէի քեզի, Ռընէ, թէ կինն մըն էիր... միմիայն կինն մը... : »

L

Տընուազէլ կ'ըսէր ինչ որ կը մտածէր : Եթէ երբեմն վախցած էր հարստութեան, երբէք ամչցած չէր անոր : Անկեղծ և հիմնական արհամարանք մը ունէր

դրամին վերաբերմամբ, քիչով հարուստ եղող մարդու մը արհամարանքը :

Տընուազէլ, Բարիզցի մըն էր, կամ լաւ ևս բուն Բարիզցին : Բարիզի ամէն փորձառութեանցը վարժ, Բարիզի առօրեայ կեանքովը ապրելու մեծ արուեստին մէջ հրաշալի կերպով կլրթի, Տընուազէլ առ կեանքին յարմար մարդն էր, ունէր անոր յատուկ բնազդը, զգայողութիւնը, ոգին : Բոլորովին արդի (*moderne*) ան անձնաւորութեան կատարեալ տիպարն էր, քաղաքակրթեալին, որ օրը օրին կը յաղթահարէ ամէն բանի, —կարծես Պօնտիի անտառի[1] մը մէջ,— առարկաներու գինին, գլխադրամի աղութեանը, ինչպէս որ վայրենի մարդը կը յաղթահարէ բնութեան, կոյս անտառի մը մէջ : Հարստութեան արտաքին տեսքն (*superficie*) ու փայլն ունենալ կերևար ամէնուն : Կապրէր հարուստ մարդոց ընկերութեանը մէջ, կը յաճախէր անոնց ճաշարանները, ակումբները, մանաւանդ կ'ըլլար անոնց սովորութեանցը, կը մերձենար անոնց հաճոյքներուն : Իր յարաբերութեանց պատճառով, խառնուածի պէս էր էն մեծ հարուստներուն հետ : Ինչ որ դրամը կը բանայ, բաց էր իր առջև : Կ'ընդունվարէին զինքը Բուօլանսօի ընտանեկան պարահանդէսներուն մէջ, ձիարշաւներու, թատերական առաջին ներկայացումներու մէջ : Ամառը, ջուրերը կ'երթար, ծովի բաղնիքները, խաղի քաղաքները : Զի մը ունեցող մարդու մը պէս կը հագուէր :

Հաղիւ, սակայն, հարիւր քսան հազար ֆրանքի տէր էր Տընուազէլ : Սերած այնպիսի ընտանիքէ մը՝ որ թաղուած մնացած էր առացուածքի վրայ հինաւուրց

[1] Սէն-Տընիի մէջ, Ուռքի ջրանց քին եզերքը, կայ Պօնտիի անտառը, որ երկար առեն գողերու օրջը եղաւ : C'est une forêt de Bondy, կը նշանակէ տեղ մը՝ ուր ճամբորդը կրնայ կողոպտուիլ : Վէբի գաղափարը լաւագոյն ընդարձակուած է Բօլ Պուռժէէն, տե՛ս Nouveaux Essais de Psychologie Contemporaine, p. 28–29.

գաղափարներուն մէջ, որ կապուած և կամ գամուածի պէս կաչկանդուած էր կալուածական ստացուածքին, այսինքն հողին, որ միշտ վախցող եղած էր մանաւանդ թէ և կասկածոտ՝ արժէթուղթերու նկատմամբ, ինչպէս որ հինաւուրց գեղջուկ մը կը կասկածէր պանքոմսէ մը, Տընտուաղէլ թոթափած էր ինքզինքը՝ իրեն ներուն նախապաշարումներէն: Առանց հոգ ընելու ծեր և հեռաւոր ազգականներու խրատներուն, յանդիմանութեանց, սրամտութիւններուն և ազատնալիքին, ծախած էր հօրմէն և մօրմէն մնացած պզտիկ ագարակները: Իրեն համար, այլ եւս համեմատութիւն չկար հողին եկամուտին և ապրուստի ծախքերուն միջև: Իր աչքերուն առջև, կալուածական ստացուածքը կըրնար դեռ նկատուիլ հարստութիւն մը՝ ան ժամանակին մէջ երբ Բօլ ալ Դօքի վէպերը կ'ըսէին երիտասարդի մը համար. «Բօլ հարուստ էր, վեց հազար ֆրանք հասոյթ ունէր...:» Բայց, ան ժամանակէն իվեր, աս ստացուածքը իր խելքովը վերամանակութիւն մը (*anachronisme*) դարձած էր, վաղնջական (*archaïque*) ստացուածքի եղանակ մը, որուն տէրն ըլլալու ինքնակամքը չատ հարուստ մարդոց միայն ներելի էր: Դրամ ըրաւ, հեռևաբար, վերածելով իր հողերը պզտիկ գլխագրամի մը՝ զոր չահու դրաւ, բարեկամ քաղաքացի (*boursier*) խորհուրդներուն համեմատ, օտարազգի հասարեր թուղթերու (*rentes*), բաժնեթուղթերու (*action*), այնպիսի արժէթուղթերու (*valeur*) վրայ՝ որոնք պիտի կրկնէին կամ եռապատկէին իր եկամուտը (*revenu*) առանց վտանգելու իր օրուան հացը (*son pain sur la planche*): Այսպէս վերածելով իր դրամագլուխը առանց նշանակութեան թիւի մը, — բացի նօտարի մը համար—և որ այլ եւս չէր պատասխաններ իր ընթացիկ գոյքին, Տընտուաղէլ կարգի դրաւ իր կեանքը՝ ինչպէս որ կարգադրած էր իր հարըստութիւնը: Սահմանեց ծախքերը: Հիանալի կերպով գի-

տէր թէ ի՛նչ կ'արժէն Բարիզի մէջ մնափառութիւնը, ազանդերները, և աժան ըսուածը, բոլոր ան ծախքերը որ մոխիրի վրայ կը թողուն զմարդ: Չէր ամօթ սեպեր ճաշարանին մէջ կրկին ընել հաշիւին գումարը՝ վճարելէ առաջ: Իր տունէն դուրս, միայն ուղը սուի գլանիներ կը ծխէր. բայց, տանը մէջ, ծխափող կը գործածէր: Հոտառութիւնն ունէր աղէկ տեղերու, ան վաճառատուններուն՝ որոնք նոր բացուած են և աղէկ ապրանք կուտան առաջին երիք ամիսներուն մէջ: Կը ճանչնար ճաշարաններուն ներքնատան գինիները (*cave*). շանսկեռթեւ գինին՝ պուլըվարին այսինչ տեղէն կը հարցնէր, և հոն միայն կը փնտռէր: Եթէ սեղանի հրաւէր տար, կերակուրի ցուցակը (*menu*) յարգանք կ'ազդէր ապատուրէն: Եւ ասոր վրայ ալ, կարող էր հարիւր սույով (հինգ ֆրանք) ընթրիք ընել Café Anglais-ի մէջ:

Ամէն բանի մէջ, իր տունը, միևնոյն ըմբռնումը կը յայտնուէր ծախքի մասին. Բարիզի առաջին դերձակներէն մէկէն կ'զգեստաւորուէր. բայց իր մէկ բարեկամը, արուեստին գործոց նախարարութեան մէջ, լմնտրայէն բերել կուտար իրեն, դիւանատան միջոցաւ, կէս-եղանակի, այսինքն ոչ թեթև, ոչ հաստ տարազները: Սափրուա՞ծ էր տալու նուէր մը, կամ կաղանդչէք: Գիտէր թէ Հնդկաստանի կամ Չինաստանի առարկաներ հասած էին տեղ մը. կամ թէ առանձնացեալ թաղի մը մէջ, վաճառանոցի մը խորը, մոռցուած հնութիւն մը միտքը կ'իյնար, ասխի, սեղոի անօթ մը, ոևէ չքնաղ իր՝ զոր ընդունողը չկրնար գին մը որոշել, բայց կ'երազէ անոնց հաշուեցոյցը (*facture*):

Բոլոր աս, Տընտուաղէլին մէջ, ինքնաբեր, բնական, բնազդական էր: Իր Բարիզեանի խելքին չարաւեւ չաղթանակը ապրուստի խնդիրներուն (*surfait*) վրայ՝ չէր դասուեր հաշուի նպատակով եղած գձաբանութեանց և կծծութեանց կարգը: Իր ապրելու կերպը չաչողու-

թեամբ գտնուած հանգամանքներու ամբողջութիւն մըն էր, ոչ թէ միջակորեակի մարդոց ըրածին պէս խնայողութեանց չարք մը: Եւ, տասնըհինգ հազար ֆրանքի հասոյթին այլեւս լաւ մտօրինուած գործածութեանը մէջ, մարդու իր նկարագիրը կը մնար լայն և վեհ. Տընուազել խոյս կուտար ծախքէ մը, բայց սակարկութիւն չէր ըներ երբ ստիպուած էր ծախսելու:

Տընուազել կը բնակէր մաքուր տան մը միջնայարկը (*entresol*), որուն սանդուխին վրայ գորգ կար: Միայն երեք սենեակ ունէր հոն, բայց պուլըվառ ան զ'Իթալիէնը իր դրանը առջև էր: Սիրուն պզտիկ հիւրասրահ մը ուներ՝ զոր ծխարան (*fumoir*) ըրած էր: Շաքարաւազիի պէս պզտիկ վայելուչ սենեակ մը՝ որուն նմանները լաւ գիտեն չինել Բարիզի կահայարդարները (*tapissier*), բոլորովին մետաքսապատ (*capitonné*), պարսկական կտաւներովը խիստ ակնահաճոյ, անկողնին պէս լայն բազմոցներով: Տընուազել ուզած էր որ գեղարուեստի ոևէ առարկայի չգոյութիւնը ամբողջացնէր սենեակին գուարթութիւնը: Ծառայութեան համար ունէր դռնապանը՝ որ առտուն կը բերէր գաւաթ մը շօֆոլան, և տանը ներքին խնամք կուտար: Տընուազել քաղաքը կ'ընթրէր իրիկուններըը, ակումբի (*cercle*) մը, յոռի ճաշարանի (*taverne*) մը մէջ[1]:

[1] Taverne, Cabaret, Gargotte, Guinguette (ընտանեկան) Mannezingue (ժողովրդական): Ասոնց ամէնքն ալ գինետուն կամ՝ ճաշարան են: Առաջին երկուքին մէջ՝ գինին փոքրաքանակ կը ծախուի և տաք կերակուր ալ կը գտնուի: Երրորդը յոռի ճաշարան է, գինետուն միանգամայն: Չորրորդը կ'ըսուի խաղհեն դուրս եղած գինետանց: Հինգերորդը բոլորովին ժողովրդական, գործաւորի բառ է, միշտ գինետանց յատուկ: Կան նաև Traiteur և Restaurateur, խոհանոցներ: Ա.յսօր ե՛ւ բոպային մէջ շատ ճոխ սրճարաններ և ճաշարաններ ժողովրդական պարզ անուններ կ'առնեն,—իսկ Auberge, օթեւան, Hôtellerie, հանգրուան (գօնաք), Hôtel, պանդոկ, կ'ըսուին, առաջինը՝ ուր որ պառկելու և ուտելու տեղ կայ (այսօր նուազ գործածական). երկրորդը՝ ուր հին տուն անցորդի կամ ճամբորդի տուն էր. երրորդը՝ ուր կայ կահաւորում և հանգստութեան արդի պայման: Նշանակելի է որ պանդոկ զուտ յունարէն բառ է. իսկ մեծ յարմարութիւն կայ գաղղիերէն hôtel, logement, loge, loger և հայերէն օթեւան, օթեակ, օթել և օթեւանել բառերուն մէջև:

Այս քիչ սուղ վարձքովը, ապահարկութեանը և տանը աս պարզութեամբը, Տընուազել կարող կ'ըլլար պահելու իր դրամին ան մեծ մասը՝ որ յաճախ կը պակսի ամենէն հարուստ մարդոց քով, այսինքն պերճութեան յատկացուած աս դրամը, որ Բարիզի մէջ միւսէն աւելի պիտոյական է, այսինքն՝ դրպանի դրամէն: Սակայն, երբեմն, ան բռնադոյն հարկը (*force majeure*), Անակնկալ ըսուածը, յանկարծ վերէն իյնալով, կը խանգարէր ապրելու հաւասարակշռութիւնը և եւևմուտքը (*budget*): Ան առեն, Տընուազել կ'անհետանար Բարիզէն քանի մը ժամանակի համար, կ'երթար բնակելու գիւղը (*se mettre au vert*), գեղջական օթեւանի մը մէջ, օրը երեք ֆրանքի, գետի մը մօտ, և միայն ծխախոտին համար բացէն կը ծախսէր: Երկու կամ երեք ձմեռ, դրամէ բոլորովին զուրկ մնացած, պանդխտելու ստիպուած էր, և Ֆիօրէնցայի պէս քաղաքի մը պատահելով՝ ուր երջանիկ ապրելու համար բան մը պէտք չէ, և ուր ապրուստը՝ երջանկութեան չափ աժան է, հոն կեցած էր վեց ամիս, գմբեթաւոր սենեակի մը մէջ բնակելով, պարմեական պանիրով (*parmesan*) եփուած գերերի ուտելով իտալական խոհանոցաճառի մը (*trattorioa*) խանութին մէջ, և իրիկունները անցընելով տեղացիներուն օթեւաններուն մէջ, իշխանին պարահանդէսին երթալով, ամէն տեղ մեծ ընդունելութիւն, ամէն կողմէ հրաւէր, ամէն օր ճերմակ գամէլիաներով ծաղկազարդուած, և աչխարհիս մէջ էն պատուական կերպով խնայողութիւն ներ ընելով:

Տընուազել, սիրոյ համար մնացածէն աւելի չէր ծախ-

սեր. և որովհետև անկէ հեռու կը բռնէր անձնասիրութեան դիտաւորութիւն, սիրոյ վոխարէն կը վճարէր միայն ա-նոր արժէքը: Սակայն և այնպէս սէրը եղած էր իր միակ յափշտակութիւնը՝ ընկերութեանց մէջ մտած օրը, բայց պատճառաբանուած և պաղարիւն սէրն էր: Բարիզի ա-մէնէն սուղ սէրէն ուզած էր խնայողէն համտեսել (*tâter*): Սաոր համար, իր ան առնուան հարիւր ութսուն հա-զար ֆրանքէն՝ վաթսուն հազարը տուած էր, և վեց ամիս ապրած էր ժէնիգօ անուն կնկան հետ, հարիւր քսան հազար ֆրանք պարզև կուտայ հեծեալ կա-ռավարներուն (*postillon*): Վեց ամիսը լրանալուն, կը թո-ղուր ան կինը՝ որ իր կեանքին մէջ առաջին անգամն ըլ-լալով սիրահարուած էր զինքը վճարող մարդու մը հետ:

Ա՛ս փորձէն պնդակազմուած (*trempe*), այլևս տուած էր ինքզինքը անցողական սիրոյ յարաբերութեանց: Ցետոյ, վարձկան (*vénal*) կիներու միակերպարանութեանը մէջաեղ, օր մը չուտով ունեցած էր՝ ոչ թէ տափանքի յանկութիւն մը, բայց կիները ճանչնալու մեծ հետա-քրքրութիւն մը: Կնոջական անակնկալին, անկարծելիին, անծանօթին եռանդ վազած էր: Բոլոր դերասանուհիները դրեթէ նոյն փաղաքուշը (*courtisane*) կ'երևային իրեն, և դրեթէ բոլոր փաղաքուշ կիները՝ նոյն դերասանուհին: Ինչ որ զինքը կը հրապուրէր, չդասաւորուած (*non-classé*) կինն էր, ան կինը որ կը չփոթէ դիտողը և էն հին բա-րիզցին: Յաճախ, դիչերները փողոցներէն քալելով կ'ան-ցնէր, անորոշ և անդիմադրելի կերպով յափշտակուած աս էակներուն մէկէն՝ որոնք ոչ մոլութեան, ոչ առա-քինութեան տիպար են, բայց չեն քաշուիր ամօթի ցե-խին մէջ քալելէ: Երբեմն, կը չլսնար Բարիզի հիանալի աղջիկներէն մէկուն առջև՝ որոնք լոյս կը սփռեն ուր որ անցնին, և ինքզինքը կը մոռնար դէռ ցայն դիտելով,

անոր յանկարծ մարելու պէս անհետանալէն վերջ, ծա-ռուղիի մը մթութեանը խորը: Իր կոչումն էր գտնել կիներուն ողորմելի երևելիները:

Ժամանակ ժամանակ, թաղի մը վարի դին ձեռք կ'անցընէր ժողովրդի և բնութեան հրաշալիքներէն մէկը, կը խօսեցնէր, կը դիտէր զայն, ականջ կը դնէր խօսքե-րուն, կ'ուսումնասիրէր. յետոյ, երբ ալ ձանձրանար, կը նետէր զայն չըլլուն ամբոխին ծոցը, և կը զուարճա-նար անոր բարև տալով, երբ օր մը կրկին պատահէր անոր՝ կոլասկայի[1] մը մէջ նստած:

Տընուազէլին հարուստի երևոյթը՝ զինքն ընդունել տուած էր ընկերութեանց մէջ: Շուտով տեղատուեցաւ հոն ու բարձրագոյն կերպով մը, զուարթութեամբը՝ զոր կը տարածէր իր չուրջը, սրամտութեամբը՝ զոր ամէն կողմ կը թափէր, ամէն տեսակ ծառայութիւններովը՝ զոր կ'ընէր. վերջապէս ամէն մարդ խօղոն պէտք ու-նեցաւ անոր: Իր յարաբերութիւնները՝ որոնք կ'ընդար-ձակուէին մինչև օտարազգիներու, արուեստագէտնե-րու, թատրոնի մարդոց հետ, պզտիկ հաճոյականաս-րութեանց մէջ դիտութիւնը ամենատիպար մասերու (*tenants et aboutissants, ուրկէ ուր կ'եղայ*), զինքը հաղուագիւտ մարդ ըրած էին հազարաւոր առիթներու մէջ: Եթէ մէկը պէտք ունենար թատրոնի օթեակի մը, բանտ մը կամ նկարներու սրահ մը այցելելու արտօնու-թեան մը, ոճրագործ առեանին մէջ՝ կնկան մը հա-մար տեղի մը, կամ, ուրէ պարոնի մը համար, օտար տէրութեան պատուանշանի մը, Տընուազէլին է որ կը դիմէր ամէն մարդ: Իրը վկայ, ներկայ գտնուած էր երկու կամ երեք մինամարտի մէջ, և ամէն առթիւ ցցուցած էր սրտի պնդութիւն, մտքի հատուածութիւն, առնական հոգածութիւն մը՝ իր պատահականաւոր-

1 Calèche. – Հարուստի տեսակ մը կառք, երկու կամ չորս ձիով լծուած, շատ թեթև, քառանիւ, վրան բաց: Իօլօներէն՝ Kolaska.

թեանը յանձնուած պատիւին, ինչպէս նաև կեանքին համար: Շատերուն երախտագիտութեանը միացած էր յարգանքի զգացում մը՝ որուն ամրապնդմանը նպաստած էր Տընուազէլին համբաւը՝ իբր առաջնակարգ սրամարտիկ: Իր բնաւորութեամբը յարգուած էր չուրջանակի և հասած էր այսպէսով վայելելու նոյն իսկ հարուստ մարդոց մեծարանքը, թէպէտև անոնց միլիոնները առարկայ չէին իր յարգանքին:

ԼԱ

«Տեսէ՛ք, կինս ուզեց իր կենդանագիրն ունենալ Պ. Էնկռէ գծուած...: Տեսա՛ք...: կինս չի նմանիր հոն...: Բայց Պ. Էնկռի չինած պատկերն է...: Ուրեմն, գիտէ՞ք թէ ի՛նչ ուզեց ինձմէ: Տասը հազար ֆրանք: Վճարեցի, բայց ես կը կարծեմ որ չահագործութենէ տարբեր բան չէ սա. հարուստներէ անվերջանալի դրամ քաշել է սա...: Ի՛նչ, ըսել կ'ուզէք թէ որովհետև հռչակաւոր մարդ է, անոր համար ուզածը ինծի վճարել տալու է: Որովհետև արուեստագէտ մըն է, անոնց համար գին չկայ, սահման չկայ, թէ ան իրաւունք ունի գիս սկզբելու...: Բայց եթէ այդպէս է, պիտի կարենար միլիոն մըն ալ ուզել ինձմէ: Բժիշկներն ալ այսպէս կ'ընեն, հարստութեանդ համեմատ ստակ կ'առնեն...: Նախ, ո՞վ գիտէ իմ ի՛նչ ունենալս: Ցետոյ, անկրաւ բան է...: Այո՛, տասը հազար ֆրանք, դուք ի՛նչ կ'ըսէք ասոր:»

Եւ Պ. Պուռժո, որ ոտնկայս կը խօսէր Տընուազէլին հետ վաճառանին առջև, ոտք փոխեց տաքնալու համար:

«Հաւատացէ՛ք, ըսաւ Տընուազէլ ամենամեծ լրջութեամբ, չատ իրաւունք ունիք...: Բոլոր սա մարդիկ կը զեղծանին իրենց համբաւովը...: Դուք ալ կը հասկընաք, մէկ միջոց մը միայն պիտի գտնուէր արդիւնելու

համար սա բանը, այսինքն՝ հրամայել օրինական առաւելագոյն մը (*maximum*) տաղանդի, առաւելագոյն մը գլուխ գործոցներու համար: Տէր Աստուած, ասկէ դիւրին ի՞նչ կայ:

— Անհաւասկ, ըսաւ Պ. Պուռժո, ճիշտ ան պէտք է...: Եւ չատ իրաւունքով պիտի ըլլար... վանն պի, վերջապէս...:»

Պուռժոները ան դիշեր Մօրըէննեներուն տունը ընթրած էին ընտանեկան չրջանակի մէջ: Երկու ընտանիքները կը խօսէին մօտակայ ամուսնութեան վրայ՝ որուն օրը որոշելու համար կ'սպասէին միայն տարուան մը պայմանաժամին լրանալուն, Վիկտորդ անուան առաջին հրատարակութեան թուականէն սկսեալ՝ Մօնիթէօր պաշտօնական օրագրին մէջ. վանդլ Պ. Պուռժո պահանջած էր սա պայմանաժամը: Կիները կը խօսէին փեսին նուէրներուն, այսինքն՝ սապատին (*corbeille*) վրայ, չալերուն, գոհարեղէնին (*bijou*), ձոզձոյկին (*trousseau*) վրայ: Տիկին Մօրըէն, տիկին Պուռժոյին քով նստած, անոր երեսէն վեր կը նայէր կարծես հրաշագործի մը առջև: Տիկին Մօրըէնի դէմքը զուարթութենէն բոլորովին կը ցոլար:

Պ. Մօրըէն վերջապէս տեղի տուած էր դրամին կախարդիչ պատրանքին առջև: Ան մեծ պատուաւոր մարդը, ան անբասիր (*pur*), խիստ (*sévère*), անաչառ (*rigide*), անկաշառ (*incorruptible*) մարդը յափշտակուած էր Պուռժոներուն ճոխ հարստութենէն՝ որ տակաւ մտած էր անոր մտքին մէջ, յաճախ երեւցած էր երազներուն մէջ, խօսած և հաչած էր գործնական մարդու, ծերունիի, ընտանիքի հօր, ճարտարագործի անոր բնազդումներուն: Հրապուրուած և գինաթափ եղած էր ան: Սկսած էր համարում ունենալ որդւոյն վրայ, ասոր ամուսնութեանը յաջողութենէն իվեր, նոյն համարումը զոր մարդ կ'ունենայ մէկու մը կարողութեանը վրայ՝ որ կ'սկսի

հաստատուիլ[1], կամ հարստութեան մը վրայ՝ որ կ'սկսի արտայայտուիլ, և, առանց գիտակից ըլլալու ատ փոփոխութեան, հիմա չէր այլ ևս ոխ կապէր Անռիին, անունը փոխած ըլլալուն համար: Հայր մըն ալ մարդ է:

Ժամանակէ մը իվեր տաղտկացած, երազոտ, տրտում, Ուրնէ գրեթէ զուարթ էր ան իրիկունը: Կը զարմանար վչչելով Նօէմիի գլխարկին արագիլի փետուրին (*marabout*) վրայ: Նօէմի, յոյլ և մտալուղ, աչքերն անփայլ, միամանկերով կը պատասխանէր տիկին Տալառանտի անապառելի չաղակրատութեանը:

«Ձեմ գիտեր ինչո՞ւ ամէն մարդ կը նախանձի մեզի, վերակաւ Պ. Պուռժո, վճիռ կարգալու կերպով: Տեսէ՛ք, Սանուայի մէջ, ճամբայ մը չկրնար տալ... : Ուրմն, կը կարծէք որ մեզի բարև կուտան: Բնաւ երբէք... : Գիւղացիներուն նեղ օրերուն դրիւ դրիւ (*boisseau*) ցորեն տուինք... : Գիտե՞ք ինչ ըսին, «Ա՛ա խո՛ղը...» ներողութիւն, տիկիններ... : Ահա թէ ինչպէս չնորհակալ եղան մեզմէ... : Տիպար ագարակ մը հաստատեցի, բարիք մը խնդրեցի. անչնորհք մարդ մը խրկեցին ինծի, առանձակ մը որ կեանքը կ'անցընէր մեզի դէմ լեզուագարելով... : Ես... : Չէ՛ք գիտեր թէ մարդ ո՛րքան նախանձոտ կ'ունենայ երբ ինք հազար ֆրանք տուրք կը վճարէ տեղ մը: Ա՛ս գաղափարներս յաճախ կուգան: Գոնէ զաւակներ չունենայինք... վասն զի հարստութիւնը, իմ աչքիս... :

— Ինչ կը պատահի հոն, դրացի՛, ըսաւ Պ. Մօրըռէն մօտենալով:

— Կ'ըսեմ թէ վախ ունիմ որ չըլլայ թէ տղաքս օր մը առանց մէջտեղի մնան, պարոն Մօրըռէն...: Ահա ըսածս...:

— Անոր համար պիտի արգիլէ՛ք մանչերը և աղջիկները ընտանիք կազմելէ, ըսաւ Պ. Մօրըռէն:

1 Հայերէնի մէջ դժուար է որոշել թէն համապատասխանները s'affirmer, se déclarer, se manifester և se révéler բառերուն:

— Օ՛հ, կը բաւէ որ անգամ մը Պ. Պուռժո մանէ իր տխուր գաղափարներուն մէջ... անգամ մը որ սկսի խօսիլ աշխարհիս վերջին վրայ... ըսաւ տիկին Պուռժո:

— Կը չնորհաւորեմ զձեզ, տիկին, որ չունիք իմ հոգերս, ըսաւ Պ. Պուռժո, ծռելով տիկին Պուռժոյի կողմը, բայց կ'ապահովեմ զձեզ թէ մարդ, առանց տրկարամիտ ըլլալու, կրնայ մտահոգութիւններ ունենալ...:

— Անչո՛ւշտ, անչո՛ւշտ, ըսաւ Տընուազէլ: Ես ալ համակարծիք եմ պարոնին հետ:

— Միջակորեարի դէմ նախանձը՝ անիրաւութիւն պիտի անուանուի: Ճշմարտութիւն պէտք է, ողջմտութիւն պէտք է: Վերջապէս, կրնա՞ք ներկայացնել ընկերութիւն մը առանց առաջադիմութեան:

— Եւ ոչ խակ խրախճանութեան կայմ մը (*mat de cocagne*) առանց արծաթէ թասի (*timbale*):

— Ինչպէ՞ս, ըսաւ Պ. Պուռժո, առանց լսելու Տընուազէլին խօսքը և ուելի զրգռուելով, ինչ բան զոր ես վաստկեցայ դժուարութեամբ, տաժանելի աշխատութեամբ, պատասխատր կերպով... ինչ բան որ իմս է, զոր ես տուայ... զաւակներուս ժառանգութիւնը... բայց աշխարհքիս էն նուիրական բանն է ան:

— Տէ՛ր Աստուած, ըսաւ Տընուազէլ, պարզմտութեան կատարեալ չէչտով մը, կատարելապէս ձեր կարծիքէն եմ, և պիտի յաւելի, ուելցուց չարամտութեամբ, զձեզ ուելի վհատեցնելու...: Առեն մը թերութիւն էր աղնուական ըլլալը: Առեն մը մարդ պակասաւոր կը նկատուէր անուանուելով Պ. տը Մօնմօռանսի. այսօր նոյնը կ'ըլլայ երբ կ'ըսուի Պ. Ցիսուն–Հազար–Ֆրանքի–Հասոյթ...: Ա՛յսպէս խօսելու արտօնուած եմ որովհետև ես խնդրին մէջ բնաւ չունիմ չահու ակնկալութիւն: Ոչ հին առեն պիտի դատապարտուէի, ոչ ալ հիմա բան մը չունիմ որ վախնամ մսխիրի վրայ մնալէ... Ա՛յսպէս...:

— Ներեցէ՛ք, պարոն, հանդիսաւոր կերպով ըսաւ

Պ. Պուռժօ, ձեր ըսածը նմանաբերութիւն մըն է... : Ոչ ոք ինձմէ աւելի կ'ողբայ ծայրայեղութիւնները... : »

Պ. Մօքրուէն քմծաղրեց, վերյիշելով իր հին աւուրց Պուռժօն :

«Բայց վերջապէս, կրկին սկսաւ Պ. Պուռժօ, կացութիւնը ընաւ նոյնը չէ... : Աշխատաւորականներուն դէմ պատճառներ կային, պատրուակներ, եթէ կ'ուզէք... : Շատոնց անհետացան առանձնաշնորհումները... : Ա՛ս չատ տարբեր է վերջապէս : Աւելի կամ պակաս օրինաւոր էր, բայց դէմ նշանակութիւն մը ունէր... : Հիմա[1] կը հարցնեմ ձեզի, առանձնաշնորհում մնաց : Մարդ մը համարժէք է ուրիշ մարդու մը... : Ամէն մարդ կրնայ դրամ չահիլ... : Բոլոր ճարտարուեստներն ազատ են... :

— Բայց անոնցմէ որոնք չեն :

— Վերջապէս ամէն մարդ կրնայ յաջողիլ ամէն բանի մէջ :... Պէտք եղածը խելքն ու աշխատութիւնն է միայն :

— Եւ աւիթները, ըսաւ Տընուազէլ :

— Մարդ կ'ստեղծէ, պարո՛ն, աւիթները : Նայեցէ՛ք անդամ մը մեր ամէնուն վրայ, ամէնքս ալ ոչինչէ հասածներ (*parvenu, չեա*) ենք... : Հայրս չուխայի վաճառական էր... մեծաքանակ, իրա՛ւ... : Կը տեսնէք ուրեմն... : Զկայ այլ ևս ընկերական դասակարգ (*caste*) : Միջակորեարը կը բարձրանայ ժողովրդէն, և ժողովուրդը կը բարձրանայ միջակորեարի դիրքին... : Կամ մը պիտի կրնայի գտնել աղջկանս համար, եթէ ուզած ըլլայի... : Բայց պարզապէս չուխի բնազդներու, անընդունելի զաղափարներու կը հանդիպի մարդ... որոնց բոլորն ալ

1 Ա՛ս մանրամասնութիւնները կը վերաբերին Գաղղիոյ պատմութեան և գլխաւորաբար վեր կը հանեն 1855ի մէջ ապրող մարդոց խորհելու եղանակը։ Ներկայ վէպին չատաջաբանը 1875ին գրուած է, և բուն վէպը պատրաստուած է 1864ին։ Տե՛ս այդ չատաջաբանը, հատորիս սկիզբը։

մեղի դէմ են... : Ճառեր կ'արտասանեն թշուառութեան վրայ... : Արդ ձեզի կ'ըսեմ, ես, երբէք հիմակուան չափ աչխատած չէին ժողովրդին բարիքին համար... : Դիւրակացութեան զարգացում մը կայ Գաղղիոյ մէջ... : Մարդիկ որ երբէք չէին ուտեր միս, հիմա չաբաթը երկու անգամ կ'ուտեն... : Իրողութիւններ են ասոնք, և ես վստահ եմ թէ, ատ կէսին վրայ, մեր երիտասարդ անտեսագէտը, Պ. Անոլի, մեղի պիտի կարենար ըսել... :

— Այ՛, այ՛, ըսաւ Անոլի, ատ ապացուցած է : Բանտրնդիդ տարուան մէջ, արջառին յաւելումը հարիւրին տասներկուքի հասաւ : Բաժնելով Գաղղիոյ բազմամարդութիւնը 12 միլիոն քաղաքաբնակի և 24 էն 25 միլիոն գեղջկականի, կը գտնենք թէ առաջինները տարին և մարդ գլուխ կ'սպառեն դրեթէ 65 քիլօկրամ միս, և վերջիններն՝ 20 քիլօկրամ և 26 անթիկրամ : Կ'երաչխաւորեմ թուանշաններուս ճչդութիւնը... : Ապահով գիտցածին ան է թէ, էն խղճմտօրէն կատարուած հաչիւներուն համաձայն, տասը տարուան կը հասնի Գաղղիոյ մէջ մարդոց կեանքին երկարութիւնը, որուն զարգացումը՝ բարգաւաճման էն ապահով նշանն է ժողովրդի մը համար... : Վիճակագրութիւնը...

— Ա՛հ, վիճակագրութիւնը, անճիշտ գիտութեանց առաջինն է, — ընդմիջեց Տընուազէլ, որ զուարճալի կը գտնէր յարակարծիքներով (*paradoxe*) տակն ու վրայ ընել Պ. Պուռժօի գաղափարները : — Բայց կ'ընդունիմ ամէն բան, կ'ընդունիմ թէ երկարած ըլլան մարդոց կեանքը, և թէ մարդիկ իրենց բնաւ չկերածէն աւելի միս ուտեն : Աւուրբը առաջ բերաւ միջակորեարը, այսինքն՝ բարեկեցիկ դասէ մարդեր. դուք կ'ըսէք՝ լմնցա՛ւ, ա՛լ պէտք չէ : Ա՛ս չատ բնական է. բայց, խօսքը մեր մէջ մնայ, չեմ գիտեր որ մինչև ի՛նչ աստիճան ատոր է : Ամէն մարդու արժէքը նո՛յնն է. անշուչտ Աստուծոյ առջև... և ամէն մարդ ժ. դարուն մէջ

սև մեկնոց հագնելու իրաւունք ունի, կը բաւէ որ վճարելու դրամ ունենայ... : Օրինակ առնենք իրաւագիտութիւնը, և դարձեալ անոր առջևն է որ — բացարձակ կը խոստովանիմ — մարդու մը դիրքը, անունը, դրամը էն քիչ հաշուի կ'առնուին և կշիռ չունին... : Ժառանգութիւնը, այնպէս չէ՞, ահա բան մը զոր հին մարդիկ կը կարծէին բոլորովին թաղած ըլլալ, իբր զեղծում մը : Ուրեմն, կը հարցնեմ ձեզի, գրագէտի մը որդին միթէ չի՞ ժառանգեր հօրը անունը, անոր յարաբերութիւնները, անոր աթոռը Ակադեմիայի մէջ : Ա՜հ, միջակութեարի մարդիկ մեծ յանցանք գործեցին... :

— Ինչ յանցանք, հարցուց Պ. Պուռժօ բոլորովին սրտաբեկ եղած Տընուազէլի երկայն ալէւոլա ճառէն :

— Զթողուցին որ արքայութիւնը մնար երկնքին մէջ. ասոր տեղը հոն էր... : Այն օրը որ չքաւորները այլ ևս չուզեցին մտածել թէ հանդերձեալ կեանքը պիտի վարձատրէր պիրենք[1], Վօլթէռ, այն օրը, չատ մեծ հասցուց ընչաքերութեան, կրցա՞յ հակըցնել :

— Ո՜հ, ո՛րչափ իրաւունք ունիք, ըսաւ խանդով մը Պ. Պուռժօ : Ցայտնի բան է... : »

ԼԲ

Մեծ հանդէս կար Պուռժօներուն տունը, որուն ուղած էին պարահանդէսով մը խմացնել ամէնուն՝ իրենց աղջկանը առաջիկայ ամուսնութիւնը Պ. Մօբրէյն տը Վիլագուռի հետ :

«Ի՜նչ չատ կը զուարճանաս այսօր : Ինչչափ կը պարես, — կ'ըսէր Ռընէ՝ Նօէմիին, մեծ հիւրասրահին մէկ անկիւնը, իր թաչկինակին հովովը անոր երեսը ծեծելով :

1 Տե՛ս Էմիլ Զօլաի Paris անուն վէպը, էջ 10։

— Երբէ՛ք այսչափ չատ պարած չեմ, իրաւ, » և Նօէմի անոր թեւէն բռնելով, պզտիկ դահլիճի մը մէջ տարաւ :

— «Ո՛չ, երբէ՛ք, ըսաւ : — Եւ դէպի իրեն քաշելով Ռընէն, Նօէմի համբուրեց զայն : — Օ՛հ, ի՛նչ աղէկ բան է երջանիկ ըլլալ : — Եւ խանդաւառ ուրախութեամբ մը կրկին համբուրելով զայն, ըսաւ Ռընէին. — Ան (*elle*)[1] ա՛լ չսիրեր զինքը : Օ՛հ, ես չատ վստահ եմ որ ալ չսիրեր : Միտքդ կուգա՞յ, առեն մը, երբ ներկայ ըլլար եղբայրդ, միւսը ոտքի վրայ եղլալու կերպէն յայտնի կ'ընէր, անոր ներս մտած վարկեանին, թէ կը սիրէր զայն..., կը սիրէր աչքերովը, ձայնովը, չունչովը, զգեստին հանած աղմուկովը, ամէն բանով : Երբ եղբայրդ հոն չըլլար, կ'ղգայի, չեմ գիտեր ինչպէս, թէ իր միտքը և իր լռութիւնը կը սիրէին զայն... : Ինծի պէս սխմար մը... այնպէս չէ՞, կը զարմանաս աս բոլորը տեսած ըլլալուս... : Բայց անոր համար տեսած եմ վաճառի բաներ կան զոր ասով կ'ղգամ, ես, — և Ռընէի ձեռքը առաւ դրաւ ճերմակ վիտակէ զգեստին վրայ, ճիչտ սրտին տեղին, — և աս, չխաբե՛ր զիս :

— Իսկ դուն, կը սիրո՞ս զայն հիմա, » ըսաւ Ռընէ :

Նօէմի գոցեց անոր բերանը՝ անոր չրթունքներուն վրայ մեղմօրէն ծանրանալով իր փունջին վարդերովը :

«Օրիո՛րդ, լինի խոստացաք առաջին ղրսօվան[2] :»

Եւ երիտասարդ մը առաւ տարաւ Նօէմին, որ ետև դառնալով, դունէն անցած առեն, մատերուն ծայրովը համբոյր մը ուղղեց Ռընէին :

Նօէմիի խոստովանութիւնը՝ զուարթութիւն մը փայլատակեցուցած էր Ռընէի ներսիդին : Անոր սիրոյն ժպիտը թափանցեց սրտին խորը : Մեծ հոգէ մը աղատած ըլլալու անհուն սիտիանքն ունեցաւ : Վարկեանի մը մէջ

1 Մօրը, տիկին Պուռժօի կ'ակնարկէ։

2 Redowa. — Տեսակ մը վալս, որ չատ նմանութիւն ունի ալզուսեաին հետ։

ամէն բան փոխուեցաւ իրեն համար. և ան գաղափարը՝ թէ Նօէմի կը սիրէ եղբայրը, ցրուեց իր բոլոր ուրիշ մտածմունքը: Այլևս չտեսաւ ան ամօթը, այլևս չտեսաւ ան ոճիրը զոր այնչափ երկար տաներ նշմարած էր աս ամուսնութեան մէջ: Ինքն իրեն կը կրկնէր թէ Նօէմի կը սիրէր զայն, թէ երկուքն ալ կը սիրէին զիրար...: Մնացածը՝ անցեալին կը վերաբերէր, անցեալ մը զոր թէ՛ մեկը և թէ՛ միւսը պիտի մոռնային, Նօէմի անդադար ներելով ամուսնին, Անոի անդադար արժանանալով անոր ներմանը: Յանկարծ յիշատակ մը արթնցաւ մտքին մէջ, մտահոգութիւն տուող մտածում մը, անորոշ երկիւղ մը: Բայց, աս վարկեանին, չէր ուզեր յուսահատութեան կէտ մը տեսնել հորիզոնին վրայ, ոչինչ որ սպառնար ապագային: Վանելով աս յիշատակը, չուռով վերադարձաւ Նօէմիին, եղբօրը վրայ: կը խորհէր պսակին օրուանը, անոնց կազմելիք ընտանիքին վրայ. կը վերյիշէր մանուկներու ձայներ, որոնց hորfոյr (tata) պոռալը լսած էր ուէֆ հօրաքրոջ մը:

«Օրիո՛րդ, կը հաճի՞ք պատիւն ընել ինծի հետ պարելու ինչ որ ալ ըլլայ:»

Տրնուազէլէն էր ան՝ որ կը խոնարհէր Ուրնէի առջև:

«Մխիթ իրարու հետ կը պարեինք, մենք: Զաիէն աւելի ծանօթ ենք իրարու: Նաև՛ քովս... և մի՛ ճըմըթկեր (chifonner) արդուզարդս...: Ուրեմն, ինչ կայ որ այդպէս կը նայիս ինծի:»

Ուրնէ հագած էր ճերմակ չղարշաւոէ (tulle) զգեստ մը՝ եօթը պզտիկ համառակներով (volant) զարդարուած, և հոս հոն ամբողջ ընդելուզուած (parsemé) բաղեղի տերեւներով և կարմիր հատիկներով (petites baies), որոնք կրկնուած էին ըստ կուտական լանջապանդին (corsage à la vierge) և թեւերուն չղարշաւոէ պղպջակներուն (bouillon) վրայ: Բաղեղի տերեւաձև երկայն զարդ մը, կարմիր նոյն հատիկներով ծաղկապճնուած, կը պատուէր մազերուն հիւսքին չուրջը, և կ'երթար կը հատնէր ուսերուն վրայ, երկու դալարադեղ ճամբաներով (trainée): Բազմոցին վրայ նստած էր, գլուխը դէպի կռնակ թնկած: Շագանակագոյն աղտոր մազերը, դէպի առջև բերուած, կը հոսէին (baigner) լուսափայլ ճակտին վերի մասին վրայ: Աղօտ և տակաւ փայլատակում մը, մեղմ և խորհրդաւոր հուր մը կը ցայտէր անոր թովիչ, քողաստուերած (voilé) և ընկղմած աչքերէն, անոր նայուածքէն՝ որ չէր տեսներ: Լոյսը երիտասարդ կը զարնէր (jouer) այտերուն: Բերնին երկու անկիւններուն մէջ ստուեր մը կը խաղար (chatouiller). և անոր չրթունքը, որոնք սովորաբար իրարու միացած կը կենային հպարտ խթկտուքով մը (moue), թոյլ և կիսաբաց էին, կէս մը յայտնելով հոգւոյն ժպիտը: Ցոլացում մը կը լուսաւորէր անոր դունչը. վրէն վրայ, ստուերէ մանեակ մը կարծես կը խաղար գլխուն իւրաքանչիւր չարժման: Հրապուրիչ էր այսպէս, դիմագծերը անհետացած՝ ջահերէն եկող պայծառ լոյսին մէջ, դէմքին չրջագիծը անհետացած՝ մանեկան երջանկութեան մը մէջ, արևէն ողողուածի պէս:

«Շատ գեղեցիկ ես աս գիշեր, Ուրնէ՛:

— Ա՜հ, ա՞ս գիշեր:

— Հաւատա՛, համարձակ պիտի ըսեմ քեզի թէ ամբողջ վերջերս չատ տաղտկացած, չատ տխուր դէմք մը ունէիր...: Հաճոյքը աւելի կը վայլէ քեզի...:

— կը կարծե՞ս: կը վայե՞ս:

— Ա՛յնպէս՝ իբրև թէ սորված ըլլայի. այսինքն՝ չատ գէշ...: Բայց վարկեան մը առաջ մերժեցիր առաջարկութիւնս:

— Ե՞ս, ինչ կ'ըսես, ահռելիօրէն փափաք ունիմ պարելու... Անկէ ետք, ժամանակ ունինք...: Ա՜հ, մի՛ նայիր ժամացոյցդ...: Ձեմ ուզեր գիտնալ ժամը...: Ա՜հ, զուա՞րթ կը գտնես զիս: Ուրեմն, ա՛յ, զուարթ չեմ...: երջանիկ եմ... չատ երջանիկ եմ, հասկցա՞ր...:

Ըսէ՛ ինծի, Տընուազէլ, Բարիզի մէջ պարապ չըլլած (*flaner*) առնուդ…: Դիտես, ան պառաւ կիները՝ որոնք լօռէնցիի գղակ կը դնեն իրենց գլխուն… լուցկի կը ծախեն կառանցիկ (*porte-cochère*) դռներուն առջև…: Առաջին հինգին՝ որոնց պիտի պատահիս, իւրաքանչիւրին մէկ ոսկի լուի տուր…: Քեզի կը հաստացանեմ… խնայած դրամ ունիմ… մի՛ մոռնար…: Միշտ վաղն է որ կը զարնեն: Ի՞նչպէս, իրա՛ւ, մերժեցի քեզի հետ պարել: Ուրեմն, աս վալսէն վերջ, բոլորն ալ պիտի պարեմ… և պիտի չնայիմ պարողներուն…: Ըլլան չա-րաչար տգեղ, հագած ըլլան նորոգուած ներքնանով (*ressemelé*) կօշիկ, ինծի խօսին Ռուայէ–Գօլառի[1] վրայ, ըլլան խիստ կարճ կամ խիստ բարձրահասակ, իմ արմուկս կիս հասնին կամ ես անոնց ազդրին գամ, հռչակաւոր ըլլան երաժշտութեան անընդունակ (*faux*) իրենց ականջին կամ իրենց ձեռքերուն քրտինքին համար… հոգս չէ, ամէնքն ալ պիտի առնեմ: Ահա նկարագիրս աս իրիկուն. և պիտի ըսեն թէ ողորմասէր չեմ:»

Էրիկ մարդու գլուխ մը անցաւ պզտիկ հիւրասրահին դռնէն:

«Տալառա՛նտ, վալսել տուր ինծի,» ըսաւ Ռընէ, և Տընուազէլին քովէն անցնելով, ականջին նետեց սա խօսքը. «Կը տեսնե՛ս, ընտանիքէս կ'ակսիմ:»

ԼԳ

«Ի՞նչ ունի մայրիկդ, աս իրիկուն,» Ռընէին կը հարցնէր Տընուազէլ: Առանձին էին: Տիկին Մօրըէն դեռ նոր պառկելու եկած էր: Պ. Մօրըէն քննութիւն կը կատարէր արուեստանոցներուն մէջ, ուր ան գիշեր

[1] Royer-Collard. – Պեռոկան մարդ և խնամատար (1763—1845): — Տե՛ս H. Taine, Les Philosophes Classiques du XIXe siècle, Hachette, 1876, p. 21–48.

աշխատութիւն կար: «Դժգոհ դէմք մը ունենալ երևցաս…:

— Դամիւռի (*dogue*) բարկացած դէմք մը… ըսե՛նք աս բառը, լմնանա՛յ…:

— Ի՞նչ ունի:

— Ա՛հ, ահաւասի՛կ: — Եւ Ռընէ սկսաւ խնդալ: — Անոր համար է որ ամուսնութիւն մը փախցուցի, ինչպէս որ դիս կը տեսնես:

— Դա՛ր թնեալ. բայց ա՛լ մանաւանդ հիւանդութիւն եղաւ քովդ:

— Օ՛հ, դեռ տասնըչորսդն է միայն…: Դեռ մի-չեւ թիւին մէջն եմ…: Եւ դուն եղար չպղտցնողը…:

— Ե՞ս, ան կը պակսէր…: Ի՞նչպէս եղաւ:»

Ռընէ ոտքի ելաւ, ձեռքերը գրպաններուն մէջ խո-թեց, և սկսաւ քալել հիւրասրահին մէկ ծայրէն միւսը: Ժամանակ ժամանակ, յանկարծ կանգ կ'առնէր և մէկ կրունկին վրայ կը շրջաձևէր (*pirouetter*), մանաւանդ կեր-պով մը սուլելով:

«Այո՛, դո՛ւն, ըսաւ կրկին գալով Տընուազէլին մօտ: Եթէ ըսէի քեզի թէ երկու միլիոնի մարդ մը մերժեցի:

— Շատ զարմացած ըլլալու են աս միլիոնները:

— Պիտի չըսեմ քեզի թէ բոլորովին չհրապուրուե-ցայ…: Մարդ պէտք չէ որ եղածէն աւելի քաջ ցուցնէ ինքզինքը… քու քովդ մեծութիւն չեմ ծախեր…: Ուրե՛մն, այո՛, վարկեան մը եկաւ, քիչ մնաց որ բռնուէի…: Պ. Պառուան էր որ կարգադրած էր ամէն բան… չատ փափկութեամբ…: Հոս, մեր տունը, կը հասկնաս, ուզածնին ընել տալ կ'ուզէին ինծի…: Մայ-րիկը և Սեռլին հանդարտ չէին թողուր զիս: Օրն իրեն կը տազտկացնէին զիս…: Ցեռոյ, ես, մեկուսի, ես ալ քիչ մը կ'երազէի…: Վերջապէս, զիտեմ որ երկու զի-շեր չատ դէշ քնացայ…: Որչափ քնահատութիւն կուտան եղեր, միլիոնները: Պէտք է նաև ըսել, ճշմարիտը խօ-սելու համար, թէ աս ամենուն մէջ չատ կը մտածէի հայրիկիս…: Ո՛րչափ չատ պիտի հպարտանար, ի՞նչ

կ'ըսես։ Ո՛րչափ չատ պիտի վայելէր իմ հարիւր հազար ֆրանքի հասոյթս...։ Վանդի կը պարծենայ ինձմով...։ Կը վերյիշո՞ս իր նշանաւոր բարկութիւնը. «Փեսայ մը որ պիտի թողուր աղջկանս որ հանրակառք (*omnibus*) հեծնայ...։» Ի՛նչ փառաւոր էր...։ Ասոր վրայ, դարձեալ դուն միտքս ինկար, այո՛, դուն... քու գաղափարներդ, քու յարակարծիքներդ, քու տեսութիւններդ (*théorie*), քու ըսած բոլոր խօսքերդ...։ Յորհեցայ դրամի համար քու արհամարանքիդ... և անոր վրայ մտածելով... սկսայ տակաւ ես ալ արհամարել...։ Եւ ահա յանկարծ, առտու մը, ես կեցայ սերբէս (*dételer*)...։ Քու սկզբունքներդ չափազանց կ'անցնին (*déteindre*) իմ վրաս, սիրելիս, կասկած չկայ...։

— Բայց, ես... ես անմիտ մըն եմ...։ Ա՜հ, չատ կը վչտանամ եղածին...։ Ես կը կարծէի որ իմ խօսածներս մարդու չէին ազդեր...։ Ըսէ՛, ճշմարիտ, ի՞ս եղայ...։

— Ա՛յո, դուն, չատ...։ Փիչ մըն ալ ան՛...։

— Ա՛հ։

— Այո՛, քիչ մըն ալ Պ. Լըմէօնիէն...։ Երբոր կը զգայի թէ հարուստ ըլլալու գաղափարը քիչ մը չափազանց գլխուս կը զարնէր, երբոր չափազանց փափաք կ'ունենայի տիկին Լըմէօնիէ ըլլալու..., ան ատեն կ'սկսէի դիտել զինքը...։ Եւ անցեալ օր չէիր կրնար այնչափ ճիշտ խօսած ըլլալ ինծի...։ Ինքզինքս կին կը զգայի... գաղափար չունիս։ Ասոր հետ միատեղ, այնչափ բարի կը դտնէի զինքը...։ Ա՜հ, բայց ինչ տարօրինակ բարութիւն էր ան, եթէ գիտնայիր։ Իզուր ապրին անդին դարձուցի զինքը՝ միտքը հասկնալու համար, վանդի անհանգիստ կ'ընէր զիս վերջապէս իր կատարելութիւնը։ Ուրեմն, բան մը չունէր, ոչինչ։ Ամէն կողմէն ալ բարի էր ատ մարդը։ Օ՛հ, սա տեսակէտով, ան ալ ուրիշ պարոն մըն էր, Ռըվէչօնէն և մնացածներէն տարբեր։ Երեւակայէ որ ինծի կ'ըսէր. «Օրիորդ,

լաւ գիտեմ թէ ձեզի հաճոյական չեմ, բայց ինծի ժամանակ տուէք որպէս զի յաջողիմ քիչ մը նուազ անհաճոյ ըլլալու...։» Սրտաճմլիկ կ'երեւար...։ Օր կար որ բերնիս ծայրը կուգար իրեն ըսելու. «Եթէ քիչ մը լայնիք միատեղ, հէ՞...։» Բարերաղդաբար որ երբ ան այսպէս լալու փափաք կուտար, հայրիկս, անդիէն, խնդալս կը գրգռէր...։ Այնքան զարմանալի դէմք մը ունէր, բարի հայրիկս, կէս զուարթ, կէս տխուր...։ Երբէք տեսած չեմ երջանկութիւն մը՝ իրենին պէս համակերպելու այնքան պատրաստ...։ Ինձմէ բաժնուելու տխրութիւնը, և փառաւոր ամուսնութիւն մը ընելս տեսնելու ուրախութիւնը... ա՛ս բոլորը իր մէջ խառնիխուռն (*méli-mélo*) բան մը կ'ընէր։ Վերջապէս, ամէն բան լմնցաւ հիմայ։ Փա՛ռք Աստուծոյ։ Ծոժոռ կը նայի երեսս, անդրադարձա՞ր, հայրիկս, երբ մայրիկս զմեզ դիտէ...։ Բայց բուն իր խոժոռ դէմքը չէ...։ Շատ գոհ է սիրտէն... կը տեսնեմ, ես։

ԼԴ

Տընուազէլ՝ Անոի Մօրբուէնի տունն էր։ Երկուքն ալ կը խօսակցէին կրակին քով, ծխելով։ Աղմուկ մը լսուեցաւ, վէճ մը նախասենեակին մէջ. և գրեթէ անմիջապէս, դուռը բռնութեամբ բացուելով, մարդ մը մտաւ ուժգնօրէն, մէկզի հրելով սպասաւորը՝ որ կ'ուզէր արգիլել անոր անցքը։

«Պ. Մօրբուէն որ Վիլազուռը ո՞վ է, հարցուց։

— Ես եմ, պարո՛ն։»

Եւ Անոի կանգնեցաւ։

«Ուրեմն ես ալ կըսեմ Պուաժօանն որ Վիլազուռը...։»

Եւ խոշոր ձեռքին կռնակովը արիւնթաթախ ըրաւ Անոի Մօրբուէնի երեսը։ Ա՛ս հարուածէն, և բոլորովին արիւնած, Անոի ճերմկեցաւ, մեռածքան ճերմակ թաշկի-

նակին (*foulard*) պէս՝ զոր դրած էր վոզկապի տեղ։ Ծռեցաւ խոյանալու համար. յետոյ, յանկարծակի, վերականգնեցաւ ուժգնութեամբ, ձեռքը երկնցուց Տը-Նուազէլին որ առաջ կը նետուէր, պաղ կերպով խաչաձևեց թևերը, և էն հանդարտ ձայնով ըսաւ.

«Կը կարծեմ հասկնալ ձեր միտքը, պարո՛ն...։ Կը մտածէք որ մէկ Վիլագուռ մը աւելի կայ... եւ ալ այնպէս...։»

Մարդը աչխարհակեացի մը աս պաղարիւնին առջև չիոթեցաւ, հանեց գլխարկը՝ որ մեռած միջոցին գլուխն վրայ մնացած էր, քանի մը խօսք թոթովել փորձեց։

«Հաճեցէ՛ք, պարո՛ն, ըսաւ Անոի ընդմիջելով անոր խօսքը, սպասաւորիս տալ ձեր հագցէն։ Վկաներս պիտի խրկեմ ձեզի վաղը։»

«Ինչ նեղանալի գործ, ըսաւ Անոի, երբ միևնակ մնայ Տընուազէլին հետ։ Բայց ուրկէ՞ ելաւ աս Վիլագուռը։ Ինծի ըսած էին թէ ալ ուրիշ մնացած չէր անոնցմէ...։ Տե՛ս, կ'արիւնի, ըսաւ երեսը սրբելով...։ Գամի՛չ մը որ...։ Ժօ՛ուժ, գոչեց ծառային, ջուր բե՛ր...։

— Սուրը պիտի ընտրես, այնպէս չէ՞, ըսաւ Տը-Նուազէլ։

— Ո՛չ, ըսաւ Անոի, գլուխը վեր առնելով լականէն (*cuvette*) ուր սպունգով կը սրբուէր, ո՛չ... սուրը չըլլար։

— Բայց, սիրելիս, հարկաւ աս մարդը որսորդ է, անշուշտ վարժուած է հրազէն գործածելու...։

— Սիրելիս, կացութիւններ կան ուր...։ Անուն մը աւի, աս միշտ ծաղրելի բան է...։ Ահա մարդ մը որ կ'ամբաստանէ զիս թէ իրմէ բան գողցայ...։ Հակառակորդներս ունիմ, չատ հակառակորդներ. ահազին աղմուկ պիտի հանեն ատով...։ Պէտք է որ հեռանայ աս պարոնը, յայտնի է։ Ամէն բանի առաջքն առած կ'ըլլամ, դատին, պատմութիւններուն, չարախօսութեանց (*cancan*), ամէն բանի։ Ի՞նչպէս պիտի ուզես որ սուրը ընտրեմ աս

նպաստակով։ Սուրով, կ'սպաննես մարդ մը՝ որ հինգ տարի զինաթարահի մէջ դաս առած է, որ գիտէ սրամարտը, որ քեզի կը ներկայացնէ իր կուրծքը ճիշտ հոն՝ ուր վարժուած ես հարուածելու զինամրցման (*assaut*) մը մէջ. բայց մարդ մը որ չերկնցներ սուրը, որ կը ցատկէ, կը պարէ, գաւազան կը չարժէ... պարզապէս պիտի վիրաւորէի այդպիսի մարդ մը...։ Եւ յետոյ, ատրճանակի մէջ, լաւ կիրթ եմ...։ Պէտք է արդար ըլլալ ինծի նկատմամբ, լաւ ընտրած եմ զուարճութեան արուեստները...։ Պիտի չանամ տեղատորել հոս, — Տընուազէլին դաւաճանաւը, ազդրէն քիչ մը վեր, — հոս, տեսա՞ր. նախ փամփուշտը կայ... եթէ յաջողիս վիրաւորել լեցուն վիճակին մէջ... Գաւէլի՝ չրջաթաղանթի բորբոքումը (*péritonite*) կուգայ, բարեկամ...։ Ուրե՛մն, պիտի ընտրես ատրճանակը ինծի համար... իրարու մօտենալու պայմանով մինչամարտ մը (*un duel à marcher*), կը հասկընա՞ս...։ Զով պիտի առնես քեզի հետ։

— Եթէ Տաուուլեէն առնէի, չըլլա՞ր։

— Լա՛ւ, չատ աղէկ է։ Առաջ մօրս տունը գնա, ինծի պիտի սպասէ։ Ըսէ որ հինգշաբթի միայն պիտի կարենամ երթալ իրեն...։ Ան միայն կը պակսէր աս օրերս մեզի բեռ ըլլալու համար...։ Ես, դուրս պիտի չելլեմ... երեքամ վէրքս լուամ, քիչ մը ներկայանալի ըլլալու համար...։ Առաջուան չափ չատ նշան չկայ, այնպէս չէ՞. կերակուրս վեր բերել պիտի տամ, և իրիկունս պիտի անցընեմ պարագային յարմար քանի մը դրութիւններով...։ Աղէկ մտածեցի, եթէ վաղն առաւ-

1 Carrel (Nicolas-Armand). — Գաղղիացի հրապարակագիր, պատմագէտ, և գիտաշրջաբար օրագրի մը հիմնարկուն (ծն. 1800ին), Էմիլ տը Ժիրառտէնի (մեկ սուլի լրագիր հաստատող հրապարակագիրը) դէմ մենամարտի մը մէջ մեռաւ 24 յուլիս 1836ին։ — Անհատական նկարագրին վրայ, տե՛ս մանաւանդ՝ Sainte-Beuve, Premiers Lundis, vol. II, p. 159.

աեսնես ատ պարոնին վկաները, ինչո՞ւ չի կոտէինք ցերեկէն եաք, ժամը 4ին։ Նոյնչափ չուտ լմնցուցած կ'ըլլանք, աւելի լաւ...։ Վաղը, ամբողջ օրը, գիս պիտի գտնես հոս կամ նշանառութեան սրահը (tir)։ Կարգի դիր գործս քեզի եղածի պէս, և կանխաւ չնորհակալութիւն...։ Ժամը չորսին, հէ՛, եթէ կարելիութիւն ըլլար։»

ԼԵ

Այն ագարակին անունը՝ զոր Անռի Մօրըէն աւելցուցած էր իր տոհմական (patronymique) անունին, զայն աղնուականացնելու համար, տարօրինակ բայց ոչ անօրինակ դիպուածով մը Լօռէնի տանուտիրական (seigneurial) հողի մը, ինչպէս նաև տասնօք նշանաւոր ընտանիքի մը անունն էր, այնչափ մոռցուած ընտանիքի մը՝ որ ամէն մարդ ջնջուած կը կարծէր։

Մարդը՝ որ քիչ առաջ ապտակեց, Վիլագուռնեբուն վերջինն էր, որուն առած էին իրենց անունը Վիլագուռի աւատէն (fief) և դղեակէն, որ կը գտնուէին Սէն-Միհիէլէ երեք մղոն հեռու, և անոնց ատացուածքն էին անյիշատակ ժամանակէ իվեր։

1303ին, Իվոնի տը Վիլագուռ եղաւ մէկն ան երեք տանուտէրերէն որոնք իրենց կնիքովը կնքեցին Լօռէնի դուքս Ֆէոդի կտակագիրը[1]։

Ժան տը Վիլագուռ, 1787էն մինչև 1796, կը մասնակցէր, իբր սպայ, քանի մը կարևոր պատերազմներու, և վերջին անգամ կը վիրաւորուէր գլխէն։ 1802ին կը վերադառնար Գաղղիա հինգ մը հետ՝ զոր իրեն ամուսին առած էր Գերմանիոյ մէջ. ա՛ հինը կը մեռնէր չորս զաւակ, չորս մանչ, ծնելէ վերջ։

1 Հոս, Թողուցի հինգ եջ (244—248) որոնք շատ երկայն ճիւղաբաժանումներ կը մանրամասնեն տը Վիլագուռներու զարմին, և միայն տաղտուկ պիտի պատճառէին մեր ընթերցողին։

Այս չորս մանչերը կ'աճէին, դղեակին պէս որ աւերակ կ'ըլլար, հովին, անձրեւին, խիստ կեանքի թողուած, անխնամ, իրենց հօրմէն լքուած, հազիւ կրթուած՝ ժողովըրդապետին քանի մը դասերովը։ Շինականներու կեանքին մէջ չաղդուած, անոնց աշխատութեանց, խաղերուն մասնակից, կատարեալ գիւղացիներ կ'ըլլային, ան երկրին առաջինները՝ բրտութեան և ուժի մէջ։

Երբ կը մեռնէր անոնց հայրը, չորս եղբայրները, միաբան համաձայնութեամբ, կալուածի առուտուր ընողի մը կը ծախէին ինչ որ դեռ մնացած էր իրենց դղեակին քարերէն, քանի մը հարիւր ֆրանքի փոխարէն՝ որով կը վճարէին իրենց անխուսափելի (criard) պարտքերը, և հինգ հարիւր ֆրանքի հասոյթի մը փոխարէն՝ որ պիտի դադրէր ան չորսէն վերջինին մահուամբը. յետոյ կը քաշուէին անտառներուն խորը, որոնք կ'սկսէին իրենց հին հողերուն ծայրը, և հոն կ'ապրէին փայտահարներուն հետ և անոնց պէս, իրենց հողէ հիւղակին մէջ նստելով իբր կինճեր իրենց որջին մէջ, ունէին իրենց յատուկ սիրաբանութիւնները ու կիները, կը բազմացնէին անտառը խառնազգի (métis) ցեղով մը՝ որուն մէջ Վիլագուռը բնական բերումով խառնակուած (croisé) էր, աղնուականը զուգաւորուած էր (mâtiné) անտառներու մարդուն հետ, և ատ ցեղին լեզուն չէր այլևս գաղղիերէնը։

Ժան տը Վիլագուռի նախկին զինակիցներէն ոմանք շատ չանք բրած էին, մտնելու անոր աղաքը։ Հոգ տարած էին պահպանելու ատ անունը, որ աղաքը։ Հոգ տարած էին պահպանելու ատ անունը, որ այնքան բարձրէն ինկած էր այսքան ցած վիճակի։ 1826ին Բարիզ բերել տուած էին կրտսերազոյնը՝ որ հազիւ տասնըվեց տարեկան էր։ Հագուեցուցած էին զայն պզտիկ վայրենին. Անկուլէմի դուքսին ներկայացուցած էին. երկու կամ երեք անգամ ներկայ գտնուած էր ակումբին մէջ, վասնզի խիստ փափաքող էին բան մը ընելու ատ տղուն. բայց չյաջողեցաւ մը, նեղուելով ատ ակումբին

բուն մէջ, իր զգեստներուն մէջ, փախած էր գայլի ձագի մը պէս, ուղղակի վերադարձած էր որջը, և անգամ մըն ալ դուրս չէր եղած հոնկէ։

Զորս Վիլագուռներէն, մէկ հատ միայն մնացած էր քսան տարի վերջ. նոյն ինքն էր։ Իր երեք եղբայրները յաջորդաբար մեռած էին, մէկը՝ չափազանց առողջութենէ, միւսը՝ արբեցողութենէ, միւսը՝ վէրքերէ, ամէնքն ալ չանթահարուած և կարծես իրենց կեանքէն արմատախիլ եղած։ Առանց թողած խորթերովը (*bâtard*) չըջապատուած, Վիլագուռներուն աս վերջին չաւափը անտառին մէջ կը վայելէր ցեղապետի մը դիրքը, երբ վրայ հասաւ 1854ի օրէնքը՝ որսորդութեան վրայ։ Որսի կանոնադրութիւնը, հսկողութիւնը, դատարանի վճիռները, դրամական տուգանքները, որսի պահպանութիւնները (*servitude*), այսինքն՝ իր կեանքին հանդամանքներուն բնաբարուիլը, աս բոլորն ալ կը խորչեցնէր պինդը իր երկրէն, Գաղղիայէն, աս հողի կտորէն՝ որ իր ձեռքերէն առնուած էր։

Մի քը կուգար երթալ Ամերիկա՝ համարձակ ապրելու, ընդարձակ տեղ ունենալու, ինչպէս նաև որսալու համար կոյս հողի վրայ։ Մինչև Բարիզ գացած էր՝ Հաւռէն նաւ մտնելու համար. բայց ծովէն անցնելու հարկաւոր դրամը պակսած էր իրեն։ Ափրիկէով չատացած էր. բայց, հոն ալ, կրկին գտած էր Գաղղիոյ երկիրը, պաշտօնեաներ, քաղաքապահներ, անդաստարը (*garde champêtre*)։ Փորձած էր մշակել հողային պարգև (*concession*) մը, վիացնելով (*défricher*) խոպան հող մը. բայց աս աշխատութեան յարմար չէր։ Ցետոյ, հիւանդ կ'ընկնէին վինքը ան երկիրն ու կլիման. արևին և հողին հրատապ ջերմութեանը մէջ տակաւ կը կորնչցնէր անտառաբնակի իր կայտառ առողջութիւնը։ Երկու տարիէ հաք կը վերադառնար։

Մօթ-Նուառի հիւղակին մէջ կրկին մտնելով, մի-

միայն մէկ բան մը գտաւ որ իր բացակայութեանը առին հոն եկած ըլլար. աս ալ՝ Մօնիթքոռ պաշտօնական օրագրին մէկ թիւն էր, տարիէ մը աւելի հինցած։ Առաջ գայն՝ անով վառելու համար իր ծխափողը, և պատռած միջոցին՝ տեսաւ թէ կարմիր մատիտով նշան մը կար վրան. բացաւ թերթը և կարդաց նշանագրուած տեղը։

«Պ. Մօրլոռեն (Ալֆոռս-Անռի), որ աւելի չատ ճանչցուած է Վիլագուռ անուամբ, դիտաւորութիւն ունի դիմում ընելու արդարութեան նախարարին՝ որպէս զի արտօնութիւն տանայ աւելցնելու իր անուանը տը Վիլագուռ մակդիրը, և այսուհետև յորջորջուելու՝ Մօրլոռեն տը Վիլագուռ։»

Ոտքի կանգնեցաւ, սկսաւ քալել, չունչ առաւ, յետոյ կրկին նստաւ, և յուշօրէն վառեց ծխափողը։

Երեք օր հաք, Բարիզի մէջ էր։

Նախ, առաջին վարկեանին, օրագիրը կարդալով, մարակի հարուած մը երեսին ընդունելու տպաւորութեան տակ մնացած էր։ Ցետոյ, ըսած էր ինքն իրեն թէ պարզապէս կը գողնային իր անունը, և թէ տակէ զատ ուրիշ բան չէր, թէ իր անունը չունէր այլ ևս յարդ, և թէ դատարկատունի մը անունն էր հիմա։ Բայց խմատասիրելու աս եղանակը տևած չէր. իր անունը գողցուելուն գաղափարը տակաւ նորէն մտած էր միտքը, աւելի վիրաւորիչ, աւելի դառն, աւելի գրգռիչ կերպով։ Ա,յսու հանդերձ, ինք ուրիշ բան չունէր, հիմա, աս անունէն զատ. չկրցաւ դիմադրել աս գաղափարին, և մեկնեցաւ։

Բարիզ հասնելով ցուլի կատաղութիւն մը ունեցաւ։ Միտքէն կ'անցնէր երթալ թոպամահ ընել (*assommer*) աս Պ. Մօրլոռէնը։ Բայց երբ անգամ մը մտաւ քաղքին մէջ, ան փողոցները, ան ամբոխին առջև, բոլոր ան ժողովուրդին, բազմութեան, խանութներուն, կեանքին, անցորդներուն, աղմուկին առջև, մեծ կրկէսի մը մէջ

արձակուած արիւնարբու գազանի մը պէս աչքերը մթագնեցան, գազանի մը՝ որուն կատաղութիւնը կը խառնվի (s'effarer) և որ անզօր կը մնայ իր առաջին ոստումէն վերջ:

Գնաց արդարութեան տաճարատունը (palais de justice) և հոն, երթևեկի սրահին (salle des pas perdus) մէջ, մօտեցաւ ահռելով հագուած մարդերէն մէկուն՝ որունք սիւնի մը կռթնած կը կենան. և անոր պատմեց իրեն պատահարը: Սեազգեաց մարդը ըսաւ իրեն թէ՝ տարուան մը պայմանաժամը լրացած ըլլալով, ուրիշ միջոց չկար իրեն համար եթէ ոչ դիմել Պետական ժողովին և բողոքել նախարարին վճռին դէմ որ կ'արտօնէր անուան յաւելում մը. և անոր առաւ հասցէն փաստաբանի մը որ կը դարձեր Պետական ժողովին և վճռաբեկ ատեանին առջև:

Պ. ու Վիլագուռ վազեց փաստաբանին սենեակը: Գաւառ պաղ մարդ մը, քաղաքավար, ձերմակ փողկապով, որ կանանչ մարօկենիէ (maroquin) թիկնաթոռի մը վրայ երկնցնալով, լսեց, աչքերը գոց, ամբողջ գործը, անոր մուրհակները, իրաւունքները, արտօնութիւնը, և չղազրգիռ ձեռքերով թղթատած մագաղաթներուն ազմուկը: Բան մը չէր չարժեր ունկնդրող փաստաբանին երեսին վրայ: Երբ Պ. ու Վիլագուռ աւարտեց, կարծեց թէ խօսքերը լսուած չէին, և սկսաւ վերսկսիլ պատմութիւնը: Բայց փաստաբանը կեցուց զայն չարժուածքով մը, և ըսաւ. «Պարոն, կը կարծեմ որ պիտի չահիք:

— Ի՜նչպէս, միայն կը կարծէ՞ք... ապահով չէ՞ք:

— Դատ մը միշտ դատ է, պարոն, ըսաւ փաստաբանը այնպիսի ազդու երկրայական քմծիծաղով մը՝ որ սրտաբեկ ըրաւ բարկանալու մօտ Պ. ու Վիլագուռը: Բայց վերջապէս, պարոն, բոլոր հաւանականութիւնները ձեզի նպաստաւոր են, և ես պատրաստ եմ սանձնելու ձեր գործը:

— Այն առեն աւասի՛կ, ըսաւ Պ. ու Վիլագուռ,

գրասեղանին վրայ դնելով մուրհակներուն ծրարը: Շնորհակալ եմ ձեզի, պարոն:»

Ոտքի ելաւ և ողջունեց:

«Ներողութիւն, պարոն, ըսաւ փաստաբանը, տեսնելով անոր դէպի դուռը երթալը: Ձեզի ըսելիքս այն է որ աս տեսակ գործերու, Պետական ժողովին ներկայացուելիք բողոքի մը մէջ, մենք միայն փաստաբանը չենք, այլ մեր ծուխին (client) յանձնակիչն (avoué) ալ ենք... Կարգ մը ծախքեր կան, առնուելիք տեղեկութիւններ, հանուելիք թուղթեր... Ես սիրալուած եմ ձեզմէ խնդրելու, եթէ կը փափաքիք շնորհ յանձնել ձեր գործը, որպէս զի հաստուցանէք ատոնց փոխարժէքը... Օ՛հ, տէր Աստուած, հինգէն վեց հարիւր ֆրանք է... Հինգ հարիւր ֆրանք, եթէ ճիշտը կ'ուզէք:

— Հինգէն վեց հարիւր ֆրանք... Ինչ կ'ըսէք, պատասխանեց Պ. ու Վիլագուռ կարմրելով, ինչ, իմ անունս գողնան, և ես, որովհետև չէի կարդացած օրագիրը, որուն մէջ գողցող մարդը հնարի կ'իմացնէր թէ պիտի գողնար, պէտք է որ հիմայ ալ վեց հարիւր ֆրանք ունենամ, որպէսզի ան խաբեբան ետ տայ իմ անունս... Հինգէն վեց հարիւր ֆրանք... Բայց, պարոն, ըսաւ թևերը վար ձգելով և գլուխը կախելով, չունիմ ատ գումարը:

— Հազար անգամ կը ցաւիմ, պարոն... բայց ըսած ձևակերպութիւնս անհրաժեշտ է... Օ՛հ, ան առեն, չէք կրնար չգտնել ատ դրամը... Վստահ եմ թէ ան ընտանիքները՝ որոնց հետ ձերը խնամութիւն ունի... անկարելի է որ անոնց զաւակներէն... Մարդ համեմատաբար կ'ըլլայ այսպիսի խնդիրներու մէջ:

— Պարո՛ն, ոչ ոք կը ճանչնամ... և ու Վիլագուռ կռմռը պիտի չխնդրէ բան մը... Երեք հարիւր ֆրանք ունէի հատած օրս: Գնացի սա լոդիկս քառասունհինգ ֆրանքի Բալէ–Ռուաեալ փողոցէն, ձեզի գալու համար անկէ անցած միջոցիս... Գլխարկիս եօթը ֆրանք վճա-

բեցի... : Բնական տեղս, քսան ֆրանքի պիտի ելլէ, կ'ենթադրեմ... : Բանըհինդ ֆրանք կը հաշուեմ վերադառնալու համար ծախքս... : Պիտի կարենայի՞ք ինծի յայտնել :

— Շատ կը ցաւիմ, պարոն... : »

Պ. ու Վիլադուա դրաւ գլխարկը գլխուն և դուրս ելաւ : Նախասենեակին դրան առջև, ետ դարձաւ, սենեակապետին նորէն եկաւ, և, դարձեալ բանալով փաստաթուղթին սենեակին դուռը. «Պարոն, ըսաւ խուլ ձայնով մը՝ զոր կը ջանար զսպել, կարելի՞ է որ ինծի տրուէր... ոչնչի փոխարէն... ու Վիլադուա անուանեալ Պ. Մօրըռէնի հասցէն :

— կարելապէս... : Փաստաբան է... : Հիմա կը գտնեմ... : Ահա... Թէպու փողոց, թիւ 14 : »

Ասոր վրայ էր որ Պ. ու Վիլադուա վազած գացած էր Սենռի Մօրըռէնի տունը :

LԶ

Երբ, ան օրուան իրիկունը, Տընուազէլ մտաւ Մօրըռէններուն հիւրասրահը, անսովոր զուարթութեան մը հանդիպեցաւ հոն : Ամէնուն երեսին վրայ երջանկութեան կերպարանք մը տարածուած էր : Պ. Մօրըռէնի զուարթութիւնը՝ խնդուն չարաճճութեամբ կը յայտնուէր աչքերուն մէջ : Տիկին Մօրըռէնի դէմքին վրայ դուլ հանգստութիւն մը կար, զուարթութիւն մը, ներքին երանութիւն մը : Ուրնէ, սենեակին մէջ թռչտելով, չուրջը կը տարածէր, մանկամարդ աղջկան բերկրութեամբը, չարժուամ, կեանք, գրեթէ թռչունի մը թեւերուն ձայնը :

« Ի՜նչ, Տընուազէլն է... ըսաւ Պ. Մօրըռէն :

— Բարև, Մ'սիէօ, գոչեց Ուրնէ, չարաճճի աղջկան ձայնով :

— Սենռին հետ չբերի՞ր, ըսաւ տիկին Մօրըռէն :

— Չկրցաւ... : Միւս օր պիտի գայ... անպատճառ :

— Ի՜նչ աղէկ ըրիր՝ մեզի գալով աս իրիկուն, չարունակեց Ուրնէ, Տընուազէլին ընելով միեւնոյն խնամքները (*agacerie*) զոր ազգ կընէն՝ խնդացնելու համար :

— Ա՜հ, եկա՛ր, անառակ... Ա՛հ, իմ քաջս (*mon gaillard*) : »

Եւ Պ. Մօրըռէն, սխմելով անոր ձեռքը, կէս մը գոցեց աչքերը, իր կնկանը կողմը դառնալով.

« Ա՛յո՛, այո՛... : Ադէն եկուր քիչ մը, Տընուազէլ, ըսաւ տիկին Մօրըռէն : Բովս նայէ որ խոստովանցնեմ... : Կերևայ թէ անցեալ օր անտառին մէջ պատահեր են քեզի, պզտիկ կիսակաւքի մէջ... : »

Եւ կեցաւ, կաթ խմող կատուի մը կենալուն պէս :

« Անգամ մը մայրդ ճամբայ ելաւ որ... ըսաւ Պ. Մօրըռէն՝ Ուրնէին : Այսօր, մեծ զուարթութեան օրն է կնկանս. առաջուց կ'իմացնեմ քեզի, Տընուազէլ : »

Տիկին Մօրըռէն լքեցուցած էր ձայնը : Տընուազէլի ականջին ծռած, անոր կը պատմէր համարձակ (*gaillard*) պատմութիւն մը : Կէսկատար բառեր միայն կը լսուէին, խզդուկ խնդումներով ընդմիջուած :

« Մայրի՛կ, արդիլուած է, ինծի նայէ՛, անկիւնները գաղտնի խնդալը... : Եւ տուր Տընուազէլս... ապա թէ ոչ, ես ալ, բաներ կը պատմեմ հայրիկիս :

— Տէ՛ր Աստուած, ի՜նչ ախմարութիւն, այնպէս չէ՞, ըսաւ տիկին Մօրըռէն իր պատմութեանը վերջանալուն, խնդալէ մարմրելով, սիրուն խնդումովը ծեր կինեղու յատուկ՝ որունք կ'պզօսնուն քիչ մը մերկապարանոց (*libre*) պատմութիւններով :

— Ի՜նչ զուարթ էք աս իրիկուն, բերնէն վախցուց Տընուազէլ, որ կը սրաբեկէր բոլոր աս ուրախութենէն :

1 Que c'est donc *titi*, ընտանեկան ձև մը որուն համարժէքը չունինք։

— Զուարթ ենք, չատ զուարթ[1], ըսաւ Ռընէ, աս է մեր ապրելու կերպը... Այսպէս զուարթ պիտի ըլլանք վաղն ալ... միւս օր ալ... միշտ։ Այսպէս չէ՞ հայրիկ։ — Եւ հօրը վրայ վազելով, անոր ծունկին վրայ նստաւ, պզտիկ աղջկան մը պէս։

— Սիրելի աղջիկ, ըսաւ Պ. Մօբըռէն, աղջկանը։ Տե՛ս, հոս նայէ քիչ մը, տիկին Մօբըռէն, կը յիշե՞ս։ Աս ծունկս իրեն էր պզտիկութեանը։

— Այո՛, ըսաւ տիկին Մօբըռէն, և միւսն ալ Անռիէնն էր։

— Տե՛ս, ինչպէս միտքս ինկան, չարունակեց Պ. Մօբըռէն, Անռի աղջիկն էր..., դուն, Ռընէ, մանչն էիր...։ Ո՛վ պիտի ըսէր թէ առնուազն տասնըհինգ տարի անցաւ անկէ իվեր։ Շատ կը զուարճանայիք երբ տաբիս հարուածներուն անցած տեղէն կ'անցընէի ձեր ձեւքովները։»

Եւ դէպի տիկին Մօբըռէնի դառնալով. «Բարի կնիկ, որչափ նեղութիւն քաշեցիր տունցմով։ Հոգ չէ, Տընուազէլ, աղէկ բան է ընտանիքը. մարդուն սրտին ձագերն են, մանուկները, հաւատա՛ խօսքիս։

— Ինծի նայէ՛, հոս պիտի մնաս, ըսաւ Ռընէ, կաըելի չէ որ զքեզ թողունք... սենեակդ երկար տասնէ իվեր կ'սպասէ քեզի...։

— Շատ կը ցաւիմ, պզտիկ Ռընէս, բայց իրաւ որ... գործեր ունիմ Բարիզ աս իրիկուն... կը վատահեցնեմ, ճչմարի՛տ։

— Օ՛հ, գործեր..., դո՞ւն։ Անձկագո՛վ (*fat*)...։

— Ինչո՞ւ չես մնար, Տընուազէլ, ըսաւ Պ. Մօբըռէն։ Տիկին Մօբըռէն՝ աս իրիկուան պատմութեանը պէս չատ բաներ ունի քեզի պատմելիք...։

— Օ՛հ, հոս կեցի՛ր, հէ՛, ըսաւ Ռընէ։ Շատ պիտի զուարճանանք, դիտցի՛ր։ Դաշնակ բնաւ չեմ զարներ

[1] Gai comme Pinchon կամ comme pinson.

քեզի։ Միայն չատ քացախ պիտի չդնեմ աղցանին մէջ։ Վերիվերոյ բառախաղեր պիտի չհնենք...։ Մի՛ ըսեր ո՛չ, Տընուազէլ։

— Կ'ընդունիմ... գալ չարթնան համար։

— Անպիտա՛ն (*vilain*)։ — Եւ Ռընէ կռնակը դարձուց անոր։

— Իսկ Տառտուֆէն, ըսաւ Տընուազէլ, չտեսա՞ք գինքը աս իրիկուն։

— Անհոգ եղիր, հիմա կուգայ, ըսաւ Պ. Մօբըռէն։ Ասով մէկտեղ, կրնայ ըլլալ որ չգայ...։ Մեծ աշխատութեանց մէջ է, ցիցեր անկելու եռանդէն բռնուեր է...։ Կարծեմ թէ իր լեռը՝ լճին մէջ կրելու վրայ է..., և իր լիճը՝ լեռանը վրայ...։

— Զարմանալի՛, բայց դիշերները ինչ կ'ընէ։

— Օ՛հ, դիշերները, մարդ չգիտեր, ըսաւ Ռընէ։ Յորդրդատոր մարդ է, Պ. Տառտուֆէն...։ Բայց ինչ տարօրինակ կերպարանք ունիս աս իրիկուն, Տընուազէլ։

— Ե՞ս։

— Այո՛, դուն։ Դէմքդ զուարթ չէ. ամենևին չես եռար կոր։ Նեղուելու ինչ բան ունիս։

— Տընուազէլ, բան մը ունիս, ըսաւ տիկին Մօբըռէն։

— Բնա՛ւ ոչինչ, տիկին, պատասխանեց Տընուազէլ։ Ի՞նչ կ'ուզէք որ ունենամ։ Տխուր չեմ ամենևին...։ Միայն յոգնած եմ...։ Ութ օր է որ Անռի գլխս կը վազցընէ...։ Ուզեց որ իմ ճաշակովս ըլլայ իր կահաւորումը։

— Իրաւ, ըսաւ տիկին Մօբըռէն, (երեսին վրայ զուարթութեան փայլով մը), իրաւ, կը մօտենանք կոր... 22ին...։ Ա՛հ, եթէ երկու տարի առաջ բան ըլլային ինծի, պիտի չհաւատայի։ Շատ կը վախնամ չափէն աւելի երջանիկ ըլլալէ, ան օրը։ Եւ երբ թոռներ ունենանք, հէ՛, Մօբըռէ՛ն...։ — Ապագայ մեծ մայր ըլլալու տեսիլքին առջև մեղմօրէն կէս մը գոցեց աչքերը։

— Ես միտք չունիմ այդպէս դիւրաւ ցնդելու (*gâter*)

քու հռևէդ, մայրի՛կ, ըսաւ Ռընէ։ Հաւատա՛, Տընուազէլ, աղտոր, չատ աղտոր պիտի երևաս։ Պատրագին համար զգեստ մը ունիմ որ... երէկ փորձեցինք... գիտնայիր ինչպէս կը վայլէ կոր...։ Իսկ դուն, մայրիկ, չըսե՞ս, ունի՞ս ագևոր հագուստ մը (*habit, frac*)։

— Ես իմ հինաւուրց նոր հագուստս ունիմ...։

— Օ՛հ, հատ մըն ալ չինել տալու ես... անկէ աւելի նոր մը... որպէս զի թևդ ինձի տաս...։ Ա՛հ, ինչ տխմար եմ, տարկաւ գիս չէ որ թևդ պիտի առնես...։ Տընուազէլ, քեզի հետ հակապար մը (*contre-danse*) պիտի պարեմ...։ Պարահանդէս պիտի տա՞նք, հէ՛, մայրիկ։

— Պարահանդէ՞ս... ամէն բան, ըսաւ տիկին Մօրըռէն։ Թերևս ամէն մարդ պիտի ըսէ թէ ազնուականի բան չէ, բայց հո՛գս։ Ես, իրաւունէ հարսնիք մը կ'ուզեմ... հարսնիքէ վերադարձ մը՝ ինչպէս որ մեր երկիրը ըրինք մեր ամուսնութեանը համար, կը յիշե՞ս, պարո՛ն Մօրըռէն։ Պիտի պարեմ, պիտի ուտեմ, պիտի խմեմ...։

— Իմ ուզածս ալ ան է, ըսաւ Ռընէ, պիտի արբեցնենք բոլոր մեր գործաւորները... Տընուազէլն ալ...։ Թերևս զուարթանայ, արբենալով...։

— Ա՛ս ամէն խօսքերը աղէկ, բայց Տառտուֆէլէն գալը չեմ տեսներ կոր, ըսաւ Տընուազէլ ոտքի ելլելով։

— Ի՞նչ կայ որ այնքան չատ պէտք ունիս Տառտուֆէլէն առ իրիկուն, հարցուց Պ. Մօրըռէն։

— Ա՛յ, ատոյգ է, ըսաւ Ռընէ։ Զհասկցուիր կոր...։ Հասկցուր միաքդ, Տընուազէ՛լ։

— Հեռաքրքի՛ր ես, Ռընէ։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ, տխմարութիւն մը...։ Բնաւ բան չկայ...։ Կ'ուզեմ որ իր կեռաչունը (*boule-dogue*) փոխ տայ ինձի մուկերու կռուի մը համար, վաղը, ակումբիս մէջ...։ Ես գրաւ դրի որ հարիւր մուկ պիտի խղդէր երկու վարկեանի մէջ...։ Ատոր վրայ, կը փախչիմ, գիշե՛ր բարի։

— Գիշե՛ր բարի։

— Ան տուն, տղա՞ս... միւս օր պիտի գայ, ապահով,» ըսաւ տիկին Մօրըռէն դրան առջև Տընուազէլին։

Տընուազէլ խոնարհեցաւ առանց պատասխանելու։

ԼԷ

Երբ հասաւ գիւղին ծայրը, Տառտուֆէլէն պզտիկ տանը, Տընուազէլ զարկաւ դուռը։ Պառաւ սպասուհի մը եկաւ բանալու. «Պ. Տառտուֆէլէն պառկա՞ծ է։ — Ա՛յն։ Պառկա՞ծ, ըսաւ սպասուհին, իր սիրական գործերովը կը զբաղի... վեր վար կը պտրտի (*trôler*) պարտէզին մէջ. հիմա կը գտնէք վինքը։» Եւ բացաւ սեղանատան պատուհանաւոր դուռը։

Սուր լուսնկայ մը կը զարնէր պարտէզին մէջ՝ որ բոլորովին թաւուր էր, գրպանի թաչկինակի մը պէս քառակուսի, և արտի մը պէս փորուած (*retourner*)։ Անկիւնի մը մէջ, բլրակի մը վրայ, կանգուն կար սև գծաստուեր մը (*silhouette*), թևերը խաչաձևուած, անշարժ. մարդ պիտի կարծէր տեսնել ուրուական մը՝ Պիտառի մէկ պատկերին մէջ։ Պ. Տառտուֆէլէն էր ան։

Ա՛յնչափ մտաղբաղ էր՝ որ չտեսաւ Տընուազէլը մինչև որ իրեն չմօտեցաւ։

«Ա՛հ, դուք էք, սիրելի պարոն Տընուազէլս, ըսաւ։ Ուրախ եմ...։ Տեսէ՛ք, — և անոր ցցուց փորուած (*remuer*) հողեր — ինչ կ'ըսէք, դուք, ատոր։ Ահա՛, ցիւղերուս չարքը, յուսամ որ...։ Ինչ կակուղ ծիրագծե՞ր?... Ինչ ճաշուած գոյներ, տեսա՞ք...։»

Եւ երջանկութիւն կ'զգար ձեռքը պարտցնելով պա-

1 Դաղղիացի նկարիչ, Լիոնի մէջ ծնած, (1798—1882)։ Շատ ժողովրդականութիւն ունեցան իր բազմաթիւ նկարները։

2 C'est d'un moelleux, d'un fondu, voyez-vous...

բաղ օդին մէջ, իր մտադրած բլուրին վրայէն, կարծես գգուելով գաղափարային լերան մը գլուխը։

— Պ. Տառտուֆէ... ներողութիւն, բսաւ Տընուազէլ, գործի մը համար եկայ։

— Լուսնկան... միտքերնիդ պահեցէք, եթէ երբէք պարտէզ մը ունենաք... մարդ անով միայն կրնայ տեսնել չինածը... և ճիշտ տեսնել...։ Յորեկը, մարդուն տեսութենէն կը վրիպին հողագէզերը (*remblai*)...։

— Պ. Տառտուֆէ, դիմում կ'ընեմ մարդու մը որ համազգեստ կրած է...։ Մօբըէննէրուն հետ բարեկամութեամբ կապուած էք...։ Եկայ ձեզմէ խնդրելու որ վկայ ըլլաք Սնոբիին։

— Ի՜նչ, մենամարտ կայ։— Եւ Տառտուֆէ կոճակի մը պատեհանովը[1] (*capsule*) կոճկեց սև մեկնոցը՝ զոր կը հագնէր ամառ և ձմեռ։—Տէ՛ր Աստուած, այսպիսի ծառայութիւնները... մարդ իրաւունք ունի պահանջելու...։

— Ձեզ հետս պիտի տանիմ, բսաւ Տընուազէլ, առնոր թևը մտնելով...։ Կ'ուզէ՞ք տունս պառկիլ...։ Գործը աւելի չուտ կ'երթայ...։ Վաղը լմնցած պիտի ըլլայ...։ Միւս օր էն ուշ։

— Բարի՛,» բսաւ Տառտուֆէ, արտաւմ ակնարկ մը նետելով ցիցերու սկսուած շարքի մը վրայ, որոնց չուքերը լուսնին տակ կերկընտային դեռևին։

ԼԸ

Սնոբ Մօբըէնի տունէն մեկնած պահուն, պ. որ վիլագուա խորհեցաւ որ բարեկամ չունէր, վկայ չունէր։ Մինչև ան առեն, աս բանին մտածած չէր։ Ցիշեց երկու կամ երեք անուններ՝ որոնք միտքը կուգային իր հօրը ընտանեկան պատմութիւններէն։ Փորձեց վերսոին գտնել, վողոյներուն մէջ, ան տուները ուր տարուած

1 Կոճակին տակի մետաղէ մասը՝ ուրկէ զգեստին կը կարուի։

էր տղայութեանը՝ Բարիզ եկած միջոցին։ Ձոխ տուներու դռները զարկաւ, բայց տէրերը փոխուած էին, կամ չընդունեցան զինքը։

Դիչերը վերադարձաւ իր կահաւորուած պանդոկը։ Երբէք այսքան առանձին զգացած չէր ինքզինքը։ Սենեակին բանալին առած պահուն, պանդոկին տիրուհին հարցուց անոր թէ արդեօք չէ՞ ուզեր առտանը դարեջուրին համը առնել. և նրբանցքին վրայ դուռ մը բանալով, մտցուց զայն սրճարանին մէջ՝ որ կը գրաւէր պանդոկին գետնայարկը։ Սկահներէն (*patère*) սուրեր կախուած, եռեղջիւր գլխարկներ (*tricorne*) անցուած կային։ Ասոր, ծխախոտերու մուխին մէջէն, կը տեսնուէին համազգեստաւոր զինուորականներ՝ որոնք կը դատնային գնդասեղանի մը մաշած չուխային չուրջը։ Հիւանդոտ պղտիկ սպասաւոր մը, ձերմակ գոգնոցով, կը վազվզէր խելքը գլխէն եկած և սպուշի պէս, Moniteur օրագրին վրայ թափելով կէս–սկահակներէն (*demi-tasse*) աւելցած դարեջրերը (*bain de pied*)։

Հաշուասեղանին (*comptoir*) մօտ, թմփկապետ մը (*tambour-major*) նարտ կը խաղար սրճարանին տիրոջը հետ, չապիկով նստած։ Ամէն կողմերէն, ձայներ զիրար կը կանչէին, իրարու կը պատասխանէին, զինուորներու խօսուածքին յատուկ դափիւնով (*roulement*). «Վաղը, թատրոնն եմ...։ — Ես, չարաթական արձակուրդս պիտի առնեմ... — Կապըէօ, ո՞վ է հիմա Սէն–Սիւլբիսի բարապանը (*suisse*)։ — Քննիչ ընելու յանձնարարած էին զինքը որպէսզի կարգ անցընէ...։ — Պուռաճնի պարահանդէսին ո՞վ պիտի տպասէ իրը պահակ։ — Ի՜նչ անխելք բան, ինքզինքը սպանելը, երբ մարդ պատիժ մը չունի իր դրքոյկին[1] մէջ...։»

1 Livret individuel. – Մէն մէկ գունդի մարդ ունի իրեն յատուկ գրքոյկը՝ որուն մէջ կը նշանակուին իր կեանքին, ծառայութեանցը ամէն մանրամասնութիւնները։

Ամէնքն ալ Բարիզի պահակներ էին քովի վէնտրա-նոցէն, և կ'սպասէին ժամը իննին կոչին:

«Մանչ՛ուկ, սկահակ մը (bol, չափ ե) Կերմօղի (punch) բեր, և երեք գաւաթ,» ըսաւ Պ. տը Վիլագուռ, նստե-լով սեղանի մը առջև՝ ուր կային երկու պահակներ:

Երբ Կերմօղին բերուեցաւ, լեցուց երեք գաւաթ-ները, հատ մը երկնցուց իւրաքանչիւր պահակին առջև, և ոտքի ելլելով.

«Ձեր առողջութեանը, պարոննե՛ր, ըսաւ իր գաւա-թովը զանոնք ողջունելով: — Վաղը պիտի մենամար-տի՛մ...: Վախկոտ մը չեմ երևար հարկաւ ձեր աչքին...: Մարդ մը չունի՛մ...: Վատահ եմ որ երկու վկաներ պիտի գտնուին հոս ինծի համար:

— Թո՛ղ այնպէս ըլլայ, հէ՞, կայտառուհո՛,» ըսաւ պահակներէն մէկը՝ իր ընկերոջը դառնալով, նայելէ վերջ Պ. տը Վիլագուռի աչքերուն մէջ: Միւսը, առանց պատասխանելու, գաւաթը առաւ և զարկաւ Պ. տը Վիլագուռի գաւաթին:

. . . . . .

— Ուրե՛մն, վաղն առտու, ժամը տասնին... 27 թիւ սենեակը...:

«Բաւե՛ց,» ըսին պահակները:

Միւս առտուն, ան վայրկեանին ուր Տընուազէլ պիտի երթար, Տաւտուլէէին հետ, Պ. Պուաժօանն տը Վիլա-գուռի բնակարանը, տանը դուռը զարնուեցաւ և Բա-րիզի երկու պահակները մտան: Իրենց պաշտօն յանձ-նուած էր ընդունիլ ամէն բան, թէ պայման, թէ ղէնք, թէ հեռաւորութիւն. ուստի մենամարտին կարգադրու-թիւնները անմիջապէս որոշուեցան: Համաձայնեցան սարճանակով կռուելու, երեսունչինգ քայլ հեռաւորու-թեամբ, արտօնութիւն տալով իւրաքանչիւր կռուողի՝ տասը քայլ մօտենալու: Տընուազէլ խնդրեց, Անուի

կողմէն, որ գործը լինցնէին կարելի եղածին չափ շուտ: Ձիչա աս բանը պիտի խնդրէին արդէն Պ. տը Վիլա-գուռի վկաները, վասնզի թատրոն երթալու արտօնութիւն մը առած էին և մինչև կէս գիշեր միայն կրնային ընկե-րանալ Պ. տը Վիլագուռի: Ժամադրութիւն տրուեցաւ ժամը չորսին համար, Վիլ–տ'Ավռէյի ձկնոցի ջրակոյտերը:

Տընուազէլ վազեց լուր տալու իր բարեկամներէն երիտասարդ վիրաբուժի մը: Գնաց կառք վարձողի մը՝ վար գնելու վիրաւորեալի փոխադրութեան յարմար կա-կուզ զսպանակներով աղէկ կառք մը: Անցաւ Անուի տունէն, բայց ան դուրս ելած էր: Վազեց նշանառու-թեան սրահը, ու հոն գտաւ զայն. Անուի կ'զբօսնուր նշան առնելով լուցկիի չորս կամ հինգ պզտիկ կապոյտե-րու՝ լարէ մը կախուած, որոնց կրակ կուտար՝ ատրճա-նակին գնդակովը զարնելով անոնց ծծումբին:

«Օ՛հ, աս, աս նշանակութիւն չունի, ըսաւ Տը-նուազէլին, կարծեմ թէ գնդակին հովէն է որ կը բը-ուընկին, բայց տե՛ս...:»

Եւ անոր ցոյց խաւաքարտ մը՝ (carton) որուն առջևի բոլորակին մէջ տասն երկու գնդակ հասցուցած էր:

«Աս իրիկուն է... ժամը չորսին... ինչպէս որ դուն կ'ուզէիր, ըսաւ անոր Տընուազէլ:

— Բարի՛, — պատասխանեց Անուի ապասաւորին տալով ատրճանակը, և մատերը խոթելով խաւաքարտին երկու ծակերուն՝ որոնք մնացածներէն քիչ մը հեռու էին. — կը տեսնե՞ս, ըսաւ, առանց աս երկու չեզուններ-րուն, շրջանակի մէջ անցընելու արժանի խաւաքարտ մը պիտի ըլլար աս: Ա՛հ, գոհ եմ որ այսօրուան համար պիտի ըլլար աս: Ա՛հ, գոհ եմ որ այսօրուան համար որոշուեցաւ...:»

Եւ թևը վեր առաւ՝ նշանառութեան սրահ յա-ճախողի մը չարժուճևովը, որ կը պատրաստուի նշան առնելու, և վարկեան մը չարժուն առաւ թևին՝ արիւնը իջեցնելու համար:

«Երևակայէ՛, չարունակեց, թէ մինուամարտելու գաղափարին ազդեցութիւնը աս առաջ միայն ղգայի անկողնոյս մէջ... : Աս սարսափելի հորիզոնական դիրքը... : կարծեմ թէ քաջասրտութեան կը վնասէ... : »

Տընուազէլին առնը ճաչեցին. յետոյ սկսան ծխել : Անոնք զուարթ, հաղորդչի էր, չատ կը խօսէր : Վիրաբոյժը հասաւ : Զորան ալ կառք հեծան :

Կէս ճամբան — մինչև ան տեղն լուռ կեցած էին, — Անոնք, անհամբերութեան չարժումով մը, դռնակէն նետեց իր գլանը :

« Գլան մը տա՛ր ինծի, Տընուազէլ, աղէկ մը... : Չէ՛ք գիտեր թէ չատ կարևոր է, նշանառութեան համար, աղէկ գլանը : Աղէկ նշան առնելու համար պէտք չէ ջղագրգիռ ըլլալ... առաջին պայմանն է աս : Աս առտու լոգանքով մը սկսայ... : Եթէ ձեռքի աւինոափոքր երերում մնանաք, լմնցա՛ւ... : Օրինակի համար, կառք վարելը, խիստ դէշ է... : Ձիերը կը սղոչին ձեռքդ... : Գրաւ կը դնեմ որ անկէ առաջ չէ՛ք կրնար նշան առնել՝ այ ոտքը ձախ պճեղին (*cheville*) դրած... մատի չափ մը կոնծիռնաք միշտ : Վիպասանները ապուշ են իրենց նկարագրած մինուամարտութիւններովը՝ ուր մարդը կը հասնի և իր ծառային կը նետէ կառքին ձիերուն երասանակները... : Պիտի չհաւատայիք եթէ ըսէի որ հարկաւորն է զոլացուցիչ դրութիւն մը : Բայց գիտցէք որ ըսածս հաստատ է... : Անգլիայէն մը առնելի լաւ նշան առնող երբէք տեսած չեմ... բայց ան, ժամը ութնին անկողին կը մտնէ... երբէք գրգռիչ բան չուտեր... : Ամէն իրիկուն պզտիկ չրջագայութիւն մը կ'ընէ ծեր մարդու պէս... : Ամէն անգամ որ կարծր զսպանակով կառք հեծած եմ նշանառութեան երթալու համար, խաւաքարտերուս վրայ կը յայտնուէր դէղ ազդեցութիւնը... : Աղէկ միտքս եկաւ, չատ աղէկ է կառքդ, Տընուազէլ... : Ուրեմն, գլանն ալ նոյն բանն է. գլան մը որ դէղ կը ծխուի, կ'սահուլիս զայն ճամբու բերելու, ամէն վարկեան հարկ կ'ըլլայ թէզ տանիլ բերնիդ, և ատով ձեռքդ անհանգիստ կ'ըլլայ. մինչդեռ աղէկ գլան մը, հարցուցէք նշան առնողի մը, հանդարտեցնող է, մարդուն ջիղերը աղէկ վիճակի կը դնէ... : Թէև աս կատնառար չարժումին (*cadence*) աղէկ բան չկայ. անով թէզ վեր կ'ելլէ և վար կ'իջնէ ամանակով մը (*en mesure*) : Դանդաղ է, կանոնաւոր է աս... : »

Հասած էին :

Պ. աը Վիլադուա և իր վկաները կ'սպասէին երկու ձկնոցներուն միջև թուսքին (*chaussée*) վրայ :

Գետինը ճերմկած էր ամբողջ առաւօտ տեղացած ձիւնէն : Անտառէն վեր դէպի երկինք կը ցցուէին մերկ ճիւղեր, և հեռուն բոլորովին սև ծառերու անընդհատ ծորուած քնարներ[1], ձմեռուան կարմիր արևմուտքի մը վրայ գիծեր (*rayer*) կը թողուին :

Դաշին մինչև Մօնթալէի ճամբան : Բայլերը չափուեցան, Տընուազէլին բերած սարճանակները լեցուեցան, հակառակորդները դէմ դէմի դրուեցան : Ձիւնին վրայ զեռեղուած երկու գաւազաններով նշանակուեցաւ տահմանը տասը քայլերուն՝ զոր իւրաքանչիւրը կրնար ընել :

Ան վարկեանին որ Տընուազէլ կը տանէր Անոին՝ վիճակով տարր որոշուած տեղը, և երբ նետս կը խոթէր անոր չապիկին վրան մէկ անկիւնը՝ որ փողկապէն վեր

1 Des filées d'arbres. — Բոյսականաբար առնուած, filer բայէն՝ որ հոս կը նշանակէ ծորիլ, հոսիլ անընդհատ զօրեն ձիթոյ (բառգ. Ն. Բիւզանդացի). S'écouler à la manière de l'huile. Ce sirop file. — Օրինակ մը տը կոնգուառներէն. — Des filées d'un bleu presque violet et des coulées de rouge qui sont le reflet de la cerise contre le gobelet. — Դեղարուեստական ոճ մը՝ որ գաղափարով կ'իրականացնէ գոյներու երանգները՝ զոր նկարիչը վրձինով պիտի տար: Պիտի կարենար թարգմանուիլ. «Գրեթէ մանիշակագոյն կապոյտի մը ծորուածքներ և կարմիրի հոսուածքներ, ապակեայ» Մեր գրաբարը զուրկ է նկարչական սա սճէն:

ձնացեր էր. «Շնորհակալ եմ, Անռի, ըսաւ անոր ցած ձայնով մը, սիրտս քիչ մը կը բաբախէ անուժիս առիթ. բայց գոհ պիտի մնաս...:»

Պ. ար Վիլագուա կը մերկանար իր լոդիկէն, և քաշելով կը հանէր փողկապը, և բոլորը կը նկատէր հետևեալ: Շապիկը, լայնօրէն բացուած, կը թողուր որ սեմնուէր իր զօրեղ և խոշոր կուրծքը՝ բոլորովին ծածկուած սև ու ճերմակ մազերով:

Երբ հակառակորդները պիտեցան, վկաները հետացան և չարուեցան մէկ կողմի:

«Քալեցէ՛ք.» պոռաց ձայն մը:

Ա՛ս բաւին, պ. ար Վիլագուա առաջ անցաւ, քալելով գրեթէ առանց ետ քաշելու մարմինը: Անռի, անչարժ կեցած, թողուց որ հինգ քայլ ընէր ան: Վեցերորդին, քաշեց...:

Պ. ար Վիլագուա լինաւ, գետինը նստած:

Վկաները տեսան ան առեն թէ վիրաւորը վար կը դնէր արձանակը, ուժով կը կռթընցնէր երկու բութ մատերը կրկին ծակին վրայ զոր գնդակը բացած էր՝ պատռելով անոր փորը, յետոյ քիթին կը քաշէր լուր թամատերը:

«Բ...ի հոս չկայ...: Ձաղոզեցա՛ւ...: Տեղերնի՛դ, պարո՛ն,» պոռաց զօրեղ ձայնով մը Անռիին, որ, ամէն բան լմնցած կարծելով, չարժուած մը ըրած էր մեկնելու համար. և գետնէն առնելով արձանակը, սկսաւ ամբողջացնել չորս քայլերը որոնք կը մնային մինչև գաւազանին հասնելու համար, քաշքշուելով ձեռքերուն և սրունքներուն վրայ: Իր ետև, ձիւնին վրայ, արիւն կը ձգէր:

Գաւազանին հասնելով, արմունկը գետնին կռթընցուց, նշան առաւ դանդաղ և երկարօրէն:

«Ձքաշէ՛ք.» պոռաց Տառտարէն:

Անռի, մարմինը ետ առած, արձանակովը ծածկելով երեսը, կ'սպասէր: Գոնեատ էր, խրոխտ նայուածքով

մը: Հարուածը արձակուեցաւ. Անռի ձօճաց երկվարկեան մը, յետոյ մնաց տափարակ, երեսը գետնին, և ձեռքերը, սրկուած բազուկներուն ծայրէն, վայրկեան մը խառնեցին (fouiller) ձիւնը՝ իրենց գալարուն մատերովը:

ԼԹ

Պ. Մօրըռէն, անկողինէն ելլելով, սովորութեանը համեմատ պարտէզ իջած էր, երբ տեսաւ Տընուազէլը՝ որ իրեն կուգար:

«Դուն հո՛ս, աս ժամո՞ւս, գոչեց բոլորովին զարմացած: Ո՞ւր պառկեցար:

— Պ. Մօրըռէ՛ն... ըսաւ Տընուազէլ անոր ձեռքերը արտորնօք սեմնելով:

— Ի՞նչ բան... ինչ կայ, ըսաւ Պ. Մօրըռէն, որ ղգայ դժբաղդութիւն մը:

— Անռի վիրաւորուեցաւ...:

— Վանգաւո՞ր կերպով: Մենամարտեցա՞ւ:»

Տընուազէլ խռնարհեցուց գլուխը:

«Վիրաւորուա՞ծ... Ա՜հ, մեռա՞ծ է:»

Տընուազէլ, իբր միակ պատասխան, նետուեցաւ Պ. Մօրըռէնի թևերուն մէջ և զայն ընդդրկեց:

«Մեռա՞ծ,» կրկնեց մեքենաբար Պ. Մօրըռէն, և ձեռքերը բացուեցան կարծես բան մը ձգելու ձեռով: Յետոյ, արցունք եկան խօսքերուն եռանդէն, և գոչեց. «Իսկ մա՛յրը...: Անռի՛...: Օ՜հ, Աստուա՛ծ իմ...: Օ՜հ, հայր մըն ալ չգիտէր թէ որքան չատ կը սիրէ իր զաւակները...: Դո՛ւ երեսուն տարեկան:»

Եւ հեկեկանքէն չունչը կտրելով, նստարանին վրայ լինաւ: Յետոյ, վարկեան մը ետք. «Ո՞ւր է:

— Հո՛ն...:» Եւ Տընուազէլ ցցուց Անռիի սենեակին պատուհանը:

Վիլ–ա'Ավռէէն ետ բերած էր մարմինը մինչև Տառ-

տուչեէին առնը՝ ուր գիշերը, պատրուակով մը, կանչել տուած էր Պ. Պէռնարը՝ որուն քով Պ. Մօրըռէն տվորապար կը ձգէր տանը մէկ բանալին. և, գիշերուան մէջտեղ, ընտանիքին քունի միջոցին, ան երկար մարդերը, հանելով իրենց մոճակները, տարած պահեստացած էին դիակը անկողնին վրայ:

«Շնորհակալ եմ,» ըսաւ անոր Պ. Մօրըռէն. և, անոր նշան ընելով թէ չէր կրնար այլևս խօսիլ, ոտքի կանգնեցաւ:

Աչյապէս, լռօրէն, չորս կամ հինգ անգամ երկուքն ալ պարտէզին բոլորտիքը դարձան: Մերթ ընդ մերթ, արցունքի կաթիլներ դարձեալ կուգային Պ. Մօրըռէնի աչքերուն. բայց այլևս չէր լար ան: Մերթ, կարծես բառեր կուգային չրթունքին եղերքը և կրկին կ'իյնային սրտին մէջ: Վերջապէս, արտաճմլիկ բայց հոգնեալ ձայնով մը խզելով աս լուռթիւնը, ձիգով մը Պ. Մօրըռէն ըսաւ Տընուազէլին քովն կեցած, առանց անոր նայելու. «Ինչո՞ւ համար մնամ:»

— Ձեր որդին էր ան,» պատասխանեց Տընուազէլ:

Հայրը աս բառին վրայ, վերցուց գլուխը, կարծես թէ ուժ առացած էր հանդուրժելու համար ցաւին: «Օ՛ն ուրեմն, ըսաւ, հիմա, պէտք է որ պարտքս կատարեմ...: Դուք, չատ կատարեցիք ձերը...:»

Եւ իր կոթնքին վրայ սեմին Տընուազէլը, լայուն անոր մազերուն մէջ:

Խ

Մարդասպանութիւն է, աս բաները, կ'ըսէր Պաուռա՝ Տընուազէլին, երբ կը հետևէր դազաղին մինչև գերեզմանատուն: Ի՞նչպէս չկրցար կարգադրել վէճը:

— Ապահո՞վ մը վերջ:

— Վերջ նաև առաջ, ըսաւ Պաուռա վճռական կերպով:

— Գացէք հօրը ըսէք:

— Ա՜հ, գիտեմ, ան պինուորական մըն է...: Բայց դուն, կանա՛նչ մեռած (*sacristi*), դուն երբէք պինուոր չես եղած... և կը թողուս որ մեռցնեն զայն... վանդի ինծի համար, սպաննողը դուն ես...:

— Ա՛ռ քեզի խօսք մը: Հանգիստ թողուցէք զիս, պարոն Պաուռա:

— Ես, տեսար կը պատճառաբանեմ... մաճնակալ (*magistrat*) եղած եմ...: —Պաուռա դատաւոր եղած էր վաճառականական դատարանին մէջ: — Ուրե՛մն, մինամարտութիւնը...: Դատարաններ կան, արդարութիւն կայ, ամէն բան կայ: Բայց աս բանը հակառակ է ամէն օրէնքի, աստուածայնն թէ մարդկայնն, լա՛ւ խորհէ: Ի՞նչ կ'ըսես, չբաւեր որ անարդ մարդուն մէկը զոյգ մը ապտակ սայ երեսիս... և դուն պէտք կ'ըլլայ որ զիս սպաննէ: Ա՜հ, վատահ եղիր խօսքիս... եթէ երբէք երդուեալ դատաւոր (*juré*) ընտրուիմ և առջևս գայ մնամարտի գործ մը...: Ինծի համար, մարդասպանութիւն է...: Մենամարտիկները՝ մարդասպան են...: Նախ, վատութիւն մըն է...

— Ձոր ընելու քաջութիւնը՝ ամէն մարդ չունի, պարոն Պաուռա...: Անձնասպանութեան պէս է աս...:

— Ա՜հ, եթէ դուն կը պաշտպանես անձնասպանութիւնը — ըսաւ Պաուռա. և թողլով վիճաբանութիւնը, արտայոյտ ձայնով մը վերսկսաւ. — Ինչ պատուական մարդ էր... ան խեղճ Անռէն...: Յետոյ, Մօրըռէնը... կինը... աղջիկը, ամբողջ ընտանիք մը անդնարին տարաբախտութեան մէջ կ'ինկան...: Ո՛չ, մարդ չկրնար ինքզինքը բռնել՝ երբ կը մտածէ ասոր վրայ...: Տղայ մը՝ զոր ես տեսած եմ...»

Պաուռա, խօսած պահուն, ներքնակէն կէս մը հանած էր ժամացոյցը. «Հոգ չէ, ըսաւ յանկարծ ընդմիջելով իր խօսքը, ապահով եմ որ ծախուած ըլլալու է...:

Ձեռքէս վախցուցած պիտի ըլլամ Նուազահանդէսի Հաւաքոյմը... փառաւոր փորձ մը... ձօնին փորագրութենէն առաջ քաշուած[1]։»

Տընուազէլ՝ Պոիւ կը վերադարձնէր Պ. Մօբըռէյնը, որ, հոն հասնելով, կնոջը սենեակը եւս անմիջապէս։ Սենեկընին մէջ գաւաթ գայն, վանդակավոյզկերը գոցուած, վարագոյրները քաշուած, իր վշոյն խաւարին մէջ թաղուած ու ընկղմած։

Տընուազէլ մտաւ հիւրասրահը՝ ուր Ռընէ նստած աթոռակի (*pouf*) մը վրայ, կը հեծեծէր, թաչկինակը բերանին։

«Ռընէ՛, ըսաւ անոր ձեռքերը բռնելով, մեկը սպանեց գայն...։»

Ռընէ անոր նայեցաւ եւ խռնարհեցուց աչքերը։

«Աս մարդը պէտք չէր որ բան մը գիտցած ըլլար...։ Բան մը չէր կարդար, ոչ ոքի հետ կը տեսնուէր, գայլի մը պէս կ'ապրէր...։ Բաժանորդ ալ չէր Moniteurին, այնպէս չէ՞։ կը հասկնա՞ս ըսածս։

— Ո՛չ,» թոթովեց Ռընէ։

կը դողար։

«Ուրեմն, թշնամի մը ձեռքը պէտք էր նետելու համար ան լրագիրը աս մարդուն առջեւ։ Ա՛հ, այո՛, չէք հասկնար, դուք, թէ ի՛նչ են վատութիւնները...։ Սա կայն, աս, այսպէս անցած է...։ Վկաներէն մէկը ցցուց ինծի օրագիրը՝ որուն մէջ նոյն յօդուածին տեղը ատորագծուած էր...։»

Ռընէ ատքի կանգնեցաւ, աչքերը մեծցած՝ ապառաժէն. չարժեց չրթունքը, բերանը բացուեցաւ, ուզեց պոռալ. Ե՛ս ըրի...։ Յետոյ, յանկարծ, ձեռքը տանելով սրտին՝ իբր յեղակարծ վէրքի մը, դորգին վրայ ինկաւ յանկարծակի։

[1] Avant la dédicace, տե՛ս էջ 26 և 41, գիտ. 2։

ԽԱ

Տընուազէլ ամէն օր Պոիւ եկաւ լուր առնելու համար Ռընէի առողջութեանը վրայ։ Երբ սա քիչ մը աղեկցաւ, Տընուազէլ զարմացաւ որ Ռընէ չէր փափաք յայտներ պինքը տեսնելու։ Միթէ վարժուած չէ՞ր, Տընուազէլ, անոր խուցը մտնելու, երբ ան հիւանդ ըլլար անկողնոյ, ընտանիքին մաս կազմող բարեկամի մը պէս։ Եւ անոր հիւանդութեանց միթէ չէ՞ր եղած առաջին կանչուողներէն մէկը, անկէ յաժարութեամբ ընդունուած, գայն զուարճացնողը, ան խնդրը որուն յանձնուած էր զուարթացնել գայն ապաքինութեան օրերուն մէջ և անոր երեսին կրկին բերել առողջութեան խնդում մը։ Տընուազէլ խեթացաւ (*bouder*), յետոյ կրկին եկաւ։ Բայց Ռընէի սենեակին դուռը դոց մնաց իրեն համար։

Օր մը իրեն ըսին թէ Ռընէ չափազանց յոգնած էր. ուրիշ օր մը՝ թէ հայր Պլամբուայի հետ տեսակցութեան մէջ էր։ Վերջապէս չաթաթ մը անցնելէ եաք, ընդունուեցաւ։

Տընուազէլ կ'ակնկալէր հիւանդներու սրտազեղ համակրութիւնը, զոր անունք, կեանքի վերադարձին պահուն, ցոյց կուտան իրենց սիրելի եղող անձերուն։ Կը կարծէր որ սրտանց մէկէն իր վզին պիտի վաթթուէր։

Ռընէ ձեռքը կարկառեց այնպէս որ Տընուազէլին մատները միայն սեղմեց, և սովորական ամէն մարդու բառերէ բաղկացեալ խօսքեր ըրաւ, և քառորդ ժամ մը անցնելէ եաք, աչքերը գոցեց քունն պատրուակելով։

Ան պաղ ընդունելութիւնը, ուրիշ բան մը չէր հասկնար, Տընուազէլի վրայ թողուց դառնութեամբ խառն զայրոյթ մը։ Ինքզինքը վիրաւորուած և ատոնացած զգաց իր էն աւելի հին, էն աւելի սուրբ, էն աւելի անկեղծ սիրոյն մէջ։ Մխաքովը կ'որոնէր թէ Ռընէ ի՛նչ

կրնար ունեցած ըլլալ իր դէմ: Արդեօք Պաուճան էր որ իր գաղափարները հաղորդած էր անոր: Իր եղբօրը մահուանը պատասխանատուութիւնը արդեօք մինամարաին վկային վրայ կը բեռնաւորէր: Ասոր վրայ, իր բարեկամներէն մէկը որ Գանի մէջ զբօսանաւ մը ունէր, իրեն առաջարկած ըլլալով Միջերկրականի մէջ չրջան մը ընել, Տընուազէլ թողուց որ տանին զինքը:

Ուրնէ, ինք, վախ զգացած էր Տընուազէլի ներկայութենէն: Կը յիշէր ակիզբը միայն տագնապին զոր ունեցած էր անոր առջև, այսինքն երկրորդ տագնապը որուն յաջորդած էին հիւանդ լինալը և չգայլին հարուածը: Զգացած էր եղբօրը արեան զինքը խզդելը և կարծես վախու ձայնի մը պէս մինչև իր չրմունքը բարձրացաը: Արդեօք խօսած էր: Իր գաղանիքն արդեօք, առանց իր գիտութեանը, բերնէն փախած էր: Տընուազէլին ըսած էր թէ ինքն իսկ էր Անուին սպանողը, ինքն էր ան օրագիրը խրկողը: Արդեօք իր ոճիրը ցայտած (*jaillir*) էր իրմէ: Տընուազէլի մտած պահուն, Ուրնէ կարծեց որ ան գիտէր ամէն բան: Անոր զգացած յանկարծակի բռնադատութիւնը (*gêne*) Ուրնէին բխած ըլլալով, ան ներքին պազութիւնը՝ զոր Ուրնէ իրեն հետ հաղորդած էր անոր, բոլոր ատեն հատատուցին մտքին մէջ ան գաղափարը, ան ապահովութիւնը թէ ինք անպատճառ խօսած էր, և թէ հիմա իր քով գտնուող Տընուազէլը իր դատաւորն էր: Տընուազէլի այցելութեանը միջոցին, մայրը վարկեան մը դադրա ելլել ուզած ըլլալով, Ուրնէ մօրը փարեցաւ ահուդողդ չարժուձևով մը:

Ինքն իրեն կը մտածէր թէ արդարև կրնար պաշտպանել ինքզինքը, ըսելով Տընուազէլին թէ ճակատագրային դիպուած մըն էր, թէ ան օրագիրը խրկելով՝ իր միակ դիտաւորութիւնը եղած էր յարուցանել բողոք մը, արգիլել եղբայրը՝ ատ անունը առնելէ, խզել տալ ատ

ամուսնութիւնը. բայց ան ատեն, պէտք էր ըսել թէ ինչո՞ւ ուզած որ ատ բանը, ինչո՞ւ փափաքած էր չախչախել եղբօրը բաղդը, ապագան. պէտք էր խոստովանիլ ամէն բան...: Եւ ինքզինքը այսպէս պաշտպանելու հարկին միակ գաղափարը, նոյն իսկ ան մարդուն աչքին առջև զոր ամենէն աւելի կը սիրէր, գարչանք կ'ազդէր իրեն և կը յուզէր զինքը զղուանքով. էն քիչ բանը որ հիմա իրեն կը մնար ընել, ան էր թողուլ որ իր սպանած մարդը վայելէր յիշատակին հանգիստը և մահուանը լռութիւնը:

Երբ խմացուցին Տընուազէլի մեկնումը, Ուրնէ չուներ առաւ. իրեն թուեցաւ որ իր գաղանիքը այլևս միայն իրենն էր:

ԽԲ

Ուրնէ վերստին կը կաղդուրուէր: Քանի մը ամիս վերջ բժշկուած կ'երեար: Առողջութեան ամէն երևոյթները կը վերածնէին: Այլևս հիւանդ չէր: Զուներ և ոչ իսկ մտահոգութիւնը՝ զոր կը թողու հիւանդութիւնը ան գործարանները՝ որոնց կը վճռասէ, կեանքի մը՝ որուն կը դպչի: Յանկարծ ախտը կրկին կուգար: Սանդուխներէն եղած պահուն, յանուն չնչարգելութիւններ կ'զգար: Սրտի բաբախումները աւելի յաճախ, աւելի բուռն կերպով կը վերակսկէին. յետոյ ամէն բան դարձեալ կը դադրէր, ինչպէս որ կը պատահի կարգ մը նիրհուն (*dormant*) հիւանդութեանց մէջ՝ որոնք կարծես մերթ ընդ մերթ կը մոռնան հիւանդները:

Քանի մը չաբաթներ անցնելէ վերջ, Սէն–Տընիի բժիշկը որ կը խնամէր Ուրնէն, մէկ կողմ առաւ Պ. Մօբըռէնը և ըսաւ. «Բան մը կայ որ մտահոգ կ'ընէ զիս...: Ձեր աղջկան՝ օրիորդին վիճակը որոշ կերպով չկայանուիր...: Պիտի փափաքէի խորհուրդ հարցնել ա՛յնպիսի

բժիշկի մը՝ որ յատկապէս զբաղած ըլլար աս տեսակ ախտերով... : Աս սրտի հիւանդութիւնները երբեմն կու-նեներան չատ նենդաւոր ընթացք մը... :

— Այո՛, աս սրտի հիւանդութիւնները... իրաւունք ունիք... » թոթովեց Պ. Մօբըռէն :

Այսչափը միայն կրցաւ ըսել : Բժշկութեան վրայ իր հին ծանօթութիւնները, իր ժամանակին զպրոցին յա-տատական վարդապետութիւնները, Գօավիզառ[1], սրտի հիւանդութեանց վրայ ատոր յօրինած գրքին բնաբանը՝ որ է. *Մահացու սպառը կողին խոցուած*[2], աս բոլորը, յան-կարծ մտքին մէջ կրկին կ'արթնանար, յատակօրէն: Աչքերուն կրկին կ'երեւային գիրքերու էջեր՝ արհաւիրքով լեցուն :

«Տէր Աստուած, վերակաս բժիշկը, աս հիւանդու-թեանց մեծ վտանգն ան է որ անոնք միշտ հեռուէն կուգան... : Յաճախ չատ ճարպիկ առած կ'ըլլան երբ մենք կանչուինք... : Անոնցմէ գուշակներ (*prodrome*) կան՝ որոնց հիւանդն իսկ չանդրադառնար... : Ջեր աղ-ջիկը՝ օրիորդը դիւրազգած եղած ըլլալու է, այնպէս չէ՞, մանկութենէն իվեր... արցունքի հեղեղներ՝ ամենաիսկր պարապի մը, կրակի պէս կարմիր երես մը՝ ոչնչի մը պատ-ճառով... և անմիջապէս բաղկերակի հարիւր բաբախում...

1 Corvisart-Desmarets. — Բժիշկ (1755—1821): Իբր ուսուցիչ՝ անհուն յաջողութիւն ունեցաւ և ճամբան բացաւ բնախօսական անդամալոյնութեան: Մեծ ճարտարութիւն և կատարեալ դպրու-թիւններ ունէր. ատով, իր ախտաճանաչութիւնն ալ հազուագիւտ ճշդութիւն մը կ'ստանար: Սրտի հիւանդութենէ վրայ գործեր թողուցած է:

2 Hoeret lateri lethalis arundo, Վիրգիլիոսի էնիականէն առ-նուած, (Տիրք Դ. տող 73): Գէթ. երդ. Հիւթիւզի թագուհութիւնն է սպանել. նա մահաբեր ծղոտ՝ ի կողս: (Վէնեաիկ, 1878, էջ 73. Տիրք Դ. տող 69): Arundo որ է եղէգ, ծղոտ, կը նշանակէ հոս սլաք: Այս սլաք բառը ճշդագոյն եղած պիտի ըլլար, վասնզի ծղոտ է՝ tige, «բուսոց եղէգիկը, շիտակ կամ՝ ծիլի պէս յօդ յօդ.» — Տե՛ս Առձեռն Բառա-րան, Վէնեաիկ:

յուզմունք ամէն վարկեան... չատ արթուն միտք... բարկութիւններ՝ գրեթէ մկնաճգութեանց (*convulsion*) պէս, քիչ մը տենդոտ (*fiévreux*) վարմունքի պէս բան մը միշտ, ինչ կ'ըսէք: Կիրք կը դնէր ամէն բանի մէջ, իր բարեկամութիւններուն, խաղերուն, հակակրութիւն-ներուն մէջ, այնպէս չէ՞... : Այո՛, այո՛, ճիշտ այսպէս կ'ըլլան բոլոր ան տղաքը՝ որոնց մէջ աս գործարանը գերիշխան է, և որոնք ցաւալի տրամադրութիւն մը կունենան մնդազանցութեան (*hypertrophie*): Ըսէ՛ք ինծի, վերջին տեսներս, ձեր դիտցածին համեմատ, բնաւ մեծ յուզում մը, բնաւ մեծ վիշտ մը չունեցա՞ւ :

— Այո՛... ո՛հ, այո՛... եղբօրը մահը... :

— Եղբօրը մահը... այո՛, անտարակոյս, ըսաւ բժիշկը, կարծես առանց մեծ կարեւորութիւն մը տալու աս տեղեկութեան. բայց կ'ուզէի ձեզի հարցնել թէ..., պատահմամբ, սերոյ մը առիթ, հակառակութեան հան-դիպած ըլլայ, օրինակի համար :

— Ո՞չ : »

Պ. Մօբըռէն թոթովեց ուսերը : «Հակառակութեա՞ն հանդիպած : Ա՛հ, Աստուած իմ : — Եւ կէս մը միացնելով ձեռքերը, օդին մէջ բարձրացուց աչքերը :

— Սակայն և այնպէս, ըսաւ բժիշկը, խղճմտանքի հանդարտութեան համար հարցուցի : Ասոր պէս պարա-դայի մը մէջ, վերադէպ պատահարները (*accident, épiphénomène*) կ'աճեցնեն ախտին սկզբնապատճառները (*germe*), կը փոխթացնեն հիւանդութեան ընթացքը : Կիր-քերուն ըրած նիւթական (*physique*) ազդեցութիւնը սրտին վրայ, տեսութիւն է միայն... : Բան տարիէ իվեր կարծիքները փոխուեցան... չատ իրաւունքով, ըսած իս : Ան բանադիրը (*thèse*) որուն համեմատ սիրտը կը պատուի բարկութեան դարձի (*accès*) մը վարկեանին, բարոյական մեծ կսկիծի մը մէջ... : »

Պ. Մօբըռէն ընդմիջեց խօսքը, «Ան աուեն... խոր-

հըրդակցութիւն մը... կը կարծէք... կը մտածէք... այնպէս չէ՞:

— Այո՛, Պ. Մօբըռէն, չատ աւելի լաւ կ'ըլլայ, չէ՞ մի...: Ամէնուն համար սրտի հանգստութիւն պիտի ըլլայ, ձեզի ինչպէս ինծի համար...: Կրնայինք կանչել, կ'ենթադրեմ... Պ. Պույեօն: Ամենէն աւելի հռչակ ունեցողն ան է:

— Պ. Պույեօ՛ն,» կրկնեց մեքենաբար Պ. Մօբըռէն հաւանութեան նշան մը ընելով:

ԽԳ

Հինգ վարկեանէ իվեր ցորեկ էր:

Պ. Մօբըռէն, նստած Ռընէի անկողնին քով, ձեռքերուն մէջ կը բռնէր աղջկանը երկու ձեռքերը: Ռընէ կը նայէր ճօճանակաւոր ժամահարին: «Հիմա պիտի գայ,» կ'ըսէր Պ. Մօբըռէն: Ռընէ կը պատասխաններ կամացուկ մը վար առնելով աչքերուն կոպերը. և սենեակին խոր լռութեանը մէջ մարդ կը լսէր, դիւերուան պէս, հիւանդին շնչառութիւնը և ժամացոյցի մը աղմուկով բաբախող սիրտը:

Զանգակիկ մը հնչեց, սոխպիչ, թրթռաձայն, յստակ: Պ. Մօբըռէն կարծեց թէ իր մարմնոյն մէջ կը հնչեցնէին: Ցանկարծական դող մը (*tressaillement*) մինչև անոր ժառերուն ծայրը հասցուց կարծես մեղուի խայթուածք մը: Գնաց դէպի դուռը:

«Տէ՛ր, մարդ մըն է որ սխալեցաւ, ըսաւ ապաստարը:

— Օդը սաք է,» ըսաւ Պ. Մօբըռէն՝ աղջկանը, կրկին նստելով: Բոլորովին տժգոյն էր:

Հինգ վարկեանէն, ապաստարը զարկաւ դրան: Բժիշկը կ'ապաստէր հիւրասրահին մէջ:

«Ա՜հ, գոչեց Պ. Մօբըռէն:

— Զերթա՞ս, — ըսաւ աղջիկը. յետոյ, ետ կանչելով. — Հայրի՛կ,» գոչեց: Հայրը ետ եկաւ:

«Արդեօք պիտի քննէ՞ դիս, հարցուց վախու կերպարանքով մը:

— Ի՞նչ գիտնամ... չեմ կարծեր...: Թերևս պէտք պիտի չունենայ,» ըսաւ Պ. Մօբըռէն խարխափելով դրան ներքնոր (*bouton*):

Պ. Մօբըռէն գացած էր բժիշկը բերելու և զայն առանձին թողուցած էր աղջկանը հետ:

Ինք հիւրասրահին մէջ կը կենար, սպասելով:

Բալած էր, նստած էր: Մեքենաբար գետնին նայած էր՝ գորգին մէջ ծաղկի մը: Դէպի պատուհան գացած էր, և մտերմովը թմբուկ զարկած էր ապակիին վրայ:

Ամէն բան կարծես դադար առած էր իր մէջ և իր չուրջ: Կա՞ր արդեօք ժամ մը կամ վարկեան մը որ հոն էր: Չէր գիտեր: Կեանքի ան միջոցներէն մէկուն մէջն էր որոնք այլևս չունին ժամանակին ոչ տեւողութիւնը, ոչ չափը: Կ'զգար թէ ամբողջ էութիւնը կը գահավիժէր դէպի սիրտը: Իր բոլոր կեանքին յուզումները իրեն համար կարծես միանձնական վարկեանի մը մէջ կը խտանային:

Թմրութիւնն (*étourdissement*) ունէր մարդու մը՝ որ կ'ինայ երազի մը մէջ և որ անդոհութիւնն (*angoisse*) ունի չարունակ իյնալու: Ամէն տեսակ թագուն խորհուրդներ, խառնաչփոթ անձկութիւններ (*anxiété*), վրդովիչ սոսկումներ վեր կ'ելլէին ատամոքսին խորէն և բզկիւնի պէս բան մը առաջ կը բերէին քունքերուն (*tempe*) մէջ: Երէկ, այսօր, վաղը, բժիշկը, աղջիկը, հիւանդութիւնը, ատ բոլորը կը պտուտկէր (*tambouriner*) գլխուն մէջ, կը չփոթուէր իր ներսիդին, կը խառնուէր նեղութեան (*malaise*), մտահոգութեան, վախու, վատութեան մարմնական զգացումի մը հետ: Ցետոյ, յանկարծ, գաղափար մը լոյսի պէս կը ցոլար: Կ'ուզեներ մտքի այնպիսի պայծառութիւն մը (*lucidité*) որ սովորաբար ատ վարկեաններուն կ'անցնի մարդուս հոգւոյն

մէջէն։ Բժիշկը հոն էր, կը սեւնէր անոր ականջ դնելը աղջկանը կռնակին, և ինք կ'սենկնդրէր անոր հետ։ Կը կարծէր լսել մահճակալի ճռնչուած մը, որուն վրայ մէկը պառկած կը դառնայ...։ Ինսուլթիւնը լմնցած էր, հիմա պիտի գայն... և չէին գար։

Կը վերակսէր քալել. չէր կրնար տեղ մը կենալ։ Անհամբերութեան դրդուածիններ կ'ուզային վրան։ Կը կարծէր թէ խիստ երկայն կը սեւէր խորհրդակցութիւնը. բայց յանկարծ ինքնիրեն կ'ըսէր թէ աղէկ նշան է սա, թէ մեծ բժիշկ մը պարապի չանցներ իր ժամանակը, թէ արդէն վերադարձած պիտի ըլլար եթէ ընելիք բան մը ունեցած չըլլար։ Այսպէս, յոյսի հովեր կ'անցնէին սրտէն. և աղջիկը ազատած կ'երեւար աչքին. երբ բժիշկը ներս մտնէր, անուշա ինք պիտի սեւնէր անոր դէմքին վրայ թէ աղջիկը փրկուած էր...։ Դրան կը նայէր. բայց դեռ եկող չկար։ Ան սաեն ինքնիրեն կ'ըսէր թէ սակէ վերջ հարկաւոր պիտի ըլլար կարգ մը զգուշութիւններ ընել, թէ ան տակաւ պիտի մնար թերեւս, թէ չատ մարդեր կային որոնք կ'սպրէին՝ սրտի բարախուսմ ունենալով հանդերձ։ Եւ ան բառը, ան սոսկալի բառը՝ մեռնիլը, կը պաշարէր զինքը՝ սա սմէն կողմերդածութեանց մէջ։ Կը վանէր զայն մտքէն, ինքն իրեն սոէպ սոէպ կրկնելով ապաքինութեան, բուժման, առողջութեան միւնոյն գաղափարները։ Ցիշողութեամբ աչքին սաջև կը բերէր իր ճանչցած բոլոր հիւանդ մարդերը՝ որոնք դեռ մեռած չէին։ Եւ հակառակ սա սմէնուն, անդադար ինքն իրեն կը կրկնէր. Հիմա ինչ պիտի ըսէ ինծի բժիշկը։ Իրեն կը թուէր թէ այցելութիւնը չէր վերջնաար և երբէք պիտի չվերջնաար։ Ցետոյ մերթ ընդ մերթ, սիրտը կը դողար երբ միտքը կուգար թէ դուռը պիտի բացուէր։ Աւելի պիտի ուզէր որ միշտ այսպէս մնար, բան մը չգիտնար...։ Վերջիվերջոյ, յոյսը բոլոքովին կը վերադառնար։

Դուռը բացուեցաւ։

«Ուրե՞մն, ըսաւ Պ. Մօրըռէն բժիշկին՝ որ սեմին վրայ կեցած էր։

— Արիասիրտ եղէք, պարո՛ն,» ըսաւ բժիշկը։

Պ. Մօրըռէն վեր սռաւ աչքերը, բժիշկին նայեցաւ, չարժեց չրթունքը, բայց բառ մը չելաւ բերնէն. բերնին մէջ լորձունք չէր մնացած։

Բժիշկը երկարօրէն բացատրեց աղջկանը հիւանդութիւնը, վիճակին ծանրութիւնը, յարակից հիւանդութիւնները (*complication*) որոնցմէ կը վախցուէր. յետոյ երկայն դեղագիր մը գրեց, իւրաքանչիւր մասին համար ըսելով Պ. Մօրըռէնին. «Կը հասկնա՞ք։

— Կատարելապէս,» կը պատասխաներ Պ. Մօրըռէն, ապուշի կերպարանքով մը։

«Ա՛հ, իմ սիրելի աղջիկս, պիտի աղէկնանք ուրեմն։»

Ա՛ս խօսքով է որ Պ. Մօրըռէն վերստին մտաւ աղջկանը սենեակը։

«Իրա՞ւ, հարցուց Ռընէ։

— Համբուրէ՛ զիս...։

— Ի՞նչ ըսաւ քեզի։

— Ան ի՞նչ է, նայէ՛։» Եւ Պ. Մօրըռէն ժպտեցաւ։ Մեռնիլ կ'զգար։

«Ա՛հ, բայց, ըսաւ եռև դառնալով և գլխարկը փնտռել ցուցնելով, պէտք է որ վազեմ Բարիզ երթամ դեղագիրդ գործադրել տալու համար։»

ԽՊ

Երկաթուղին կայարանը, նչմարեց բժիշկը որ վակոնի մը մէջ կը մնար։ Ինք ուրիշ կառք մը մտաւ։ Կարողութիւն չունէր այլևս անոր հետ խօսելու, զայն սեսնելու...։

Բարիզ հասնելով, դեղարան մը մտաւ։ Երեք ժամ ուզեցին պատրաստելու համար դեղագիրը։ Պ. Մօրըռէն ըսաւ,

«երե՛ք ժամ։» Բայց երջանիկ էր որ այնքան երկայն պիտի տեւէր. տուն մտնելէ առաջ ժամանակ կը մնար իրեն։

Անգամ մը որ փողոց ելաւ, ա՛լ դնաց։ Գաղափարներուն մէջ կապ չկար, բայց մտածմունքին մէջ տեսակ մը բաբախում, խորունկ և տեւող, ջղային և գլխու ցաւի մը բաբախման պէս։ Զգացողութիւնները բթացած էին, ինչպէս մեծ ընդարմացումի մը (*stupeur*) ազդեցութենէն։ Բալով մարդոց սրունքները, կառքերուն դարձող անիւները, միմիայն զանոնք կը նշմարէր։ Գլուխը միանգամայն ծանր և պարապ կը թուէր իրեն։ Տեսնելով որ ուրիշները կը քալէին, ինք ալ կը քալէր։ Անցորդները քաշելով կը տանէին զինքը, բազմութիւնը կը գլորէր զինքը իր յորձանքին մէջ։ Ամէն բան մարած կ'երեւար իրեն, և այնպիսի գոյնով մը՝ զոր իրերը կ'առնեն գինովի մը աչքին, արբեցողութեան երկրորդ օրը։ Փողոցին մէջ իրեն համար ուրիշ բան չկար եթէ ոչ լոյս և երազի մը ազմուկը։ Եթէ ճերմակ տարտամ հագած չըլլար քաղաքապահ գինուոր մը և աչքին չզարնէր, ինք պիտի չկարենար դիտնալ թէ արեւ կար։

Այջէն կամ ձախէն երթալ, նոյն բանն էր իրեն համար։ Բանի մը փափաք չունէր, բան մը ընելու քաջութիւն չունէր։ Զարմացած կը մնար տեսնելով իր չուրջի չարժուձը, աճապարող, արագ քալող, գործի գացող մարդերը։ Բանի մը ժամէ իվեր, կեանքը չունէր այլեւս ոչ նպատակ, ո՛չ չահեկանութիւն։ Աչխարհ լմնցած կ'երեւար իրեն։ Մեռեալի մը պէս էր՝ որուն վրայէն կարծես թէ պիտի անցնէր Բարիզի գործունէութիւնը։ Ան ամէն բաներուն մէջ՝ որոնք կրնան մարդու մը պատահիլ, կը տեսնէր թէ ինչ բան պիտի կարենար չարժել իր սիրտը, յուզել միայն, և չէր գտներ բան մը որ կարենար հանիլ իր յուսահատութեան խորութեանը։

Երբեմն, իբր թէ աղջկանը վրայ լաւ հարցնողի մը կը պատասխաներ, և բարձրաձայն կ'ըսէր. «Օ՛հ, այո՛,

չատ հիւանդ է,» և ինչ որ կ'ըսէր՝ իրեն այնպէս կը թուէր որ ուրիշ մըն էր զուրցողը իր քովէն։ Ցաճախ, իր առջեւէն կ'անցնէր առանց չալի գործաւորուհի մը, կլոր մէջքով, երիտասարդ աղջիկ մը, աղուոր և զուարթ՝ ժողովրդի առողջութեան պէս. ան տեսնելով փողոցին միւս կողմը կ'երթար անգամ մըն ալ զայն չտեսնելու համար։ Վարկեան մը աստղութիւն զգայ ամէն անցնող-ներուն դէմ՝ զոր կը տեսնէր, բոլոր աս անօգուտ ապրողներուն դէմ՝ որոնք ոչ սիրած էին իր աղջկանը պէս, ոչ պէտք ունէին ապրելու։

Ինքզինքը գտաւ հանրային պարտէզի մը մէջ։ Տղայ մը եկաւ քովը և լօդիկին եղերքին (*pan*) վրայ դրաւ աւազէ չինուած կարկանդակներ (*gâteau*). ուրիշ տղաք, սիրտ առած, մօտերան ճնճղուկի (*moineau*) համարձակութիւններով։ Ցետոյ, տակաւ խռովուած, ձգելով իրենց թիերը (*pelle*), դադրելով խաղալէ, սկսան վախկոտութեամբ և կամացուկ մը դիտել, պզտիկ մարդերու նայուածքներով, աս մեծ պարոնը՝ որ այնչափ տխուր էր... ։ Պ. Մօբըռէն տոքի եկաւ և մեկնեցաւ պարտէզէն։

Կ'ղգար լեզուն թանձր և կոկորդը չոր. մտաւ սըրճարանի մը մէջ։

Իր դէմը, պզտիկ աղջիկ մը կար յարդէ գլխարկով, առանց թեզանիի ճերմակ զգեստով (*canezou*)։ Տղուն փոքրիկ սրունքները կ'երեւային, պնդակազմ բումբերուն (*mollet*) միսը կը տեսնուէր բանուած եղերքով վարտիքին և պզտիկ գուլպային մէջտեղէն։ Հօրը վրայ չարժելէ զատ ուրիշ բան չէր ըներ. կ'ելլէր, կը մագլցէր, կը ցատկէր վրան։ Շիտակ կեցած կը կոխկռտէր ծունկրուն վրայ։ Պզտիկ խաչ մը կը ցատկռտէր անոր վզին վարդագոյն մորթին վրայ։ Հայրը անդադար կ'ըսէր. «Լմնցո՛ւր, տեսնե՛նք... ։»

Պ. Մօբըռէն գոցեց աչքերը. իր աղջկանը վեց տարեկան եղած տեսնին կերպարանքը իր առջեւն էր։ Եւ

դէպի իրեն քաշելով պատկերազարդ Հանդէս մը, վրան ծռեցաւ, ջանայ միտքն ամփոփել՝ պատկերները դիտելու համար, և վերջին երեսին, կանգ առաւ հանելուկին (*rébus*) առջև։

Երբ Պ. Մօրըէն բարձրացուց գլուխը, թաշկինակով սրբեց ճակատը։ Դուշակած էր հանելուկին պատասխանը։

Մահուան դեմ դողով չկայ[1]։

ԽԵ[2]

Ան առեն սկսաւ Պ. Մօրըէնի համար դառնակսկիծ կեանքը ան մարդոց՝ որոնք յոյս չունին այլևս և կը սպասեն, անդորովթեան և ահուդողի կեանք մը, յուսահատ կեանքը, սարսռալից, և չարունակ ականջ դրած մահուան, ան կեանքը՝ որուն մէջ մարդ վախ կ'ղգայ տանը աղմուկէն, վախ կ'ղգայ անոր լռութենէն, կը վախնայ քովի սենեակին մէջ եղած չարժուձի մը, կը վախնայ բարձրացող ձայներէն՝ որոնց մօտենալը կը լսէ, կը վախնայ դրան մը դոցուելէն, կը վախնայ առնը մուած առեն իրեն դուռ բացողին դէմքէն՝ որուն մարդ նայուածքով մը կ'ուզէ հարցնել թէ արդեօք դեռ կ'ապրի՞ն իր տանը մէջ։

Հիւանդներու քով կեցող մարդոց պէս, ինքզինքը կը մեղադրէր և իր մեղադրանքին դառնութեանը մէջ կ'ընկղմէր։ Կը խոչտանգէր իր վիշտը՝ ամբաստանելով ինքզինքը, ինքն իրեն ըսելով թէ յանցանքը իրն էր, թէ բնաւ ըրած չէր ամէն պէտք եղածը, թէ աղջիկը

[1] Contre la mort il n'y a pas d'appel.

[2] Այս Աբեսագայ էջերուն ոճին համար օգտակար է կարդալ Բօլ Պուռժէի կարծիքը՝ որ թարգմանաբար արտատպուած է իբր յաւելուած հատորիս։

պիտի կարենար թերևս ազատած ըլլալ՝ եթէ ինք աւելի կանուխ հարցուցած ըլլար բժիշկին կարծիքը, եթէ այս ինչ ժամանակ, այսինչ ամսուան մէջ, այսինչ օրը, խորհած ըլլար այնինչ բանին։

Գիշերը, անկողնին տենդը կարծես թէ իր վշտին կուտար խռովայոյզ տենդ մը։ Առանձնութենէն, մթութենէն, լռութենէն կը ծագէր իրեն համար մէկ մասնաւոր մը միայն, մէկ պատկեր մը միայն, այսինքն՝ իր աղջիկը, և չարունակ իր աղջիկը։ Անձկութեան մէջ կը խռովուէր երևակայութիւնը. իր վախերը կը հանէին իրենց վերջին ծայրը, և իր անքնութիւնը վերջապէս կ'սառնար, զարհուրելի երազներուն պատճառով, դառնակսկիծ ղգայումներու խառնութիւնը։ Առասպելները կունենար մեղմ զարթնումներ, որոնց մէջ—կէս քնացող մարդու մը պէս՝ որ բնազդով կռնակը կը դարձնէ և լոյսէն կը փախչի—ինքն ալ կը թաղուէր քունին մէջ, կը վանէր առաջին մտածումները, կը փորձէր դեռ չյիշել և վարկեան մը աւելի խոյս տալ ներկային կատարեալ դիտակցութենէն։

Յետոյ յորեկը կրկին կուգար իր տանջանքներովը, և հայրը ստիպուած էր ինքզինքը բռնելու, իր անձին յաղթելու, զուարթ ըլլալու, պատասխանելու հիւանդին ան ժպիտներուն, ան ախուր զուարթութեանցը, ապագային կախուած ան նուաղուն անուրջներուն, ան աղիողորմ խօսքերուն՝ որոնցմով մահամերձ հիւանդները կը խաբեն իրենք զիրենք և իրենց չուրջը գտնուողներէն յոյս կը փնտռեն։ Ուրնե կ'ըսէր հօրը՝ հիւանդներու տակաւ բացած, այնքան քնքուշ և մարող ձայնովը. «Մարդ ինչ ազէկ է երբ ցաւ չունենար...։ Պիտի տեսնես թէ ինչպէս կեանքը պիտի վայելեմ երբ բոլորովին ազէկնամ...։»

Ես ինք, անոր կը պատասխանէր. «Այո՛,» իր արցունքները ծամծմելով։

ԽԶ

Հիւանդները կը հաւատան թէ տեղեր կան ուր աւելի լաւ կ'ըլլան, երկիրներ՝ որոնք կը բուժեն: Վայրեր կան, հողի մը կամ չիշողութեան մը անկիւններ, որոնք անունց միտքը կ'իյնան քնածին երկրին խնդումին և օրրանին քաղցրութեանը հետ: Դայեակի մը բազկացը մէջ հանդչող մանկիկներու վախերուն պէս, անունց յոյսերն ալ կը փախչին կ'երթան գիւղ մը, պարտէզ մը, գիւղաքաղաք մը՝ որ տեսաւ անունց ծնանիլը և պիտի չմոռնար որ մեռնէին:

Ոչնէ սկսաւ մտածել Մօսիմոնի վրայ: Ինքն իրեն կ'ըսէր թէ երբ անդամ մը հոն երթար, ալ պիտի չուզեներ ցաւ: Կ'ղդար աս բանը, վստահ էր անոր վրայ: Պահչի աս տունը իրեն դժբաղդութիւն կը բերէր: Ինչ երջանիկ եղած էր Մօսիմոնի մէջ: Հիւանդութեան տուած փոփոխութեան փափաքին, չարժումի պէտքին հետ կ'աճէր աս գաղափարը իր ներսիդին, օր օրէ աւելի հաստատուն, աւելի բուռն կ'ըլլար: Հօրը եաւէն կ'իյնար յաճախ խօսելով Մօսիմոնի վրայ: Կ'ըսէր թէ բանի մը արդելք պիտի չըլլար իր տեղափոխութիւնը. թէ գաւառանին գործերը միևնակ ալ պիտի երթային. թէ անոր վարիչը, Պ. Պէռնար, վստահելի մարդ էր և ամէն բան պիտի ընէր. թէ աչնան պիտի վերադառնային: «Ե՞րբ պիտի մեկնինք, սիրեցեա՛լ հայր:» Ա՛ս հարցումը ամէն օր կը կրկնէր, ամէն օր աւելի անհամբերութեամբ:

Պ. Մօրըռէն տեղի տուաւ: Աղջիկը այնչափ ալեկ ըլլալ կը խոստանար հոն, որ վերջապէս խօսքին հաւատալով՝ ըրաւ անոր բսածը. աս ըղձին մէջ, կը տեսնէր հիւանդի ներքին թելադրութիւն մը գրեթէ: Բժիշկը, որուն կարծիք հարցուց, ըսաւ. «Ա՛յ, թերևս դիւղաղնացութիւնը...,» մարդու մը պէս՝ որ վարժուած է

մահամերձներու աս փափաքներուն, վասն զի անունք կը կարծեն մահը խաբել (*dépayser*) քիչ մը աւելի հեռու տեղ տպրելու երթալով:

Պ. Մօրըռէն փութայ կարգի դնել գործերը և ընտանիքը ճամբայ ելաւ Մօսիմոն երթալու համար:

Մեկնած ըլլալու հաճոյքը, ճամբորդութեան պզտիկ յուզումը, ամենէն աւելի ակարներուն անդամ տուած ջղային ուժը, չոգեկառքին բայ դռնակէն փչող օդը՝ որ արիւնը կը մտրակէր, զօրացուցին հիւանդը մինչև Շօմոն[1]: Առանց չափազանց յոգնութեան, Ռընէ հասաւ մինչև հոն: Պ. Մօրըռէն թողուց որ հանդչէր օր մը, յետոյ, միւս առաւօ, տեղատրեց աղջիկը կառքի մը խորը, — քաղքին մէջ գտնուած կառքերուն էն աղէկն էր — և մեկնեցան դէպի Մօսիմոն: Ճամբան գաւառական (*départemental*) դէշ ճամբայ մըն էր: Ճամբորդութիւնը տաժանելի եղաւ և երկայն: Ժամը լինէն սկսեալ տագնապիւնը կ'ելլէր: Ժամը տասնըմէկին, արևը կ'այրէր կառքին կաշէ ծածկոյթը: Ջիները կը քրտնէին, կը հևային, դէշ կը քալէին: Տիկին Մօրըռէն՝ առջևի կողմի բարձին վրայ նստած կը քնանար: Պ. Մօրըռէն, աղջկանը քով նստած, մէջքին վրայ ամուր կը բռնէր, մէկ թևովը, երեսի բարձ մը՝ որուն վրայ կը կռթնէր Ռընէ և, կառքին ամէն մէկ ոստումին, անոր վրայ կ'իյնար: Աստեն աստեն, ժամը կը հարցնէր և կ'ըսէր. «Մի՞այն ա՛յնչափ:»

Վերջապէս, ժամը երեքին միջոցները, մօտեցան: Հանգչելու համար մղոն մը միայն կը մնար: Երկինքը քիչ մը ամպոտած էր, օդը կը զովանար, փոշին դադրած էր, երկիրը կը հանդչէր: Տուարածիկ մը (*hochequeue, գոյտրոտ սպղպալան*) սկսաւ թռչիլ կառքին առջև, երեսուն քայլ երեսուն քայլ, քարերու կոյտերէն բարձրանալով: Կնճնկներու (*orme, զարա սպան*) պզտիկ շարք մը կ'եզերէր ճամբան, ցանկապատ արտեր (*clos*) կ'սկսէին

1 Ա՛յս տեղին վրայ արդէն խօսուած է էջ 21։

դաշտերուն մէջ։ Ուրնէ վերակենդանանալ երևցաւ, կարծես իր երկրին օդէն։ Բիչ մը վեր առաւ ինքզինքը և դռնակին կռթնցնելով արմուկը, դունչը ձեռքին կռնակին դրած, կառք նստած ազգ կերպովը, սկսաւ դիտել. մարդ պիտի ըսէր թէ կը ծծէր տեսածը։ Եւ որչափ որ կառքը տակաւ կը յառաջանար, Ուրնէ կ'ըսէր. «Նայէ՛, Ճգնարանին (*Ermitage*) մեծ բարտին (*peuplier, գավաֆ*) կարեր է...։ Պզտիկ մանչեր կային, կը յիշե՞ս, որ աղբուկ կ'որսային աս Ջրակոյտին (*mare*) մէջ...։ Ա՜հ, աւասիկ Պ. Ռիշէի հոյնիները...» (*cornouiller, գըզըլճըմ աղաճը*)։

Անտառաւերին առջև, դիւղին մօտ, պէտք եղաւ որ հայրը կառքէն իջնէր, իրամին եղերքէն քաղելու համար ծաղիկ մը՝ զոր ինք չէր տեսներ և զոր Ուրնէ ցցուց իրեն։

Կառքը անցաւ ճամբուն վրայի օթևանը (*auberge*), առաջին տուները, նպարավաճառը, լուսնողը (*նալպանտ*), մեծ ընկուզենին, եկեղեցին, ժամագործը որ հնութիւններ (*antiquité*) կը ծախէր, Բիժօի ագարակը։ Դիւղին մարդերը դաշտերուն մէջ էին։ Թրջած կաուս մը չարչարող քանի մը ազաք կեցան տեսնելու համար կառքի մը անցնելը։ Ծերուկ մը, տանը դրանը առջև նստարանի մը վրայ նստած, բուրդէ հիւսուած (*tricot*) վերարկուի մը մէջ վաթթուած և արևուն տակ դողալով, գդակը հանեց և բարևեց։ Յետոյ, ձիերը կանգ առին։ Դռնակը բացուեցաւ։ Մարդ մը, որ կ'ապասէր պորմին (*ֆօշ*) առջև, թևերուն մէջ առաւ օրիորդ Մօրըուէնը և վերցուց կառքէն։

«Ա՜հ, բաւ քիչ մը վեր առնելով զայն, մեր խեղճ օրիորդը, իրիւղ սրցակէ (*bourrée*) մը աւելի չի կշռեր։

— Բարի լո՛յս, Բուէթինօ, բարի լոյս, ընկերս,» բաւ Պ. Մօրըուէն, ձեռք տալով ծեր պարտիզպանին՝ որ իր հրամանին տակ պինուրած էր աւելնօք։

ԽԷ

Միւս օրը և յաջորդ օրերը, Ուրնէ ունեցաւ զարթնումի դրգռալի վարկեաններ՝ որոնց մէջ այգուն ծաղումը, երկնքին և երկրին առաւօտը, կը խառնուէր, մանքին արշալոյսին մէջ, իր կեանքին առաւօտուն հետ։ Իր նախկին յիշատակները կը վերադառնային պարտէզին առաջին երգերուն հետ։ Թռչունները, բոյներուն մէջ արթնցած, կ'արծարծէին մանկութեանը օրերուն յիշատակը։

Հայրն առած իբր նեցուկ, գրեթէ անկէ կրուելով, Ուրնէ ուզեց կրկին տեսնել ամէն բան, պարտէզը, պըտղատու ծառերուն չարքը (*espalier*), տանը առջև գըտնուած մարգագետինը, հովանաւոր ջրանցքները, ձկնոցը և անոր լճացեալ ընդարձակ ջուրը[1]։ Ծառերը, ծառուղիները, զանոնք տակաւ կը ճանչնար, երազի մէջ յիշուած բաներու պէս։ Ոտքերը իրենք իրենց կը քալէին ջնջուած ուղիներուն մէջ՝ որոնց վրայէն ինք անցած էր։ Շէնքին աւերակ մասերը այնքան աւելի հին կ'երևային՝ որքան աւելցած էր իր տարիքը։ Վերտաին կը տեսներ այնպիսի տեղեր գալարիքին մէջ՝ ուր ինք վազած էր և որուն վրայէն անցած էր պզտիկ աղջկան իր զգեստին չոքը։ Վերտաին գտաւ ան տեղը՝ ուր թաղած էր չնիկ մը։ Ճերմակ էր, անունը՝ Պիժու։ Շատ սիրած էր զայն։ Դեռ աչքերուն առջև կուգար հայրը՝ որ թևին վրայ առած կը պտըտցնէր առ կենդանին բանջարանոցին մէջ, գրեթէ մը անոր տալէ վերջ։

Տունէն նաև կը զարթնուէին, իրեն համար, բիւր յիշատակներ։ Սենեակներու մէջ անկիւններ կային որ իրեն կ'ընէին նոյն ազդեցութիւնը՝ վերնայարկը տարուած տղոց խաղալիկներու, զոր տղան նորէն ձեռք կը ձգէ։ Հաճոյք զգայ լսելով վազեմի տանիքին ճչող և ողբաձայն հինա-

1 Տե՛ս, էջ 20, Մօռիմանի ազգ. նկարագրութիւնը։

ւսրց հողմացոյցը՝ (girouette) որ աղմուկովը օրրած էր տղայական իր ահուդողերը և երազները։

Վերակենդանանալու, կեանքի վերադառնալու երեւոյթներ կուտար։ Փոխոխութիւնը, ծննդավայրին օդը, յիշատակները, կարծես թէ կը ցրուէին ախտը։ Քանի մը չաբաթներ առ այսպէս տևեց։

Առաու մը, հայրը, աղջկանը քով կեցած, ծառուղիի մը մէջ, զայն կը դիտէր։ Ուրնէ կ'ղբօսնուր կարկլով անցած վարդերը՝ ճերմակ վարդենիներու թաւուտի մը մէջ։ Յարդէ մեծ գլխարկին տակ, ուրկէ կը թափանցէր արևը, իր նիհար պզտիկ դէմքը կը կրէր օրուան լոյսը և չուքին մեղմութիւնը։ Ուրնէ զատարթօրէն, ուժգնօրէն կ'երթար մէկ վարդենիէն միւսին. փուշերը կը կաւչէին զգեստին, կարծես խաղալ ուզելու համար իրեն հետ։ Եւ մկրատի խրատքանչիւր հարուածին, ճիւղէ մը՝ որուն վրայ պզտիկ վարդերը կուտակուած էին՝ բացուած, սիրուէն վարդագոյնած, և բոլորովին առոյգ, կամ մեռած վարդ մը, հողի գոյնով, ծաղկի պլոկի մը նման։

Յանկարծ, թողլով զբօսանքը, Ուրնէ նետուեցաւ հօրը բազուկներուն մէջ. «Ա՜հ, հայրի՛կ, որքան չատ կը սիրեմ զքեզ,» ըսաւ։ Եւ յորդառատ արցունքով լացաւ։

ԽԸ

Ան օրէն, բարւոքումը սկսաւ անհետանալ։ Ուրնէ տակաւ կորնչուց առողջութեան գոյները՝ զոր իր այտերուն վրայ կը դնէր կեանքին յուժին համբոյրը։ Ջոնէր այլևս հիւանդկաղ (convalescent) մարմնոյ մը սիրուն մտահոգութիւնները, երթալու պատրաստ ան գեղեցիկ փափաքը՝ որ դեռ քիչ առաջ կը մղէր զինքը ամէն վարկեան հօրը թևը մտնելու։ Իր հոգիէն մինչև բերանը չէր բարձրանար այլևս ինչպէս նախկին օրերը, մոռցուած ցաւին բերկրութիւնը, վերադարձող յոյսերուն բարեհնչեան չռռախօսութիւնը։ Ծոյլ էր խօսելու, պատասխանելու։ «Ո՛չ, բան մը չունիմ... աղէկ եմ...։» Այս բառերը միայն շրթունքէն կ'ելլէին չարչարանքի, տխրութեան և համբերութեան չնչառով մը։ Կուրծքի ճնշումը հիմայ ասոնիկ կը նեղէր զինքը։ Ծանրութիւն մըն էր որ կ'ղդար իր կուրծքին մէջ՝ զոր չնչառութիւնը հազիւ կրնար քիչ մը վեր առնել։ Անձկութիւն մը (gêne), անորոշ նեղութիւն մը (malaise) անկէ տարածուելով ամբողջ անձին վրայ և զայն լեցնելով չքաւութեամբ, կ'առնէր կը տանէր կենսական ամէն կորով, կը խորտակէր չարժելու ամէն կամք, և զայն կը բռնէր ջախջախուած, կքած, առանց ուժի դուրս ելլելու և ինքն իրմով վերականգնելու։

Հօրը յորդորներուն վրայ, վերջապէս հաւանեցաւ որ կոռշներ (ventouse, պուչկուզ) դնէին։

ԽԹ

Ուրնէ հանեց վզին թաշկինակը (fichu, պերող) հիանալի ան դանդաղ չարժուձևերով, այնքան դանդաղ որ կարծես թէ ցաւ կը պատճառեն։ Մատները կը վնասէին, խարխափելով և դողդողալով, չապիկին կոճակները և երէզակները (épaulette)՝ զայն վար առնելու համար։ Հայրը օգնեց, մօրը հետ, հանելու համար մարմինը պատող առուձակը (flanelle) և վադկան (ouate). և խեղճուկ պզտիկ մարմինը, կէս մը դուրս ելլելով հագած ճերմակեղէնէն՝ զոր սեմելով կուրծքէն վեր կ'առնէր, երևցաւ իր մերկութեանը մէջ, բոլորովին սարսուռն՝ ամօթխածութենէն և նիհարութենէն։

Կը նայէր հօրը, վառուած ճրագին, ճմռթկած թուղթերուն, պօռաոյի գաւաթներուն, մատանի ան նայուածքով՝ զոր կ'ազդէ միայն զգացած վախը, իրեն դէմ պատրաստուած կրակին կամ երկաթին առջև։

«Ա՛յսպէս աղէ՛կ եմ, ըսաւ, ծիծաղիլ փորձելով։

— Ո՛չ... Սապէս բռնէ ինքզինքդ,» պատասխանեց Պ. Մօրըռէն, ցուցնելով թէ ինչպէս պէտք էր նսեմիլ։

Եւս դարձաւ Յեռնաթոռին վրայ ուր նստած էր, երկու ձեռքերը դրաւ յենարանին, կռմնցուց այտը ձեռքին վրայ, ժոզվեց սրունքները, խաչաձեւեց ոտքերը, և կարծես ծնրադրած և կծկուած ատ պզտիկ թիկնաթոռին մէջ, միայն ցուցնելով անյայտ և զարհուրած կիսադէմքի (*profil*) ծայր մը, Ռընէ բռնալով պարզեց ուսերը. դադաղին մէջ մտնելու բոլորովին պատրաստ անկիւններ կը ցցուէին արդէն...։ Մազերը, քիչ մը քակուած, չոքի հետ խառնուած սահելով կը մտնէին կռնակին խոռոչին մէջ։ Ուսոսկրերը (*omoplate*) կը ցըւկէին (*saillir*)։ Ողնայարին հանգոյցները զատ զատ աչքի կը զարնէին։ Արիւնաւռւթեան ատեն վար իյնած չապկին երէզակին վարի կողմէն ծայր կուտար ողորմելի պզտիկ արմուկ մը։

«Եղա՞ւ, հա՛յր։»

Պ. Մօրըռէն կեցած տեղը կը մնար, գամուած, առանց գիտնալու թէ ինչ բանի վրայ կը մտածէր։ Աղջկանը ձայնը լսելով, գաւաթ մը առաւ. ան ատեն յիշեց թէ ան գաւաթները գնած էր ընթրիքին համար, Ռընէի մկրտութեան օրը։ Վառեց Թուղթի կտոր մը, նետեց զայն գաւաթին մէջ, գլխիվայր դարձուց գաւաթը՝ աչքերը գոցելով...։ Ռընէ ցաւի սուլուած (*sifflement*) մը հանեց, յանկարծակի թոթափուած մը (*soubresaut*) խաղացուց բոլոր ոսկորները կռնակին մէջ. և յետոյ ըսաւ. «Օ՛հ, լա՛ւ, պիտի կարծէի որ աւելի կը ցաւցնէր...։»

Պ. Մօրըռէն ձգեց գաւաթը, որ սահեցաւ և իյնաւ. կոտորը բռնած չէր։

«Ուրիշ մը տա՛ւր,» ըսաւ կնոջը։

Տիկին Մօրըռէն հատ մը բերաւ դանդաղօրէն։

«Զիտա՞ս,» ըսաւ, ձեռքերէն յափշտակելով գաւաթը։

Հօրը ճակտին վրայ քրտինք կար, բայց ձեռքը չէր այլեւս, կը դողար։ Այս անգամ օդը պարպուեցաւ. մորթը խորչոմեցաւ գաւաթին բոլորտիքը, ուռեցաւ մէջը, կարծես սեւցած Թուղթի կտորէն ներս քաշուելով։

«Օ՛հ, հա՛յր, այնչափ մի՛ կոխեր, ըսաւ Ռընէ, որ չրթունքը սխմած կը կենար, քաչէ՛ ձեռքդ...։

— Բայց դպած չունիմ, ըսաւ Պ. Մօրըռէն, տե՛ս։»

Եւ աղջկանը ցցուց իր երկու ձեռքերը։

Ռընէի ճերմակ մորթը չարունակ կը բարձրանար գաւաթին մէջէն և կը կարմրէր, բիծ բիծ եղած, մանուշակագոյն...։ Կոտորները դրուելէ վերջ, պէտք եղաւ հանել զանոնք, քաչել մորթը գաւաթին մէկ եզերքէն և ուժով մը կոխելով վեր առնել (*basculer*) միւս կողմէն։ Յաճախ Պ. Մօրըռէն կ'ստիպուէր երկու կամ երեք անգամն յաջողիլ և ուժով կոխել ատ մորթին վրայ՝ որ փակած էր ոսկորները։

Ծ

Հիւանդութիւնները ծածուկ կը բանին, գաղտնի կ'աւերեն։ Յետոյ, կուգան արտաքին կերպարանքի տուալի փոփոխութիւնները, որոնք դանդաղօրէն վնաս կը հասցնեն երեսին գիծերուն, տակաւ կ'եղծանեն անձը, և մահուան առաջին հպումներուն տակ, կարծես դիակի սկզբնաւորութիւն մը կուտան մեր սիրելիներուն մարմնին։

Ամէն օր, Պ. Մօրըռէն կը վիտռէր աղջկանը մէջ բան մը՝ զոր այլեւս չէր գտներ և որ այլեւս անոր մէջ չկար, այսինքն՝ Ռընէի աչքերը, խնդուած քը, շարժուձեւերը, քալուած քը, քան տարիներուն հրապոյրովը լեցուած և անով հպարտացող զգեստը, դեռատի աղջկան մը ան ամբողջ երիտասարդութիւնը որ անոր չուրջը կը խայտար, և որ անցած աւուն՝ ուրիչի վրայ կը ցոլար, ատ բոլորը կը նսեմանար, կը մարէր, կ'անհետանար

այնպէս որ կարծես թէ կենդանութեան կերպարանքը անոր երեսէն կը քաշուէր: Ան չէր այլեւս կանուխ տար ձեռքին դպած բաներուն: Հագուստները վրայէն կ'իյնային նիհարցրէն, ծեր մարդոց անդամներուն վրայ իրենց ըրած ծալքերովը: Բալուածքը կը քաշքշուէր եւ պզտիկ կրունկները գետնին զարնուելով չէին հնչեր: Գրկախառնութիւնները ձախողութեամբ կը կատարէին, գդուանքները կորսնցուցած էին իրենց չնորհալութիւնը: Բոլոր չարժուձեւերը կծկուած էին. այսինքն՝ ինքն իր վրայ կը բերէր զանազ, մտով կամ չատ տեղ բռնելէ վախցող մարդու մը պէս: Բազուկները, ղոր կախուած կը ձգէր, թռչունի թրջած թեւերու երեւոյթն ունէին: Հազիւ կը նմանէր ինքն իր անձին: Եւ երբ կը քալէր հօրը առջեւէն, կորաքամակ, կքուած մէջքովը, բազուկները լքուած, զգեստը վրայէն թափած, այնպէս կը թուէր Պ. Մօրըռէնի թէ ան իր աղջիկը այլեւս չէր արդէն. զայն տեսնելով, կը վերյիչէր իր աղջիկը:

Շուք կար բերանին քովերը, եւ երբ Ռընէ կը ժպտէր, բերանը ներս մանել կը թուէր: Ձեռքին վրայ, ճկոյթին մօտ, ծինը (պեվկ) մեծցած եւ քաղցկեղի (*gangrène*) սեւութիւն մը առած էր:

ԾԱ

Մա՛յր, այսօր է Անոթի Ծննդեան օրը...:

— Գիտեմ, ըսաւ տիկին Մօրըռէն առանց չարժելու:

— Մաւիգուռի Կոյսին երթայինք, ի՞նչ կ'ըլլար:»

Տիկին Մօրըռէն ոտքի ելաւ, դուրս գնաց, եւ վերադարձաւ անոր չալը եւ գլխարկը ձեռքը:

Կէս ժամ վերջ, Պ. Մօրըռէն կ'օգնէր աղջկանը՝ որ կառքէն կ'իջնէր Մաւիգուռի եկեղեցւոյն մեծ դրանը առջեւ: Ռընէ գնաց դէպի պզտիկ ամբոխն (*chapelle*) մը՝ ուր

վերատին գտաւ, մարմարիոնէ խորանի մը վրայ, հրաշագործ կոյսին վայտէ պզտիկ արձանը, բոլորովին ևւցած, որուն աղօթելու կ'երթար, մանկիկ հասակին մէջ, վախեւ յուզումով մը: Նստաւ քրիստոնէականի դասերուն յատուկ նստարանի մը վրայ՝ որ միչտ հոն կը կենար, եւ ցած ձայնով աղօթք մը ըսաւ: Մայրը, անոր քով, ոտքի կեցած, կը դիտէր եկեղեցին եւ չէր աղօթեր: Յետոյ Ռընէ ոտքի ելաւ, եւ առանց հօրը թեւը ուզելու, անցաւ եկեղեցւոյն մէջէն գրեթէ հաստատ քայլով մը եւ գնաց մինչեւ կողմնակի պզտիկ գաւիթ մը՝ որ գերեզմանոցին վրայ կը բացուէր:

«Կ'ուզէի տեսնել թէ արդեօք միչտ հո՞ն էր, ըսաւ հօրը, ցուցնելով կախուած արգաւիր նուէրներուն (*ex-voto*) մէջէն՝ արուեստական ծաղիկներու հին ցած փունջ մը:

— Ինծի նայէ՛, աղջիկս, ըսաւ Պ. Մօրըռէն, սրունքներուդ վրայ մի՛ կենար չատ: Եկու վերադառնանք հիմա:

— Օ՛հ, չատ ժամանակ ունինք:»

Քարէ նստարան մը կար գաւթին տակ՝ որուն մէջ կը ցոլար արեւի ճաւագայթ մը: «Տաք է հոս, ըսաւ, ձեռքը քարին դնելով: Վրան դի՛ր տարտանա[1], որպէս զի քիչ մը նստիմ...: Սրեւը կռնակիս պիտի զարնէ...: Սա՛նկ:

— Խելք չէ ըրած դ, ըսաւ Պ. Մօրըռէն:

— Օ՛հ, ինծի հաճոյք մը ընելու համար թո՛ղ...:»

Եւ երբ զայն նստեցուց, Ռընէ հօրը կռմնալով, հասաչանքի չափ քաղցր ձայն մը փախցուց. «Ի՛նչ զուարթ տեղ է, հոս:»

Թմբլիները (*tilleul*, օխլարմուր), մեղուներով բզզուն, մեղմօրէն կը խարչափէին: Հաւեր, խիտ խոտերուն մէջ, կը քալէին, կ'որոնէին, կը կոչէին: Պատի մը ատորտը, սայլի մը եւ չորցած ցեխէ ճերմկած անիւներով աւօրի մը քով, կեղևները վրցուած ծառերու կոճղերու (*souche*)

1 Tartan. — Բրգեղէն մը, գոյնզգոյն քառակուսիներով, ուրկէ Սկովտացիք զգեստ կը շինեն, Մօլիզ:

վրայ, բաղեր կը քնանային կծկուած։ Եկեղեցիէն կու-գար մարած ձայներու մրմունջի պէս բան մը, երկնքին կապոյտը ապակիներուն մէջէն երկներանգ կ'անցնէր։ Աղաւնիներու թռուններ (*envoleé*), ամէն վարկեան, կը բարձրանային և կը վազէին պահուըտելու քանդակներուն խռովջներուն և մաշած քարերուն ծակերուն մէջ։ Գետը որ կը տեսնուէր՝ կը չայէր. ճերմակ քուռակ մը (*poulain*) դէպի ջուրը կը վազէր խենդի պէս և չարունակ ոռոռտուն։

«Ա՜հ, ըսաւ Ռընէ քանի մը վարկեան անցնելէ վերջ, պէտք էր անպատճառ որ ուրիշ բանէ չխնուած ըլլայինք...։ Ինչո՞ւ Աստուած բոլորովին միսէ չներ է զմեզ...։ Յոռի՛ բան է...։»

Աչքերը լնկած էին գերեզմանոցին մէջ հոս ու հոն վեր բարձրացած փոքրիկ հողաթմբի մը վրայ, զոր կէս մը կը ծածկէին տակառի երկու չրջանակներ, արիչի (*berceau*, առնաղբ) ձևով խաչաւորուած, որոնց վրայէն վեր կ'ելլէին գեղձեր (*liseron vivace*, պօռու չիչեխ)։

ԾԲ

Հիւանդութիւնը չէր բնաւ Ռընէին ասր քմածին ան հակառակութիւնները, կամքի չանկարծական ան փո-փոխութիւնները, չղային ան գրգռականութիւնը, որ, հիւանդներուն բոլորտիքը, զանոնք խնամողներուն սրբ-տին մէջ կը թողու անոնց ցաւէն պզտիկ մաս մը։ Ինք-զինքը կը թողուր պատահարին։ Կեանքը իրմէ կը հոսէր և ինք չէր ցանկեր չանք՝ պահելու կեանքը և ոչ ձիգ՝ զայն կեցնելու։ Գգուսանքէ և հեզաբարոյ մնացած էր։ Իր փափաքները չունէին մահաժամու քմահաճոյից պա-հանջկոտութիւնները։ Զինքը խաւարով քողարկող բանը՝ կը չրջապատէր նաև խաղաղութեամբ։ Ռընէ կը թողուր որ մահը հասնէր, աղուոր իրիկուան մը պէս, իր ճեր-մակ հոգւոյն վրայ։

Սակայն և այնպէս, ժամեր կար ուր բնութիւնը կ'արթնար իր մէջ, ուր իր միտքը կը կլլէր մարմնոյն տկարութիւնը տակ, ուր ինք ականջ կը դնէր թագուն աւերման գործին՝ որ կ'անջատէր զինքը կեանքէն։ Այն ատեն, խոր լռութենց, ահարկու մտամփոփմանց, այնպիսի անխօս անչարժութեանց մէջ կ'իյնար՝ որոնք կը նմանին անէացեալ կեցուածքներու[1]։ Օրերու կէսեր կ'անցընէր առանց լսելու ճօճանաւոր ժամահարին հար-ուածները, նայելով, երկայն և հաստատուն նայուած-քով մը, պարապին մէջ, ուր քերէն քիչ մը անդին։ Եւ հայրը չունէր այլևս մաս ան նայուածքէն։ Երբեմն, արտևանունքի երկու կամ երեք չարժումէ վերջ, կը ծածկէր իր աչքերը՝ կէս մը փակելով կոպերը, և հայրը կը տեսնէր անոնց քնանալը, կիսաբաց։ Կը խօսէր աղ-ջկանը, մտքին մէջ կ'որոնէր անոր չահեկան եղող բոլոր բաները, կը հնարէր կատակներ՝ զուարճացնելու համար զայն, որպէս զի ան լսէր հօրը ձայնը, զգար անոր մեր-ձաւորութիւնը. բայց, իր խօսքին կէսին, ուշադրու-թիւնը, միտքը, աղջկանը երեսին ճանաչութիւնը իրմէ կը փախչէր։ Իր սիրոյն մէջ չէր այլևս զգար անցած օրերու չերմութիւնը։ Իր աղջկանը քով, հիմա կը մտէր։ Այնպէս որ, կարծես թէ հիւանդութիւնը ամէն օր իրմէ կը գողնար իր զաւկին սրտէն քիչիկ մը։

ԾԳ

Մերթ ալ Ռընէի բերնէն կ'ելլէին այնպիսի բառեր՝ որոնցմով հիւանդները, մինչ դեռ ողջ են, կուլան իրենք իրենց, այնպիսի բառեր՝ որոնք մահուան ցրտութիւնն ունին։

Օր մը, երբ հայրը օրագիր կը կարդար անոր, Ռընէ ձեռքէն առաւ թերթը, կարդալու համար ամուսնութեանց լուրերը. և վարկեան մը ետք, «Թանկերինը տարեկան...։

1 Qui ressemblent à des poses de néant.

Ինչ ծեր է եղեր, սա աղջիկը,» ըսաւ ինքն իրեն խօսելով։ Մահերուն բաժինն էր կարդացածը։

Պ. Մօրըէն չպատասխանեց, չրջան մը ըրաւ սենեակին մէջ և դուրս գնաց։

Սահնակին մնացած, Ռընէ ելաւ գոգելու դուռը՝ զոր հայրը գէշ գոցած էր, որով կը զարնէր։ Իրեն թուեցաւ ողբ մը լսել փողանցքին (*corridor*) մէջ. նայեցաւ, բան մը չկար. ունկնդրեց, լռութիւնը վերադարձած էր, և հազիւ թէ պիտի հրէր դուռը, երբ կարծեց լսել մինոյին ձայնը։ Փողանցքին մէջ առաջացաւ, գնաց հօրը սենեակը. հոնկէ էր որ կուգար ձայնը։ Բանալին դրան վրայ չէր. Ռընէ ծռեցաւ, և, կղպակին ծակէն, նշմարեց հայրը՝ որ, անկողնին վրայ նետուած, լալով և հեկեկանքէն ցնցուելով, երեսի բարձին մէջ կը թաղէր, հոն խզդելու համար, իր յուսահատութիւնը և արցունքները։

ԾԴ

Ռընէ չուզեց այլեւս լացնել հայրը։

Յաջորդ օրը, կ'ըսէր անոր.

«Աղէկ մտիկ ըրէ, հայրիկ։ Պիտի մեկնի՞նք, այնպէս չէ՞, սեպտեմբերի վերջը. որոշուեցաւ։ Ամէն տեղ կ'երթանք մէկ մէկ քիչ... ամիս մը հոս, տասնըհինգ օր հոն... ինչպէս որ ուզենք։ Եւ յետոյ, կ'ուզեմ որ պիս տանիս բոլոր ան տեղերը ուր կուսեցար...։ Ըսէ հայիմ, հայր, ինծի ըսին թէ սիրահարուած ես եղեր իչխանուհիի մը, հոն...։ Եթէ անոր հանդիպէ՞ինք, հէ՞։ Ո՞ւր է ան տեղը, Բառուրնօն[1], այնպէս չէ՞, ուր ընդունեցար սուրի ան սոսկալի հարուածները։»

Եւ երկու ձեռքերուն մէջ առնելով հօրը գլուխը, Ռընէ փակցուց չրթունքը սա խռոջաւոր և ճերմակ տեղերուն՝ որոնց վրայ նշան թողած որ Փառքը։

1 Տե՛ս էջ 18։

«Կ'ուզեմ որ բացատրես ինծի ամէն բան, նախ, չարունակեց, հաճելի պիտի ըլլայ աղջկանդ հետ անգամ մըն ալ ընել պատերազմներուդ պատմութիւնը...։ Եթէ բաւական չըլլայ մէկ ձմեռ, տէ՛ր Աստուած, երկու ձմեռ կ'անցընենք...։ Եւ երբ ես բոլորովին ոտքերուս վրայ ելլեմ[1], հաւատա՛, մենք բաւական հարուստ ենք, քոյրս և ես... մինչև հիմա չատ տուայտեցար... կը ծախենք գաւարանը և ամէնքս ալ հոս կուգանք։ Երկու ամիս Բարիզ կ'երթանք զբօսնելու համար, մեղի բոլոր պէտք եղածն ալ ան է, այնպէս չէ՞։ Քանի որ դուն զբաղում կը սիրես, Թէթըվիւլիոնին վեհապէն ես կ'առնես ադարակդ...։ Կովեր կ'ունենանք... աղտոր հաւնոց մը մայրիկին համար..., հակացո՞ր, մայրի՛կ... բայօղեայ պիտի անցնեմ ամբողջ օրը..., և վերջապէս խիստ քաջառողջ պիտի ըլլամ, կը տեսնե՛ս...։ Ցետոյ, միշտ տեսնուելու մարդեր պիտի ունենանք...։ Գեղջական կեանքի մէջ, մարդ կրնայ ընդունելութիւններ ընել... ասով մոխիրի վրայ չկրնար... և չատ, չատ երջանիկ պիտի ըլլանք, հաւատա՛...։»

Ճամբորդութիւններ, դիտաւորութիւններ, ապագայէն գաս ուրիշ խօսք չէր ելլեր բերնէն։ Անոնց վրայ կը խօսէր այնպէս՝ իբր թէ խոստացուած բաներ ըլլային, ձեռքով բռնուածի պէս։ Ինքն էր ամէնուն յոյսը տանը մէջ. և այնքան լաւ կը ծածկէր իր մեռնիլը, այնքան լաւ կը ձեւացնէր ինքզինքը՝ իբր ապրելու փափաքող մը, որ Պ. Մօրըէն տեսնելով աղջիկը, ականջ դնելով անոր երազներուն, ինքն ալ անոր հետ կ'երազէր գալիք սահրներուն վրայ՝ որոնք իրենց կ'սպասէին և որոնց վախճանը պիտի ըլլար խաղաղութիւն, հանգստութիւն և երջանկութիւն։ Մերթ ընդ մերթ, հիւանդին տուած պատրանքը իր չրջականերուն վրայ՝ կ'զբաղեցնէր վարկեան մը նաև Ռընէին միտքը, ինքն իր տուին մէջ բռնուելով,

1 Remonter sur sa bête, վերստանալ առողջութիւնը։

երկվարկեան մը մոռնալով ինքզինքը, խաբելով ինքզինքը, ինքնիրեն կ'ըսէր լռելեայն. Սակայն և այնպէս, եթէ բժշկուէի՛:

Ուրիշ անգամներ, իր անցեալին կը վերադառնար մեղմօրէն: Ան առեն միաքը կուգային զրոյցներ (*récit*, վառապ), մտերմութիւններ, զուարթ յիշումներ, խօսքեր, որոնց մէջէն կրկին կ'անցնէին իր մանկական ուրախութիւնները: Մարդ պիտի ըսէր թէ կը հանէր ինքզինքը ոգեվարի վիճակէն՝ վերջին անգամ մը փարելու համար հօրը իր ամբողջ երիտասարդութեամբը: Կ'ըսէր անոր. «Օ՛հ, պարահանդէսի առաջին զգեստս... կը տեսնեմ զայն... վարդագոյն չղարշառեա՛զ...: Դերձակուհին չէր գար... կ'անձրևէր... կառք չկար...: Ո՛րչափ վազեցիր ատիս անդին...: Ի՛նչ զարմանալի էիր երբ վերադարձար տուփարատուփը (*carton*) ձեռքդ...: Ձիս թրջեցիր համբուրած տունդ, կը յիշե՞մ...:»

Ջօրութիւն տալու համար իր անձին, զօրացնելու համար հայրը, մինակ Ուրնէն կար և իր քաջասրտութենէն զատ չունէր ուրիշ բան: Մայրը իրաւ հոն էր, իր քովը, բայց Անուի մահէն իվեր, խորին և լուռ անդդայութեան մը մէջ ինկած էր: Անտարբեր կը կենար, անխօս, ինքն իրմէ բացակայի պէս: Օրերը և գիշերները կ'անցընէր աղջկանը քով, առանց դանդաղի, համբերատար և միշտ նոյնը, պատրաստ ամէն բանի, հրու, աղախինի մը պէս խոնարհ, բայց իր դորովին մէջ կար մեքենական չգիտեմ ինչ մը: Հոգին փախած էր գգուանքէն, և բոլոր իր զբաղանքը անոնցմէ էին՝ որոնք մարմինէն միայն կը բխին. իսկ մօրմէ մը, ձեռքերը միայն ունէր:

ԾԵ

Ուրնէ կ'երթար հօրը հետ, քաշքշուելով, անտառակիին մինչև առաջին ծառերուն: Տեղ մը, կաղնիի մը դէմ, անտառին սահմանին (*lisière*) եզերքը, կտնակի վրայ կը պառկէր մամուռին վրայ: Խովի գաշտերէն, խարին (*foin*) համը, խոտի, մեղրի և արևի հոտ մը կը հասնէր մինչև իրեն: Անտառներուն օդը կուգար իրեն, աղբիւրներուն զովութեամբը և խոռոչաւոր ներքուղիներուն խոնաւութեամբը թրջած: Լռութեան խորէրէն կը բարձրանար ահագին և ազօտ մեմոռում մը (*frémissement*), հոլաթև բզզիւն մը, որ կը լեցնէր մարդուս ականջը՝ փեթակի մը անդադար աղմուկովը և ծովի մը անվերջ մրմունջովը: Ուրնէի չուրջը, անոր քով, ապրող մեծ խաղաղութեան պէս բան մը կար՝ որուն մէջ ամէն ինչ կը ճօճար, մժղուկը՝ (*moucheron*) օդին մէջ, տերեւը՝ ճիւղին վրայ, չուքերը՝ կեղևներուն վրայ, ծառերուն նուրբ զազաթները՝ երկնքին մէջ, անթեր վարսակը (*folle-avoine*)՝ ներքուղիներուն եզերքը[1]: Յետոյ, աս բզզումէն դուրս կ'ելլէր չնչառութեան մը հառաչիւնը. քաղցրասիւք հով մը, հեռուէն հասնելով, ծառերուն մէջ թեթև դողդոջում (*tressaillement*) մը կը ձգէր անցած պահուն, և երկնքին կապոյտը, ծիւնն տերևներուն վրայէն, աւելի անչարժ կ'երեւար: Ծառերուն ոստաբերները (*branchage*) կը խոնարհէին, կը վերականգնէին դանդաղօրէն, մեղմ հով մը կ'անցնէր քունքերուն վրայ և կը հպէր Ուրնէի վզին, չունչ մը կը փարէր անոր և զայն վեր կ'առնէր: Ինչ քիչ, կը թողուր որ իրմէ փախչէր և իրմէ դուրս հոսէր իր նիւթական էութեանը դիտակցութիւնը, ապրելու զգացումն

1 Բաղդատէ՛ այս անցքը՝ Ուրնէի մանկութեան օրերուն, նոյն անտառին մէջ, էջ 23։

ու յոգնութիւնը. և հեշտական թուղթիններէ կը բըռներ՝ որոնց մէջ իրեն կը թուէր թէ կէս մը անձատած էր իր անձէն, թէ բոլորովին պատրաստակամ էր արտաքին իրերուն չնաչխարհիկ քաղցրութեանը մէջ քայքայուելու: Ամէն վարկեան, հօրը վրայ կը կծկուէր, աղու մը պէս վախնալով որ չըլլայ թէ հով մը վինքն առնէ ու տանի:

Պարտէզին մէջ կար նստարան մը՝ քարերով չինուած և մամուռով պատուած: Ընթրիքէն վերջ, ժամը ութնէն մօտ, Ռընէ կը սիրէր նստիլ անոր վրայ, և երկննալով, դլուխը քիչ մը հեռ նետած, թողլով որ ականջը խոխոտուի (*chatouiller*) վրանածաղկի մը (*volubilis*) պատին, այնպէս կը մնար, օդին մէջ նայելով: Ամառուան աղուոր օրերն էին՝ որոնք արծաթափայլ երեւկոներուն մէջ կը չիջանին: Անդադարաբար աչքերը, դադափարները կը մոլորէին մարելու մօտ երկնքին անհատնում ճերմակութեանը մէջ: Որչափ աւելի նայէր, այնչափ աւելի լոյս, այնչափ աւելի առատօտ կը ցոլար իրեն համար՝ ան նուազուն օրէն, աչքի աւելի խոխոտում և աւելի յստակ պայծառութիւն մը (*sérénité*) կը տեղար անկէ: Խոր ճամբաներ կը բացուէին քիչ քիչ հոն՝ ուր Ռընէի կը թուէր տեսնել, դիւերային սարսուռովը, արդէն դողդողալը բիւր բիւր լուսատուներու ցոլքին, մոմի լոյսերու պէս ժպտուն: Եւ, տակն տակն, յաւէտ ընկերկող ան լոյսին մէջ խորասուզուէ յոգնած, արեւներուն փոշիէն չլացած, վարկեան մը կը դոցէր աչքերը՝ ան անդունդին առջև որ արդէն կը ծուէր իր վրայ և վինքը դէպի վեր կը քաշէր:

ԾԶ

Մայր, կ'ըսէր, չե՞ս տեսներ ինչպէս աղուոր եմ: Նայէ... քեզի համար ըրած չանքերս...:

Եւ յուլօրէն պահակի պէս կապելով թևերը դլխուն վերև, թոյլ կը թողուր ինքզինքը երեսի բարձերուն և գեղեցկօրէն կը տարածուէր երկայն աթոռին վրայ, մկրքը քակուած, մարմինը լքուած պչրական և ցաւագին չնորհքի մը մէջ:

Իրեն կը թուէր որ անկողինը, սաւանով պատուիլը, հիւանդի կերպարանք կուտար իրեն: Չէր ուզեր պառկիլ, և իր վերջին ուժը կը ժողվէր անկողինէն ելլելու համար: Կը հագուէր ժամը տասնըմէկին առեներեը, երկարօրէն, դանդաղ, դիւցազնաբար, կենալով և չունչ առնելով, մազերը սանտրած առեն հանգչեցնելով թևերը՝ որոնք կը յոգնէին օդին մէջ մնալէ: Մազերուն վրայ կը նետէր անգլիական ժանեակէ սրածայր պերող մը[1]. կանցընէր ճերմակ պաստառէ ներքնազգեստ մը[2], չոհուած[3], պաստառօա[4], և լայն կոտրումներով փոթուած: Պզտիկ ոտքերը կը մանէին լայ մուճակներու մէջ՝ որոնք վարդաձև ժապաւէններու[5] տեղ՝ ունէին երկու փունջեր ճչմարիտ մանուշակէ չինուած՝ զոր առտու Բոէթինօ կը բերէր պարտէզէն: Եւ կարենալ մնալու համար առողջութեան երևոյթին մէջ զոր կը պահեն անկողինէն ելած և հագուած հիւանդները, Ռընէ մինչև իրիկուն կը նստէր, երկննալով առ ճերմակ, կուսական, խնկաբոյր արդուզարդին մէջ:

«Օ՛հ, ինչ այլանդակ բան է հիւանդ ըլլալ, ըսաւ, իր վրայ և իր չուրջը ակնարկ մը նետելով: Գեղեցիկ առարկաները միայն կը սիրեմ ասկէ ետք, երեւակայէ՛...:

1 Une pointe de dentelle d'Angleterre. — 2 Peignoir de piqué. — 3 Empesé, *fouլը*. — 4 Etoffé· — 5 Rosette.

Ինձի հաճոյք կուտայ առ, հիմա...: Պիտի չկարենայի այլևս հագնիլ անչնորհ բան մը...: Ա՛ռ նայինք, փափաք մը եկաւ...: Դուն ալ գիտես, չուրի ան պզտիկ աւանը... արծաթաւաճառ, այնքան սիրուն... զոր ան պակագործին (bijoutier) խանութը տեսանք, Սէն-դ'Օնօռէ փողոցը, Թէաթռը-Ֆռանսէզէն մեր եղած առեն, միշնաբանին...: Եթէ ծախուած չէ, եթէ դեռ քովը է... աղէկ կ'ըլլար որ բերել տայիր ինծի...: Օ՜հ, կ'զգամ թէ կործանիչ ճաշակներ ունենալ կսկսիմ, առաջուց ըսեմ քեզի...: Կուզեմ ամէն բան հոս չարել...: Ա՜հ, դժուարահաճ կ'ըլլամ... ամէն բանի համար: Վայելուչ ըլլալու գաղափարներ ունիմ... բնաւ պչրասէր չեի առաջ...: Բայց հիմա, ինծի յատուկ աչքեր ունիմ, և չուրջս գտնուած ամէն բաներու համար աչքեր ունիմ...: Գոյներ կան որոնք ինծի նեզութիւն կը պատճառեն հիմա, պիտի հաւատայի՞ր, և ուրիշ գոյներ, զոր երբէք տեսած չեի...: Հիւանդ ըլլալն է, ապահով, որ ինծի կուտայ առ բանը. ինչ ուզեզ բան է հիւանդ ըլլալ. դեռ աւելի կը սիրեմ ամէն ինչ որ աղտոր է...:»

Մտածման առ պչրանքով, առ քմահաճոյքներով, առ վախկոտութիւններով, առ վայելչութիւններով, կարծես թէ ուրիշ զգայնութիւններ կուգային Ռընէի: Կ'ըլլար և կզգար ըլլալ աւելի կին: Հիւանդութեան նուաղումներուն և մեղկութեանց ազդեցութենէն, իր սիրատենչ հոգին, թէև քիչ մը առնական և բուռն, կը կաղկղնար, կը թուլնար, կը խաղաղէր: Տակաւ, իր սեռին կերպարանքը, ճաշակները, հակումները, գաղափարները, ամէն նշանները վերառին կերևային իր մէջ: Միտքը կը փոխուէր մնացածին պէս: Կը կորսնցնէր դառողութեան սրտութիւնները, լեզուի յանդգնութիւնները: Հաղիւհազ, երբեմն, անցեալ օրերէն առացուածք մը միտքը կբերար. ան առեն կ'ըսէր ժպտելով. «Ա՛ս, հինաւուրց Ռընէէն է, առ բառը...:» Կը վերյիշէր առնօք ըսած խօսքերը, ունեցած համարձակութիւնները, խօսելու ձայնը զոր կ'առնէր, երիտասարդներուն հետ իր ընտանութիւնը. ասոնցմէ և ոչ մէկին ընելու պիտի համարձակէր այլևս: Ինքն իր վրայ կը զարմանար, և չէր այլևս ճանչնար ինքզինքը: Թողուցած էր լուրջ կամ զբօսցնող գիրքերու ընթերցումները. կը սիրէր այլևս միմիայն ան գործերը՝ որոնք մտքին երազել կուտան, ան գիրքերը՝ որոնք քնքուշ գաղափարներ կը պարունակեն:

Երբ հայրը անոր կը խօսէր քերթէներով որսերուն վրայ՝ որոնց հետևած էր Ռընէ, և մխաներուն վրայ՝ որոնց պիտի հետևէր, ձիու հեծած ըլլալու գաղափարէն կը վախնար. այսինքն կ'ունենար տպաւորութիւնը մէկու մը՝ որ պիտի իյնայ: Աս յուզումները, առ նուաղումները, զոր կզգար գիւղին մէջ, բոլորովին նոր էին իրեն համար: Ծաղիկները, որոնցմով երբէք զբաղած չէր, հիմա իրեն սիրելի էին, անձերու պէս: Ինք որ կը տաղտկանար ասեղնագործութենէ, սկսած էր չինել չրջազգեստի համար մեծ բանուած մը (broderie), և այսպէս աշխատելը կ'զբօսցնէր զինքը: Կ'արթնար, կը վերածնէր դեռատի աղջկան իր կեանքին յիշատակներէն: Յիշողութիւնը կը դիմէր պզտիկ կամ երիտասարդ ընկերուհիներուն, առնուօք ունեցած բարեկամուհիներուն, ան տեղերուն՝ ուր գտնուած էր կիներու ընկերութեան մէջ, ան դէմքերուն՝ որոնք իրեն հետ միևնոյն կարգին վրայ էին, առաջին հաղորդութեանը օրը:

Ծ

Ան պահուն որ պատուհանէն կը նայէր, Ռընէ տեսաւ անգամ մը որ կին մը կը նայէր փոչիին մէջ, գիւղին փողոցին մէջտեղ, քարի մը և անիւի հետքի մը միջև, և մանկիկի մը խանձարուրը կը քակէր: Մանկիկը փորին վրայ պառկած, իրանը չուքի մէջ մնացած, կը շարժէր

պզտիկ սրունքները, կը խաչաձևէր ոտքերը, կը սատանէր սրունքը (*gigotter*) արևին տակ, արևը գողտրաբար կը բախէր վրան, ինչպէս որ կը բախէ մանուկներու մերկանդամ նկարներու վրայ: Ձառադայթներ՝ որ կը գըգըւէին և կը խոխոջայնէին զայն, կարծես անոր կրակներուն առջև կը նկատէին Հաղորդութեան Տօնի (*Fête-Dieu*) կողովի մը վարդերը...:

Երբ մեկնեցան մայրն ու մանուկը, Ռընէ դեռ կը նայէր:

ԾԸ

«Կը տեսնե՞ս, կ'ըսէր Ռընէ հօրը, ես չեմ կրնար սիրել և ոչ մէկը. սիրոյ վերաբերեալ բաներուն մէջ գժուարահաճ կ'ընեմը զիս: Առաջուց ապահով էի թէ ոչ ոք զիս պիտի սիրեր քեզի պէս: Կը տեսնէի որ չատ բաներ կ'անցնէին դէմ-քիդ վրայէն երբ քովդ ըլլայի, այնքան չատ ուրախութիւն: Եւ երբ տեղ մը երթայինք միասին, ո՛րչափ չատ կը հպարտանայիր ինձմով: Ո՛րչափ չատ կը պարծենայիր թևդ առնելով զիս: Հաւատա՛, հայր, իզուր պիտի սիրէին զիս, ես երբէք կրկին պիտի չգտնէի իմ հայրիկս. չափազանց չփացուցած էիր զիս...:

— Ինչ որ պիտի չարգիլէ, աս օրերս, երբ իմ պըզտիկ աղջիկս առողջանայ, որ հանդիպինք աղուոր երիտասարդի մը...:

— Ա՜հ, քու ան աղուոր երիտասարդդ, մեզմէ հեռու է, ըսաւ Ռընէ աչքերովը ժպտելով: Յետոյ, չարունակեց. Տարօրինակ կ'երևայ քեզի, այնպէս չէ՞, որ ամենևին փափաք ունեցած չըլլամ ամուսնանալու: Ուրեմն, ըսեմ քեզի, յանցանքը քուկդ է: Օ՜հ, բանի մը չեմ ցաւիր...: Ի՞նչ կը պակսէր ինծի: Հակառակը, ամէն բան ունէի: Զէի մտածեր ատոր վրայ, չէի ուզեր փոխել կեանքս, այնքան չատ գոհ էի: Բայց կը հարցնեմ քեզի թէ ասկէ

աւելի ինչ կրնայի ուզել: Կեանքս, քու քովդ, այնքան քաղցր էր... և սիրտս այնքան գոհ: Այո՛, թերևս, ըսաւ վարկեանի մը լռութենէ վերջ, եթէ եղած ըլլայի չատ ուրիշ երիտասարդ աղջիկներու պէս, անզգայ ծնողաց քով, ոչ քեզի պէս հօր մը քով... այո՛, անչուչա, ուրիշներուն պէս ըրած պիտի ըլլայի...: Սիրած ըլլալ պիտի ուզէի, ամուսնութեան մէջ պիտի դնէի ան երազը՝ զոր սովորաբար հոն կը դնեն: Անկէ վերջ, պէտք է նաև ըսել ամէն բան, դարձեալ միշտ պիտի նեղուէի սիրահար ըլլալէ: Սէրը չէ մտած իմ գլխաւոր զգացումներուս մէջ[1]..., և միշտ ծաղրած եմ զայն քիչ մը...: Կը յիշե՞ս, քրոջս ամուսնութեանը առեն, երբ Տալատանտ անոր դարպաս կ'ընէր: Ո՛րչափ [illegible] անոնց հետ: Զարահիրս, գիտե՛ս, ա՛յդպէս անուանեցին զիս վերապէս...: Տէ՛ր Աստուած, ես ալ ունեցայ իմ գաղա[illegible]արներս ինչպէս ամէն մարդ ունի իրը, չեմ ըսեր թէ... տարտամութեան օրեր, օդային երազներ չեղան: Առանց ասոր, կինը՝ կին պիտի չըլլար...: Բայց, աս, պարզապէս երաժշտութեան պէս բան մըն էր մտածմանցս մէջ, որ քիչ մը յուզում կուտար ինծի...: Սէրը երևակայութեանս մէջ կ'երթար, կուգար... բայց երբէք հաստատուն չկեցաւ պարոնի մը գլխուն վրայ... երբէ՛ք: Եւ յետոյ, երբ անհեակէս դուրս կ'ելլէի, ամէն բան լմնցած էր...: Իսկոյն, եթէ մէկը գանուէր տան մէջ, աչքերս միայն կը գործէին...: Դիտել միայն կը մտածէի, վերջէն ծաղրելու համար... և դուն ալ գիտես թէ ինչպէս աղէկ դիտել գիտեր քու չարաճճի աղջիկդ...: Հարկ պիտի ըլլար...

— Տէ՛ր, ըսաւ Բաէթինօ, կէս մը բանալով դուռը, պ. Մակիւն վարն է և կը հարցնէ թէ արդեօք օրիորդը կրնա՞յ ընդունիլ զինքը:

[1] Ça n'a jamais été trop dans mes cordes, *իմ զգայուն թելերէս չէ երբէք եղած:*

— Ա՛հ, հայր, ըսաւ Ռընէ աղերսական ձայնով մը, բժիշկ չեմ ուզեր այսօր... : Ցաժարութիւն չունիմ այսօր... աղէկ եմ... : Յետոյ, խիստ չատ կը քաշէ խլինքը (*renifler*) : Ըսէ, հայրիկ, թէ ինչո՞ւ այնչափ չատ կը քաշէ խլինքը : »

Պ. Մօբըռէն չկրցաւ խնդալը բռնել :

«Կեցիր որ ըսեմ... : Ձմեռը կառակով (*carriole*) կը վազէ այցելութեանցը, անոր համար է... : Քանի որ երկու ձեռքերն ալ զբաղած են, մէկը երասանակներովը, միւսը մարակովը, վարժութիւն ըրեր է բնաւ քիթը չի խնդել...:»

Ը

Արդեօք երկինքը ամէն կողմ կապոյտ է, հայր, նայէ՛ անգամ մը, — իր երկայն աթոռէն կ'ըսէր օր մը, յորեկէն առաջ, Ռընէ՝ հօրը :

— Այո՛, սիրելի զաւակս, պատուհանէն պատասխանեց Պ. Մօբըռէն, փառաւոր օդ է :

— Ի՞նչ կ'ըսես :

— Ինչո՞ւ : Արդեօք ցաւ ունիս :

— Ոչ... : Միայն ինծի կը թուէր թէ ամպեր կային, թէ օդը պիտի փոխուէր... : Տարօրինակ բան է հիւանդ ըլլալը, մարդ պիտի ըսէր թէ երկինքը չատ աւելի մօտ է մեզի... : Ա՛հ, հիանալի ծանրաչափ (*baromètre*) մըն եմ ես, հիմա... :»

Եւ վերսկսաւ կարդալ հատորը՝ զոր իր վրայ կռթնցուցած էր խօսած միջոցին :

«Կը յոգնիս կարդալով, պզտիկ աղջիկս : Ինծի՛նք քիչ մը... : Տո՛ւր... : » Եւ Պ. Մօբըռէն երկնցուց ձեռքը դրքին՝ զոր Ռընէ սահեցուց իր մատերէն անոր մատերուն մէջ : Բանալով գիրքը, Պ. Մօբըռէն ճանչցաւ քանի մը էջեր՝ որոնց ծայրը ինք նշան դրած էր քանի մը տարիներ առաջ, որպէսզի աղջիկը չկարդար անոնք. ծալքը դեռ կը կենար արգիլուած էջերուն վրայ :

Ռընէ թմրիլ երևցաւ : Մրրիկը որ դեռ երկինքին վրայ չէր, կ'սկսէր ճնշել աղջկան սրտին : Կը նեղուէր անսահմանելի ծանրութենէ մը որ բեռի պէս կը կոխէր, և մինչդեռ տաճն չղային տեսակ մը անհանգստութենէ՝ իր ամբողջ էութեանը մէջ տարածուած : Ծփուն ելեւթրականութիւնը կը թափանցէր ներխիլին և կը տառապեցնէր : Մոր լռութիւն մը յանկարծ եկած էր՝ կարծես հորիզոնէն փախստական, և ինքնամիսիմման չունչը դաշտին վրայէն անցնելով, անհնարին անձկութեամբ մը լեցուցած էր գինքը : Ժամահարին կը նայէր, ալ չէր խօսեր, կը չարժէր և առկն վարկեան կը փոխէր ձեռքերուն դիրքը :

« Ա՛հ, այո, իրա՛ւ, ըսաւ Պ. Մօբըռէն, ամպ մը կայ, խոշոր ամպ մը Ֆռէնուայի վրայ... : Ի՜նչպէս կ'երթայ... ի՜նչպէս կ'երթայ... : Ա՛հ, կը տարածուի... ահա մեր կողմն է... եկաւ... : Կ'ուզե՞ս որ առկն բան դոցեմ, պատուհանը, փեղկերը... և լոյսը կը վառենք... : Առանկով իմ հռչակաւոր Լիլիս՝ նուազ պիտի վանենայ... : »

— Ո՛չ, ըսաւ Ռընէ ուժգնօրէն, լոյս չեմ ուզեր... ցորեկ առեն... : Ո՛չ, ո՛չ... : Յետոյ, չարունակեց, ալ չեմ վախնար... հիմա :

— Օ՛հ դեռ հեռու է, ըսաւ Պ. Մօբըռէն խօսած ըլլալու համար. աղջկանը խօսքէն՝ մոմեր երևցած էին աչքին առ սենեակին մէջ :

— Ա՛հ, ահա՛ անձրևը, ըսաւ Ռընէ ձայնով մը որուն մէջ ափսոսանք կար, ցօղի պէս է, առ անձրևը... : կը խմուի, այնպէս չէ՞... : Եկուր հոս նստի՛, բոլորովին քովս... : »

Խոշոր կաթիլներ լսկան նախ մէկիկ մէկիկ. յետոյ անձրևը թափեցաւ երկինքէն ինչպէս ամանէ մը զոր գլխիվայր կը պարպեն : Մրրիկը կը պատէր Մօռիմօնը :

1 Lilly կամ Lili (William). – Անգլիացի աստղաբաշխ (1602—1681). սկսեալ 1632էն, ապագան գուշակելու ղբաղեցաւ. Գուշակութեան բաղմաթիւ գործեր թողուց. որոնք շատ յաջողութիւն գտան։

Որոտումը կը թնդար և կը պայթէր։ Դաշտը հրեղէն կ'ըլլար և յանկարծ կը մթնար։ Եւ ամէն վարկեան, մութ սենեակին մէջ, ուր ժժգոյն լոյսեր կը փայլատակէին, փայլակներ ամէն ինչ պատելով մէկ անգամէն, և գլխէն մինչև ոտքերը, տարածուած հիւանդ աղջիկը, անշարժ, կոպերը իջած, բոլոր մարմնոյն վրայ լոյսէ պատանք մը կը նետէին։

Վերջին որոտումն մըն ալ թնդաց այնչափ ուժով, և պայթեցաւ այնչափ մօտ, որ Ռընէ թևերը նետեց հօրը վզին և ծածկեց իր գլուխը անոր մարմնովը[1]։

«Պզտիկ անմի՛ա (*bêtote*), ալ լմնցաւ,» ըսաւ Պ. Մօրըռէն։

Ռընէ,թռչունի մը պէս որ գլուխը քիչ մը կը վերցնէ թեւին տակէն, բարձրացուց աչքերը հօրը վրայ, և անոր հետ միշտ գրկախառն, «Ա՛հ, զմեզ ամէնքս ալ մեռած կը կարծէին,» ըսաւ ժպիտով մը՝ուր տոհմաբեռն պէս բան մը կար։

Կ

Աւտոն մը, մտնելով Ռընէի քով որ գէշ գիշեր մը անցուցած էր, Պ. Մօրըռէն կէս քունի մը մէջ գտաւ զայն։ Ոտքին ձայնէն, կիսաբաց աչքերով, և քիչ մը ետին դառնալով. «Ա՛հ, դուն ես, հայր...։ Եւ չփոթ կերպով բառեր մրմնջեց՝ որոնց մէջէն Պ. Մօրըռէն լսեց որ յաճախ կուգար ճամբորդութիւն բառը։

— Ի՞նչ կը խօսիս ճամբորդութեան վրայ։

— Այ՛, հեռուէն եկողի մը պէս եմ... չատ հեռուէն... երկիրներէ զոր ալ չեմ յիշեր...։»

Եւ բանալով աչքերը բոլորովին մեծ, երկու ձեռքերը սաւանին վրայ տափակ դրած, որոնել կը թուէր թէ ուր գացած էր և ուրկէ կուգար։ Շփոթ վերյի-

[1] ...թէ շատ կը վախնամ գիշերները, թէ քնաւ չեմ սիրեր որոտումը... (տե՛ս էջ 14)։

չում մը, ազօտ յիշողութիւն մը իրեն մնացած էր միջոցներէ, տարածութիւններէ, տարտամ վայրերէ, ան ախարհքներէն և ան լիմպոներէն ուր կ'երթան հիւանդները վերջին ան դիշերներուն մէջ՝ որոնք կ'անջատեն զիրենք երկրէս, և ուրկէ դուրս կ'ելլեն բոլորովին զարմացած, անհունին թմրութեանը և ապշութեանը հետ, իբր թէ մոռցած իրենց երազին մէջ սաւառնած ըլլար Մահը՝ իր թևերուն առաջին չարժումներուվը։

«Բան մը չէ, չարունակեց, քանի մը վարկեան անցնելէ վերջ, ափիոնէն է... աս գիշեր տուին քնանալու համար։»

Եւ չարժում մը ընելով կարծես մտածմունքը թօթափելու համար. «Բանի՛ սա պզտիկ հայրիս... մազերս չակեմ...։ Աւելի վեր...։ Օ՛հ, այրերը, ինչ անճարակ են...։»

Ուռւցուց մազերը անոնց մէջ անցընելով նիհար ձեռքերը։ Ցեղը բերաւ ժանեակէ փանիշօնը[1] որ խանգարուած էր։

«Նա՛... հիմա... ըսաւ, խօսէ՛...։ Կը փափաքիմ որ խօսին ինծի հետ...։»

Եւ դրեթէ գոցեց աչքերը մինչդեռ հայրը կը խօսէր։

«Յոգնած ես, Ռընէ՛, զքեզ մինակ թողում, ըսաւ Պ. Մօրըռէն, տեսնելով որ չի լսել կը թուէր։

— Ո՛չ, ցաւ կ'զգամ քիչ մը...։ Խօսէ՛ դարձեալ, պիս կ'սթափիէ։

— Բայց չես ուտկնդրեր ըսածիս...։ Ըսէ՛ նայինք, ինչ բանի վրայ կը մտածես, սիրելի զաւակս։

— Ոչնչի վրայ...։ Կը փնտռէի...։ Երազները, սասկ չէ...։ Ինչ էր... մոռցայ...։ Ա՛հ, գոչեց սուր ցաւի մը խոցումէն (*pincement*)։

— Ցա՞ւ կ'զգաս։»

[1] Fanchon. — Նուազական անուն Françoiseի։ — Ծայրաւոր կամ կլոր կտրուած պզտիկ թաշկինակ (fichu) զոր գլխակի պէս կը դնեն կիները պչրութեան համար։

Ռընէ չպատասխանեց։

Պ. Մօբըռէն չկրցաւ բռնել շրթունքի չարժում մը, և բողոքի նայուածք մը՝ զոր նետեց օդին։

« Ա՛հ, հայր, ըսաւ անոր Ռընէ քանի մը վարկեան վերջ։ Ես, տե՛ս, յանձնառու եմ (*se résigner*)...։ Ո՛չ, պէտք չէ այնչափ չատ ատել ցաւը...։ Բանի մը հատ արուած է մեզի, ցաւատանջ ըլլալու համար չէ որ միայն ցաւ կ'ունենանք։ »

Եւ կիսկատար ձայնով մը, և մէն մէկ վարկեան չունչ առնելով, սկսաւ հօրը խօսիլ ցաւին բոլոր բարի կողմերուն վրայ, դորովի աղբիւրին վրայ՝ զոր կը բանայ մեր մէջ, սրտի փափկութեանց և բնաւորութեան քաղցրութեանց վրայ՝ զոր ցաւը կուտայ ամէն անոնց որ յօժարակամ կ'ընդունին անոր վիշտերը և չեն բնաւ դառնանար։ Խօսեցաւ ան ամէն մտոք բաներուն և ամէն փոքրոգութեանց վրայ՝ որոնցմէ կը մերկանանք երբ ցաւատանջ ենք, ուրիշը հեգնելու սաստիկ հակման վրայ՝ զոր կը կորնցընենք, չար խնդրուածքին վրայ՝ զոր կը թօթափինք, հաճոյքին վրայ՝ զոր չենք այլևս ունենար ուրիշի վիշտերուն համար, ներողամտութեան վրայ՝ որ մեզի կուգայ ամէն մարդու հանդէպ։ « Սրամտութիւնը, եթէ գիտնայիր թէ ինչպէս անմիտ բան կ'երևայ ինծի հիմա, » կ'ըսէր հօրը։ Եւ Պ. Մօբըռէն լսեց թէ Ռընէ կը գոհանար՝ ընտիր անհատ ըլլալու փորձութիւն մը գտնելով ցաւին մէջ։ Կը խօսէր հասարակութեան վրայ և բոլոր մարմնական նեղութիւն վրայ՝ որով կը պատէ զմեզ առողջութիւնը, խիստ կեանքի դիմանալու կարողութեան վրայ՝ որ մարմնոյն հանգստութիւն պարգևողն է, և կը պատմէր թէ ինչպէս հիւանդութեան մէջ կայ հոգեկան կապերու թօթափում և փրկութիւն, սրտի թեթևութիւն, իղձ մը՝ զոր մեզմով կը ծծենք մեզմէ դուրս։ Խօսեցաւ դարձեալ ցաւին վրայ իբր ան չարիքը՝ որ մեզմէ կը վանէ հպարտութիւնը, որ մեզի կը յիշեցնէ մեր տկարութիւնը (*infirmité*), որ զմեզ

մարդասիրութեան կ'առաջնորդէ, որ զմեզ կը խառնէ բոլոր անոնց՝ որ ցաւագար են, որ մեր միաբերան մէջ կը խոթէ ընկերասիրութիւնը (*charité*)։

« Եւ յետոյ, առանց ցաւին, աւելցուց, մեզի բան մը պիտի պակսէր... տխուր ըլլալը...։ »

Եւ Ռընէ ժպտեցաւ։

ԿԱ

« Բարեկամս, չատ դժբաղդ ենք, կ'ըսէր իրիկուն մը անկէ քանի մը օր վերջ, Պ. Մօբըռէն՝ Տընօազէլին, որ վարձու կառքէ մը վար կը ցատկէր։ Օ՛հ, նախազգացում մը ունէի թէ պիտի գայիր...։ Կը քանայ հիմա... վաղը պիտի տեսնես զինքը։ Օ՛հ, չատ փոխուած պիտի գտնես...։ Բայց անօթի ըլլալու ես։ Եւ մտցուց զայն ճաշասրահը՝ ուր աճապարանքով ընթրիք մը պատրաստեցին։

— Այդպէս մի՛ ըսէք, Պ. Մօբըռէն, կ'ըսէր Տընօազէլ, դեռ երիտասարդ է...։ Անոր տարիքին, միշտ օգնութիւն կը գտնուի...։»

Պ. Մօբըռէն երկու արմուկները դրաւ սեղանին վրայ, և արցունքներ վազեցին դանդաղաբար աչքերէն։

« Բայց վերջապէս, տեսնենք, Պ. Մօբըռէն, բժիշկները չքաւած չէ...։ Դեռ յոյս կայ...։»

Պ. Մօբըռէն թօթվեց գլուխը, չպատասխանեց, և չարունակեց լալ։

« Դատապարտուած հիւանդ չէ...։

— Բայց լաւ կը տեսնես թէ այո՛, գոչեց Պ. Մօբըռէն, պոռթկալով, և թէ չեմ ուզեր կոր քեզի ըսել։ Մարդ ամէն բանէ կը վախնայ, կ'ըմբռնես, երբ աս վիճակին կը հասնի...։ Կը թուի ինծի... բաւեր կան որ վրայ կը հասցնեն չարիքը, և աս բաւը... պիտի հասատայի որ աս կ'ապանէ աղջիկս։ Եւ յետոյ, հրաշք մը,

ինչո՞ւ չըլլար: Մօտեցան լինձի հրաչքի վրայ, բժիշկները... Տէր Աստուած, դեռ կ'ելլէ ոտքի: Մեծ բան է անկողինէն ելլելը... Երկու օրէ իվեր, բարւոքում մը կայ, լինձի այնպէս կ'երեւայ... Եւ յետոյ, մէկ տարւան մէջ երկու զաւակ, չափազանց պիտի ըլլար...: Օ՛հ, չափազանց պիտի ըլլար... Բայց չուտե՞ս... բան մը չես ուտեր, և Պ. Մօբըռէն խոշոր պատառ մը դրաւ Տընուազէլի սկաւառակին մէջ... Վերջապէս...: Պէտք է այր ըլլալ... քաջութի՛ւն...: Նոր ինչ կայ Բարիզի մէջ:

— Ոչինչ, բան մը չեմ գիտեր...: Պրենեհան լեռներէն կուգամ...: Տիկին Տավառանտ կարդայ լինձի ձեր նամակներէն մէկը... բայց ան հեռու է կարծելէ թէ այսչափ չատ հիւանդ է:

— Պառաւսէն լաւ չունի՞ս:

— Ունի՛մ... պատահեցայ իրեն երբ երկաթուղին կ'երթայի...: Կ'ուզէի հետս բերել զայն... բայց գիտէք, Պառաւսը...: Աչխարհիս վրայ և ոչ մէկ բանի փոխարէն պիտի չթողուր Բարիզը ուրիշ օրուան համար...: Պէտք է որ ամէն առտու չրջան մը ընէ քարաքին վրայ...: Լայն աղւոր լուսանցքով փորագրութիւն մը ձեռքէն փախցնելու դաղափարը...

— Իսկ Պառաժոնի՞ը, հարցուց Պ. Մօբըռէն ճիգով մը:

— Կ'ըսեն թէ օրիորդ Պառաժօ միշտ կ'ընդդիմանայ կարգադրելու:

— Հե՛ղ աղջիկ, կը սիրէր զայն:

— Գալով մօրը, որ չարաչար ախտը վիճակի մէջ է, կ'երեւայ թէ..., զարհուրելի վախճան մը... մտայղին խանդարում, ծայրայեղութիւն... յիմարութիւն կ'ըսեն...: Ասոնք կայ թէ հիւանդանոց պիտի դնեն...:

ԿԲ

«Ըրնէ՛, ըսաւ միւս օր Պ. Մօբըռէն մանելով աղջկանը սենեակը, վարը մէկը կայ որ զքեզ տեսնել պիտի ուզէր:

— Մէ՞կը: Եւ երկարօրէն նայեցաւ հօրը: Գիտեմ ո՛վ, Տընուազէլն է...: Գրեցի՞ր անոր:

— Բնա՛ւ ոչ: Ինձմէ չէիր հարցներ զինքը: Ես ալ չէի գիտեր թէ քեզի հաճոյական պիտի ըլլայ...: Արդեօք կամքիդ հակառա՞կ է ատ:

— Մա՛յր, առ լինձի կարմիր պղպեկ պերոզս... հոն... ձգոյին (*tiroir*, *skrek*) մէջ, ըսաւ առանց պատասխանելու: Պէտք չէ վախ ազդել և ոչ իսկ անոր...: Եւ փողկապի պէս կապել վերջ պերոզը. Հիմա, անմիջապէս բեր Տընուազէլը:»

Տընուազել մտաւ սենեակին մէջ որ թաթխուած էր երիտասարդ հիւանդներուն ան տարտամ հոտովը՝ որ սենեակի մը մէջ կը տարածէ բոյր մը թռուած փունջի և թարշամած ծաղիկներու:

«Աղնիւ ես, ըսաւ, այսպէս գալովդ...: Տե՛ս, քեզի համար դրի աս պերոզս... անով կը սիրէիր զիս...:»

Տընուազէլ ծռեցաւ անոր ձեռքերուն և համբուրեց զանոնք:

«Տընուազէլն է,» ըսաւ սենեակին խորէն Պ. Մօբըռէն իր կնոջը:

Տիկին Մօբըռէն լսելու կերպարանք չունեցաւ: Ձեռքով վարկեան մը անցնելէ վերջ, ոտքի ելաւ, Տընուազէլին գնաց, անկենդան համբոյր մը տուաւ անոր և վերադարձաւ մութ անկիւնը՝ ուր կը նստէր:

«Ուրե՛մն, ինչպէ՞ս գտար զիս: Չէ՞ մի որ չատ փոխուած չեմ: Եւ առանց անոր ժամանակ տալու որ խօսէր. Պատճառն է որ սոսկալի հայր մը ունիմ որ միշտ

հիւանդի դէմք կը դառնէ վրաս... և յամառութիւն կ'ընէ։ Հազար անգամ իրեն կ'ըսեմ թէ աւելի լաւ եմ... կը պնդէ թէ ո՛չ։ Երբ բուժուիմ իսկ, պիտի տեսնես որ մինչ պիտի ուզէ հիւանդ կարծել զիս...։»

Եւ տեսնելով որ Տընուազէլ կը նայէր իր թևին ծայրը՝ դաստակին, որ քայ մնացած էր թևնոցին քակուած մէկ կոճակին պատճառով.

«Օ՛հ, գոչեց, կրկին դնելով կոճակը չուտով, քիչ մը նիհարցած եմ... բայց բան մը չէ... նորէն կը զիրնամ (*se remplumer*)...։ Կը յիշե՞ս մեր ան նշանաւոր պատմութիւնը ասոր աւթիւ, գիտես, հայր... որուն վրայ այնչափ չատ խնդացինք...։ Պէօվանի ագարակապանին տունը, Թէթըվիւլիտին տունը, ան ճաշին, գիտես աղէկ։ Երեւակայէ, Տընուազէլ, ան բարի մարդը երկու տարիէ իվեր մեղի համար խեցգետին (*écrevisse*) կը պահէր։ Մեր սեղան նստելու վարկեանին, հայրիկս ըսաւ անոր.—Ան ինչ է, ո՞ւր է աղլիկդ, Թէթըվիւլի՛ա։ Կ'ուզեմ անպատճառ որ մեղի հետ ճաշէ...։ Միթէ հոս չէ՞։ —Հոս է, այո, պարոն։— Ուրեմն, թող գայ, ապա թէ ոչ ապուրիդ չեմ դպչիր։ Ասոր վրայ, հայրը կողմնակի դնաց. խօսելու ձայն կը լսենք, լալու ձայն, մէկ քանորդ ժամ կը տեւէ սա։ Առանձին վերադարձաւ ըսելով մեղի. Պատճառն է որ չհամարձակիր...։ Անանկ կ'ըսէ որ չատ նիհար է...։ Բայց լնծի նայէ՛, հայր, սա խեղճ մայրիկը որ երկու օրէ իվեր չելաւ սենեակէն...։ Հիմա որ հիւանդապահ մը ունիմ, լաւ կ'ըլլար որ քիչ մը օդ առնել տայիր անոր։

— Ա՛հ, իմ բարի Ուրնէս, ըսաւ անոր Տընուազէլ երբ առանձին եղան, չես գիտեր որքան հաճոյք կ'զգամ զքեզ այսպէս տեսնելով, զքեզ կրկին գտնելով սա զուարթութեանդ մէջ։ Օ՛հ, աղէկ նշան է սա... աւելի լաւ պիտի ըլլաս, ես եմ ըսողը, և ան բարի հայրիկին

խնամքներովը, սա խեղճ մայրիկին հոգածութեամբը, և քու անբան Տընուազէլիդ՝ որ հոս դիշերօթիկ կը մնայ քու սրտոնութեամբդ...։

— Դո՞ւն ալ, խեղճ բարեկամս...։ Բայց չնայի՞ս վրաս։»

Ուրնէ կարկառեց երկու ձեռքերը որպէսզի Տընուազէլ անոր օգնէր մէկ կողմին վրայ քիչ մը դառնալու, այնպէս մը որ անոր հետ դէմք դէմքի գար և երեսը լոյսին տար։ «Հիմա աղէկ մը տեսա՞ր զիս։»

Ժպիտը սահած էր աչքերէն, բերնէն։ Կեանքը յանկարծօրէն լռկած էր անոր երեսէն՝ դիմակի մը պէս։

«Ուրնէ՛ս, այո՛, ըսաւ ձայնը ցածցնելով, լմնցա՛ւ, ալ երկայն ապրելիք չունիս... Օ՛հ, պիտի ուզէի որ վաղն ըլլար սա բանը...։ Ա՛լ չեմ կրնար... կը տեսնես... ընել ինչ որ կընեմ... ալ չեմ կրնար պիտի տալ հոս ամէնուն... ալ ուժ չունիմ, կարողութիւն չի մնաց... և կաճապարեմ որ ժամ առաջ ամէն բան լմնայ...։ Զիս չտեսներ, այնպէս չէ՞։ Չեմ կրնար դայն առաջուց սպանել, ինչ կ'ըսես։ Երբ խնդալս տեսնէ... հազար անգամ դիտայ որ դատապարտուած եմ, կը մոռնայ, չտեսներ այլևս, ալ չդիշեր։ Ուրեմն, պէտք է որ խնդամ։ Ա՛հ, անմիք որ հոգիէ կը մեկնին իրենց ուղածին պէս... կեանքը հանգստութեամբ թողուլ... մեռնիլ... ուզած վարկեանին, իր անկիւնը, գլուխը պատին դարձուցած... բայց հեշտ ան է, բան մը չէ այնպէս վերջանալը...։ կարճ խօսքով, դործին դժուար մասը եղաւ...։ Յետոյ, դուն դիմացս ես, ինծի քաջալերիչն պիտի տաս...։ Եթէ տակարանամ, դուն քովս պիտի դտնուիս պատապլչելու համար...։ Եւ երբ... երբ անհետանամ... քեղի կը վստահիմ...։ Անոր քով պիտի մնաս առաջին ամիսները...։ Ա՛հ, մի՛ լար, ըսաւ, զիս ալ պիտի լացնեիր։»

Վարկեան մը լռութիւն տիրեց։

«Վեց ամիս եղաւ եղբօրս թաղումը, վերսկսաւ Ուրնէ։

Զիրար անգամ մը միայն տեսանք ան օրէն իվեր։ Սարսափելի ճգնաժամը (*crise*) զոր ունեցայ, կը յիշե՞ս։

— Այո՛, այո՛, լաւ կը յիշեմ, ըսաւ Տընուազէլ։ Շատ յաճախ միտքս եկաւ ատ...։ Դեռ կը տեսնեմ գլեղ աչքերուս առջև, խեղճ աղջիկ, ահռելի ցաւին չարժուձևովը զոր ըրիր, չրթունքներուդ՝ որ օգնութեան կանչել, խօսել կ'ուզէին, և չէին կրնար արտասանել խօսք մը...

— Եւ չէին կրնար արտասանել խօսք մը, ըսաւ Ուընէ կրկնելով Տընուազէլի վերջին բառերը։ Դողաց աչքերը, բերանը երկվարկեան մը չընչեց աղօթքի մը մրմունջը։ Յետոյ, երջանկաբեր դէմքի արտայայտութեամբ մը որ զարմացուց Տընուազէլը, ըսաւ անոր. Ա՜հ, ո՛րչափ երջանիկ եմ գլեղ տեսնելով, բարեկա՛մս...։ Մենք մեղի, երկուքս պիտի ունենանք քաջութիւն, պիտի տեսնե՛ս...։ Եւ պիտի խաբենք զանոնք, միամիտնե՛րը[1]։»

ԿԳ

Հեղձուցիչ տաք օդեր կ'ընէր։ Իրիկունը բաց կը թողուին Ուընէի սենեակին պատուհանները, և չէին վառեր լամբարը, նոթս չքաչելու համար թիթեռնիկները որ շատ վախ կուտային հիւանդին։ Կը խօսակցէին, յետոյ քանի կը նուազէր օրուան լոյսը, խօսքերն ալ, միտքերուն հետ, կ'իյնային աւանդ լոյսի ժամերուն և քողատուեր թարթափանքի (*rêverie*) ինքնամոռմանը մէջ։ Երեքն ալ, հուսկ յետոյ, ալ իրարու բան չէին ըսեր։ Մոնջ կը կնոջային, երկինքը կը չնչէին, դիշերուան կը յանձնէին իրենք զիրենք։ Պ. Մօրըէն կը բռնէր միայն աղջկանը ձեռքը, և առեն առեն կը սեղմէր։ Մթութիւնը կուգար։ Սմբողջ սենեակը կը նահանջար։ Երկայն պատուհանն վրայ պատկած, Ուընէ կ'անհետանար ներքնազգեստին ազօտ ճերմակութեանը մէջ։ Վարկեան մը կը հասնէր ուր չէին այլեւս որոշեր բան մը, և ուր սենեակը կը խառնուէր երկնքին։ Ուընէ ան առեն կ'սկսէր խօսիլ ցած և խորաթափանց ձայնով մը։ Հեչա և բարձրիմաստ խօսքեր կ'ընէր, դորովական խօսքեր, յուզուած և ծանր (*grave*), որոնք մերթ կը նմանէին մաքուր խղճի մը երդին, և մերթ կ'իյնային իր չուրջը՝ նման հրեշտակի մխիթարութեանց։ Մտածումները կը վերանային, ներողութիւն սիրելով ամէն բանի վրայ. երբեմն վարկեաններ, անոր ըսած խօսքը կը հասնէր ականջին՝ երկրէս աւելի հեռաւորին, կեանքէ աւելի բարձրադոյնին, և, քիչ քիչ, տեսակ մը նուիրական արհաւիրք, տառերին և լռութեան, մթութեան և մահուան չքեղութիւններովը յօրինուած, կ'իջնէր ան սենեակին մէջ՝ ուր Պ. Մօրըէն, տիկին Մօրըէն և Տընուազէլ կ'սպասէին ան ամէն բանի՝ որ արդէն կը թուէր օրհասական աղջիկէն, ան ձայնին հետ։

ԿԴ

Պատերուն վրայ թուղթը կը պատկերացնէր քակուած վարդեր, կապուտակներ (*bluet*), հարսնուիներ (*coquelicot*)։ Զեղունին վրայ, երկինք մը նկարուած էր, թեթեւ, առաւօտային, միգապատ։ Դրան և պատուհանին միջև՝ քանդակուած փայտէ աղօթարան մը (*prie-Dieu*), ասեղնագործուած բարձով մը, կարծես մաերիմ, ընտանի և խորհրդապահ իր տեղն ունէր անկիւնի մը մէջ. ան բարձէն վեր՝ կը փայլէր, լոյսին հակառակ կողմը, օրհնած ջուրի պղինձէ աման մը որ կը ներկայացնէր Ցիսուսի մկրտութիւնը Յովհաննէսէն։ Դիմացի անկիւնը, պզտիկ յարկաչար (*étagère*) մը պատէն կախուած, մեռաքոյ լաթերով, որուն վրայ չարուած կ'երեւային մէկը միւսին վրայ ծռած գիրքերու կռնակներ, և անպիտիէն գործու լաթակազմ հատորներ։ Պատաղիչ (*grimpant*) տունկերով չրջանակուած պատուհանին առջև — որոնք

[1] Et nous les attraperons bien, les pauvres gens !

վերը իրարու կը միանային և լոյսին մէջ կը թաթխէին իրենց ակռաներուն եզերքը — կապոյտ թաւիլով չրջապատ հայլի մը կը կենար արդուզարդի սեղանի մը վրայ՝ որ տակէն ծածկուած էր մետաքսով, և վրան՝ ժանեակով (*guipure*), արծաթէ խոյանիներով արուարներու մէջև։ Վառարանը, ցուկաձև (*en retour, ressaut*) կը մանէր պատին անկիւնաւոր կտրուած ճակատին մէջ, և ունէր իր հայլին նոյն քնքուշ թաւիլով՝ որով պատուած էր արդուզարդի սեղանին հայլին։ Հայլիին մէկ կողմէն կախուած էր Ռընէի մօրը երիտասարդութեանը մէկ մանրանկարը, վիզը մարգարիտներու չարքով մը, և միւս կողմէն՝ մօրը աւելի տարէց առնին տակերատիպ պատկերը։ Առնցմէ վեր, հօրը մէկ կէնդանագիրը, համազեստով, Ռընէին գծուած, և որուն չրջանակը մէկ կողմի հակած, կարծես կը ծուէր ամբողջ սենեակին վրայ։ Ճաչի ատեան վարդափայտէ սեղանի մը (*servante*) վրայ, վառարանին առջև, դրուած էին հիւանդին վերջին քիմայ ճոյքի առարկաները, այսինքն՝ Սաքսի ջրամանը և լականը զոր վախճած էր ունենալ։ Ինչ մը աւելի հեռուն, երկարդ պատուհանին մօտ, պատէն կախուած էին ան յիշատակները՝ զոր Ռընէ հետը բերած էր իր ամագօնի չրջազգեստին գրպանին մէջ, ձիարշաւներէ և որսէ բերելով մատնանքի պէս պահած առարկաները, մորակներ, պիրենեան խարազան մը. եղջերուի ոտքեր՝ կապոյտ և հասլուղի[1] ժապաւէններով հիւսուած, որոնցմէ կախուած էր քարա մը՝ որուն վրայ գծուած կար օրը և տեղը ուր անասունը չտապկոցուցած (*forcer*) էր։ Պատուհանէն անդին, պզտիկ գրասեղան մը (*secrétaire*), որ հօրը գրասեղանը եղած էր զինուորական վարժարանին մէջ, կը կրէր տուփեր, կողովներ, նախորդ տարիներու ամանօրի կաղանդչէքներ։ Անկողինը մարմաշէ[2] էր միայն։ Անոր

1 Nacarat, *կարմիր մը՝ որ կեռասի և վարդի գոյներուն միջտեղն է։*
2 Mousseline, *տիւլպենտ։*

խորը և կարծես վարագոյրներուն թևին տակ, բոլոր ազօթագիրքերը զոր Ռընէ ընդունած էր ազայութենէն իվեր՝ չարուած էին ալճէրիական յարկաշարի մը վրայ ուրկէ կը կախուէին օրհնարաններ (*chapelet*)։ Յետոյ կուգար հնչատպարան մը, որ խճազուած էր բիւր ոչնչութիւններով, այսինքն՝ պուպրիկի պզտիկ ընտանիքներ, ապակիէ պզտիկ բաներ, խանութէ առնուած հինգ սուի պակեր, վիճակահանութիւններէ չահուած խաղալիկներ, մինչև իսկ փուռին մէջ եփած՝ հացի խմորէ չինուած կենդանիներ, անոնց չորս ոտքը լուցկիէ, ազայական խաղալիկի ամբողջ միւեան մը՝ զոր դեռատի աղջիկները կը յօրինեն իրենց սրտին կատրիկներովը և իրենց կեանքին փշրանքովը։

Սենեակը կը չղայր։ Յերկուան արեւը կ'ողողէր զայն ջերմութեամբ և լոյսով։ Անկողնին քով, պզտիկ սեղանի մը վրայ՝ որ խորանի տեղ չակուած և լաթով մը ծածկուած էր, երկու մոմեր կը վառէին՝ որոնց բոցերը կը թաւիթաւիէին (*palpiter*) օրուան ոսկեգոյն լոյսին մէջ։ Ազօթքի լուսթիւն մը, հեկեկանքով ընդմիջուած, լսել կուտար դրան եռեւէն գիւղի քահանայի մը ծանրաքայլ հեռանալը։ Յետոյ, ամէն բան լուռ, և արցունքները դադրեցան յանկարծ օրհասական աղջկան չուրջը, հոգեվարի տագնապին մէկ հրաշքովը առկախ մնացած։

Քանի մը վարկեանններու մէջ, հիւանդութեան և անձկութեան նչանները ջնջուած էին Ռընէի նիհարացած դէմքէն։ Սքանչացման (*extase*) և յուսոյ փրկութեան զգեցկութիւն մը՝ որուն առջև հայրը, մայրը և բարեկամը ծնրադիր խոնարհած էին։ Յափշտակման (*ravissement*) մը քաղցրութիւնը և խաղաղութիւնը լեցած էին անոր վրայ։ Երազ մըն էր, կարծես, որ թաւլօրէն մէկ կողմի չրջած էր անոր դլուխը բարձերուն վրայ։ Աչքերը մեծ բացուած, դէպի վեր դարձած, կարծես կը լեցուէին անհունութեամբ. նայուածքը, քիչ քիչ, կը տանար յաւիտենական բաներուն հաստատութիւնը։

Ամբողջ դխմագծերէն կը բարձրանար երջանկաբոյր չունչի պէս բան մը։ Կեանքի մնացորդ մը, յեսին չունչ մը կը դողդողար նիրհուն, կխաբաց և ժպտուն բերնին եզերքը։ Դէմքին գոյնը ճերմկած էր։ Արծաթախառն ժպգունութիւն մը՝ անոր մորթին, անոր ճակտին կուսար անփայլ (mat) պայծառութիւն մը։ Մարդ պիտի ըսէր թէ ան արդէն դլխովը կը մօտենար մեր լոյսէն տարբեր լոյսի մը. Մահն էր որ կը մերձենար անոր՝ լոյսի մը պէս։

Ա՛ս՝ կերպարանափոխութիւնն էր արդի հիւանդութեանց որոնք կը դիտապատեն օրհասական աղջիկները իրենց հոգւոյն գեղեցկութեանը մէջ, և կ՛առնեն երկինք կը տանին դեռատի մեռեալներուն երեսը։

ԿԵ

Անոնք որ կը ճամբորդեն հեռաւոր երկիրներ, թերևս հանդիպած են քաղաքներու կամ աւերակներու մէջ, տարի մը հիւսիսային Եւրոպա, ուրիշ տարի մը Ալճէ-բիա, երկու ծերուհիներ, այր մը և կին մը որոնք կարծես չիտակ կ՛երթան իրենց ճամբէն, առանց նայելու և առանց տեսնելու։ Մօբըռէն ընտանի՛քն է ան։ Ան հայրն ու ան մայրն է։ Առանձին են։ Միակ զաւակը որ իրենց մնացած էր, Ռընէի քոյրը, մեռաւ աղաբերքէն։

Ամէն բան ծախեցին, և ճամբայ ելան։ Ամէն բանէ հրաժարած են։ Մէկ երկրէն միւսը կ՛երթան, մէկ պան-դոկի անկողինէն՝ միւս պանդոկի անկողինը։ Կ՛երթան ինչպէս իրեր արմատախիլ եղած և հովին նետուած։ Կը թափառին, կը դառնան երկրային ադբորանքի մէջ, խոյս տալով դերեզմաններէ և կրելով իրենց կիսամեռ մարմինը, փորձելով յղոնեցնել իրենց վիշտը՝ ճամբանե-բուն տաժանութեամբը, քաշքշելով մինչև աշխարհիս ամէն ծայրերը՝ իրենց կեանքը, զայն մաշելու համար։

Հ.Ս.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
1921—1922
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՎԵՐԻՊԱՏՈՒԹԻՒՆ

Էջ 12, *կ՛ուզար*, *կարդա՝* կուգար։ — Էջ 15 և 130, *տառակոտ՝* տառատոկ։ — Էջ 16, *կերեւնային՝* կերեւայինն։ — *խորշագոյն գաճէ՝* խոշոր գաճէ։ — *կ՛ուգային՝* կուգայինն։ — Էջ 21, *ցողը՝* ձողը։ — 22, *վաւօթի՝* վառօդի։ — 24, *մրմնչէր՝* մրմնջէր։ — 30, *Պըվէդօն՝* Ռըվէդօն։ — 32, *եփենոս՝* եբենոս։ — 34, *կը խօսատանայ՝* կը խոսատանայ։ — 48, *խոխանակով՝* Խոթանակով։ — 55, *մնծանր՝* մեծնար։ — 57, *կը բաբաս՝* կը բանաս։ — 64 (135 և 287), *չինուվիւնները*, *չինուվինէ*, *չինուվիւնը՝* շնուրիւնները (շնուրենէ և շնուրեանը)։ — 66, *պ. սը Ֆօյ՝* պ. տը Ֆուա։ — 82, *դիս. 1*, *բնուվիւնաւորներու՝* բնուրեենաւարներու։ — 83, *Ակէօսի՝* Ակեսի։ — *վանժարանի՝* վարժարանի։ — Էջ 91, *դիս. 1*, *կասանենիներու՝* կասանեենիներու։ — Էջ 106, *դիս. 2*, *Նէրոնի աղջիկը՝* Նէրոնի մայրը։ — Էջ 116, *քրքիչ՝* frիչ։ — 117, *տափաար՝* տաբատը։ — 127, *չէր գանէր՝* չեր գտներ։ — 139, *սպասեմ գքեզ՝* սպասեմ ֆեզի։ — 150, *դիս. 1*, *Sacré-coeur*, *թերևս վերագրուէր Մօնմարթրի* *բլուրին վրայ 1873ին սկսուած բարիզեան կաթողիկէին։* —152, *Ինձի առնելու՝* զիս առնելու։ — 153, *կարմրցաւ՝* կարմրեցաւ։ — 154, *սիրադուժերուն՝* սիրադրուժերուն։ — 172, *դոդոչ՝* դոդոջ։ — 176, *ավլեց՝* աւլեց։ — 182, *թոխափած էր՝* թօթափած էր։ — 185, trattorioa՝ *trattoria*։ — 206, *աչխատութեան՝* աշխատութեանց։

— 209, *փաստափանը*՝ փաստաբանը: — 210, *ձայնձայնով*՝ ձայնով: — 212, *Անձկագո՛վ*՝ Անձնագո՛վ: — 217, *թմփկահար*՝ թմբկապետ: — 229, *ուզած որ աս բանը*՝ *ուզած էր աս բանը*:

Էջ 230, *Մահացու սլաքը կողին խոցուած*՝ *Մահացու սլաքը* (նետը) *կողին* մխուած, *le trait mortel est attaché à ses flancs: — (Virgile, trad. Th. Cabaret-Dupaty, Hachette, 1873)*:

Էջ 236, *Ջղային և գլխու ցաւի մը*՝ ջղային գլխու ցաւի մը: — 242, *խրխի*՝ խռիւի: — 246, *Թոթափուա՛*՝ թօթափուա՛: — 247, *ձեռքը չէր այլեւս, կը դողար*՝ ձեռքը չէր այլեւս դողար: — 249, *թմբլիները*, թմբիւեերը: — 250, *չէր ցուցնէր*՝ չէր ցուցներ: — 252, (*վերջին տող*), *Թողած որ Փառքը*՝ թողած էր Փառքը: — 257, *պասուառօս*՝ պասուառոս: — 258, *քմահաճոյք*՝ քմահաճոյք: — 260, *դժուարահաճ*՝ դժուարահաճ: — 292, *Ա՛Ջ ԷՋԷՆ*՝ ԱՒ ԷՋԷՆ: — 301, (Էջ 72) *կարդա*՝ (էջ 27):

ՎՐԻՊԱԿ ԵՒ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Էջ 12, *կ'ուգար, կարդա*՝ կուգար: — Էջ 16, *կ'ուգային*՝ կուգային: — Էջ 16, *խորչագոյն գաճէ*՝ խոշոր գաճէ: — Էջ 30, *Պրվէռչօն*՝ Ռրվէռշօն: — Էջ 32, *եփենոս*՝ եբենոս: — Էջ 34, *կը խօսանայ*՝ կը խոսացայ: — Էջ 55, *կը մեծնար*՝ կը մեծնար: — Էջ 57, *կը բաւաս*՝ կը բաւաս: — Էջ 83, *Ակէօսի*՝ Ակեսօի: — Էջ 83, *վանժարանի*՝ վարժարանի: — Էջ 91, *դիտ. 1, կասանեսնիներու*՝ կասաճենիներու: — Էջ 116, *քրքիչ*՝ frիչ: — Էջ 127, *չէր գանէր*՝ չէր գտներ: — Էջ 153, *կարմրցաւ*՝ կարմրեցաւ: — Էջ 172, *զոհեցիր*՝ զոհեցիր: — Էջ 172, *դօդղ*՝ դօդօճ: — Էջ 176, *ավլեց*՝ աւլեց: — Էջ 185, *trattorioa*՝ trattoria: — Էջ 206, *աշխատութեան*՝ աշխատութեանց: — Էջ 208, *աւաասիկ*՝ աւասիկ: — Էջ 209, *փաստափանը*՝ փաստաբանը: — Էջ 210, *ձայձայնով*՝ ձայնով: — Էջ 210, *կարելապէս*՝ կատարելապէս: — Էջ 212, *անձկագով*՝ անձնագով: — Էջ 217, *թմփկահար*՝ թմբկահար: — Էջ 229, *ուզած որ աս բանը*՝ ուզած էր աս բանը: — Էջ 236, *Ջղային և գլխու ցաւի մը*՝ ջղային գլխու ցաւի մը: — Էջ 246, *Թոթափուա՛*՝ թօթափուա՛: — Էջ 247, *ձեռքը չէր այլեւս, կը դողար*՝ ձեռքը չէր այլեւս դողար: — Էջ 250, *չէր ցուցնէր*՝ չէր ցուցներ: — Էջ 252, (*վերջին տող*) *Թողած որ Փառքը*՝ թողած էր Փառքը: — Էջ 257, *պասուառօս*՝ պասուառոս: — Էջ 258, *քմահաճոյք*՝ քմահաճոյք: — Էջ 271, *խնդամ*՝ խնդամ:

Էջ 78. — *Trajectoire* բառին համար *կ'առաջարկուի*՝ շաւղընթաց *կամ* շաւղածիր *բարդութիւնները*:

էջ 92, *Տիկին ած Շաւիւնեի*. էջ 115, *Մաթիլա, երկուքն ալ անձերն են Un Caprice անուն կատակերգութեան* (էջ 128), *հեղինակ Ալֆռէտ ած Միւսէ*: *Մէկ արարուածով է*, 1837ին *հրատարակուած*, 1847ին *ներկայացուած առաջին անգամ*: *Խաղին նիւթն է երկու քսակներ* (*տես էջ* 120), *մէկը կապոյտ, միւսը կարմիր, որոնց առաջինը Պ. ած Շաւիւնեի տրուած է իբր յիշատակ՝ իր սիրուհիէն, տիկին ած Պլէնվիլի կողմէն. մինչդեռ միւսը՝ Մաթիլդի ձեռքով հիւսուած է, նոյն Պ. ած Շաւիւնեի նուիրուելու համար*: *Մաթիլա նոյն ինքն է տիկին ած Շաւիւնեի*: *Սակէ առաջ կուգայ չատ զուարճալի և հրահանգիչ տեսարաններ, ամուսնական հաւատարմութեան վերաբերեալ*: *Տը Կօնգուռներու ընտրութիւնը հիանալի է այս կատակերգութեան առթիւ. վասնզի Պ. ած Շաւիւնեի, Մաթիլա և տիկին ած Լէռի* (*Մաթիլդի մօրերիմը*) *կատարելագէս կը համապատասխանեն Անռիի, Նօէմի Պուռժօի, և Ռընէի բնաւորութեանցը*:

էջ 169. — *Le Chapeau de paille d'Italie, ամէնէն սիրուն և ամէնէն զուարճացուցիչ կատակերգութիւններէն է համբաւաւոր Էօժէն Լապիշի* (1815—1888):

էջ 183. — *Սախլաւած էր տալու նուէր մը, ևայլն*: — *Ձնդագոյն է՝ երբ հարկադրուեր տալ նուէր մը, ևն... գիտեր...*:

էջ 184. — *Տե՛ս դիտ.* 1. — *Պէտք է աւելցնել Gîte բառը, lieu où l'on s'arrête en voyage, իջևան* (*ճանապարհորդի*), *տե՛ս Նորայր Բիւզանդացի, Gîte*, 2: — *Վէնեաիկի Առաքեալ բառագիրքը կը գրէ՝ իջեւան, իջաւան, իջավան, ճամբորդին իջնալու տեղը, խան*: — *Հ. Յակոբոս Պոզաճեան* (*Բառ. Տաճկ – Հայ. Վիէննա*, 1858) *խորութիւն չի դներ գօնաք և խան բառերուն մի-*

ջև. ամէնուն ալ հաւասարապէս կ'ըսէ իջեւան, օթեւան, պանդոկ և վանք, բնակութիւն: *կայ նաև գաղ. Etape բառը որուն համար ևս Նորայր Բիւզանդացի կ'ըսէ՝ 5. տեղի ուր ագանին զգիշերն զօրականք ի չուի*: — 6. *Միջոց, հեռաւորութիւն յօթևանէ յօթևան*: — *Տաճկերէն գօնաք և օթագ՝ ըլլալ Թուին étapeի համապատասխանը*: *Դարձեալ, օթագի համար Հ. Յակ. Պոզաճեան կը գրէ. օթեւան, բնակութիւն, իջավան, վրան, խորան*: *Լաւագոյն էր որ մինչև հիմա այս բառերուն բուն առումները մէկ անգամ ընդ միշտ ճշդուած ըլլային, և այլևս չի նկատուէին անոնց հնադարեան նշանակութիւնները, ինչպէս՝ օթ-ե-վանիք, իջ-ե-վանիք, վրան, խորան, ևայլն*: *Մանրամասնութիւն մը. հայերէն օթ, օթել, օթեւան, և տաճկերէն օթագ բառերուն արմատի և իմաստի նմանութիւնը*:

ՔՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ[1]

Ա. ՍԷՆԴ-ՊԷՕՎ[2]

Էջ 394. — ՊՊ. ու կօնգուռ, որ, ուժը տարուան իրարմէ հեռաւորութեամբ, երկւորեակներ են. որ կը խորհին և կ'ըզգան միաձայն միաբանութեամբ (*à l'unisson*). որ ոչ միայն կը գրեն, այլ կը խօսակցին միայն մէկ մարդու պէս, մէկը՝ միայն աւելի մտախոհութեամբ և յարատեւութեամբ, միւսը՝ աւելի ճարճատումով և հանճարեղ խօսքերով (*saillies*), մտան գրականութեան մէջ նկարչութեան դռնէն, գեղարուեստներէն. չի մոռնանք աս կէտը, և իրենք իսկ, իրենց գրուածներուն մէջ, երբէք չեն ներկր որ մոռցուի: Ամէն պատ, մտան գրականութեան և գեղարուեստներու մէջ՝ նախ ժ.Ը դարէն, մի միայն ԺԸ դարէն սկսեալ. այս դարն է որ եղած է իրենց առաջին և միայնակ Հնութեան (*Antiquité*) օրինակը և այս դարուն ուսումնասիրութենէն՝ անմիջապէս անցան օրուան բարքերուն և անձերուն ուսումնասիրութեանը, հետևելով Կալառնիի[3] հետքին և օրինակին: Երկասիրելով և կիրարկելով ուսան և կրթուեցան: Սկսան ծայրայեղութեամբ և չարաչար գործածելով իրենց կարողութիւնը. յամառութեամբ պնդե-

1 Ասոր էջերը յատկուածական են, բնագրէն դուրս թարգմանիչը օգտակար սեպած է զանոնք հոս արտատպել որպէսզի հանրութիւնը լաւագոյն ըմբռնէ և գնահատէ Ռընեվ Մօրտունը՝ թէ իբր վէպ, թէ իբր ոճ.

2 Nouveaux Lundis. — Հատոր Ժ, երկրորդ տպագրութիւն, 1874.

3 Gavarni (Paul). — Գծագրիչ (1801—1866), ահագին համբաւ ունեցաւ.—Տե՛ս Th. Gauthier, Portraits Contemporains, p. 326, ինչպէս նաև Է. և Ժ. ու կօնգուռներու ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը՝ Gavarni, l'Homme et l'Oeuvre, մէկ հատոր.

ցին իրենց ուղղութեանը վրայ, չատ յանդուգն փորձեր ըրին. բայց անմիջապէս յետոյ այնքան յիշատակարաններ տեսան և պրպտեցին այն ԺԲ դարէն՝ զոր կը սիրեն և որուն մէջ սերան, այնքան խուզեցին և բազդատեցին նկարներ, փորագրութիւններ և պատկերներ, հաւաքեցին այնքան մանրամասնութիւններ, ընտրութեամբ քաղեցին այնքան մանրավէպեր (*anectodes*), այնքան աչքէ անցուցին լրագիրներ, թղթակցութիւններ, վերջացնելով իրենց աշխատութիւնը՝ խոշոր դիւքերով և կշռաւոր երկասիրութիւններով, որ օր մըն ալ վերջապէս, իրենց կարգին, եղան ճարտար գրողներ, նկարիչներ և վաստահելի վկայներ, առաջնակարգ փորձ մարդիկ եղան մեզի չատ մօտ այդ դարուն արուեստագիտութեանը մէջ, այնքան բազմակնճիռ, այնքան նրբացած դարու մը...։ Ներկայացուցէք անոնց ոևէ նկար այդ դարէն, բոտորագրուած կամ անստորագիր, և պիտի տեսնէք թէ և ոչ մէկէ մը աւելի վստահութեամբ պիտի ըսեն ձեզի թէ ո՛ր նկարիչէն չի կրնար գծուած ըլլալ ան, թէ որ նկարիչէն գծուած է հաւանաբար։ Գիտեն ոճերը, ունին սուր աչք և ընտրողութիւն։ «Տեոնել սորվիլը—ըսած են—բոլոր արուեստներուն մէջ էն երկայն աշկերտութեան կը կարօտի։» Շատ երկար տեւնէ իվեր ըրած են, իրենք, այդ աշկերտութիւնը. վարպետ դարձած են ԺԲ դարու գեղարուեստի խնդիրներուն մէջ...։

Էջ 401. — Դիտողութեան, անկեղծութեան և յանդգնութեան մէջ կրթուած մարդիկ, անոնք չատեղծեցին վարդապետութիւն մը իրենց գործածութեանը համար. իրենք իրենց կանոն դրին չի կրկնել ինչ որ ուրիշներն ըսած և ըրած են. իրենց նկարներուն մէջ ուղղակի դիմեցին կենդանի տեսարանին, խորէն թափանցեցին մինչև յատակը և մինչև ընկերութեան տորին խաւերը. ուզեցին նօթագրել իրականութիւնը մինչև այն աստիճանն՝ որ ուրիշներ դեռ ըրած չէին. ցանկացան, օրինակի

համար, օրինակել և արտագրել օրուան և վակեանին խօսակցութիւնը, գրելու եղանակէն բոլորովին տարբեր եղանակներով պատմել և խօսիլ, և զոր ուրիշ հեղինակներ, սովորաբար, անկատար և արուեստական կերպով կը ներկայացնեն. ի հարկին, չընկրկեցան բառերու տորնութեանը առջև, ելլան իսկ, այդ բառերը, գեղանի կնկան մը բերնէն, ըլլան իսկ բոլորովին կորճայ լեզու, առկօյի մօտ. իրականին նմանցուցին, առանց ոչինչ պակսեցնելու, առանց բանի մը խնայելու. ամէն բանէ առաջ առեցին պայմանադրական ոճը. իրենց համար դպրոց չկայ. «Ա.յն օրը որ դպրոցի սկզբունքի կը դառնայ ո՛ևէ բան, այդ բանը չի նկատուիր այլևս կենդանի։»

Էջ 408. — Ա.յս մէթոտին չնորհիւն է, այս տեսակ միջոցին չնորհիւն է, պէտք է խոստովանիլ, որ աչքեր ուս առջև ունիմ գրական նկարներ և դաշտանկարներ որոնց նմանը չկար առաջ. այսպէս, Քոյր Ֆիլօմինի մէջ, հիւանդանոցի սրահի մը տեսքը, տպաւորութիւնը, նոյն իսկ հոտը. — այսպէս, Ռընիե Մօքրոհնի մէջ, Սէն գերմէն դալար եղերքը, Սէն–դ'Ուան կղզիէն, և, Ժերմինիի Լասերթէօի մէջ, արևուն մարը մտնելը Գլինեանգուռի շօսէին ծայրը,—առանց ամէնքն ալ տեղւոյն վրայ, բնականին վրայ առնուած ուսումնասիրութիւններ են, և այնպիսի արտայայտութեամբ մը՝ (*rendu*) որուն քով անբաւական պիտի նկատուէր իրականութիւնը...։

Էջ 415. — Քանի մը խորհրդածութիւններ իրենցմէ.

«Ի՞նչ է կեանքը։ Հիւրէներու կուտակումի մը վրայ մեր ունեցած պտղոյթի (*usufruit*) իրաւունքն է։»

«Երբ անհատատութիւնը՝ հաւատքի մը կերպարանք կառնէ, նուաղ բանաւոր կ'ըլլայ քան ոևէ կրօնք։»

«Մարդ կը զղուի իրերէն՝ նկատելով զանոնք առարկաները, կ'ինկերէն՝ աչքի առջև բերելով անոնց սիրած մարդերը, տուներէն ուր կը հիւրընկալուինք՝ տեսնելով ուրիշները որ հոն կը հիւրընկալուին։»

էջ 416. — ՊՊ. ը կօնգուռ որքան նշանաւոր այնքան հաւոզումի տէր և անկեղծ արուեստագէտներ են, չքնաղ տաղանդ մը երկու անձերու մէջ միացած, գրականութեան մէջ կատարեալ աղնուականներ (*gentilshommes*)։ Արդիներ և զուտ արդիներ են. իրենց արուեստակիցներուն խումբէն անջատ կ'ընթանան, արիասիրտ և միաբան, կը գործեն իրենց անձին վտանգովը, և, իրենց ճաշակին համաձայն՝ կը կենան արուեստին առաջապահ դիրքերուն վրայ. յարատև կը փորձեն, անդադար կ'որոնեն։ Պիտի ծանօթացնեմ զանոնք դեռ իբր երկու հերոսիկոններ գրականութեան մէջ, էն խղճամիտներէն, էն սիրուններէն։ Եւ ո՞վ աւելի կամ պակաս գրական հերոսիկոս մը չէ այսօր[1]...։

Բ. ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ[2]

«... Ժամանակիս բուն ոճի տէր (*styliste*) եղողները վիպագիրներն են. չմեղանչող, կենդանի, ինքնաստեղծ ոճը, պէտք է գայն փնտռել Պ. Կիւսթաւ Ֆլօպէռի և ՊՊ. ը կօնգուռներու քով։ Երբ մարդ կը բաղդատէ Պ. Տիւմայի արձակը այն մեծ արձակագիրներուն կերպին հետ, Տիւմայինը չունենար այլևս ոչ ճշգրտութիւն, ոչ գոյն, ոչ չարժում...։»

«... Միևնոյն տունն Պ. Կիւսթաւ Ֆլօպէռի հետ, ՊՊ. Էտմոն և Ժիւլ ը կօնգուռ կ'աչխատէին նաև ձևի այս փայլին։ Սառնք, չէին սերած *naturalistes*-ներեն։ Սառնց վրայ չկար բան մը ոչ լաբորատորական, ոչ դասական.

1 Ահա գրական հերետիկոսութիւնը ակնարկութիւն է դասական ոճէն և կերպէն հեռանալու ընդհանուր ձգտումին՝ որուն դէմ կը մաքառի Անթ. Ալպալա, էջ 296։

2 Տե՛ս, Le Roman Expérimental, Charpentier, 1894։

կը հնարէին իրենց լեզուն, անհատատալի սաստկութեամբ մը (*intensité*) կը նօթագրէին արուեստին հիւանդ արուեստագէտներու իրենց զգացողութիւնները։ Եթէ մինք, բնապաշտերս, առինք մեր հաստատ դիրքը, մեր ուղիղ մէթոտը Պ. Կիւսթաւ Ֆլօպէռէ, պէտք է աւելցնել թէ մինք ամենքս ալ յուզուած դրդուեցանք ՊՊ. ը կօնգուռներու այս նոր լեզուէն, խորազդեցիկ ինչպէս նուագակցութիւն մը (*symphonie*), որ կուտայ առարկաներուն մեր դարուն ջղային սարսուռը, որ գրուած պարբերութենէ մը աւելի հեռու կ'երթայ, այսինքն՝ բառգրքին բառերուն կ'աւելցնէ գոյն մը, ձայն մը, բոյր մը։ Չեմ դաներ, այլ կ'սուզեմ։ Նպատակս է միայն հաստատել հոս՝ ժամանակակից վէպին աղբիւրները, բացատրել թէ ինչ է և թէ ինչո՛ւ այսպէս է։»

«Ալէքսանտռը Տիւմա, Լօժէն Սիւ ունէին երեւակայութիւն։ Նօթռ-Տամ ը Բառիի մէջ, Վիկթօռ Իւկօ երեւակայեց անձեր և անդոյ էակներու վէպ մը (*fable*), որուն պատճառած չհաւատալիութիւնը բոլորովին անարգ է. Մօրռաի մէջ, Ժօռժ Սան կրցաւ, իր հերոսներուն երեւակայական տարփանքովը, եռանդ տալ ամբողջ սերնդի մը։ Բայց ոչ ոքի միտքը եկաւ երեւակայութիւն գտնել Պալզաքի և Սթէնտալի մէջ։ Յաւուրցաւ դիտելու և վերլուծելու անունց զօրել հանճարին վրայ. մեծ են անոնք, որովհետև նկարագրեցին իրենց դարը, և ոչ թէ որովհետև պատմութիւններ (*conte*) հնարեցին։ Անոնք եղան յեղաշրջում մը արտադրողներ. անոնց երկասիրութենէն սկսեալ է որ երեւակայութիւնը այլևս հաշուի չառնուեցաւ վէպին մէջ։ Տեսէ՛ք մեզի ժամանակակից մեծ վիպագիրները, Կիւսթաւ Ֆլօպէռ, Էտմոն և Ժիւլ ը կօնգուռ, Ալֆոնս Տաուէ. անոնց հանճարը չիգար իրենց երեւակայած բաներէն, այլ այն սաստկութենէն՝ որով կ'արտայայտեն բնութիւնը։»

«Տեսէ՛ք, որ Կօնգուռ եղբայրները։ Աստո՛ւք ևս միշտ չեն սահմանափակուիր միջավայրի ուսումնասիրութեան դիտական խստութեանը մէջ՝ որ միմիայն ստորակարգեալ է անձերուն կատարեալ ճանաչութեանը։ Աստո՛ւք մտադիր կ'երթան նկարագրելու հաճոյքին ետևէն, առթիւներու պէս որ լեզուին հետ կը խաղան և որ երջանիկ են գայն ճկելով (*plier*) արտայայտութեան բիւր դժուարութեանցը։ Միայն թէ՝ աստո՛ւք կը ծառայեցնեն իրենց հանճարութիւնը՝ իրենց մարդկայնութեանը։ Հոն չկան կատարեալ փոռգներ այսինչ տրուած նիւթին վրայ. հոն կան միայն զգացուած զգացողութիւններ՝ տեսարանի մը առջև։ Մարդը երևան կուգայ, կը խառնուի իրերուն, զանոնք կը կենդանացնէ իր ներքին յուզման ջղային թրթռումովը (*vibration*)։ Կօնգուռներու բոլոր հանճարը կը կայանայ բնութեան այսքան չատ կենդանի թարգմանութեանը մէջ, նօթագրուած ան սարսուռներուն, թոթովուած ան հրծծիւններուն (*chuchotements balbutiés*), զգայնութեան վերածուած ան բիւրաւոր հնչիւններուն (*souffle*) մէջ։ Անոնց ձեռքը, նկարագրութիւնը չնչառութիւն կ'ունենայ...։»

«... Պիտի չխօսիմ իմ վրաս... բայց պիտի պնդեմ Պ. որ Կօնգուռի օրինակին վրայ, և անոր տեղ ես իմ անձս պիտի փառաւորեմ, պիտի ցուցնեմ զինքը երկունքի վիճակի մէջ՝ երբ կը գրէր Ռընե՛ Մօբըռնը՝ Ժեռմինի Լաքերթօէ վերջ, երբ կը մօտենար բարձրագոյն կարգերուն՝ ժողովրդական դասէն վերջ, և գլուխ գործոց մը կը թողուր գլուխ գործոցէ մը վերջ։

Ի՜նչ վախուկ և խորին ուսումնասիրութիւն է, այդ Ռընե՛ Մօբըռնը։ Սև չենք գտնուիր ժողովրդային կոչտութեանց և վայրագութեանց մէջ։ Կը բարձրանանք միջակորեակէն, և միջավայրը սոսկալի կերպով կը կնճռոտի։ Դիտեմ, այո՛, թէ ազնուապետականութեան մէջ չենք դեռ. բայց ամէն պարագայի մէջ «դասակարգերը այնքան խառնուած են իրարու, ազնուապետականութիւնը այնչափ փոքր տեղ մը կը բռնէ ընկերական յօրինուածքին մէջ, որ անոր ուսումնասիրութեան չահեկանութիւնը չատ միջակ է...։ Բայց ըսէ՛ք նոյն վերլուծումը բարձրագոյն դասի մը համար, դաստիարակեալ և ընտիր միջավայրերու մէջ. եթէ ամէն բան ըսէք, եթէ վերնամորթէն անդին անցնիք, եթէ ցուցադրէք մարդուն և կնկան մերկութիւնը, ձեր վերլուծումը պիտի ըլլայ այնքան անագորոյն հոն՝ որքան էր ժողովրդին մէջ, վասնզի տեսարանին զարդերը (*décor*) միայն պիտի փոխուին և քանի մը կեղծաւորութիւններ պիտի աւելնան։ Երբ Պ. որ կօնգուռ ուզէ նկարագրել Բարիզեան դահլիճ կամ ակումբ մը և ըսել ճչմարտութիւնը, անշուշտ գեղեցիկ լաներ պիտի ունենայ նկարագրելու, արդուզարդեր, ծաղիկներ, քաղաքավարութիւններ, նրբութիւններ, անհատնում երանգներ. միայն, եթէ մերկացնէ իր անձերը, եթէ անցնի դահլիճէն՝ ննջասենեակը, եթէ մտնէ ներքին մտերմութեան մէջ, առօրեայ անհատական և թագուն կեանքի մէջ, այն ատեն պէտք պիտի ըլլայ մանրահերձել (*disséquer*) կարգ մը այլասերակութիւններ (*monstruosité*) այնքան աւելի գարչելի՝ որքան անոնք բուսած պիտի ըլլան աւելի մշակուած աղբահողի մը (*terreau*) վրայ։

Եւ, դարձեալ, միթէ խօսքիս ապացոյցը չէ՞ Ռընե՛ Մօբըռնն։ Ցիշեցէք Սնո՛ւի Մօբըռնը, այդ երիտասարդը այնքան ուղիղ, այնքան կատարեալ կրթուած, որ նախ մօր մը հետ կը պառկի՝ անոր աղջիկը կարենալ առնելու համար. հրեշ մըն է ան։ Եւ այդ աղջիկը որ ամէն բան գիտէ, և այդ մայրը, այդ տիկին Պուռժօն՝ որ չուզեր ծերանալ և կը խղճի (*se cramponner*), բաւած կը մնայ իր չինութեանը[1]։ Այս բոլորը չատ աւելի աղտոտ է քան բնազ-

1 Տե՛ս էջ 142։

դական և յուսահատական ցոփութիւնները ժէռմինի վաստէթէօյի, այդ հիւանդ խեղճ աղջկան՝ որ կը մեռնի սիրելու պէտքէն: Սակայն և այնպէս, պ. որ կօնգուռ երանգաւոր փափուկ գոյներով լեցուցած է Ռրնեի Մօքրոնեը. միջավայրը չքեղազարդ է, աղտոր կը հոտի. անձերը չնորհքով հագուստ են, առիւծ չեն խօսիր և կը պահպանեն պատշաճութեան բոլոր օրէնքները:

Մեր վերլուծումը կը մնայ միշտ անագորոյն, որովհետև մեր վերլուծումը կ'երթայ մինչև մարդկային դիակին խորը: Աղնուականին մէջ, ռամկին մէջ, ամէն կողմ կը բախնք անասունին: Անչուշտ աւելի կամ նուազ բազմաթիւ քողեր կան ծածկող. բայց երբ մենք նկարագրենք զանոնք, մէկը միւսէն վերջ, և երբ բանանք վերջինը, անոր ետևը կը տեսնուի միշտ աւելի աղտեղութիւն՝ քան ծաղիկ: Ասոր համար է որ մեր դիրքերն ալ այնչափ չատ տխրերանգ են, այնչափ անպատ: Մենք չենք փնտռեր զաղրեցնել, այլ կը գանենք. և եթէ ուզենք ծածկել, պէտք կ'ըլլայ ստել, կամ առնուազն մնալ անկատար...:»

Գ. ԲՕԼ ՊՈՒՐԺԷ[1]

Ոճի խնդիրներ. — «Հիմա, եթէ, արուեստագիտի այդ զգայութեամբ (*sens artiste*), աշխատիք արուեստագիտի ձեւով մը, (*forme artiste*). եթէ ձեի գաղափարին աւելցնէք գաղափարին ձեը...: Օ՛հ, այն ատեն, մարդ չհասկնար բնաւ ձեր գրածը...:» Այս գաղափարը յայտնողն է Թէօֆիլ Կօթիէ — որուն անունը արդէն ձօնուած է Ռրնեի Մօքրոհեը — կօնգուռներու ուրիշ մէկ վէպին մէջ Մասօն անուան տակ անձնաւորուած[2]: Ու-

1 Տե՛ս, Nouveaux Essais de Psychologie Contemporaine, Alph. Lemerre, p. 180.

2 Տե՛ս, Charles Demailly, Charpentier, p. 84.

րիշ չատ անգամներ ևս կօնգուռները կրկին և կրկին քննութեան նիւթ ըրած են իրենց ոճին եզական նկարագիրը, գեղարուեստական ըլլալու իրենց չանքը՝ որ իրենց մէջ կամաւոր և բովանդական (*systématique*) եղած է, և որուն չնորհիւ այնչափ անհաճոյ երեւցան առաջին օրէն ամէն անոնց՝ որ օժտուած չեն արուեստագէտի այն ղգայնութեամբ որուն համար կը գովէր զիրենք Թ. Կօթիէ...: Արդարև կօնգուռներու այն արձակը հակապատկեր մըն է, անհաճոյ ըլլալու չափ նորատեսիլ, ամէն ընթերցողներու համար որոնք վարժուած են մեր դասական ներուն: Ինչ որ դասականները կը փնտռեն ամէն բանէ վեր, պարբերութեան կանոնաւոր և յստակ վայելուչ կարգաւորութիւն է: Իսկ Մաևեք Սապօնի, Մասսալ Ժեռվեզեի, Գաղափարներ և Զգացողութիւններ գիրքին այն արձակը կը կոտրտի հարիւր մանր մունր մասունքի, բիւր եզականութիւններու համաձայնութեան և բառարանի: Այդ արձակը կ'ախորժի ստեղծել նորագիւտ խօսքեր և բառերու խնամութիւններ, որոնց ազդեցութիւնը կ'ըլլայ քունէն ցնցեցնել ընթերցողը. մինչդեռ դասական արձակը ճիգ կուտար որպէսզի պարբերութեան և ոչ մէկ բառը չզատուի ամբողջ տոկուն ոճին հիւսուած թելեանէն: Մէկը կատորագծէ և գոյն կը ղնէ միևնոյն անցքերուն մէջ՝ ուր միւսը կը մեղմացնէր և ստուերի տակ կը թողուր: Դասական արձակը տեսչալով վերլուծում և գաղափարի կապակցութիւն (*logique*), խոյս կուտար եռաղութենէն և յետաչրջութենէն (*contournement*), ինչպէս որ կը խորշէր, յստակութիւն տեսչալով, նորաբանութենէն, և, ընդհանուր իմաստներ փնտռելով, կ'անարգէր արհեստի բառերը և անհատականութիւնը: Նոր արձակը, որպէսզի աւելի մօտէն կարենայ հետևիլ զգացողութեանց, տակին ու վրայ կ'ընէ պարբերութեան կարգը. որպէսզի հանի զգացողութեան այն եզականութիւնը աստիճանին, կը

ստեղծէ նոր բառեր. և որպէսզի արտադրէ այդ զգայողութեան մանրակրկիտ ճշմարտութիւնը, կը բազմապատկէ իր փոխառութիւնները արհեստներու բառդիւրքներէն: Որչափ աւելի բացայայտ և հազուագիւտ ըլլայ իր նչագրութիւնը, այնչափ աւելի գոհ կը մնայ գրողը: Այս հակումները, եթէ ծայրայեղութեան տարուին, կը յանգին նմանը չտեսնուած լեզուի մը և որ չափազանց կեղծանէ մեր լատինական ճաշակի սովորութիւնները՝ որով և չի կրնար առանց ընդդիմութեան ընդունիլ: Բարձրագոյն մտքի տէր անձեր, և որ չատ սիրահար են գրականութեան վերաբերեալ բաներու, չեն կրնար հանդուրժել անոր ջլատիչ տպաւորութեանը[1]: Իմ մասիս, — և այս, կարծեմ, որ կօնգուռ եղբարց կողմնակիցներէն չատին պատահածն է — երեք զանազան կերպարանքէ անցած եմ հանդիպ այս ոճին՝ որ այնչափ արի տարօրինակութիւն մը ունի: Վարժարանէն ելած միջոցիս ու Սալատոսի և առնական Տիդ–Լիվի տոկուն էջերուն հետ մօտ ղրացնուածեանս առեն, անհանդուրժելի երևցաւ ինծի: Աւելի վերջ, և Բարիզեան կեանքին առաջին տպաւորութեանը տակ, հրապուրեց զիս այն աստիճանի՝ որ ինծի անբաւական գտնել տուաւ ոևէ արձակ՝ որ չէր նմանէր այս հռետորութեան: Այսօր աւելի մեկին կը նչմարեմ, ինծի այնպէս կը թուի, գեղարուեստի այն տեսութիւնը՝ որ պարունակուած է տը կօնգուռ եղբարց այս ոճին տակ — աւելի մեկին և նաև աւելի պաղարեամբ: Այս ոճին սահմանն է՝ իր գոյութեան պատճառը և իր օրինաւորութիւնը (*légitimité*): Հիանալի կերպով կը համապատասխանէ մտքի տեսակ մը վիճակներու, և, նոյն իսկ այս պատճառին համար, չհամապատասխաններ ուրիշ վիճակներու: Տը կօնգուռ եղբայրները իրաւունք ունեցան զայն գործածելու, որովհետև իրենց հարկաւոր նչանագրութեան (*notation*) գործիքն էր: Ցլօպէռ իրաւունք ունեցաւ գրելու արձակ մը ասոր բոլորովին հակառակ առաւելութիւններով և թերութիւններով, վասնզի անոր տեսնելու և զգալու կերպը պիտի չկարենար երբէք թարգմանուիլ միևնոյն միջոցով: Հռետորութիւններն ալ կրօնքներու պէս են. իւրաքանչիւրն ունի իր ճշմարտութեան հոգին՝ զոր հոգեբան մը պարտի ընդունիլ: Սա առաւելն, այս բանն ընդունելէ վերջ, թերևս իրեն ներուի փնտռել դասակարգութեան սկզբունք մը որով կարելի ըլլայ, ոչ թէ դասակարգեր որոշել՝ այլ խումբերու բաժնել մարդկային մտքին տարբեր ձևերը, ինչպէս որ բնապատումները խումբերու կը բաժնեն կենդանական կեանքին տարբեր ձևերը: Բայց չի գտնուեցաւ դասակարգութեան այդ սկզբունքը, և դեռ չատ երկար տարիներ վարդապետութեանց (*doctrine*) ինքնասաց վէմերը ուրիշ բան պիտի չնչանակեն՝ եթէ ոչ ճաչակներու և խառնուած քներու ընդհարումներ...»

[1] ... Nous écartons de cette étude Edmond et Jules de Goncourt: leurs romans sont écrits, d'après les principes naturalistes, dans un style alambiqué qu'ils appellent pompeusement «l'écriture artiste». Ils sont loin de valoir M. Zola. — Տե՛ս Léon Levraut, Le Roman, (Evolution du Genre), p. 100.

«... Այս հռետորութիւնը որ սերտ նկարչութենէ և քանդակագործութենէ, հրաշալի գործիք մըն է կատարելու համար կարգ մը վերլուծումներ, օրինակի համար ջղային խանգարմանց վերլուծումներ: Այս խանգարմանց ազդեցութեան տակ, բարոյական յուզման կը միանան ֆիզիքական ուժեղ տպաւորութեանց ուղեկիցներ, և, քանի որ այս ջլատութիւնը դարուն իսկ հիւանդութիւնն է, որ կօնգուռ եղբայրները չնախատեհիվ յաջողութեամբ մը գործածեցին իրենց ոճը՝ խանգարմանց այն զօրեղ ուսումնասիրութեանց մէջ, որոնք կ'անուանուին՝ Մանէթ Սալօմօն, Մատամ Ժերվեզե, Ժերմինի Լասերթօ: Ջլախտութեանց այս մենագրութիւն-

ները երբէք պիտի չկարենային խմբագրուիլ այն լեզուով զոր մեզի փոխանցեց Վօլթէռ,—այսինքն՝ այն պայծառ և չոր արձակով որ չհնուած է հետևելու համար բոլոր գործողութեանց որով կծիկի վրայ կ'առնուի գաղափարը՝ հաւասարակշռութիւն ունեցող մարդու մը ուղեղին մէջ, այնպիսի մարդու մը՝ որուն փիլիսոփայական յօրինուածքը չի խանգարեր անոր բանականութիւնը: Կրկին կարդացէք Ռըսնե Մօքրոճեի այն ամէն էջերը՝ սկսեալ ԽԶ էջէն մինչև վերջինը, որոնց մէջ ուսումնասիրուած կան երիտասարդ ոգեվար աղջկան մը զգացողութիւնները, և ըսէ՛ք թէ արդեօք պիտի յարմարէ՞ր Մաւնօն Լէսքօի գաղղիերէնը՝ այս ուսումնասիրութեան: Միւս կողմէն, սա միևնոյն ոճը, ինչպէս որ կ'ապացուցանեն այս խումբին վերաբերող ամէն գրողներու գիրքերը, կ'ըլլայ դժուար վարելի երբ կարգը կուգայ նկարելու, ոչ թէ զգացողութեանց երանգներ, այլ գաղափարներու չարքեր (*séries d'idées*), նկարելու այն ամէն պատճառաբանութիւնները զոր հոգին կ'ընէ ինքն իրեն հետ, փոփոխութիւն կրող մտքի մը եռադարձութիւնները (*volte-face*), խորհող և երկունքի մէջ գտնուող ուղեղի մը ներքին չրջափոխութիւնները: Այս վիպագիրներուն հոգեբանութիւնը եզական է, բայց կարճ: Ջունին սրտին նորագոյն վիճակները նշանագրելու հետաքրքրութիւնը: Եթէ կրցած իսկ ըլլային ընել այն գիւտերը՝ որոնց մէջ կը գերազանցեն ռուս մեծ վիպագիրները, ինչպէս Տօսթօյևսքի և Թօլսթօյ, ունեցած պիտի չըլլային իրենց ծառայելու պատրաստ աղէկ գործիք մը արձանագրութեան: Կրից տարիքները, առեղութիւններով ընդմիջուած այն յաջողակութիւնները որ կը միացնեն Մաթիլտը՝ Ժիւլիէնի, le Rouge et le Noir-ի մէջ, պիտի չկարենային նկարագրուած ըլլալ Մասամ Ժեռվեզեի արձակովը: Հոն պէտք էր Պեյլի[1]

1 Beyle (Marie – Henry), եզական մտքի տէր գաղղիացի այն գրագէտը, որ սովորաբար ճանչցուած է Սթենտալ ծածկանունով (1783—1842):

հնարած բարոյական ալճէպրան, իր գործածութեանը համար չհնուած, հետևողութեամբ Մօնթէսքիէօյի, Տօճոտիսեաքի, և հարիւր տարի առաջ ապրող խրթին (*abstrait*) մեծ արձակագիրներուն . . . : »

Դ. ԱՆԹ. ԱԼՊԱԼԱ[1]

« . . . Այն հեղինակները որ ամենէն աւելի հեռու կը մնան այդ մեթոտէն[2], անուշա՛ս որ կօնդուռներն են: Առանց դործերուն ընթերցումը կրնայ չհաւատալ ըլլալ, կը բաւէ որ մարդ սարկօրէն չմանակցի անոր հիացմանն՝ որով պիրենք կը չրջապատէ գրական նոր դպրոց մը որ ուրիշ բանի չհետևեցաւ՝ եթէ ոչ անոնց թերութիւներուն: Տը Կօնդուռներէ վերջ տակնուվրայութիւն մը եկաւ լեզուին մէջ. բայց ոչ միայն չարաշարեց ակընկալուած արդիւնքը, այլ նաև մզեց գրելու արուեստը դէպի անհմաստ (*amphigourique*) անկման մը՝ ուրկէ դէպի անհմաստ (*amphigourique*) անկման մը՝ ուրկէ դէպի պարտին զգուշանալ ամէն անոնք որ կը սիրեն կատարեալ աւտոդիսթիւնը գրականութեան մէջ: Համոզուած եմ թէ քակտուկ փոազով գրելու վարժութիւնը և տեսակ մը հակառակ կողմէն (*à rebours*) ոճ մը գործածելու մենամարտութիւնը արդիւնք են, այդ երկու եղբարց քով, *ի յառաջագունէ* (*à priori*) ուզուած ճիգի մը: Ընդնըշմարտելով այն արտացոլումը (*relief*)՝ զոր իրենց կերպարանչին (*plastique*) հանճարին չնորհիւ պիտի կարենային նիւ (*plastique*) հանճարին չնորհիւ պիտի կարենային նկարել Թէօֆիլ Կոթիէի և Սէն Վիքթօռ ոճին, անոնք աւելցնել Թէօֆիլ Կոթիէի և Սէն Վիքթօռ ոճին, անոնք մտածեցին վերանորոգել[3] մարդկային զգացողութիւնները՝

1 Ant. Albala. – Le style contemporain et ses procédés.

2 Գաղափարապաշտ դպրոցին յատուկ հաւատքական և միակերպաբան մեթոտին կ'ակնարկուի:

3 Հարևանցի կը թուի այս դատողութիւնը, և, ամէն պարագայի մէջ, կը հեռանայ Բօլ Պուռժէի լայնարձակ ըմբռնումէն. տե՛ս, էջ 291: — Տե՛ս նաև Սէնդ-Պեօվի ներողամտութիւնը, էջ 284:

աւելի նրբացնելով իմաստի երանգները, կարծեցին աւելի զօրացնել Ֆլօպէռի սաստկութիւնը՝ բառեր դիզելով, նորաբանութեան կերպը չահագործելով, մակդիրներ կուտակելով։ Իր եղբօրը մահէն վերջ, Պ. Էմօնն ալ կօնգուռ՝ ա՛լ չսիրն անցուց առուգիւ։ Իր կերպարմոլութեանը (*maniérisme*) չափազանցութեամբը պատրանք պատճառեց ընթերցողներուն և, իր զլորցն ալ, իր կարգին դէռ աւելի չափազանցելով վարպետին թերութիւնները, վերջապէս հարկ եղաւ խոստովանիլ թէ այդ ընթացքով չկարդացուելիք արուեստակութեան մը (*préciosité*) մէջ կը չփոթաբանէր ամէն մարդ։ Հակառակ այս ցաւալի չեղումներուն, կօնգուռեան ոճը պիտի թողու տևական երկու կամ երեք արժէքաւոր նմոյշներ, մանաւորապէս՝ Դաղտիարներ և Զգացողութիւններ, *Ֆոյր Ֆիլօմէն*[1]։

Սակայն են ահա ժամանակակից գլխաւոր հեղինակները՝ որոնց գործերուն մէջ մարդ մը, որ ոճի հոգածութիւն ունի, կրնայ քննել գրելու արուեստին զանազան արտայայտութիւնները։ Բայց այսպիսի հանապազօրեայ ուսումնասիրութիւն մը բաւական չէ։ Խնդիրն է խոյս տալ նմանողներուն անհամար ջոլիրէն։ Ի՞նչ պէտք է ընել ասոնցմէ ազատելու համար։ Մարդ ինչպէս կրնայ չի նմանցնել (*pasticher*) Պ.Պ. Զօլայի և Թէնի չեղջակուտական (*accumulatif*) ոճը, կօնգուռներու անկարգութիւնը, Տօտէի խտացած նկարագրութիւնը, Լօթիի գերագոյն պարզութիւնը, Ֆլօպէռի գնացքը (*allure*)։ Ես կը կարծեմ որ դարձեալ էն լաւը — երբ մարդ հիմնավին գիտէ իր դարուն մատնանագրութիւնը[2] — վերադառնալն է դասականներուն։ Կ'ուզէ՞ք ըլլալ և ոչ մէկ դպրոցէ։ Եղէք գաղղիական մեծ դպրոցէն։ Սա, ձեռնտու կ'ըլլայ ամէն պահանջումներու. կը պարունակէ ամէն բանի սկզբնապատճառները (*germe*). հոն պիտի գտնէք ինքնաստեղծ կերպը. ան զձեզ արդի պիտի ընէ՝ առանց ձեր գիտութեանը։ Որպէսզի վստահ ըլլաք թէ պիտի չկորսնցնէք ձեր անձնականութիւնը՝ ժամանակակից գործերու սորկօրէն նմանելով, բարձրացէք կրկին դէպի Յոյներուն, դէպի Լատիններուն, մեր տասնհօթերորդ և տասնըմէկերորդ դարու արձակագիրներուն։ Կրկին մտէք գաղղիացի գրագէտներուն աւանդական ոճին մէջ։ Ընտրեցէք Ֆլօպէռի ուղիղ փոռազը՝ զոր Շօթոպրիանէ սորվելով առաւ։ Ծօրինեցէք պարբերութեանց ձեր ընականօրէն, հինաւուրց կերպով, Պօսիւէի միջանկեալներու ներմուծութեամբը, Լապրիւյէռի անճկուն սինդութեամբը (*fermeté*), Բասգալի խոչոր բառերով (*rudesse*), Մոնթէնեի ճկուն պարզմտութեամբը (*bonhomie*)։ Տեսէք թէ ինչպէս դասական հնաոճները տարբեր եղանակներ գործածած են՝ առանց լքանելու պարբերութեանց չհնութեան և ոճի ընդհանուր միութիւնը։ Պօսիւէ այնքան հեռու է Մոնթէնեէն՝ որքան Բասգալ՝ Սէն–Սիմոնէ։ Նորաձեւութեան մեր ճիգերը երբէք այսքան յայտնի զանազանութիւն չեն ներով իրարմէ բաժնած մեր նշանաւոր գրագէտները։ Դասական գրականութեան ճոխութեան աղբիւրները անհուն են. ան կը պարունակէ սկիզբը, պատճառները, մինչև իսկ գործադրութեան միջոցները մեր արդի գրելակերպին (*façon d'écrire*)։ Կը կարծեմ թէ ինքն իրեն յատուկ ոճ մը չհնելու համար՝ միակ միջոցն է հրաժարիլ նորոյթ եղած այսօրուան ձևէն (*formule*)։ Իր ժամանակին գործերէն անջատուելով և միայն դասականներուն կապուելով, Ֆլօպէռ ինքն իրեն համար ստեղծեց գեղեցկին նոր ճաշակ մը՝ ուրկէ սերաւ չատ արդի և

1 Անթ. Ալպալա կրնար չվարանիլ յիշատակելու նաև ժէռմինի Լասերթիօն և Որնէ Մ'օրսուանը, երկու գլուխ գործոցներ ըստ Է. Զօլայի. տե՛ս էջ 287։

2 Հիմնական պայման է այս որուն պարտի մտագիր ըլլալ ընթերցողը։

չատ բեղմնաւոր դպրոց մը։ Իսկական բան մըն ալ կայ, զոր պէտք է յիշել, թէ զգալու ձիրքը միշտ պիտի մնայ առաջին պայմանը աղէկ ոճ ունենալու համար։ Դիտելու խորաթափանց կարողութեան չնորհիւն է միայն որ մարդ կրնայ հասնիլ ինքնածին արտայայտութեան[1]...։»

---

1 Պէտք է պզտիկ վերապահութեամբ մը ընդունիլ այս գաղափարները որոնք ճշմարիտ են, թէև ոչ բացարձակ։ Այս խոսքերը, մի՛ մոռնաք, արուած են արդի գաղղիացիներէն անոնց՝ որոնք հիմնովին գիտեն իրենց դարուն մտաեմագրութիւնը։ Մենք, հայերս ընդհանրապէս, քնաւ չենք գիտեր մեր հայ գաւառականները, իսկ մեզմէ անոնք որ առանձնաշնորհեալ են հայ գաւառականներուն գիտութեամբը, անոնք ալ, ընդհանրապէս, անտեղեակ են թէ՛ գաղղիական մտաեմագրութեան, (ըլլայ գաւառական, ըլլայ արդի), թէ՛ գաղղիական ճաշակը արուեստին ճոխ զարգացմանը։

APPENDICE

Description de la **Balançoire Mystérieuse** *et définition du terme* **Avant le flot,** *pages 24 et 25.*

Constantinople, le 27 Septembre 1904

Monsieur F. Dupré
141, Faubourg Saint-Honoré, Paris

Monsieur,

Si je prends la liberté de revenir sur un sujet qui a déjà fait l'objet d'une correspondance entre nous en Avril, Mai et Juin 1903, c'est que vous m'avez vraiment gâté par votre extrême amabilité qui vous faisait dire, le 5 Juin 1903, que votre porte me serait toujours ouverte, et que je pouvais y frapper une autre fois. J'ai trop peur, croyez-moi, d'abuser de votre bonté.

Je n'ai cessé, depuis, de poursuivre l'éclaircissement du texte des Goncourt frères, que je vous avais communiqué. Je viens, en dernier lieu, de recevoir les lignes ci-près d'une maison de Paris:

"Depuis la réception de votre lettre, nous nous sommes informés auprès de personnes renseignées, mais sans pouvoir obtenir le renseignement désiré. Aucune ne nous a dit ce qu'on devait entendre par *avant le flot.* Tout le monde connaît les termes de gravure: *avant la lettre,* ou épreuve de 1°, 2° état...; mais personne ne sait ce qu'on doit appeler *le flot.*

"Quant à l'auteur, c'est évidemment de Nicolas Lavrience qu'il s'agit. C'était un peintre du XVIIIe

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Նկարագրութիւն Խորհրդաւոր Տատանց *պատկերին եւ բացատրութիւն* Ալիքին առաջ *ասացուածքին, էջ 26 եւ 27:*

Կ. Պոլիս, 27 Սեպտեմբեր 1904

Տիար Ֆ. Տիւբռ
141, *Ֆոպուռ Սէն-Ը'Օնօռէ, Բարիզ*

Տէր,

Եթէ կը համարձակիմ վերադառնալ նիւթի մը վրայ՝ որ արդէն թղթակցութեան առարկայ եղաւ մեր միջև 1903 տարւոյ Ապրիլ, Մայիս և Յունիս ամիսներուն մէջ, պատճառն է որ չփացուցիք զիս ձեր չափազանց ազնուութեամբը՝ որով կը պրէիք ինծի, 5 Յունիս 1903ին, թէ ձեր տանը դուռը միշտ բաց պիտի մնար ինծի և թէ ես կրնայի ձեզի դիմել ուրիշ անգամ: Շատ կը վախնամ, հաւատացէք, զեղծանելէ ձեր բարութեամբը:

Զդաղրեցայ, անկէ իվեր, հետէ յիշելէ գանելու համար լուսաբանութիւնը ՊՊ. ու կօնգոնեներու բնագրին՝ զոր ձեզի հաղորդած էի: Վերջերս ընդունեցայ Բարիզի վաճառատունէ մը հետեւեալ տողերը.

«Ձեր նամակին ընդունելութենէն իվեր, տեղեկութիւն հարցուցինք լաւատեղեակ անձանց, բայց առանց կարենալ գանելու փափաքուած տեղեկութիւնը: Եւ ոչ մէկը կրցաւ մեզի ըսել թէ ինչ հասկնալ պէտք էր Ալիքին առաջ ասացուածքէն: Ամէն մարդու ծանօթ են փորագրութեան սա բացատրութիւնները՝ Գիրհն առաջ, կամ Առաջին, երկրորդ վիճակի փորձ...: Բայց ոչ ոք չգիտէր թէ ինչ բան կ'անուանուի Ալիքին առաջ:

siècle, école française, dont les Goncourt possédaient quelques œuvres.»

Cette nouvelle correspondance ne permet plus de confondre le peintre anglais Lawrence (1769—1830), qui n'a peint que la femme jolie et gracieuse, avec Nicolas *Lavrience*, qui a pu tenter des sujets libres pouvant exciter l'envie même d'une cocotte de 1855, laquelle — d'après le récit des Goncourt — renchérissait sur le prix de la *Balançoire Mystérieuse* gravée «d'après Lavreince» (page 24). Plus loin (page 25), le parrain de Renée — Barousse — dit à sa filleule «qu'elle n'est pas encore assez grande pour la voir.» Le sujet du tableau n'est donc pas décent.

La question a fait du progrès; c'est certain.

Il y a un mystère dans la *Balançoire*... Son nom l'indique suffisamment. Puisque le terme d'*avant le flot* n'est pas connu par les graveurs, c'est qu'il se rapporte, peut-être, plutôt à une idée de jouissance ou de passion, montant comme *un flot* sur une *Balançoire Mystérieuse.*

Que penseriez-vous de cette interprétation?

Votre amabilité et votre obligeance sont pour moi une garantie qui me dit de persévérer et de ne pas hésiter à frapper à une porte qu'on veut garder ouverte pour moi.

Je vous serai infinement obligé, Monsieur, si au cours de vos nombreuses occupations, vous voulez bien penser une minute à votre correspondant.

Veuillez agréer, etc.

K. MALKASSIAN

«Գալով հեղինակին, անշուշտ Նիքօլա Լավռիէնսի վրայ է խնդիրը։ Ժ.Ը. դարու նկարիչ մըն էր, գաղղիական դպրոցէն, որուն պատկերներէն քանի մը հատ ունէին Կոնկուռները։»

Այս նոր թղթակցութեամբ, կարելի չէ այլեւս չփոթել անգլիացի նկարիչը Լօռէնս (1769—1830), որ գեղանի և չնորհալի կիներ նկարած է, Նիքօլա Լավռիէնսի հետ, որ կրնայ փորձած ըլլալ համարձակ նիւթեր՝ որ կարող ըլլային գլուխ վախքը նոյնիսկ 1855ի պուռնիկի մը, որ—ՊՊ. Կոնկուռներու պատմութեանը համեմատ— վրայ կը դնէր Խորհրդատու Տատանոցին գնոյն, փորագրուած՝ «Լավռիէնսի հետևողութեամբ» (տե՛ս, էջ 26)։ Աւելի անդին (էջ 72), Ռընէի կնքահայրը (Պառուս) կ'ըսէ իր սանին թէ «գեռ բաւական մեծ չէ տեսնել կարենալու համար փորագրութիւնը։» Ուրեմն պատկերին նիւթը պատշաճ չէ։

Խնդիրը նոր քայլ առաւ, կասկած չկայ։

Խորհուրդ մը կայ Տատանոցին մէջ...։ Անունը արդէն բաւական կը յայտնէ, և, քանի որ Աղիխի առաջ ասացուածքը ծանօթ չէ փորագրիչներուն, թերևս անոր համար է որ ան աւելի կը վերաբերի հրճուանքի կամ տարփանքի գաղափարի մը, և այդ վայելքն է որ կը բարձրանայ Աղիխի մը պէս, Խորհրդատու Տատանոցի մը վրայ։

Ի՞նչ պիտի խորհէիք այս մեկնութեան նկատմամբ։

Ձեր ազնուութիւնն և հաճելիութիւնը երաշխաւորութիւն մըն են ինծի համար, որով պիտի յարատևեմ և պիտի չվարանիմ զարնելու դրան մը՝ որ ինծի համար յօժարութեամբ բաց կը պահուի։

Շատ չնորհապարտ պիտի ընէք զիս, Տէր, եթէ ձեր բազմաթիւ զբաղմանց մէջ հաճիք վարկեան մը մտածել ձեր թղթակցին։

Հաճեցէք ընդունիլ, Տէր, Լայլն։

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

F. DUPRÉ
Fournitures Générales pour Artistes,
Encadrement, Dorure,
Papeterie.

Paris, le 22 Octobre 1904

Monsieur K. Malkassian
Constantinople

Monsieur,

Votre lettre du 27 Septembre est venue me trouver dans un moment calme ce qui m'a permis de m'occuper sérieusement de votre demande. Je puis vous dire que je vais vous donner toutes les explications que vous désirez; cela m'a valu beaucoup de dérangements; mais je pense que, s'il y a occasion vous voudrez bien me rendre service.

1⁰ Je vais vous faire la description de la *Balançoire Mystérieuse.* Elle mesure 0ᵐ 38×0ᵐ 27 large, gravée par Vidal, 29 rue des Noyers (adresse ancienne), d'après le tableau de *Lavrince* — c'est l'orthographe de son nom gravé — peintre du roi de Suède et de l'Académie Royale de Stokholm (1737—1807), dont le vrai nom était *Lafrensen* (Nicolas). On le trouve écrit des différentes manières suivantes: *Lavrence, Laurience, Lavereince, Lavreince, Laverins, La Vrince, Lavrins, Lawrince, Lavreinse, Lawerens.*

2⁰ La dite gravure représente un sous-bois au centre duquel passe un ruisseau. Une balançoire est installée avec une simple corde nouée, sur un des cotés du dit ruisseau, à un saule, et sur l'autre coté, à un chêne. La balançoire est occupée par une femme placée de profil, qui semble prendre plaisir à la caresse

Ֆ. ՏԻՒՐՈՒՔ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՑԹԱՑԹԱՆՔ
Արուեստագէտներու համար,
ՇՐՇԱՆԱԿ, ՈՍԿԵՉՕՐՈՒՄ,
Թղթավաճառ.

Բարիզ, 22 Հոկտեմբեր 1904

Տիար Գր. Մալխաս
Կ. Պոլիս

Տէր,

Սեպտեմբեր 27ի ձեր նամակը հասաւ ձեռքս գործիս հանդարտ մէկ վարկեանին, որով կրցայ ընթերցել ձեր խնդիրքովը: Կրնամ ըսել թէ պիտի տամ ձեր փափաքած բոլոր բացատրութիւնները. չատ անհանգստութիւն պատճառեց ինծի, բայց կը յուսամ որ, երբ աւիթը ներկայանայ, ուրէք ծառայութիւն մը կ'ընէք ինծի:

1⁰ Հիմա պիտի ընեմ խորհրդատու-Տատանոցին նկարագրութիւնը: Բարձրութիւնն է 38 սանտիմէթր և լայնքը՝ 27 սանտիմէթր, փորագրուած Վիտալէ, 29, ռիւ տէ Նուայէ (հին հասցէով), հետևողութեամբ Լավռիևս անուն նկարչին պատկերին (անունը այդ ուղղագրութեամբ փորագրուած է), Շուէտի թագաւորին և Սթօքհոլմի Արքայական Ակադեմիային նկարիչը (1737—1807), որուն բուն անունն էր Լաֆռէնսէն (Նիքօլա): Հետևեալ տարբեր կերպերով նաև գրուած կայ այդ անունը, Լավռենս, Լօռիենս, Լօռենս Լայրն, Լայրն:

2⁰ Վերոյիշեալ փորագրութիւնը կը ներկայացնէ անտառի մը ներքնակողմը, որուն կեդրոնէն կ'անցնի առուակ մը: Տատանոց մը չինուած է պարզ չուանով մը՝ որ կապուած է առուակին մէկ կողմէն՝ ուռենիի մը և, միւս կողմէն՝ կաղնիի մը: Տատանոցին վրայ նստած է մերկ կին մը, կիսադէմ դիրքով, և կարծես հաճոյք կ'զգայ գգուանքէն ջուրին՝ որուն երեսէն քերելով

de l'eau qu'elle frise à chaque passage de la balançoire; à chaque fois, le bout de ses jambes (pieds) ainsi qu'une faible partie de son corps fait éclabousser l'eau. En résumé, elle remue l'eau par le fait du passage de la balançoire et du bas de son corps entrant très-légèrement dans l'eau. Le sujet n'est pas indécent. Cette femme est nue. A la gauche de cette femme, une seconde femme nue, plongée jusqu'à mi-corps dans l'eau, tient la corde de la balançoire, semblant l'actionner. Cette femme est de face. Etant dans l'eau jusqu'à mi-cuisse, la moitié des cuisses et tout le corps sont vus de face; et, comme les artistes de l'époque peignaient consciencieusement tous les détails, il se trouve que cette femme est la plus indécente. Au premier plan, à gauche, un petit sentier aboutissant au ruisseau, au centre duquel se trouvent jetés pêle-mêle les vêtements des femmes. A droite, une troisième femme nue, assise sur le gazon, vue de dos, semble converser avec une quatrième femme, la dernière du sujet, qui, debout dans le ruisseau, lui fait face.

3⁰ Il a été fait neuf états de cette gravure. *Le flot* n'est pas un terme de graveur: c'est l'eau qui coule et qui cache les parties génitales de la nymphe qui se balance. Le flot n'a été ajouté qu'au 8ᵉ etat.

Jadis, les graveurs exécutaient dans les premiers états les nudités réelles avec force détails; puis, on en tirait quelques épreuves à chaque état. Et, enfin, avant de mettre un tirage définitif dans le commerce, le graveur masquait par un *flot*, une *guirlande*, une *draperie*, etc. les parties qu'on ne peut montrer au public sans nuire à la vente.

Dans le cas actuel, c'est un *flot d'eau* qui a servi à cacher les parties génitales de la femme; ce qui fait

կ'անցնի տատանոցին մէն մէկ երթեւեկին. մէն մէկ անգամին, սրունքներուն (տոքերուն) ծայրը ինչպէս նաև մարմնոյն մէկ մասը կը ցայտեցնէ ջուրը: Մէկ բառով, կինը կը չարժէ ջուրը՝ տատանոցին անցքին եւ իր մարմնոյն վարի դիին չատ թեթեւութեամբ ջուրին մէջ մտնելուն պատճառով: Ա.յս կինը մերկ է: Պատկերին նիւթը անպատշաճ չէ: Ա.յս կնկան ձախ դին, երկրորդ մերկ կին մը, մարմնոյն մինչեւ կէսը ջուրին մէջ ընկղմած, բռնած է տատանոցին չուանը, կարծես անոր չարժումը տալու ձեւով: Ա.յս կնկան դիրքը ճակտէն է: Մինչեւ ազդրին կէսը ջուրին մէջ կը գտնուի. ազդրերուն կէսը և ամբողջ մարմինը ճակտէն կը տեսնուին. և որովհետեւ այն ատենուան արուեստագէտները խղճմտօրէն կը նկարէին բոլոր մանրամասնութիւնը, որով այս կինն ալ էն անպատշաճն է: Առաջին կարգին վրայ, ձախակողմը, պզտիկ նրբուղի մը կայ՝ որ գալով կը վերջանայ առուակին, և այս նրբուղիին մէջտեղը խառնիխուռն նետուած են կիներուն հագուստները: Աջակողմը, երրորդ մերկ կին մը, դալարիքին վրայ նստած, կռնակէն տեսնուած, խօսակցիլ կը թուի չորրորդ կնկան մը հետ (պատկերին վերջին կինը) որ, առուակին մէջ ոտքի վրայ կեցած, դէմ-դէմքի է միւսին հետ:

3⁰ Ա.յս պատկերին փորագրութիւնը ինը վիճակներէ անցած է: Ալիքը փորագրիչի յատուկ բացատրութիւն չէ, այլ կը նշանակէ այն ջուրը՝ որ կը հոսի և կը ծածկէ տատանող յաւերժահարսին ծննդական մասերը: Ալիքը՝ միայն 8րդ. վիճակին մէջ աւելցուած է:

Ամենօք փորագրիչները, գործին առաջին վիճակներուն մէջ, առատ մանրամասնութեամբ կ'օրինակէին իրական մերկութիւնները. յետոյ, իւրաքանչիւր վիճակէն քանի մը ապտուած փորձեր կը հանէին: Եւ վերջապէս, վերջնական տպագրութիւնը առուտուրի տալէ առաջ, փորագրիչը կը քողարկէր ալիքով մը, դրամագլուխ մը, հա-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Ա. ՊՈՒՇԿԻՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА АРМЯНСКОЙ ССР
ИМЕНИ А. ПУШКИНА
7/XI 1922

dire que cette gravure est *avant le flot*, c'est-à-dire avant le 8e état. Dans d'autres gravures, on dirait: *avant la guirlande, avant la draperie, avant la feuille.* Pour cette gravure, cette femme a été nue jusqu'au 7e état, et ce n'est que le 8e état qui porte les éclaboussures d'eau, ou flot, masquant sa trop grande nudité.

Aujourd'hui, on prévoit la draperie ou le flot en exécutant la gravure; ce qui fait que sur dix graveurs ou imprimeurs, aucun n'a pu me renseigner. Il m'a fallu m'adresser à des collectionneurs experts de gravures anciennes. Sinon, je n'aurais pas pu être renseigné.

Vous pouvez donc prendre ces renseignements comme bons. Je pense qu'ils répondent aux désirs exprimés dans vos lettres.

Veuillez agréer, etc.

F. DUPRÉ[1]

141, Faubourg Saint-Honoré
au coin de la rue de Berri
PARIS

1 M. Dupré (Félix), chef d'une maison s'occupant d'art et de la vente de tous les produits et objets nécessaires aux artistes, peintres et sculpteurs.

դերձով մը, ևշն. այն մասերը՝ զոր չէ կարելի ցուցնել հանրութեան առանց վնաս բերելու պատկերին վաճառականը:

Ներկայ պարագային, ջուրի ալիք մըն է որ դրուած է ծածկելու համար կնկան ծննդական մասերը. այս պատճառին համար է որ ըսուած է թէ այդ փորագրութիւնը ալիքեն առաջ է, այսինքն 8րդ վիճակէն առաջ: Տարբեր փորագրութեանց առթիւ պիտի ըսէին. դրապանգեն առաջ, հանդերձեն առաջ, տերեւեն առաջ: Ներկայ փորագրութեան համար, այդ կինը մերկ մնացած է մինչև 7րդ. վիճակը, և միայն 8րդ. վիճակին հասած օրինակն է որ կը կրէ ջուրի ցայտումները, կամ ալիքը, որոնք կը քողարկեն անոր մերկութիւնը չափազանցութիւնը:

Ա.յսօր, փորագրիչները նախապէս կը գծեն մերկութեան քողը՝ ամբողջին հետ միատեղ, որով և տասը փորագրիչ կամ ապագրիչներէ և ոչ մէկը կարող եղաւ տեղեկութիւն տալու ինձի: Պէտք եղաւ որ դիմեմ հին փորագրութիւններ հաւաքող փորձ անձերու: Ասպա թէ ոչ, պիտի չկարենայի գտնել այս տեղեկութիւնները:

Կրնաք ուրեմն նկատել տեղեկութիւններս իբր վաստահելի: Կը յուսամ որ կը պատասխանեն ձեր նամակներուն մէջ յայտնուած փափաքին:

Հաճեցէք ընդունիլ, Տէր, ևայլն:

Ֆ. ՏԻՒՊՈՒԷ[1]

141, Ֆոպուռ Սէն-Ոնորէ
Պէռի ռոդոյին անկիւնը
ՓԱՐԻԶ

1 Պ. Տիւպուէ (Ֆելիքս), վաճառատան մը տէրը՝ որուն առաջադրութիւնը ինչպէս նաև արուեստագէտներու, նկարիչ և քանդակագործներու հարկաւոր եղած բոլոր նիւթերու և առարկաներու վաճառումը:

ԳԻՆ 10 ԴԱՇԵԿԱՆ

معارف عمومیه نظارت جلیله‌سنك ٦ محرم ١٣٢٣ و ٢٨ شباط ١٣٢٠
تاریخلی و٦٥٧ نومرولی رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر

1808

2013